

Tomori Pál Főiskola

TUDOMÁNYOS MOZAIK

17. kötet

2019

ISSN 2063–1227

ISBN 978-615-80727-5-5

Kiadó: Tomori Pál Főiskola

Felelős vezető: Dr. Meszlényi Rózsa

KALEIDOSZKÓP

*JUBILEUMI TANULMÁNYKÖTET
A TOMORI PÁL FŐISKOLA
FENNÁLLÁSÁNAK 15. ÉVFORDULÓJA
ALKALMÁBÓL*

Budapest, 2019

Szerkesztők:

Dr. Fata Ildikó

Dr. Kissné dr. Budai Rita

Nyelvi lektor:

Dr. Kromják Laura

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	8

I. KULTÚRATÖRTÉNET

DR. CSANÁDI-BOGNÁR Szilvia

Korpuszok és textusok. A szerző testének és írásainak relációi a nyugati hagyomány modelljeiben	9

CSEH Gizella

Szász Károly (1829–1905) élete és munkássága.....	17

DR. FRENYÓ Zoltán

Augustinus világánál – könyvismertetés	25

DR. KISSNÉ DR. BUDAI Rita

Ferenczy Károly és Rippl-Rónai József barátsága	35

DR. LAKATOS Andor

Tudomány és művészet egy kiemelkedő 19. századi főpap életében. Haynald Lajos (1816-1891), a tudományok művésze és a művészetek tudósa.....	48

II. GAZDASÁGTUDOMÁNYOK

DR. BOGNÁR Ferenc

Az életminőség nem GDP-alapú társadalmi vizsgálata	71

DR. DAUBNER Katalin

A valószínűség fogalmának többarcúsága 83

GYULAFFY Béláné DR. BERÉNYI Mária – HOLMÁR Krisztina

Fejlődés, ember és környezete – Etika és kockázatkezelés kérdései 99

DR. HEGEDŰS Mihály

A gazdasági jellegű bűncselekmények elkövetési módszereinek
változása 106

HOLMÁR Krisztina – GYULAFFY Béláné DR. BERÉNYI Mária

Etikai, etikus vagy közösségi bankok? A név változhat,
a tevékenység a fontos 116

DR. KOVÁCS Levente – ARANY Ferenc

A pénzügyi kultúra a gyakorlatban 125

DR. Tewolde MELLES HAGOS

A külső és belső finanszírozás kölcsönhatása 140

DR. MOZOL Rita Marietta

A magyar pénzügyi intézményrendszer felügyelete 154

III. TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK**DR. DOMBORÓCZKY Zoltán**

A személyes márka építés a siker leghatékonyabb eszköze
a modern társadalomban?.....163

DR. FATA Ildikó

Merítsünk a természet gyógyerejéből! – Német és magyar
gyógynövénykalauzok összehasonlító elemzése 174

FRIESZ-KOVÁCS Kamilla

Egy legendás vállalat: az Orion 186

DR. Laura KROMJÁK

“Memories’ Caged Bird Won’t Fly”: Female Temporality
and the Art of Memory 192

DR. KRUPPA Éva

Kreatív gazdaság. Kulturális és kreatív ipar az EU programjaiban.....208

DR. Ömür ÖNHON

The Correlation between Employees' Justice Perceptions
and Organizational Citizenship Behavior.....219

DR. Éva Monika PÁL

Visual Political Representation in Social Media:
A Politician’s Facebook 230

DR. Olga SZÚCS

The “Essence” from the Point of View
of the Hygiene of Culture.....240

TENYÉR Mihály

A minőségmenedzsment gazdasági hatásainak vizsgálata 245

DR. UJJ András

Tomori Pál – hős vagy antihős?.....255

DR. ZOMBORY Máté

Történetiség és hatalom. Kritikai történeti szociológia.....263

IV. ABSTRACTS

Abstracts 272

ELŐSZÓ

Tisztelt Olvasó!

Kaleidoszkóp címmel egy különleges kötetet nyújtok át Önnek.

Főiskolánk 2019-ben ünnepli fennállásának 15. évfordulóját, ebből az alkalomból felkértük egykori és jelenlegi oktatóinkat, hogy egy-egy írásukat, ami esetleg már régóta az íróasztalfiókban pihent, küldjék el nekünk, hogy azt kötetbe foglalhassuk, és megjelentessük a Főiskola Tudományos Mozaik című sorozatának 17. köteteként.

Ahogy a kötet választott címe is mutatja – *Kaleidoszkóp* – célunk egy színes, érdekes témákat felölelő, egykori és jelenlegi oktatóink szerteágazó munkásságát bemutató kötet összeállítása volt.

Érkeztek is szép számmal a tanulmányok – szám szerint 24 – és a témák sokféleségén mi magunk is meglepődtünk: kultúra- és színháztörténet, valószínűség számítás, hadtörténet és szociológia, kreatív ipar és etikus bankok, fordítástudományi kérdések és könyvismertetés, pénzügyi kultúra és festőóriások levelezését bemutató tanulmány – hogy csak néhányat idézzünk a sok-sok témából.

Bízom benne, hogy a jelen kötet hitelesen tükrözi a Főiskolánkon folyó tudományos munka szellemiségét és sokféleségét, és ebben a reményben minden érdeklődő számára jó szívvel ajánlom színes és színvonalas tanulmánykötetünket.

Dr. Meszlényi Rózsa

főiskolai tanár

Alapító Rector Emerita

Budapest, 2019. május 8.

KORPUSZOK ÉS TEXTUSOK. A SZERZŐ TESTÉNEK ÉS ÍRÁSAINAK RELÁCIÓI A NYUGATI HAGYOMÁNY MODELLJEIBEN¹

DR. CSANÁDI-BOGNÁR Szilvia

(főiskolai adjunktus, Tomori Pál Főiskola)

Az esszé középpontjában Péterfy Gergely *Kitömött barbár* című regénye áll, illetve azok a metaforarendszerek, amelyek a műben az emberi testet a kultúra által előírt, felépített és elbíralt textusként mutatják be. A szöveg és a test azonosításának három különböző hagyományát vázolom fel a regény motívumain keresztül: egy kultuszhoz kapcsolódó, egy felvilágosult és egy, a *Bildung*-eszményt felülíró értelmezést, amelyek mindegyike feszültséggel telt test-nyelv összefüggést tár elénk. Kazinczy alakján keresztül a kultúra évszázados gyakorlata, az írás, mint a fennmaradás egyetlen lehetősége körvonalazódik, ami azonban éppen a nyelvi épületbe vetett hit és az ízlés nevében állított tabuk konfliktusában morzsolódik szét, és válik az emlékezőtechnikai gyakorlatok tárgyává és elszenvedőjévé. Az esszé a harmadik modell jelentőségére, mint a megújuló Kazinczy-interpretáció befolyásoló tényezőjére mutat rá.

Kulcsszavak: Péterfy Gergely, Bildung-eszmény, kultusz, felvilágosodás, textus

Bevezetés

Péterfy Gergely *Kitömött barbár* című regénye testregény, a benne található testbeszélések sokszínű tárgyalásra adnak lehetőséget, ezek nyomán a megjelenés körüli kritika több témát fel is vetett. (Péterfy 2014) Így a felvilágosodás és barbárság reláció, a provincialitás problémája, az idegenség, az én és a másik kérdésköre, a barátság témája került említésre, vagy az európai humanista világértelmezés decentralizálása, amellyel szemben a könyv egy ellen-narratívát hoz létre. (Nemes Z. 2014) Dicsérték a regény mesteri kompozícióját, és ugyanakkor hibaként rótták fel a motívumháló túlhajtását. (Csuka 2015, 69) Hasonlóan kétségek merültek fel az elbeszélés kétszeres áttételével kapcsolatban, amelynek női hangja nem hiteles, és ami miatt felmerül, hogy minden technikai törekvés ellenére mégis a mindent tudó elbeszélő hangja dominál. (Szilágyi 2014)

Itt leginkább azzal az állásponttal szeretnék szembehelyezkedni, amely szerint „mániákusan reflektálja a nyelvi kifejezéssel, a szavak erejével, a fogalmi rekonstrukcióval szembeni kételyeket, vagyis az „elbeszélés nehézségeit.” (Nemes Z. 2014) Eszerint a meglátás szerint, bár a nyelvújítás izgalmas koncepcióját vázolja fel Péterfy, amikor egy, a hatalom és a hatalmi nyelvhasználat ellenében kidolgozott nyelvi programról beszél, ezzel csupán a posztmodern írói gyakorlat korai

---

¹ Az itt közölt szöveg előadás formájában elhangzott az ELTE Esztétika Tanszékének *Test és művészet* című hallgatói konferenciáján 2018 májusában.

eljárásához csatlakozik. A nyelvi program azonban a belső kör szempontjából a világ nyelvi lefedettségét vizsgálja, ezért Péterfyt -véleményem szerint - a felvilágosodás nyelvújító programja kapcsán joggal érdeklí a nyelv teherbíró képessége és a mondhatóság kanonizált határai. A nyelvi kérdés legalább annyira központi szerepet játszik a regényben, mint a test motívuma, sőt a test és a nyelv egybejátszása a motívumháló legmarkánsabb részét alkotja. A következőkben arra keresem a választ, hogy hogyan kapcsolódnak a regény motívumai a kulturális hagyományozódás modelljeihez, és miként viszi előre mindez azt az erőteljes Kazinczy-újrértelmezést, amit kritikájában Szilágyi Márton is említ.

A filozófiai gondolkodás a szexualitást és a halhatatlanságot a fajfenntartás ösztönén keresztül kapcsolja össze, amely által az ember részesevé válik az örökkévalóságnak. (Foucault 1999, 138) Emellett a biológiailag belátható gondolati séma mellett van azonban egy terebélyessé nőtt hagyomány, amelynek gyökerei Platónnál lelhetők fel. A *lakomában* ugyanis a halhatatlanság vágyát a bölcsellett köthette össze, így a szépségben való szülésre, a mester és a tanítvány kapcsolatára, a szellemi átörökítés jelentőségére helyezte a hangsúlyt. A kultúra toposzai között a műveltség építménye ehhez hasonlóan az emberi szellem túlélését és a halál felett aratott győzelmét hirdeti. A szöveg mint a kultúra építményének egyik, alighanem hagyományosan a legjelentősebbnek vélt összetevője, megkerülhetetlen kapcsolatot tart fenn a test metaforájával. Így jelenik ez meg Arisztotelész *Poétikájában* is, ahol a szöveg azáltal kelti a teljesség képzetét, hogy úgy épül fel, mint egy élő test „amelynek eleje, közepe és vége van (...) mint egy egészet alkotó lény.” (Arisztotelész, *Poétika*, VII. és XXIII. rész) Ebben a gondolati konstrukcióban az írás alkalmassá teszi a testet arra, hogy kivonja a természeti kiszolgáltatottságból, azáltal, hogy végbeviszi rajta az anyagtalanítás projektjét, amelynek során absztrahálódik és szöveggé alakul. (Kemper 1982) Noha a tradíció a mnemotechnika eszközeként évszázadokon át őrizte a *szöveg mint test* metaforát, az a traumatikus felismerés, hogy a test olvashatósága és írhatósága magában rejti a kontroll, az előírás és az ítélet elkerülhetetlenségét, a test szerepeinek és megjelenési módjainak kódolását, jóval későbbben, a felvilágosodás gondolkörében vált nyilvánvalóvá. A kultúra működésének ebben a rendjében most három, történetileg világosan nem elhatárolható megnyilvánulásáról beszélek, amelyeket a szerző halhatatlanságának modelljeként Péterfy regénye különböző arányokkal és hangsúllyal, de mind bemutat.

1. modell: A távollét tagadása

Az első kulturális modellt a Kazinczy-oltár képviseli a regényben, amelyet Sophie nővére épít Ferenc fogsága idején. Az építményt az addig kiadott Kazinczy-művek alkotják, rajtuk egy ezüst kehelyben Ferenc megalvadt vére és egy tincs haja. A távollét leküzdésének vágyát a rajongó asszony a relikviák összegyűjtésével teljesíti be. A testből szerzett elemek az írásműveket eredetükhöz, a szerzőhöz kötik, és a

mágia eszközeivel mintegy megidézik a személyét. A regény motívumhálójában ugyancsak Sophie nővére használja rajongása kifejezéseként azokat a szavakat, amelyeket Kazinczy talált ki ugyan, de a használatuk nem gyökeresedett meg, s ezzel saját gyakorlatával cáfol rá a felejtés mechanizmusára. A testi maradványok tisztelete nyilvánvaló kapcsolatban áll a korszak zsenikultuszával, mégsem tekinthető a múlt lezárt kultikus jelenségének, ahogyan a zseni mítosza sem tűnt el egészen, hiszen máig befolyásolja a befogadói magatartást az az igény, hogy az időbeli távolság ellenére az érintés mágiájával férkőzzünk közelebb az alkotóhoz. Példája a széphalmi klasszicizáló emlékcarnok, ahol ugyanúgy megtaláljuk Kazinczy művei mellett néhány portróját, szobrát, sőt, noha maradványt nem, a múlthoz való közvetlen kapcsolódás jelentősége miatt a kezétől származó iratokat és néhány használati tárgyát. A tárgyegyüttes ereklyejellege révén biztosítja a szerző jelenlétét a valós távollét ellenére. És bár a felvilágosodás az alkotó teljesítményét a szellemi nagyságban keresi, és ezáltal a művek maguk is a szerző szellemét képviselik, a széphalmi csarnok, vagy a regénybeli fiktív oltár egységként kezeli a szerző által érintett, vagy a testéből származó relikviákat a műveivel, így alkotva újra a tisztelet tárgyát a szellemi és a testi összetevők illesztésével.

Kazinczy-emlékcarnok,
Széphalom,
Ybl Milkós terve nyomán
Szkalniczky Antal, 1873

2. modell: A szellemi örökség mint pótlék

A nyelvi probléma deklarációja a regényben távolságot teremt az írás és az írott között, a szerzői gesztus, és ezáltal a történeti cselekedet és a fennmaradó, megőrizhető eredmény között. Egy olyan kérdést hoz mozgásba, amin a

nyelvújításba, a nyelv alakíthatóságába vetett hit átsiklott: a szerzőről leváló szöveg problémáját.

A regény ötlete néhány rövid, Kazinczytól származó sor, emlékezettöredék, amelyekben szót ejt fekete barátjáról, a bécsi körökben népszerű, nagy műveltségre szert tett Angelo Solimanról, akivel mindketten a szabadkőműves társaság tagjai voltak. Soliman története, akit a bécsi elit egyfajta érdekességként, különleges csecsebecseként kezel, a saját kulturális determináltságai között mozgó magyar értelmiségi történetének párdarabja lesz. Az elbeszélés ezáltal egy párhuzam szerkezetében mozog és tart a bizarr végkifejlet felé, mely a két férfi testének történetét és halálát textualizálja. Kazinczy írásaiban többször előkerül Soliman alakja, így a vele kapcsolatos történetek több szövegvariánsban maradtak ránk, ahogyan az Kazinczy kiterjedt levelezésében és írói munkásságában oly sokszor előfordul. Van azonban egy eleme a történetnek, amit Péterfy feltáró munkája nem tud egyeztetni a többi történeti dokumentummal, így ez a részlet válik számára a fikció kiindulópontjává.

A regény előkészítő munkálataiból, amelyekből egy doktori disszertáció született, kitűnik, hogy a Kazinczy és Angelo Soliman közötti barátság történetében számára a halott barátja testéről hallgató Kazinczy magatartása az egyik legrejtélyesebb kérdés. Több visszaemlékezésében előkerül Soliman, több jelenetet lejegyez a találkozásairól, sőt megírja néhány szóban Soliman testének sorsát is, amit preparátumként állítottak ki halála után a bécsi Természettudományi Múzeumban. „Megnyúzták azt, kitömték bőrét, s felültették egy elefántra, mely a természeti dolgok múzeumában kitömvé áll.” Máshol: „Szegény barátomat kitömték.” Ám nem ír arról, látta-e a preparátumot, illetve úgy tűnik, mintha rosszul emlékezne a kiállítás körülményeire. Noha a múzeumi nyilvántartás adataiból egyértelmű, hogy a testet az afrikai diorámától külön, egy vörösre festett szekrényben tárolták, ami el volt függönyözve, és a mellé állított alkalmazott, csak borraival ellenében revelálta, Kazinczy úgy emlékezett, egy elefánton ült. Péterfy kérdése, hogy volt-e lelki ereje megnézni, vagy el sem ment a Természettudományi Múzeumba, ahogyan azt állítja, esetleg elment, de nem nézte meg, vagy megnézte, de lehetetlennek tartotta, hogy a tényen kívül erről bővebb lejegyzést készítsen. Az elbeszélhetőség határaitól van tehát szó, annak a nyelvnek a teherbíró képességéről, amit Kazinczy munkássága lehetőleg mindenre, de legalábbis minden kulturálisan értelmezhető diskurzusra késszé akart tenni.

Ez a múzeumi tárgyá alakított, preparált és tartósított test válik a regényben a felvilágosodás szöveg-test értelmezésének képévé, amelynek elbeszélése a klasszicista ízlés minden szabályának ellentmond. A narráció egésze erre a jelenetre, a preparálásra van kiélezve, ami Kazinczy utolsó, fejben megalkotott és csupán szóban közölt szövege volna. – Egy olyan tabu megdöntése, ami a nyelv alkalmasságát a klasszicista kánon keretei között nyilvánvalóan próbára teszi.

A regény motívumai között a felvilágosodás termékeként a bőr alá kerülő szövegek ismétlik meg és avatják szimbólummá a preparátumot. Soliman testét az eljárás előtt kiürítik, kiemelik belőle a szerveket, de az alakváltozás elkerülése miatt a Wiener

Zeitung galacsinná gyúrt lapjaival töltik meg. A fennmaradt dokumentumok Péterfy kezére játszanak, a preparálás körülményei között megemlítik, hogy valóban újságlapokkal dolgoztak. A Soliman életéről szóló epizódok között azonban lényeges párhuzamként áll a szabadkőműves beavatás, amelyen szorongva vet számot magában az elit társasághoz való tartozással, számba veszi, hogy milyen textusokat tömtek belé nevelése alatt, melyek mind az európai klasszikus nevelődés részét képezték. A klasszikus hagyomány, illetve a Bildung-eszmény nyomán felépülő oktatási rend ösztönös lényből kultúrembert képző hite testesült meg benne, ahogyan Kazinczyban is a kiművelés és az önművelés eszménye. Ebben a gondolkörben a szellemi örökség a hordozói révén ölt testet. Noha e paradigmában az olvasottaknak testi megvalósulásra kellene alakulniuk, a politeness és az ízlés nevében ki kell ütközniük a taglejtésen, az arcon, a ruházaton (ami a regényben a bőrrel többször felcserélhetővé válik), Solimanban a páholy körébe lépve mégis kétségek támadnak saját alkalmassága felől: aminek vérré kellett volna válnia benne, idegen testként, kulturális zárványként feszül.

„Minden, amit eddig elsajátított, amit a Lobkowitz-házban vett első nyelvórája óta belétömtek, egy tömbben, összecsomósodva lüktetett a belsejében, mint a testét kitöltő idegen anyag. A görög rendhagyó igék, Horatius epistolái, a kromatikus skála, a Pithagorasz-tétel, a cseh rigmusok (...) Ez a rengeteg eszköz, amelyek mind arra szolgáltak, hogy közelebb férjen általuk a világhoz, és amelyek annyi örömet okoztak neki az elmúlt évtizedekben, most a hozzáférés akadályainak tűntek.” (Péterfy, 2014, 339-340.)

Kazinczy teste nem csak a regényben, a köztudatban is egyértelmű függésben áll a szövegeivel. Az állandó írás, a papír nélküli belső szövegformálás és memorizálás (amit önmagáról a *Fogságom naplójában* rögzít), az ideje jó részét kitevő már-már grafománnak mondható levelezés, és ezekben ugyanazoknak az eseményeknek és gondolatoknak a variánsokon keresztüli megrögzött újramondása saját jelenlétét biztosítja, ami hatalmi pozíciót, jelentőséget is ad számára. A klasszikus filológia ezt a Kazinczyban megvalósuló íróeszményt hirdeti: a szerző szellemi hagyatéka tölti ki a sziluettjét, vagyis *a corpus mint szövegtest az auktoritás figurális megtartottságát jelenti, a kultúra tehát a test távollétét a szellemi hagyatéka stabilizálásával helyettesíti*. Nem választható el ez a szemléletmód az originalitás fogalmától, hiszen az eredeti értéke éppen ezt, a szellemi eredet biztosítását jelentené.

A kiállítási tárgyá lett Soliman szoborteste jó alkalmat kíván Péterfynek arra, hogy a preparálás részletes, az olvasót igencsak próbára tevő leírásával, a *Bildung* vagy *Formierung*-teóriával szembenézve alkosson meg egy negatív Pygmalión-történetet, ahogyan írja, egy „fekete evangéliumot” - a halott múzeumi életre keltését. A test szétbontása, szervekre válogatása, lenyúzása, majd a bőr szoborral való kitöltése elborzasztó módon, de illeszkedik a szobrok életre keltésének 18. századi praktikái közé. A fáklyás éjszakai múzeumlátogatás, a gépészettel mozgásba hozott szobrok, az élőképek példái közé, amelyeket Oskar Bätschmann a megújuló befogadói szokásrend módszerei között mutatott be. (Bätschmann 1992, 237-278)

Kazinczy véleménye a szobrok különféle technikákkal való életszerű bemutatásával kapcsolatban több helyen lesújtó. 1780-ban a Stock-im-Eisen-Platz-on létrehozta egy „Kunstkabinet”-et, melyben a Nápolyból származó műtárgymásolatok bemutatása mellett életnagyságú, színezett, valódi hajjal díszített, felöltötött viaszszobrokból rendeztek kiállításokat. 1789 novemberében Kazinczy is ellátogatott „Müller viaszból, bosszírozott figurákból álló Kabinet”-jébe. (Papp 2008, 228) *A magyar verselés négy neméről* írott tanulmányában a rímelést tartja oly idegennek a klasszikus ízléstől, mint a Belvederei Apollo bizarr átváltoztatását: *„nincs benne semmi elmésség, semmi szökellése a’ phantáziának, semmi nemesebb, melegítő érzés; a’ római mértékű versnek cadentiára szedése [...] oly nevetséges dolog, mintha valaki a’ Vatikánus Apolló szép statuáját testi színnel kenné-bé, a’ vakon-hagyott szemalmák helyébe üvegszemeket rakna, az Isten’ lobogó üstökét a’ márványról lefaragtatná, ’s helyébe egy undok parókat tenne.”* (Kazinczy 1815, 127)

Solimán múzeumi teste, amelyet a fent leírtakhoz egészen hasonló eszközökkel tettek kiállíthatóvá, a bécsi bizarriák sorában tehát koránt sincs egyedül, Péterfy azonban továbbmegy, és a preparálás részletes leírásával a test elemeire bontását, majd szoborrá építését írja le, amelyben a *Bildung* mintaképe visszakerül a kulturális megkülönböztetés sablonjai közé, akkor is, sőt inkább akkor, ha a bőrt az udvari szobrász által készített cédrusszoborra feszítik, és az ideális arányok elérése kedvéért alakítanak rajta valamicskét. A test sorsa a klasszikus kánonban ilyen formában nem elbeszélhető, mert a feloldódását közvetítené, és ezt a klasszikus ízlésvilágot propagáló esztétikai gondolkodás határozottan tiltja. A halál riasztó képei ebben a megközelítésben az undor és az iszony érzetével társulnak, és felemelő érzés helyett, reménytelen félelmet táplálnak csupán. (ld. Lessing közismert tiltásait a halál, a bomlás és a szervi működés minden ábrázolásával szemben a Laokoónban.) Ezért Péterfy leírása, amely Kazinczy fiktív elbeszélése is egyben, egy másik elbeszélői rendben jut érvényre.

*„Furcsa, hogy akkor ütött meg a leginkább a fájdalom, és szorult el a torkom, amely mindeddig hideg és fegyelmzett maradt, amikor a kézről lefordult bőr tehetetlenül lifegett az asztról, és ahogy megmozgatták a még bőrrel fedett testrészeket, meglendült és ide-oda ingott: az ujjak kifordult bőrének mozgása olyan emberi, olyan *angelós* volt, hogy ezt már nem tudtam tovább nézni. Elfordultam és öklendezni kezdtem.”* (Péterfy 2014, 437-438)

A boncolás folyamata az anyag szerkezetét tárja fel a kultúra szerkezete által uralt bőrrrel és öltözettel szemben, ahol a leírás, a testet kontroll alatt tartó regulatív törvény, önmaga ellen fordul, ezért átlép egy, a klasszikus poétikától eltérő gyakorlatba. Az írás figuratív nyelvhasználata által végrehajtott *rematerializáció* sokkal inkább egy barokk ábrázolói világot mutat be, melynek során a test bontásának érzéki benyomását a nyelv az olvasó elérhető testére terheli. A bőr lefejtése a határok bizonytalanságához vezet, az alakzat / a corpus egységével szemben morfológiai bomláshoz.

3. modell: A textusok diffuzivitása

Soliman testének története mellett a regény Kazinczy-ja is fiktív testtörténetet kap, minden, a klasszicista norma által meg nem nevezhető történésével együtt. Úgy haldoklik, hogy a halál következményeként előálló testi szétszóródást egy másik test sorsán keresztül (Soliman preparálásának történetével) beszéli el. Így Péterfy motívumaiban végül kiszabadulnak a szövegek a bőr alól. A testtől való függetlenedésük, a szerzőtől való elválásukon túl, érzéki karakterük *rematerializálásával* áll elő.

„Lassan áradt el testében a kék szín, mintha az ereiben cseppenként áramlana szét a tinta, az a drágábbik fajta antracénkék, amelyet csak a jobb bécsi boltokban lehet kapni, s Budán is csak egy helyen. A test mélyéből áramlott föl a bőrfelszín felé, amíg végül el nem árasztotta az egész testfelületet. A szája mozgott, mintha szavakat formálna: egészen közel hajoltam hozzá, de így is csak sokadjára érttem meg a suttogást, amit ő belülről nyilván az utolsó erejét összeszedve kiáltott.” (Péterfy 2014, 446)

A harmadik modell képe a regényben Kazinczy kékre színeződő bőre, amely a kolera végső stádiumában a tinta színével válik azonossá, így a test és a nyelv feszültséggel teli viszonylatában a végső szöveg mondására való készséget jelöli, ami azonban rögzítetlen marad.

Péterfy Kazinczy halálának részletes elbeszélésével saját szövegén mutatja be *a szöveg hagyomány és a test metaforikus viszonylatának harmadik értelmezői lehetőségét, amelyben a corpus bizonytalan körvonala helyett a textusok testi jellegzetességei és ebből következő diffuzivitása érvényesül.* Az alap mindehhez az a csupán néhány lapnyi emlékezés Solimanra, amely helyzeteket és szóhasználatot Péterfy a regényben átalakít. A fiktív Kazinczy kimozdul a hozzá társított esztétikai elvek kánonjából, és ezzel az irodalmi recepció tere bővül. A fiktív alak nyelvi dilemmái lehetővé teszik ugyanis a Kazinczy-szövegek rögzítetlen karakterének egy, a tökéletesítés Horatiusi kívánalmától eltérő értelmezését. Ez a felfogás nem egészen példa nélküli, hiszen azt a tendenciát folytatja, amit Bodrogi Ferenc Máté Kazinczy önmagát színre vivő írásainak kapcsán a csiszoltság ideáljáról nyitott, az önarcképek megsokszorozását hangsúlyozva. (Bodrogi 2012) Az újírás, az ismétlés, az önéletrajzi részletek szövegvariánsai számtalan filológiai problémát vetnek fel, amelyeknek eredője a szövegtest megszilárdításának vágya. A regénybeli elbeszélő a másik testének bontását mondja, miközben a saját haláltusáját vívja, és lassan a kultúra mindenkötelme alól felszabadulva alakját veszti. A szövegtest határainak bontása egy rögzítetlen corpus lehetőségét veti fel, amelyik az olvasás során sorra ölti magára alakzatait. Kazinczy esetében ez a séma a megújított nyelv ügye (akár mint fómű) miatt sem maradhat közömbös, hiszen az őt követő nemzedékek nyelvhasználata magában görgeti szóalkotásait és frazeológiai kísérleteit, egy nehezen kontrollálható folytonos átalakulást, amely a maga szétszóratottságában hordozza az alkotó jegyeit.

Felhasznált szakirodalom

- BÄTSCHMANN, Oskar (1992): Pygmalion als Betrachter, Die Rezeption von Plastik und Malerei in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts, in: Der Betrachter im Bild. Kunstwissenschaft und Rezeptionsästhetik, szerk. KEMP, Wolfgang, Berlin: Reimer, 237-278.
- BODROGI Ferenc Máté (2012): Kazinczy arca és a csiszoltság nyelve, Egy önreprezentáció diszkurzív háttere. Debrecen: Csokonai Universitas.
- CSUKA Botond (2015): Az erőszak emlékműve, Szépirodalmi Figyelő, 2015/1. 64-69. URL: www.epa.oszk.hu/01400/01433/00066/pdf/EPA01433_szepirodalmi_figyelo_2015_1_064-069.pdf (Utolsó letöltés: 2019. 04. 07.)
- FOUCAULT, Michel (1999): A szexualitás története. Ford. ALBERT Sándor, SZÁNTÓ István, SOMLYÓ Bálint, Budapest: Atlantisz.
- KAZINCZY Ferenc (1815): 'A magyar verselés négy neméről, in: Erdélyi Muzéum, II., 1815, 122-128.
- KEMPER, Dietmar (1982): Die Wiederkehr des Körpers, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- NEMES Z. Márió (2014): „Márpedig ami nincs, az csak az ördög műve lehet.”, Műút, 2014/dec.20. <http://www.muut.hu/archivum/10401> (Utolsó letöltés: 2019. 04. 07.)
- PAPP Júlia (2008): Adatok Kazinczy Ferenc és Blaschke János munkakapcsolatához – Tények és tévedések a művészettörténeti szakirodalomban, Ars Hungarica, 2008/1-2., 179-228.
- PÉTERFY Gergely, Kitömött barbár. Budapest: Pesti Kalligram, 2014.
- SZILÁGYI Márton (2014): Egy preparátum titkos élete, Kalligram 2014/10., 97–100. <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2014/XXIII.-evf.-2014.-oktober/Egy-preparatum-titkos-elete>(Utolsó letöltés: 2019. 04. 07.)

SZÁSZ KÁROLY (1829–1905) ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

Cseh Gizella

(nyelvtanár, újságíró, óraadó tanár)

Jelen írás Szász Károly (Nagyenyed, 1829. június 15. – Budapest, 1905. október 15.) református lelkész, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke, emellett költő, drámaíró, műfordító, esztéta, politikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja élet- és szakmai pályájának rövid áttekintését kísérli meg.

Kulcsszavak: Szász Károly, lelkész, püspök, drámaíró, műfordító

Motto:

„Ő volt Jókai után a XIX. század legszorgalmasabb betűvetője.”

(Ravasz László)

I. Bevezetés

Szász Károly püspök nevével kapcsolatban az embert a bőség zavara, avagy a részletekben való feloldódás (esetleg eltévelyedés) veszélye fenyegeti. Az ok nagyon egyszerű; a XIX. század második felének egyik olyan jellegzetes személyiségével állunk szemben, akinek munkásságáról, annak művészi színvonaláról, tehetségéről, szorgalmáról, karakteréről, sokoldalúságáról és hihetetlen munkabírásáról értékelések tucatja látott napvilágot. Lehet róla elismerően avagy elítélően nyilatkozni, de nem lehet nem észrevenni, hiszen egyénisége, alkotásai, műfordításai az irodalmi, papi és püspöki tevékenysége az egyházi, képviselői és minisztériumi, illetve tanfelügyelői pályája pedig a közélet markáns képviselőjévé tették.

Ennyit bevezetőként. A folytatásban pedig ismerkedjünk meg (mindössze érintőlegesen) Szász Károly életével, pontosabban annak kiemelkedő jelentőségű szegmentumaival, egyéniségével, irodalmi és egyházi munkásságának, valamint közéleti tevékenységének sokrétű voltával.

II. Tanulóévek

Szász Károly Erdély egyik legismertebb értelmiségi családjának tagjaként látta meg a napvilágot 1829. június 25-én. Apja, idősebb Szász Károly a nagyegyházi kollégium irodalom-, majd matematikatanára, a kor kiváló jogásza és politikusa.¹ Édesanyja, Münstermann Franciska német származású, aki házassága révén a magyar ügyek buzgó patrónusává lett.² Az ifjabb Szász Károlyt először édesapja tanította,

¹ a) Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. XIII. kötet. Bp. 1909. 426–427.; b) 2. ifj. Szász Károly: *A költő-püspök*. Mezőtúr, 1931. 2–4.

² ifj. Szász Károly, i. m. 2–3.

majd nevelőül mellé Mentovich Ferenc nagyenyedi diákot fogadta fel.³ (Az 1850-es évek elején ugyancsak ő volt az ifj. Szász kollégája a nagykőrösi református gimnáziumban.) Később maga is a kollégium hallgatója lett, ezután 1845-ben Kolozsvárra került. Édesapját 1848 elején báró Eötvös József meghívta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkári posztjára, amit ő el is fogadott, így a Szász család 1848 szeptemberében Pestre költözött.⁴

Ugyancsak 1848-ban a pesti egyetemen matematikát és hadtudományt hallgatott. Ezekben az esztendőkből kezdte meg alkotói pályáját is. Először 1848-ban publikált. *A szabad székelly dala* című népies versikéje egy pályázaton négy aranyat nyert (ezt azonban – saját bevallása szerint – sohasem kapta meg).⁵ A *Murány hölgye* című színdarabja a Kisfaludy Társaság 1847. évi pályadíját nyerte meg. *Zsigmond király* című darabját maga a kor jeles színműírója, Czákó Zsigmond bírálta.⁶

Amikor a kormány 1849-ben Debrecenbe költözött, a Szász család követte, s az ifjabb Szász Károly apja mellett lett fogalmazó a kultuszminisztériumban. Ezt követően honvédeknek állt, és 1849 maradék hónapjait a fegyverletételig utászhadnagyként élte túl. 1849 augusztusában édesapja Tiszaroffon, a Borbély családnál bujdosott, ahol néhány hónap erejéig fia is menedéket lelt.⁷

1850 elején a Borbély család (Gömörben található) Jánosi birtokán tartózkodott, majd Bejére került a Szentmiklóssy családhoz. Beje Szász Károly életében nagyon sokat jelentett. A szomszéd Keleméren lelkészkedett Tompa Mihály, a bejei és a gömöri kulturális és közélet egyik kulcsszereplője.⁸ Szász Károly itt döntötte el, hogy a lelkészi pályára lép. 1851 júniusában Rimaszombatban kitűnő eredménnyel lelkészi vizsgát tett⁹, s élete végéig hálásan emlékezett vissza Terhes Sámuelre, a gömöri egyházmegye esperesére, aki egyházi pályáján az első komolyabb segítség szerepét töltötte be.¹⁰

III. Szakmai kiteljesedés

1851. szeptember 18-án meghívták az újjáalakult nagykőrösi gimnázium irodalomtörténeti tanszéke előadójának. Ő ezt a pozíciót elfogadta, majd (mivel a felkért matematikatanár lemondta a meghívást), áthelyezését kérte a matematika tanszékre. Az irodalomtörténeti tanszékre pedig meghívták Arany Jánost, aki 1851. október 25-én e meghívással élt is.¹¹ Nagykőrösön kollégái és barátai körében

³ Novák Sándor: *Szász Károly élete és művei*. Mezőkövesd, 1904. 15.

⁴ Beliczay Angéla: Szász Károly, a püspök. In: *Kálvin téri tanulmányok*. 77.

⁵ Beliczay Angéla, i.m. 77.

⁶ Novák Sándor: *Szász Károly élete és művei*. Mezőkövesd, 1904. 16–17.

⁷ Novák Sándor, i. m. 20–24.

⁸ Novák Sándor, i. m. 24–29.

⁹ Novák Sándor, i. m. 28.

¹⁰ Beliczay Angéla, i. m. 83. 11. sz. jegyzet.

¹¹ Novák Sándor, i. m. 30–31.

kitűnően érezte magát. Időközben megnősült, neje (egyben unokatestvére) Szász Polyxénia volt, aki Iduna művésznéven költőként is publikált.¹² Felesége halála után (1853. június 17.) egy évig a kecskeméti gimnáziumban volt tanár, majd elfogadta a kézdivásárhelyi gyülekezet meghívását, és visszatért Erdélybe.¹³ Túl messzire kerülve azonban a pesti közélettől 1857-ben elfogadta egy másik gyülekezet, a kunszentmiklósi egyházközség felkérését. Itt ismerkedett meg második nejevel, Bibó Antóniával, akit 1858. március 28-án feleségül vett.¹⁴ Házasságukból hat gyermek született.¹⁵

1863-ban Szabadszállásra került.¹⁶ 1867-ben állami megbízatást kapott, és a papi pályára mindössze 1884-ben, püspökké választása alkalmából tért vissza. 1867-ben kultuszminisztériumi osztálytanácsos, 1869-től Pest megyei, 1872-től Jászkun kerületi tanfelügyelő lett, közben 1865-től a Deák-párt színeiben országgyűlési képviselőként is tevékenykedett. 1874-ben Trefort Ágoston meghívására az egyesített tanügyi osztály tanácsosa és Trefort munkatársa lett.¹⁷

1876-ban a budapesti egyetem az egyetemes irodalomtörténet magántanárává habilitálta. Négy féléven át a világirodalom nagy eposzairól, két féléven át a francia klasszikus drámáról (Racine, Corneille, Molière), egy-egy féléven át az Artúr-mondaköréről, illetve Alfred Tennyson Királyidilljeiről beszélt.¹⁸ Ennek az előadássorozat az alapján látott napvilágot egyik kiemelkedő műve, *A világirodalom nagy eposzai* című tanulmánykötet (1881–1882).¹⁹

Szász Károly harminc évig volt a Vasárnapi Újság fõmunkatársa, a Budapesti Szemle, a Koszorú és sok más újság cikkírója.²⁰ 1860-tól volt a Kisfaludy Társaság tagja (1883–1890 között alelnöke), 1858-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelezõ, 1869-tõl rendes, 1878-tõl igazgatósági, 1899-tõl tiszteletbeli tagja, 1892 és 1895 között pedig az Akadémia alelnöki pozícióját is betöltötte.²¹

Szász Károly a kor kiváló gondolkodói közül szinte mindenkiel szakmai vagy baráti kapcsolatban állt: Arany Jánossal, Gyulai Pállal, Kemény Zsigmonddal, Mentovich Ferencsel, Salamon Ferencsel, Eötvös Loránddal. Barátai társaságához méltóan *irodalmi munkássága* is rendkívül sokrétű. Ennek minden részletére kitérni, annak minden egyes szegmentumát és összefüggését bemutatni szinte lehetetlen.

Itt idéznék egy részletet Horváth János Szász Károlyról szóló értekezéséből: „Már barátai s kortársai nem győzték csodálni rendkívüli munkabírását és megkérdezték tőle, hol veszi az időt ennyi mindenre? 'Az idő beosztása, minden óra felhasználása s mindig teljes

¹² Novák Sándor, i. m. 34–35.

¹³ Novák Sándor, i. m. 36–39.

¹⁴ Novák Sándor, i. m. 43–45.

¹⁵ Ifj. Szász Károly, i. m. 11.

¹⁶ Szinnyei József, i. m. 428.

¹⁷ Szinnyei József, i. m. 429.

¹⁸ Novák Sándor, i. m. 88.

¹⁹ Szinnyei József, i. m. 434.

²⁰ Szinnyei József, i. m. 430.

²¹ Szinnyei József, i. m. 428.

odaadás annak, amin éppen dolgozom: íme a titok megfejtése. (...) Reggel újságot olvasok, délelőtt 9-től 2 óráig a hivatalé, a nap többi része, olykor este 11-ig, tovább semmi esetre, az irodalomé s irodalmi társaságoké, üléseké s bizottságoké; a téli szakban hetenként háromszor színház, majdnem egyetlen szórakozásom s mindenek fölötti élvezetem. Lefekvés után egy-két óra, az ágyban, olvasás. Így van beosztva a napom.”²²

IV. Irodalmi pályafutása

Irodalmi munkássága rövid ismertetésekor induljunk ki abból a tényből, hogy Szász Károly „tanítvány” volt; minden irodalmi megnyilvánulása konkrét alkotóhoz (mint követendő példához) köthető, minden egyes alkotása és műfordítása az eredeti költő vagy író stílusát örökíti meg – magyar nyelven. Ugyanaz az erénye, mint hibája – túlzott plaszticitása, nyelvi és irodalmi képlékenysége, alkalmazkodó képessége.

A korabeli értékelések kiemelkedő lírikusnak tartották; ma már tudjuk, lírája (egy-két értékes alkotástól eltekintve) átlagos színvonalú.²³

Első irodalmi sikereiről már esett szó. A szabadságharc alatt kiadott egy kötetet *Nemzeti szín alatt* címmel, amely gyakorlatilag Petőfi stílusában készült hazafias költeményeket tartalmazott.²⁴ Bején születtek Tompát idéző elégiái: a *Bujdosók hajója* és a *Perzsa ének*.²⁵ Feleségéhez, Idunához írott alkotásai ugyancsak Petőfi ihlette alkotások: *Három temető*, *Iduna*, *Hadd legyenek*.²⁶ Nagykőrösi, majd erdélyi tartózkodása idején születtek meg balladáái, például: *Ottó király*, *Bujdosók*, *Bánfi Dénes csókja*, *Salamon átka* stb.²⁷ 1862-ben jelentek meg első Shakespeare-fordításai, a *II. Richárd*, a *Téli rege* és az *Othello*.²⁸ 1859-es akadémiai székfoglalójában *A műfordítás elveiről* beszélt.²⁹ Költészetének egyik csúcsát jelentette 1862-es kötete, a *Kis Ilonka emlékezete*, amelyet elhunyt kislánya emlékének szentelt.³⁰ Tovább folytatta műfordításai megjelentetését: *Machbeth* – 1865, *Antonius és Cleopátra* – 1866, *VIII. Henrik* – 1868, *Rómeó és Júlia* – 1869, *A vihar* – 1871, *Shakespeare-sonettek* – 1878. Ugyancsak 1871 körül lett kész néhány Molière-darab, például a *Mizantróp*, a *Férjek iskolája*, a *Nők*

²² A M. Tud. Akadémia ünnepi ülése egykori másodelnöke id. Szász Károly ig. és t. t. születésének századik évfordulója alkalmából 1929. június 16-án. Berzeviczy Albert ig. és t. t. elnök megnyitó beszéde. Horváth János: Szász. Károly emlékezete. Bp. 1929. 5.

²³ Vö. a) *A magyar irodalom története 1849–1905*. Gondolat. Bp. 1968. 99–100.; b) *A magyar irodalom története 1849–1905*. Szerk. Sőtér István. Akadémiai Kiadó. 1965. 171–173.; c) Komlós Aladár: *A magyar költészet Petőfitől Adyig*. Gondolat. Bp. 1980. 102–107.; d) Horváth János: *Szász Károly emlékezete*. Bp. 1929. stb.

²⁴ Novák Sándor. i. m., 21. (A kötet szerzői voltak még Mentovich Ferenc és Gyulai Pál.)

²⁵ Novák Sándor. i. m., 27.

²⁶ Novák Sándor. i. m., 29., 39.

²⁷ Novák Sándor. i. m., 41.

²⁸ Novák Sándor. i. m., 44.

²⁹ Novák Sándor. i. m., 45.

³⁰ Beliczay Angéla, i. m. 86., 55. sz. jegyzet.

iskolája, a *Pórus járt negédesek*, a *Sganarelle* stb. fordításával.³¹ A Magyar Tudományos Akadémia műfordítói tevékenységéért 1873-ban megkoszorúzta.³²

1862-ben jelent meg a Szépirodalmi Figyelőben az *Ember tragédiájáról* szóló értekezése.³³ Írt néhány elbeszélő költeményt is, például a *Hedvig*, a *Trencsényi Csák*, a *Lorántffy Zsuzsánna szőnyege*, a *Zrínyi*, a *költő* és a *Losárdi Zsuzsánna* című alkotásokat.³⁴ Színművei közül is említsük meg a jelentősebbeket; a *Lelencet* (1863 – kísérteties a tematikai hasonlóság Szigligeti Ede ugyanabban az évben publikált hasonló című színművével), a *Heródest*, a *Csák Mátét*, a *Fráter Györgyöt* (1868), illetve a *Politikus asszonyokat* (1869)³⁵. 1869-ben látott napvilágot másik jelentős tanulmánya *A tragikai felfogásról* címmel, amely párhuzamba állítja a görög tragédiák és a keresztény drámák tragikumfelfogását.³⁶ 1867-ben és 1874-ben – az „idejétmúlt szellemiség” jegyében – jelentek meg eposzai, az *Álmos* és a *Salamon*³⁷, majd 1875-ben újra egy elbeszélő költeménnyel (*Jolán*³⁸) jelent meg a nyilvánosság előtt. A magyar drámai költészetet három tragédiával tette gazdagabbá. 1889-ben látott napvilágot a *Bölcs Salamon* és az *István vezér*, 1893-ban pedig az *Attila halála* című alkotás.³⁹ Kiemelkedő műfordításaiból is említsünk meg néhányat. 1869-ben jelent meg a *Nibelung-ének*⁴⁰, lefordította és megjelentette Goethe⁴¹ és Schiller költeményeit (1875, 1887)⁴², valamint Verne Gyula tíz regényét⁴³. Műfordítói munkásságának csúcspontját Dante *Divina Comoediájának* magyar nyelvre való átültetése jelentette (*Pokol*, 1883; *Purgatórium*, 1891; *Paradicsom*, 1899).⁴⁴

Idézzük fel – legalább érintőlegesen – egyéb tevékenységeinek színtereit is.

1. Magyar Tudományos Akadémia:

a) nekrológok: Kriza Jánosról, Jakab Istvánról, P. Horváth Endréről, Lukács Móricról, Katona Józsefről, Tompa Mihályról, Arany Jánosról stb.,

b) értekezések: „*Aesthetikailag jogosult-e a történeti személyeknek és korszakoknak a köztudalommal ellenkező feltüntetése*”,

c) felolvasások: 1. Homér eposzai 2. Idősb gróf Teleki László ismeretlen verseiről.

2. Kisfaludy Társaság:

a) Emlékbeszéd: Kemény Zsigmond, Greguss Ágost, Szemere Pál felett,

³¹ Szinnyei József. i. m., 432.

³² Novák Sándor. i. m., 51.

³³ Novák Sándor. i. m. 53.

³⁴ Novák Sándor. i. m. 55–64.

³⁵ Novák Sándor. i. m. 67–86.

³⁶ Szinnyei József. i. m., 432. 51. sz. jegyzet.

³⁷ Novák Sándor. i. m. 89–99.

³⁸ Novák Sándor. i. m. 99–102.

³⁹ Novák Sándor. i. m. 105–113.; Szinnyei József. i. m., 433. 113., 119., 120. sz. jegyzet.

⁴⁰ Novák Sándor. i. m. 50.

⁴¹ Szinnyei József. i. m., 433. 80. sz. jegyzet.

⁴² Novák Sándor. i. m. 116.

⁴³ Szinnyei József. i. m., 433. 62–70. sz. jegyzet.

⁴⁴ Novák Sándor. i. m. 114–117.

- b) Műfordítás bírálata: Győri műfordításai, Angyal János Dantéja,
 c) Szónoki pályázat: 1876-ban díjat nyert a *Gavallér politikusok* c. szatíra,
 d) Értekezések: 1. *Shakespeare kisebb költeményei*, 2. *Az aesoposi meséről*, 3. *Emlékezés Thomas Moore-ra születése 100. évfordulóján*, 4. *Tanulmány Milton Elveszett paradicsomáról*, 5. *Egy új amerikai költő felett*.⁴⁵

V. Papi hivatása

1884-ben tért vissza a papi pályára a budapesti első lelkészi és a Dunamelléki Református Egyházmegye püspöki székébe.⁴⁶ (A püspöki jelölésre Széll Kálmán beszélt rá.⁴⁷) Már püspöki székfoglalójában programot vázolt; első feladatként a hatvanöt éve szünetelő püspöki látogatás felújítását ígerte.⁴⁸ Generális vizitációja tíz évig tartott. 1885–1894 között mintegy háromszázhusz gyülekezetet látogatott végig. Látogatásáról pontos naplót vezetett, amely mintegy 1000 oldalon át követi saját kézírásával az eltelt tíz év történetét – e cselekedetével rendkívül értékes történelmi forrásbázist teremtve az utókor számára.⁴⁹

Egyházépítő és egyházszerző tevékenysége is jelentős mértékű volt: egy személyben volt a külföldi indíttatású evangelizációs tevékenység és a belmissziós mozgalmak (Keresztyén Ifjúsági Egylet, Lorántffy Zsuzsánna Társaság, Nagypénteki Társaság) támogatója.⁵⁰ Megszervezte az újonnan alakult gyülekezetek, Kőbánya, Kispest, Buda, Zugló lelkigondozását.⁵¹ Püspöksége alatt négy templom épült fel, ebből hármat személyesen szentelt fel; a zuglót 1894. november 14-én, a Fazekas téri (a mai Szilágyi Dezső téri) 1896. március 29-én, és a kispestit 1896. május 15-én.⁵² 1886-ban bevezette a Kálvin téri templomba a fűtést⁵³, a fővárosi iskolákban pedig kiépítette a vallásoktatás hálózatát.⁵⁴

Még két érdekes egyháztörténeti adalék fűződik a nevéhez; a Károli Biblia és az Énekeskönyv revíziója. A Károli Biblia revíziós gondolatát már 1874-ben *A teológusok számának apadásáról* tartott előadásában megemlítette. A folyamat több mint egy évtizeddel később, 1889-ben kezdődhetett csak meg; a Károli Biblia revíziós bizottságának ő maga lett az elnöke.

⁴⁵ Novák Sándor. i. m. 102–104.

⁴⁶ ifj. Szász Károly. i. m. 12.

⁴⁷ Beliczay Angéla, i. m. 79–80.

⁴⁸ 1884. október 25.(/27.?), jegyzőkönyv. (Ráday Levéltár)

⁴⁹ Szász Károly püspök egyházlátogatási naplója, I-II. (Ráday Levéltár)

⁵⁰ Beliczay Angéla, i. m. 81.

⁵¹ Hamar István: *Emlékezés Szász Károlyra*. Bp. 1930. 11.

⁵² Beliczay Angéla, i. m. 80.

⁵³ Hamar István, i. m. 11.

⁵⁴ Hamar István, i. m. 12.

Egyházi és irodalmi működése „határterületén” is dolgozott; egyházi munkákat, prédikációs könyveket, tankönyveket szerkesztett⁵⁵; 1888-ban konfirmációs kátét írt.⁵⁶ 1855-ben *Buzgóság könyve* címmel nőknek szóló imakönyvet jelentetett meg.⁵⁷

Élete végén megfáradt; lemondott püspökségéről (1903-ban)⁵⁸ és lelkészségéről (1904). 1905. október 15-én hunyt el.⁵⁹

VI. Értékelése, emlékezete

Szász Károly az erdélyi magyar elit neveltje volt. Későbbi értékelői (Ravasz László, Hamar István, Horváth János) szerint a mindig hatás alatt álló, hűséges és a könnyed kifejezésnek volt a híve. A kornak megfelelően dörgedelmes stílusban, miszticizmus nélkül, etikai és pedagógiai célzattal, de nem túlintellektualizáltan, de nem is a hivatalos teológiával prédikált. Ugyancsak híve volt a klasszikus liberalizmus elveinek, a mérsékelt haladásnak, a patriarkalizmusnak, az állam és az egyház kiegyensúlyozott, törvényeken alapuló kapcsolatának. A mérsékelt haladásban való hit ellenére beszédeiben, írásaiban (is) gyakran felvetődtek a társadalom erkölcsi hanyatlásának frázisai. Felfogásában a liberalizmus is elsősorban a szellem és a minőség szabadsága volt, olyan korszak, amelyben a protestantizmus régi alapelvei is érvényesülhettek. Egy ilyen harmonikus társadalom működéséhez a családot tekintette alapvetőnek. Hitte, ha a család egészséges, az lesz a nemzet, a társadalom is.

Hatalmas teljesítményű élet és elismerés adatott – a XIX század viszonyai közepette – Szász Károlynak. Személyes befejezés és értékelés helyett zárják az életéről szóló rövid elmélkedést fia, legifjabb Szász Károly szavai: „...[Szász Károly] élete mégis boldognak és nagyon hosszúnak volt mondható. Lelke meggyújtott gyertyáját nem rejtette véka alá. Hűségesen sáfárkodott a rábízott talentumokkal. (...) Ama nemes harcot megharcolta, futását elvégezte, a hitet megtartotta (...)”⁶⁰

Ebből az életrajzi áttekintésből nagyon sok érdekes, további elemzésre alkalmas terület kimaradt; Szász Károly papi és szónoki mivoltának, etikai rendszerének jellemzése, irodalmi munkásságának aprólékos bemutatása, lelkészi ténykedésének és generális vizitációjának részletes ismertetése stb. Az ok egyszerű; e gondolatsor – elsősorban terjedelme miatt – csupán az érintőleges ismertetés szerepét vállal(hat)ja fel. Ugyanakkor az említett szegmensek részletes összevetése bizonyára érdekes és meglepő tanulságokkal szolgálna.

⁵⁵ Vö. Szinnyei József, i. m. 430–436.

⁵⁶ Szinnyei József, i. m. 435. 111. sz. j.

⁵⁷ Szinnyei József, i. m. 430. 7. sz. j.

⁵⁸ Novák Sándor. i. m. 117.

⁵⁹ Beliczay Angéla, i. m. 82.

⁶⁰ ifj. Szász Károly, i. m. 16.

Már csak egy dolog említése maradt hátra, amely azonban ránk, utódokra vár: kegyelettel őrizni és továbbadni Szász Károly emlékét és szellemi hagyatékát, hiszen munkássága (hiányosságai ellenére) a magyar művelődés- és irodalomtörténet pótolhatatlan értékű lánc- és gyöngyszeme.

Irodalom

- A magyar irodalom története 1849–1905. Gondolat. Bp. 1968. 99–100.
- A magyar irodalom története 1849–1905. Szerk. Sőtér István. Akadémiai Kiadó. 1965. 171–173.
- A M. Tud. Akadémia ünnepi ülése egykori másodelnöke id. Szász Károly ig. és t. t. születésének századik évfordulója alkalmából 1929. június 16-án. Berzeviczy Albert ig. és t. t. elnök megnyitó beszéde. Horváth János: Szász. Károly emlékezete. Bp. 1929. 5.
- Beliczay Angéla: Szász Károly Nagykőrösön. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve. VII. Bp. 1994. 84-97.
- Beöthy Zsolt: Szász Károly. Lampel. Bp. é.n.
- Egy kétszáz éves magyar értelmiségi család. Varga Domokossal beszélget Albert Zsuzsa. Forrás. 12. sz. 1999. dec. 88–96.
- Földváry László: Adalékok a Dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez. Bp. 1898.
- Gyóry Aranka: Szász Károly mint költő. Rimaszombat, 1930.
- Hamar István: Emlékezés Szász Károlyra. Bp. 1930.
- Kálvin téri tanulmányok. Tanulmányok a Budapest Kálvin téri Református Gyülekezet történetéhez. Írták TÓTH Károly, et al. Budapest, 1983.
- Komlós Aladár: A magyar költészet Petőfitől Adyig. Gondolat. Bp. 1980. 102–107.
- Novák Sándor: Szász Károly élete és művei. Mezőkövesd, 1904.
- A Ráday Levéltár iratai: „A szemerjai Szász család iratai (RL) C/76.” jelzet alatt, illetve a „A/1.i. Püspöki vizitációk iratai 1816–1990” jelzet alatt.
- Ravaszh László: A pap–literátor. Emlékezés Szász Károlyról. Budapesti Szemle. 1929. 616. sz. 321–330.
- Ifj. Szász Károly: A költő–püspök. Mezőtúr, 1931.
- Székely György: Szász Károly mint pedagógus. Bp. 1938.
- Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIII. kötet. Bp. 1909. 427–438.
- Tanulmányok a magyarországi református egyház történetéből 1867–1978. Főszerk. Dr. Bartha Tibor és Dr. Makkai László. Bp. 1983.
- Új Magyar Irodalmi Lexikon. III. Akadémiai Kiadó. Bp. 1994. 1095–1096.
- Új Magyar Lexikon. 6. kötet. Akadémiai Kiadó. Bp. 1962. 180–181.
- Vargha Gyula: Szász Károly. Budapesti Szemle (1929). 616. sz. 465–471.
- Voinovich Géza: Szász Károly. Budapesti Szemle (1929). 618. sz. 244–254.
- Zovánszky Jenő: Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. Bp. 1977.
- Dr. Zsilinszky Mihály: A magyarhoni protestáns egyház története. Bp. 1907.

AUGUSTINUS VILÁGÁNÁL¹

KÖNYVISMERTETÉS²

DR. FRENYÓ Zoltán

(főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola)

„Minerva baglya csak a beálló alkonnyal kezdi meg röptét” – írta Hegel „A jogfilozófia alapjai” című művének előszavában³, utalván arra, hogy a filozófia akkor érkezik el, miután a valóság elkészült. Erre a hasonlatra gondolok, amikor a Tinta Kiadó kiadványai közül a most bemutatott kiváló nyelvészeti munkák után én egy bölcsességet rejtő és kínáló könyvet szeretnék szíves figyelmükbe ajánlani. A könyv, amelyről szó lesz, Szent Ágoston gondolataival és intelmeivel ismertet meg bennünket.

1. A bölcsesség

Ahhoz, hogy megértsük e könyv jelentőségét, előjáróban talán érdemes lesz pár szóval megvilágítani, mit is érthetünk bölcsesség alatt. Walter Brugger a fogalmat így határozza meg: „A bölcsesség nem tetszőleges tudást jelent, hanem a lényegesre, a létezők végső okaira és céljaira vonatkozó tudást, minden mulandónak az örökkévalóság fényében való szemlélését és megítélését, olyan tudást, amely azáltal bizonyul gyümölcsözőnek, hogy a mindenség rangsorában valamennyi dolgot az őt megillető helyre tesz.”⁴ Más megfogalmazásban azt is mondhatjuk, a bölcsesség: belátása a világ menetének, megértése az ember természetének, kimondani és megtenni, amit kell, és ki nem mondani és meg nem tenni, amit nem szabad.⁵

A bölcsesség fogalmát a görög és a keresztény gondolkodás alakította ki és hagyományozta ránk (*szophia, sapientia*). Egész klasszikus filozófiai kultúránk mögött eleve a bölcsesség eszméje áll, hiszen a filozófia szó szerint a bölcsesség szeretetét jelenti. Platón szerint a bölcsesség isteni, a bölcsesség barátja emberhez illő vonás.⁶ Nicolaus Cusanus pedig ezt mondja: „Nem más a filozófus, mint a bölcsesség vadásza (*venator sapientiae*).”⁷ Cusanus egyenesen odáig megy, hogy kijelenti: „Minden ember természeténél fogva vágyik a bölcsességre, mivel a bölcsesség az

---

¹ Tanulmányom rövidebb változatban elhangzott a Tinta Könyvkiadó könyvbemutatóján. Budapest, Józsa Judit Galéria, 2018. IX. 28.

² Úton Isten felé. Szent Ágoston 1200 iránymutató gondolata latinul és magyarul. Összeállította: Kiss Bernadett. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2018.

³ Hegel, G. W. F.: A jogfilozófia alapvonásai (1820). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971. 23.

⁴ Brugger, Walter: Filozófiai Lexikon. Budapest: Szent István Társulat 2005. 76.

⁵ Vö: Frenyó Zoltán: Filozófiai kultúra. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2008. 13.

⁶ Platón: Phaidrosz, 278 d.

⁷ Nicolaus Cusanus: De venatione sapientiae, I. 6.

intellektus élete, s nem lehet más táplálékkal megőrizni, mint az igazsággal és az élet igéjével.”⁸

A bölcsesség nem pusztán tudást és tudományt jelent, s a bölcsesség egésze fölötté áll az okosságnak és a gyakorlati jártasságnak. A bölcsességnek mint legmagasabb rendű tudásnak az eszméjét leginkább talán Arisztotelész képviseli. Arisztotelész szerint a bölcsesség a tudás legtökéletesebb formája, a kiinduló elvek és a legfőbb okok ismerete. A bölcsesség az igaz, nagyszerű, nehezen felfogható, emberfeletti és legbecesebb dolgokra vonatkozik.⁹ Más szóval azt mondja, a bölcsesség olyan erény, amely örök és isteni dolgokkal foglalkozik.¹⁰ Felfogása szerint a bölcs mindent tud, amennyire lehetséges, anélkül, hogy minden egyes esetről tudna.¹¹

Ezt az eszmét azonban más filozófusok méltán egészítik ki azzal, hogy a bölcsesség körébe vonják a gyakorlati dolgok helyes megítélésének a magasabb bölcsességből fakadó fontos képességét is. Az antik (görög és római) és a keresztény filozófusok megkülönböztetik, majd egységben láttatják az elméleti és a gyakorlati bölcsességet, s a bölcsességben a tudás és az élet egységét szemlélik. Ezért mondja Platón, amikor a bölcsességet körülírja: „A bölcsesség tehát minden területen szerencsésé teszi az embereket. Mert bizony a bölcsesség révén nem téved soha senki, hanem szükségképpen helyesen cselekszik és eltalálja a dolgokat.”¹² Hasonló szellemben mutat rá Cicero: „Hosszasan és bőven lehetne ecsetelni a bölcsesség előnyeit, de a legrövidebben úgy foglalhatjuk össze, hogy a bölcsesség az isteni és az emberi dolgok ismerete, és az egyes dolgok okainak felismerése.”¹³

Maga Szent Ágoston is először megkülönbözteti, majd egybevonja az emberi bölcsesség említett két szintjét. Szavai szerint az örök dolgok szemlélete bölcsesség (*sapientia*), a földi dolgok helyes használata tudomány (*scientia*).¹⁴ Hasonlóképpen írja: „Más az örök dolgok szellemi megismerése, és más az evilági dolgok célszerű megismerése.”¹⁵ Ismételten rámutat: „Igyekezünk elhatárolni az értelem szerepét az evilági dolgokban mind a megismerés, mind a tevékenység vonalán, és ugyanannak az értelemnek a magasabb szerepét, amely az örök dolgok szemléletében megy végbe.”¹⁶

Szent Ágoston azután Ciceróra emlékeztetően így ír: „Akik a bölcsességről vitáztak, azok ezt a meghatározást adták róla: A bölcsesség az isteni és az emberi dolgok tudománya. Ezért az egyik előző részben én is kifejtettem, hogy a kétféle

⁸ Nicolaus Cusanus: De pace fidei, VI. 16. A hit békéje. Budapest: Kvintesszencia Kiadó, 2016. 53., Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2016. 34.

⁹ Arisztotelész: Nikomakhoszi Etika, 1141 a-b.

¹⁰ Arisztotelész: Nagy Etika, 1197 a-b.

¹¹ Arisztotelész: Metafizika, I. 2. 982 a.

¹² Platón: Euthüdemosz, 280 a.

¹³ Cicero: Tusculanae disputationes, IV. 26. Tusculumi eszmecsere. Budapest: Allprint, 2004. 186.

¹⁴ Augustinus: De Trinitate, XII. 14. 22.

¹⁵ Augustinus: De Trinitate, XII. 14. 25.

¹⁶ Augustinus: De Trinitate, XIII. 1. 1.

dolognak, az isteninek és az emberinek az ismeretét lehet bölcsességnek nevezni.”¹⁷ Itt már a bölcsesség két elemének összekapcsolását látjuk, amelyet tovább részletez: „Más dolog csak azt tudni, hogy az embernek mit kell hinnie a boldog élet megszerzése céljából, ami nem más, mint az örök élet, és más tudni azt, hogy ez a jókat hogyan viszi előre. (...) Kimutattam azt is, hogy mennyire szükséges az örök dolgok eléréséhez azokra az evilági dolgokra vonatkozó hit, amelyeket az Örökkévaló értünk vállalt és emberségében elszenvedett.”¹⁸

Hasonló szellemben fejt ki nyolc évszázaddal később Aquinói Szent Tamás is a maga felfogását a bölcsességről. Tamás felfogásában a bölcsesség értelmi, hitbéli és kegyelmi vonást egyaránt hordoz. Tamás is beszél a bölcsesség spekulatív és gyakorlati vonatkozásáról. Magyarozatában a bölcsesség az isteni dolgok szemlélete és az emberi dolgok fontolgatása. Eszerint a bölcsesség: „Az isteni dolgok által ítél az emberi dolgokról, és az isteni törvények által irányítja az emberi cselekedeteket. Így tehát a bölcsesség nemcsak spekulatív, hanem gyakorlati is. (...) Azzal a sajátossággal is rendelkezik, hogy nemcsak a szemlélődésben, hanem a cselekvésben is irányító szerepe van. (...) Az isteni dolgok önmagukban szükségszerűek és örökkévalók, de mégis szabályozói az emberi cselekedetekben rejülő esetlegességeknek. (...) A bölcsességhez elsődlegesebben tartozik hozzá az isteni dolgok szemlélése, vagyis a lételv látása, és másodlagosabban az emberi cselekedetek irányítása az isteni eszme szerint. De az emberi cselekedetek nem válnak keserűvé vagy fáradságossá a bölcsesség irányítása következtében, hanem a bölcsesség a keserűséget édességgé, és a fáradságot nyugalommá változtatja.”¹⁹ Röviden összefoglalva: „A bölcsesség, amiről beszélünk, az ítélet helyességét jelenti az isteni dolgok szemléléssel, vagy ezek fényében az emberi cselekedetek irányításával kapcsolatban.”²⁰

A most bemutatandó könyv a bölcsességnek ezt a szellemét mutatja be olyan belátásokkal, megállapításokkal, mondásokkal és intelmekkel, amelyek a spekulatív bölcsességet a gyakorlat szintjéhez kapcsolva hozzásegítenek bennünket életünk helyes vezetéséhez. Mint ilyen, e könyv mai tanulságokkal szolgál, de az a szellem, akinek bölcsességét a kötet közvetíti, 1600 évvel ezelőtt élt, az ókor és a középkor határmezsgyéjén.

2. Szent Ágoston helye és jelentősége

Ez az alkotó szellem – mint említettük – Szent Ágoston, azaz Aurelius Augustinus (Thagaste, ma: Souk Ahras, 354. XI. 13. – Hippo Regius, ma: Annaba, 430. VIII. 28.) egyházatya, az észak-afrikai Hippo Regius püspöke, a késő-római kor és az ókeresztény gondolkodás meghatározó alakja, az európai keresztény kultúra egyik legnevezetesebb alkotója. Szent Ágoston a keresztény tanítás kiteljesítője,

¹⁷ Augustinus: De Trinitate, XIV. 1. 3.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Aquinói Szent Tamás: Summa Theologiae, p. II-II. q. 45. a. 3.

²⁰ Aquinói Szent Tamás: Summa Theologiae, p. II-II. q. 45. a. 5.

egyben korszakok határán álló, s korszakokon átívelő szellem. Eszméi mélyen beleivódtak az európai gondolkodásba, s szerteágazó hatása máig fellelhető a filozófia legkülönbözőbb területein.²¹

Szent Ágoston az igazság igézetében élt. Munkálkodása minden téren szenvedélyes, kitartó és elkötelezett küzdelemben telt az igazság felkutatásáért és megvédéséért.²² E törekvésének már ifjúkori műveiben hangot adott: „Az igazság megtalálása elé semmit ne helyezünk – írta –, egyáltalán ne akarjunk, ne gondoljunk, ne szeressünk semmi mást!”²³ Ehhez hasonlóan elvként szögezte le: „Mindenekelőtt az igazság létezik.”²⁴ Vallomásaiban pedig később így ad számot lelkületéről: „Ó, Igazság, Igazság, mily bensőségesen sóhajtoztam feléd lelkem legmélyéről.”²⁵

Szent Ágostont a XIII. századi *Legenda Aurea* így dicséri: „Nagyszerű volt életében, ragyogó az ismeretekben, boldog a dicsőségben.”²⁶ „Ágoston a bölcsesség tündöklő fénye, az igazság bátyája, a hit erőssége mind elméjével, mind tudományával az Egyház minden tanítóját hasonlíthatatlanul fölülmúlja; mind az erények példáival, mind tanításának bőségével virulván virult.”²⁷

Élete és a világtörténelmi kataklizmák egybefonódnak egymással. Felismert bizonyosságához állhatatosan ragaszkodott, miközben egész életében szinte minden ingott körülötte.²⁸ Szüntelen éles elméleti és gyakorlati harcot folytatott a birodalmi

²¹ Vö: Frenyó Zoltán: *Szent Ágoston és az augusztinizmus*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet – Szent István Társulat, 2018.

²² Boyer, Charles: *L'idée de vérité dans la philosophie de Saint Augustin*. Beauchesne, Paris, 1921.; Rief, J.: *Liebe zur Wahrheit. Untersuchungen zur Ethik des jungen Augustinus*. Tübingener Theologische Quartalschrift, 141. 1961. 281-318.; Mühle, H.: *Die wesentliche Wahrheit. Versuch einer Erhellung des Weges der Einsichtserkenntnis bei Augustin*. Diss. Freiburg, 1951.; Piemontese, F.: *La verità agostiniana e l'agostinismo perenne*. Milano, 1962.; Schöpf, A.: *Die Verinnerlichung des Wahrheitsproblems bei Augustin*. *Revue d'Études Augustiniennes*, 13. 1967. 85-96.; Schöpf, A.: *Wahrheit und Wissen. Die Begründung der Erkenntnis bei Augustin*. München, 1965.; Uhle, Tobias: *Augustin und die Dialektik*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2010.

²³ Szent Ágoston: *A rendről*, XX. 52. *Fiatalkori párbeszéd*. Budapest: Szent István Társulat, 1986. 197.

²⁴ „Primum enim verum est.” Augustinus: *De immortalitate animae*, XII. 19.

²⁵ „O veritas, veritas, quam intime etiam tuum medullae animi mei suspirabant tibi.” Augustinus: *Confessiones* III. 6. Szent Ágoston Vallomásai. Budapest: Parthenon, 1944. I. köt. 88-89.

²⁶ Jacobus de Voragine: *Legenda Aurea*. Budapest: Helikon, 1990. 200.; „Fuit enim magnificus in vita, praeclarus in doctrina, felix in gloria.” *Legenda Aurea*, 120.; A múról: Le Goff, Jacques: *In Search of Sacred Time. Jacobus de Voragine and the Golden Legend*. (Perrini, 2011.), Princeton – Oxford: Princeton University Press, 2014. Augustinusról: 148-152. Bibliográfia: 197-215.

²⁷ *Legenda Aurea*. Budapest, i. m. 206.

²⁸ Diesner, Hans-Joachim: *Augustinus und die Barbaren der Völkerwanderung*. *Revue d'Études Augustiniennes et Patristiques*, 23. 1-2. 1977. 83-91.; Courtois, Christian: *Les Vandales et l'Afrique*. *Arts et Métiers graphiques*, Paris 1955.; Diesner, Hans-Joachim: *Das Vandalenreich. Aufstieg und Untergang*. Stuttgart: Kohlhammer, 1966.; Schmidt, Ludwig: *Geschichte der Wandalen*. München: Beck, 1942. 1970².; Steinacher, Roland: *Die Wandalen. Aufstieg und Fall eines Barbarenreichs*. Klett-Cotta, Stuttgart 2016.; Vössing, Konrad: *Das Königreich der Wandalen. Geiserichs Herrschaft und das Imperium Romanum*. Darmstadt: Philipp von Zabern, 2014.; Berndt, Guido M. – Steinacher, Roland (ed.): *Arianism. Roman Heresy and Barbarian Creed*. Ashgate, Farnham, 2014.; Clover,

politika szeszélyei és esetlegességei, és a különböző eszmék és hitek összecsapásai közepette. A földi lét mulandósága vette körül, amelyben munkálkodott, s hallatlan alkotóerővel maradandó alapvetéseket készített.

Szent Ágoston műveinek különleges hatóerejét és beágyazódását, tehát továbbélését többek közt az magyarázza, hogy ezeknek a könyveknek jelentős részét nem egyszerűen a filozófia és a teológia történetének vonalát követve írta meg, hanem kérdésfeltevésüket és tartalmukat az életből merítette. Tudjuk, hogy számos munkája felkérésre (némelyik levél formájában) íródott, miután a legkülönbözőbb emberek tanács és eligazítás végett hozzá fordultak, koruk égető erkölcsi, eszmei, hitbéli, történeti problémái közepette élvén. Ágoston művei ezért nem spekulatív könyvek, hanem átélt, eleven, sokszor személyhez szóló alkotások, amelyek élete részét képezték, és nemzedékének életébe tagolódtak. Ez a személyesség egyébként Szent Ágostont a világirodalomban is páratlan alkotóvá emeli. Ez a körülmény – érthetően – koncentráltan tükröződik egyik leghíresebb és legnépszerűbb, műfajteremtő művében, a Vallomások-ban.

Szent Ágoston korszakok határán áll.²⁹ Európa első nagy szellemi pillére, a klasszikus görög-római antikvitás ekkor adja át a helyét a kereszténység eszmevilágának, amellyel megvalósul Európa második nagy szellemi pillére. (Az újkor majd egy harmadik pillért is kialakít.)³⁰ A kultúraváltásnak, majd szintetizálódásnak ebben a több évszázados folyamatában³¹ Szent Ágoston alapvető

Frank M.: Carthage in the Age of Augustine. In: Uó: The Late Roman West and the Vandals. Routledge, Aldershot, 1993. 1-14.

²⁹ Vö: Seele, Peter: Philosophie der Epochenschwelle. Augustin zwischen Antike und Mittelalter., Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2008.; Eibl, Hans: Augustinus und der Wende von der Antike zum Mittelalter. In: Miscellanea Augustiniana, Rotterdam, 1930. 450-462.; Hertling, Georg von: Augustin. Der Untergang der antiken Kultur. Kirchheim, Mainz, 1902.; Marrou, H.-I.: Saint Augustin et la fin de la culture antique., Paris: De Boccard, 1938.

³⁰ Itt természetesen nem térhetünk ki Európa szellemének tárgyalására. Erről ld.: Frenyó Zoltán: Korfordulón. Filozófiai tanulmányok. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet, 2015. 16-56.; Uó: A keresztény Európa eszméje. In: Uó: Kereszténység és filozófia., Budapest: Kairosz, 2006. 81-102.

³¹ Chadwick, Henry: Early Christian Thought and the Classical Tradition. Oxford – New York: Clarendon Press – Oxford University Press; Dannenbauer, H.: Die Entstehung Europas. Von der Spätantike zum Mittelalter. Stuttgart, 1959.; Ellsperman, G. L.: The Attitude of the Early Christian Writers towards Pagan Literature and Learning. Washington, 1949.; Geffcken, J.: Der Ausgang des griechisch-römischen Heidentums. Heidelberg, 1920.; Gigon, O.: Die antike Kultur und das Christentum. Gütersloh, 1966.; Hagendahl, Harald: Cristianesimo latino e cultura classica. Borla, Roma, 1983.; Jaeger, Werner: Early Christianity and Greek Paideia. Harvard University Press, Cambridge, Mass. – London, 1961.; Koch, J. (Hrsg.): Artes liberales. Von der antiken Bildung zur Wissenschaft des Mittelalters. Köln, 1959.; Kötting, B.: Christentum und heidnische Opposition in Rom am Ende des 4. Jahrhunderts. Münster, 1961.; Krause, Wilhelm: Die Stellung der frühchristlichen Autoren zur heidnischen Literatur. Wien: Herder, 1958.; Rand, E. K. Founders of the Middle Ages. Cambridge, Mass. 1928.; Vogt, J.: Der Niedergang Roms. Metamorphose der antiken Kultur. Zürich, 1965.; Wilken, R. L. – Schoedel, W. R. (ed.): Early Christian Literature and the Classical Intellectual Tradition. Paris: Beauchesne, 1979.;

szerepet játszik.³² Merít az antik eszmerendszerekből, eredeti keresztény hermeneutikát alakít ki, s az ókor végének embereként beláthatatlan hatást gyakorol a középkorban kibontakozó keresztény európai civilizációra.

Ennek a történelmi átmenetnek egyik jelzőjeként, mutatójaként és résztvevőjeként Szent Ágostonnak bizonyos értelemben mindenkori időszerűsége van. Carl Andresen ezt így fogalmazza meg: „Nem a naptár irányozza elő az Ágoston-kutatást, hanem a kor kérdései.”³³ Míg Ágoston munkássága egyrészt egy sor addigi irányzatot egybevon, másrészt eredeti gondolkodásával még több olyan kérdésfelvetést rejt magában, amely azóta külön filozófiatörténeti irányzatként vagy diszciplínaként fejlődött ki. Ezért történt, hogy a legutóbbi évtizedekben a hagyományos vonulatokon túl, az egyre differenciálódó filozófiai áramlatokban, a legkülönbélebb témákban rendkívül sok visszkapcsolás történt Szent Ágostonhoz.

3. Az Ágoston-kötet

Hatalmas életművéből sok fontos könyve ma már magyarul is olvasható. Ezek a könyvek a filozófia és a teológia iránt érdeklődők rendelkezésére állnak, s lehetővé teszik az igazság, a történelem és a lelki élet tanulmányozását, és az ezekben való elmélyedést. Ezek megkönnyítésére Szent Ágoston munkásságából válogatás mindezidáig mindössze egy válogatáskötet született. Ez Kecskés Pál fél évszázaddal ezelőtt megjelent nagyszerű Szent Ágoston-Breviáriuma volt.³⁴

Már az elmondottakból is kitűnhet, mennyire örömteli és hasznos volt a Tinta Kiadó részéről annak a kötetnek a megjelentetése, amelyet a kezemben tartok. A könyv címe: „Úton Isten felé. Szent Ágoston 1200 iránymutató gondolata latinul és magyarul.” A kiadványt összeállította Kiss Bernadett.

³² Rist, John M.: *Augustine. Ancient thought baptized.* Cambridge: Cambridge University Press, 1994.; Harrison, Carol: *Augustine. Christian Truth and Fractured Humanity.* Oxford – New York: Oxford University Press, 2000.; Krämer, Torsten: *Augustinus zwischen Wahrheit und Lüge.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2007.; Elsner, G.: *Augustins Kenntnis der antiken Philosophie.* Breslau, 1921.; Combès, G.: *Augustin et la culture classique.* Paris: Plon, 1927.

³³ Andresen, Carl: *Das Augustingespräch (1960-1980).* In: Andresen, C. (Hrsg.): *Zum Augustin-Gespräch der Gegenwart, II., Darmstadt? Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1981.* 3-4. Andresen megállapításának szellemében bontakozott ki Szent Ágoston halálának 1500. évfordulója (1930) és születésének 1600. évfordulója (1954) körül két, egyaránt számvetésre felhívó korszakban keletkezett szakirodalom. Néhány reprezentatív összefoglalás: Grabmann, M. – Mausbach, J. (Hrsg.): *Aurelius Augustinus. Die Festschrift der Görres-Gesellschaft.* Köln: Bachem, 1930.; Steenberghen, Fernand van: *La philosophie de S. Augustin d'après les travaux de centenaire.* Revue néo-scholastique de philosophie, 1932. Vol. 34. No. 35. 336-387.; *A Monument to Saint Augustine.* Sheed & Ward, London, 1930.; *Augustinus Magister, I-III. Études Augustiniennes,* Paris, 1954.

³⁴ Kecskés Pál: *Szent Ágoston-Breviárium.* Budapest: Szent István Társulat, 1960. Budapest: Szent István Társulat – Kairosz Kiadó, 1998.; Néhány régi latin válogatás: *D. Aurelii Augustini Milleloquium Veritatis. A F. Bartholomaeode. Lugduni. A Salamandrae, Apud Senetonios Fratres, MDLV.; Concordantiae Augustinianaesive Collectio Omnium Sententiarum quae sparsim reperiuntur in Omnibus S. Augustini Operibus. Labore F. Davidis Lenfant. Lutitiae Parisiorum, MDCLVI.*

Különleges könyvhöz van szerencsénk, amelynek története van. A könyv anyaga eredetileg egy jóval nagyobb válogatás része volt, amely Révész László munkáját dicséri.

Révész László SchP (1882-1955) piarista latin-tanár volt, 1933-tól a veszprémi piarista gimnáziumban tanított. Sírja a paksi Kálvária-temetőben található.³⁵ Révész Lászlónak két munkájáról van tudomásom. Az egyik: „Latin nyelv- és stílusgyakorlatok” 1936-ból,³⁶ a másik pedig az említett kétkötetes válogatás 1941-ből. Ennek címe: „Florilegium. Egyházi és klasszikus írók gondolataiból. Apophthegmák, közmondások, szólamok, szólások, szállóigék”³⁷. A „florilegium” tudvalevőleg a görög „antológia” (virágcsokor, virággyűjtemény) latin megfelelője, tükörfordítása. A könyvnek annak idején komoly kedvező visszhangja támadt, számos korabeli recenzió üdvözölte és méltatta.³⁸ A Florilegium egyaránt szolgált összeállítójának oktatási segédkönyveként, és a művelt nagyközönség kultúrájának épülésére egyaránt szolgált.

Ennek a hatalmas válogatásnak az anyagából Kiss Bernadett, a Tinta Kiadó munkatársa szerkesztette egybe Szent Ágoston 1200 megnyilatkozását és iránymutatását. Kiss Bernadett szép bölcsész gondossággal, figyelemmel, pontossággal, szeretettel és odaadással formálta meg e könyvet, amelynek anyagát az ömlesztett nyersanyagból kiemelve a könnyebb áttekinthetőség végett igen helyesen tematikussá tette. A tartalomjegyzék alapján az olvasó így könnyedén megtalálja azokat a kérdéseket és témákat, amelyekben Szent Ágoston véleményét, tanítását és intelmeit keresi.

Örömmel mondunk köszönetet továbbá a Tinta Kiadónak, s a kiadó vezetőjének, Kiss Gábornak, akinek múlhatatlan érdeme, hogy e könyv megteremtésével az anyagot kiemelte a feledés homályából, s a benne rejlő bölcsességet, az épülésünkre és erősítésünkre szolgáló szellemi és lelki javakat a mai olvasó számára is közkinccsé tette.

4. A latin műveltség értéke

Ez a Szent Ágoston-válogatás alkalmat ad arra, hogy végül még egy vonásról említést tegyünk, amelynek messzire vezető jelentősége van. A könyv tudniillik latin-magyar kétnyelvű kiadvány, s ezt a megoldást, ezt a vállalást nem lehet eléggé méltatni. Korunkban az ilyen bilingvis könyvek szinte eltűntek a könyvpiacról. Ez a

³⁵ 1. p. 2. s. 66.

³⁶ Révész László: Latin nyelv- és stílusgyakorlatok. Veszprém, 1936.; Könyvismertetés: N. Z.: Révész László: Latin nyelv- és stílusgyakorlatok. Magyar Kultúra, 1936. I. 382.

³⁷ Révész László: Florilegium. Egyházi és klasszikus írók gondolataiból. Apophthegmák, közmondások, szólamok, szólások, szállóigék. I-II. köt. Veszprém, 1941.

³⁸ Révay József: Az örök ókor. Budapesti Szemle, 69. évf. 1941. 261. köt. 769. sz. 504-508.; Visy József: Révész László: Florilegium. Nevelésügyi Szemle (Szeged), VI. évf. 1942. 9-10. sz. 274-275.; Rozmán János: Révész László: Florilegium egyház és klasszikus írók gondolataiból. I. és II. köt. Magyar Kultúra, 1941. I. 178. 1942. I. 66.; Barthos Pál: Révész László: Florilegium egyházi és klasszikus írók gondolataiból. Katolikus Szemle, 1941. 318. 1.; 1942. 64. 1.

szomorú jelenség a mi silány korunkat minősíti, amely a közvetlen haszon bűvkörében él, e haszonelv szorító hatalmában fuldoklik, s az igazi tudás tágasságát fölösleges pazarlásnak tartja, illetve az igazi kultúrára, s az ebből táplálkozó autonóm személyre – egyébként okkal – úgy tekint, mint amely önös érdekeinek érvényesítését akadályozza. E rövidlátó szemlélet képviselői nincsenek tisztában azzal, hogy mentalitásukkal végső soron a maguk világát ássák alá, mert elveszítik azt a szellemet, amely a civilizációt fenntartja.

Az emberiség javai természetesen időről időre megfontolt revideálásra szorulnak, az emberi nem tudása és kultúrája a történelem menetében az idő haladtával változik, és mindig megfelelő formában megújítandó. Nem kétséges, hogy létezik haszontalan ismeret, és előáll elavult és korszerűtlen tudás. Másfelől azonban semmiképpen nem szabad tagadni, hogy van számos maradandó, kipróbált, örök érték, amelyet civilizációnk története felmutat, s amelyet jelentős részben éppen a klasszikusnak tekintett kultúra teremtett meg. Az ilyen értékek sorába tartozik a latin, amely mérhetetlenül több mint pusztán egy nyelv, hiszen az európai civilizáció egyik lényegi alkotóelemét képezi.

Közbevetőleg jegyzem meg, igen tanulságos a pedagógia, az oktatás történetében végigkísérni a tantárgyak történetét, s megpillantani a tantárgyaknak egyrészt állandó, másrészt változó jellegét. Ez abból fakad, hogy ontológiai szempontból a tantárgyak – és mögöttük a tudományok – egyrészt létosztályoknak felelnek meg, másrészt a mindig változó eszmetörténet, politikatörténet, gazdaságtörténet aktuális járuléka és következményei. Szükségszerűen vannak tehát egészen szilárdan álló, s vannak roppant időleges tantárgyak az emberiség oktatástörténetében.

Európa – röviden szólva – a klasszikus antikvitás, a keresztény szellem és a modern világ összetettségének páratlan egysége. Ebben a civilizációban a latin nyelvnek egészen különleges helye van, hiszen egyrészt hordozza a teljes ókori római világot a maga történelmével, államéletével, irodalmával és tudományával, másrészt hordozza a teljes középkori keresztény európai világot a maga egyetemességében, egyháztörténetében, politikai történetében, hasonlóképpen irodalmában, tudományában, egész kultúrájában. Ezt érzékelteti Rémi Brague kiváló könyvének beszédes címe is: „Európa, a római modell”.³⁹

E megalapozó szerepe miatt a latin még az újkorban is sokáig megőrizte fontosságát, mígnem az antikvitástól elforduló, és a kereszténységgel szembe forduló modern kor elkezdte leválasztani a latint a jelen kultúrájáról. A bölcsészettudományok leértékelésének általános folyamatában⁴⁰ ennek a kiszorító

³⁹ Rémi Brague: *Európa. A római modell*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara, 1994. Eredetileg: *Európa, a római út. Europe, la voie romaine*. Paris: Criterion, 1993.

⁴⁰ A humán tudományok kényszerű védekezése a természettudományokkal és a technológiai tudással szemben általános újkori jelenség. Másfelől nem tagadható, hogy az újkori humaniorákban egyrészt a szofisztikus bölcselkedés, másrészt a hamis apológiára való hajlam joggal ásta alá bizonyos humán tudományszakok és irányzatok hitelét.

törekvésnek a nyelvoktatásban és nyelvkultúrában először a görög esett áldozatául,⁴¹ ezt követően a latinnak kellett szembesülnie a holt nyelvvé degradálás ódiumával. Ezzel a szüntelen váddal szemben mutatnak rá időről időre kiváló tudósok a latin nyelvnek és az erre alapozott kultúrának alapvető, megkerülhetetlen és nélkülözhetetlen jelentőségére civilizációnkban.⁴²

A nyelvtanulás célja néhány évtizede megengedhetetlen módon a mai érintkezés szellemtelen eszközévé, puszta nyelvhasználatáá redukálódott, ahelyett, hogy egy-egy nyelv elsajátítása valóban megannyi új világra nyitna ablakot, s megismertetne az adott nép irodalmával, művészetével, tudományával, egész kultúrájával. Ehhez képest mérhetetlen előnye és fölénye a latin tanításának az, hogy természetéből fakadóan kivételes módon meg tudta őrizni hatalmas kultúra-átadó szerepét. Aki latin szövegekkel ismerkedik, római auktorokkal és költőkkel találkozik, középkori krónikákat, verseket és törvényeket tanulmányoz, a tudományok, a retorika és a bölcsélet tanításait sajátítja el. Megéri latin eredetű kifejezéseink mérhetetlen tömegét, ezek szó szerinti jelentését, ezáltal gondolkodása szabatosabbá, fogalmilag világosabbá válik. A latin után pedig melleleg könnyedén tanulhatja meg az újlatin nyelveket.

Mindenesetre univerzalitása és letisztult értékei miatt a latin iránt bizonyos érdeklődés mindig mutatkozik. Már csak az is ezt jelzi, hogy a latin szentenciagyűjtemények őrzik népszerűségüket.⁴³ Ezekben a válogatásokban az épületes, magvas bölcs mondások érthető módon mindig megérintik az embert. Megérezzük bennük azt a bölcsességet, amelyhez a nagy írók és gondolkodók eljutottak. A jelen kötetnek is, amely Szent Ágoston 1200 iránymutató gondolatát tartalmazza latinul és magyarul, éppen ez az értéke.

5. Intelmek

Befejezésül engedjék meg, hogy ízelítőül idézzek Szent Ágostontól néhány mondatot, amely ebben a könyvben olvasható: „Akkor vagyunk igazán szabadok, ha

---

⁴¹ Ld. az ún. „görögpótló” bevezetése: 1890. évi XXX. törvénycikk a középiskolákról és azok tanárainak képzéséről szóló 1883. évi XXX. törvénycikk módosítása tárgyában.; Csengeri János: A görögpótló tanterv reformja. Magyar Pedagógia, 1895/4. 234-247.; Nagy Péter Tibor: Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a XIX. és XX. századi Magyarországon. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2000.; Nagy Péter Tibor: Tantervpolitika a századvégen. Educatio, 1998/4. 657-677.; Geréb József: A görög szellem Európa kultúrájában. Budapest: Franklin, 1921.

⁴² Borzsák István: Kell-e a latin? Budapest: Gondolat, 1990.; Borzsák István: A latin nyelv szelleme., Budapest: Parthenon, 1942.; Wilfried Stroh: Meghalt a latin, éljen a latin! Budapest: Typotex, 2011.

⁴³ Boros Zoltán: Ab ovo usque ad mala. Budapest: Tankönyvkiadó, 1987.; Győri Gyula: Nota bene! Budapest: Ariadné Könyvek, 1988.; Bánk József: 3800 latin bölcsesség. Budapest: Novella Könyvkiadó – Szent Gellért Kiadó, é.n.; Szabó György: Sötétben tündöklőbb a fény. Budapest: Kairosz, 1997.; Hajdú István: Varietas delectat. Budapest: Minerva, 1986.; Békés István: Napjaink szállóigéi. Budapest: Gondolat, 1977². I. köt. 155-235.; Margalits Ede – Kovács Erzsébet: Magyar-latin közmondásszótár. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2014.

az igazság szolgálói vagyunk”⁴⁴ „Senki nem lehet igazán barátja embertársának, ha már előbb nem volt barátja az igazságnak.”⁴⁵ „Nem boldog az állam, bármily szilárdan állanak is falai, ha romlottak az erkölcsi.”⁴⁶ „Ezen a világon fájdalmat nem érezni lehetetlen.”⁴⁷ „Szeretik az emberek az igazságot, ha világít nekik, de gyűlölik, ha meghazudtolja őket.”⁴⁸ „Ha mindig attól félsz, hogy mások téged néznek, nem lesz, aki kövessen.”⁴⁹ „Mivel a gonoszok már nyíltan nem mernek beszélni, nem szűnnek meg a rossz magot titokban hinteni.”⁵⁰ „Ha munka közben rövidesen el nem lustulsz, folytonos öröm lesz a részed.”⁵¹ „A nyelv kardja a vaskardnál is nagyobb.”⁵² „Van-e szánandóbb, mint az a szánandó, aki nem szánja önmagát?”⁵³ „Nem kell mindent hinnünk, amit olvasunk.”⁵⁴ „Ellenségetek leszek, ha az igazságot hirdetem.”⁵⁵ „Mily nagy nyomorúság távol lenni attól, aki mindenütt jelen van.”⁵⁶ „E világ bajai edzik türelmünket.”⁵⁷ „Ez a világ színpad, Isten a nézője.”⁵⁸

---

⁴⁴ Augustinus: De libero arbitrio, II. 13. 37. J-P. Migne: Patrologia Latina (=PL) 32. 1261.

⁴⁵ Augustinus: Epistulae, 155. I. 1. PL 33. 667.

⁴⁶ Augustinus: De civitate Dei, I. 33. PL 41. 45.

⁴⁷ Augustinus: Epistulae, 203. PL 33. 938.

⁴⁸ Augustinus: Confessiones, X. 23. PL 32. 794.

⁴⁹ Augustinus: In Epistolam Ioannis ad Parthos Tractatus, VIII. 2. PL 35. 2557.

⁵⁰ Augustinus: Epistulae, 194. I. 2. PL 33. 875.

⁵¹ Augustinus: Enarrationes in Psalmos 103. 23. PL 37. 1211.

⁵² Augustinus: In Epistolam Ioannis ad Parthos Tractatus, X. 5. 10. PL 35. 2062.

⁵³ Augustinus: Confessiones, I. 13. 21. PL 32. 670.

⁵⁴ Augustinus: De natura et gratia, 39. PL 44. 269.

⁵⁵ Augustinus: Sermo 383. 2. PL 39. 1687.

⁵⁶ Augustinus: Enarrationes in Psalmos 99. 5. PL 37. 1274.

⁵⁷ Augustinus: Epistulae, 131. PL 33. 507.

⁵⁸ Augustinus: Sermo 178. VII. 8. PL 38. 964.

FERENCZY KÁROLY ÉS RIPPL-RÓNAI JÓZSEF BARÁTSÁGA

DR. KISSNÉ DR. BUDAI Rita

(főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola)

Ferenczy Károly levelezésének kutatása során meglepőnek találtam, hogy a festő milyen kemény szavakkal emlegette időnként kortársát, pályatársát, Rippl-Rónai Józsefet. Ismerve kettejük életútját, azonnal szembeötlenek a párhuzamok: tanulmányi helyszíneik, művészi céljaik igen sok ponton találkoztak életük során. Voltak közös projektjeik, mindketten tudatában voltak művészetük magas színvonalának, saját vezető szerepüknek, és ezt kölcsönösen elismerték egymásról, személyes kapcsolatuk azonban mégsem volt felhőtlen. E tanulmányban az ő ambivalens barátságuk dokumentumait gyűjtöm össze, magyarázatot keresve arra, hogy miért nem tudták egyesíteni a magyar művészet megújítására irányuló törekvéseiket.

Kulcsszavak: Ferenczy Károly, Rippl-Rónai József, magyar festészet, MIÉNK, barátság

A századforduló két emblemikus szereplője

Rippl József 1861. május 23-án született Kaposváron. 1888-tól Rónaiként szignálta az alkotásait, 1889-től pedig hivatalosan is a Rippl-Rónai nevet használta. Kicsit több mint nyolc hónappal az ő születése után, 1862. február 8-án jött világra Freund Károly Bécsben, aki 1886-ban fogja vezetéknévét Ferenczyre magyarosítani.

Mindketten olyan családban születtek, ahol természetes volt a kultúra és a művészet iránti nyitottság: Rippl-Rónai apja tanító és iskolaigazgató volt, Ferenczy Károly apjának a hivatali munkája mellett kis képgyűjteménye volt és maga is festegedett. Azonban érdekes módon mindketten csak néhány kanyar után találtak rá a művészi pályára. Rippl-Rónai gyógyszerészetet tanult és házitanítószkodott, és csak 1884-től foglalkozott komolyabban a festéssel, amikor Münchenbe ment tanulni. Ferenczy Károly pedig, mivel apja hivatalnok és földbirtokos volt, érettségi után jogot, majd gazdálkodást tanult, és 1884-ben mezőgazdász oklevelet szerzett, hogy apja birtokát igazgassa. Élete nagy fordulata nem sokkal ezután történt: festőművész rokona, későbbi felesége, Fialka Olga vonta őt közelebb a képzőművészethez, és már 1884 nyarán vagy őszén együtt utaztak Rómába, majd 1885 nyarán ő is Münchenbe ment, hogy művészeti tanulmányaihoz megfelelő intézményt keressen.

A tapogatózó indulás után azonban mindketten rátaláltak művészi hivatásukra, és olyan útmutató szerepet töltöttek be a magyar művészeti életben az 1900 utáni első évtizedben, hogy túlzás nélkül állíthatjuk, hogy generációkon át érződött a hatásuk.

Számos visszaemlékezés őrizte meg jellemük, társas viselkedésük főbb vonásait. Ferenczyről legjobb barátja és pályatársa, Réti István írt jellemzést, valamint elsőszülött fia, Valér. Réti mint kortárs és legjobb barát alapvetően arisztokratikus,

igényes, módszeres, tartózkodó, érzékeny, szemérmes, kontemplatív személyiségnek írja le Ferenczyt.¹

Rippl-Rónai alakja többek között nevelt lánya, Paris Anella visszaemlékezései alapján rajzolódik ki. A gyermeki nézőpont természetesen nem ugyanúgy ragadja meg a személyiséget, mint egy kortárs, de az elfogultságot leszámítva is úgy tudjuk, hogy a festő jólelkű volt, az érzéki örömök barátja, ugyanakkor mértékletes, a külsejére pedig kissé hiú.² Két eléggé eltérő karakterről volt tehát szó.

Bár nyílt rivalizálás soha nem volt közöttük, a művészeti életben betöltött szerepük mégis úgy alakult, hogy ellentétes oldalra kerültek, és kapcsolatuk zátonyra futott. Mindig nagyon érdekes kimagasló személyiségek emberi viszonyaiba bepillantani, az ő esetükben azonban ennek művészettörténeti jelentősége is van, hiszen ez a következő évtizedek művészeti irányait is meghatározta.

München

Rippl-Rónai József (tehát) 1884 februárjától 1887-ig tanult a müncheni Akadémián. Itt némileg elszigetelődve élt, mivel kevés pénze volt. Szorgalmasan festett, esti szórakozásokra nem járt el. A Hollósy-féle magyar kolóniához nem kapcsolódott, hidegen hagyta Bastien-Lepage, de egyre jobban vágyott Párizsba.

Amikor Ferenczy Károly 1885 nyarán Münchenbe érkezett, hogy a tanulási lehetőségek felől tájékozódjon, csak néhány hónapot töltött itt. Ekkor már útban volt első gyermeke (Valér 1885 novemberében született), és talán részben emiatt vagy felesége biztatására 1886-ban Nápolyba költöztek, és az itteni akadémián tanult egy évet. 1887 nyár elején azonban ismét Münchenbe ment rövid időre, ekkor megismerkedett Hollósy Simonnal, de úgy tűnik, nem találta megfelelőnek a várost, helyette inkább Párizsba ment 1887 ősztől, miközben felesége és kislánya Szentendrére költözött.

Ekkor tehát Münchenben elkerülték egymást, de művészileg feltehetőleg ugyanazok a hatások érték őket. Itt még mindketten az akadémikus festésmód talaján álltak, de nyilván nem véletlen, hogy Párizstól remélték a továbblépés lehetőségét.

Párizs

Ahogy Münchenbe is szinte egyszerre érkeztek, bár egymástól függetlenül, úgy Párizsba is.

---

¹ Réti 1994, 83

² Horváth 2008, 116-117

Rippl-Rónai 1887 elején kapott egy kis ösztöndíjat, és márciusban Párizsba utazott. Itt feltehetőleg pár hétig a Julian-Akadémiát látogatta.³ 1887-1889-ig Munkácsy segédje lett: Münchenben készített szén aktjait vitte el hozzá Kárpáthy Rezső biztatására. Munkácsynak tetszettek a művei, ő maga ajánlotta fel neki, hogy jöjjön a műtermébe tanulni, és lebeszélte őt a párizsi iskolákról.⁴ 1888-ban már önálló műteremben dolgozott, de stílusa ekkor még szorosan kötődött Munkácsyéhoz, legalább 1891-ig.⁵ Más visszaemlékezések arra utalnak, hogy később is be-bejárt a Julian-Akadémiára, még 1888-89 körül is, mivel a Salon des artistes francais 1889 májusi kiállításának katalógusában Munkácsy, Robert-Fleury és Bouguereau tanítványának nevezik.⁶

Ferenczy Károly 1887 őszén ment Párizsba, és szintén a Julian Akadémiára iratkozott be. 1887 decemberében összetalálkozott Csók Istvánnal és Iványi-Grünwald Bélával, akiket a második, rövid müncheni tartózkodása alkalmával ismert meg. Közel laktak egymáshoz, folyton együtt voltak. Csók beszámol közös koncertlátogatásokról, múzeum- és képtárnézésekről, kávéházi együttlétekről (törzshelyük a Grand Café volt, ahová olykor Munkácsy is eljárt)⁷. A társaság tagja volt még két szobrásznövendék is: Kallós Ede és Szárnovszky Ferenc. Ferenczy Károly tanárai Tony Robert-Fleury és Bouguereau voltak, ebből tehát nyilvánvalóan kitűnik, hogy Rippl-Rónaival egy csoportban volt, még ha utóbbi ritkábban látogatta is az akadémiát, mint Ferenczy. Ferenczy Károly összesen két tanévnyi időt töltött Párizsban. 1889 nyarán a világkiállítás képzőművészeti részét még megnézte magyar barátaival együtt⁸, majd hazaköltözött Szentendrére.

Maga a Julian-Akadémia fontos helyszíne volt a modern párizsi művészetnek. Több százan tanultak itt különböző nációkból, és itt lehetett tudomást szerezni a művészeti élet eseményeiről, kiállításokról. 1889-ben innen indult a Nabis csoport. Ugyanazok korrigáltak itt, mint a képzőművészeti akadémián, csak kevesebb szigorral és jóval hanyagabban. A műtermek zsúfoltak, rendetlenek voltak, de igazi pezsgő, bohém élet zajlott itt. Számos magyar festő látogatta: Rippl-Rónai és Ferenczy mellett Csók István (1888-89), Iványi-Grünwald Béla (1887-89), Vaszary János (1889-90), majd a későbbi években még Thorma János, Fényes Adolf, Réti István, Csontváry Kosztka Tivadar, Nagy Sándor és Egry József.

Hogy mennyire szoros volt a Párizsban tanuló magyar festők összetartozása, Csók István szavai jól megvilágítják: „A Julién Akadémián a világ összes nemzetei képviselve voltak s ezek mind azt ambicionálták, hogy lefőzzék egymást, ha lehet,

---

³ Ő maga két hetet írt egy levelében, de ez lehetett több is, illetve feltehetően a későbbi évek során is megfordult itt. Rippl-Rónai József levele Petrovics Elekhez, 1905. július. MTA BTK MI Adattára, ltsz. MKCS-C-I-36/507

⁴ Rippl-Rónai-Beck, 1957, 27.

⁵ Földi 2014, 15.

⁶ Szinyei 1998, 50.

⁷ Csók 31 skk.

⁸ Csók 60. és 93.

még a franciákat is. A farsangi tréfák, a Quatresarts meztelen báljai csak arra voltak jók, hogy utánuk még nagyobb szorgalommal lássunk munkához. Jó magam, Ferenczy, Grünwald úgy dolgoztunk egész nap, mint a rabszolgák. Csak este, dolgunk végeztével, mentünk a «Grand Café»-ba, melyet akkor a magyarok favorizáltak. Itt találkoztunk Ripplivel is, akihez néha-néha ellátogattunk egy kis gulyásra, melyre közösen adtuk össze a garast. Rippli azután megfőzte az ételt.”⁹ Vagy máshol: „De igazán otthon mégis csak az iskolában voltunk. Folyton az járt az eszünkben, milyen jó lesz, ha majd mi is tudunk úgy festeni, mint Bastien Lepage, vagy tán még jobban. Kissé le is néztük Ripplit, hogy ő még csak Munkácsynál tart.”¹⁰

Egyértelmű tehát, hogy itt már egy társaságba kerültek, és mivel mindketten az akadémikus művészettől való elszakadást keresték, nyilván hasonló volt a festői érdeklődésük is.

Párizs kapcsán ki kell emelnünk James Whistler hatását. Ferenczy esetében már Petrovics Elek megemlítette ezt¹¹, Rippl-Rónainál szintén találkozunk az amerikai művész nevével¹², ez is közös pont, ami közös ízlésről és művészeti ideákról tanúskodik. Az a festészeti irány, amit fémjelez és kijelöl Whistler művészete, a dekorativitás, az egyszerűsítés, a színek finom harmóniája. Anélkül, hogy ebbe mélyebben elmerülnénk, Rippl-Rónai „egyszerre festés”-elve¹³ és Ferenczy Károly „szintetikus alapja”¹⁴ talán ugyanebből a forrásból ered, mindkettejüknél az akadémikus elbeszélő, koreografált művészettel szembehelyezkedve.

A művészi útkeresés, érlelődés időszaka

Ferenczy Károly tehát 1889 nyarán hazatért Párizsból, Szentendrén kezdte meg önálló művészi tevékenységét, Rippl-Rónai azonban még mintegy további tíz esztendeig, 1899-ig Párizsban maradt, és itt volt kiteve a modern művészet további hatásainak. Minderről csak jóval később számolt be visszaemlékezéseiben.¹⁵ A legjelentősebb e hatások közül talán a Nabis csoporttal való kapcsolata. Ők 1888-ban alakultak meg a Julian-Akadémián. Rippl-Rónai már 1893-ban is kiállított velük.¹⁶ 1899-ben a gyűjteményes Nabis kiállításon Rippl-Rónai tíz képével szerepelt. Két fontos barátság volt rá még nagy hatással: James Pitcairn-Knowles-szal, akivel együtt

⁹ Csók István: Rippl-Rónai és én. In: Nyugat, 1935/5. 358-367. Újra publikálva: Csók 2015. 133. A Grand Caféről még: Csók 2015, 35

¹⁰ Csók István: Rippl-Rónai és én. In: Nyugat, 1935/5. 358-367. Újra publikálva: Csók 2015. 134.

¹¹ Petrovics 1943, IX.

¹² Rippl-Rónai-Beck 1957, 69.; Földi 2014. 17.

¹³ Rippl-Rónai-Beck 1957, 62.

¹⁴ Az 1903-as kiállításának bevezetőjében határozza meg saját irányát így: „kolorisztikus naturalizmus szintetikus alapon”

¹⁵ Rippl-Rónai József: Visszaemlékezéseim. Budapest, Nyugat, 1911

¹⁶ Földi 2014, 39.

is lakott évekig, és Aristide Maillollal, mely barátságnak a Magyar Nemzeti Galéria egy egész kiállítást szentelt 2014-ben.¹⁷

Mialatt Rippl-Rónai Párizsban kereste a művészet, az eredetiség és a siker útjait, addig Ferenczy Károly Szentendrén festett viszonylagos magányban, majd megelégtelve az elszigeteltséget és zsákutcában érezve festészetét, 1892-1896-ig Münchenbe költözött családjával együtt, újabb inspirációkat keresve és találva. Ferenczy ekkor került szorosabb kapcsolatba a Hollósy-körrel, és egyszerre kapott impulzusokat a természetfestésre és a szecessziós-szimbolista alkotásmódra.

Közös elem még ebből az időszakból, hogy mindketten megismerkednek a fotográfiával és aktívan használják is. Rippl-Rónai Párizsban az 1890-es évek elejétől¹⁸, Ferenczy pedig Münchenben, pl. saját műveit fényképeztetni le.¹⁹

Rippl-Rónai 1894-ben megalkotta első litográfiáját, és 1897-től Ferenczy számára is fontossá vált az alkalmazott grafika. Rippl-Rónai egy Párizsban kelt levelében ki is emeli ezt a közös vonásukat: „Egyszerre modern plakátot csinálni – annak, aki ellensége ennek az iránynak – lehetetlen. Ferenczyn, Vaszaryn és szerény magamon kívül erre való magyar művészt nem ismerek ez idő szerint.”²⁰

Hazatérés Magyarországra

Ferenczy Károly a Hollósy-féle nagybányai kalandhoz csatlakozott 1896-ban, és ez nála végleges hazatelepedést is jelentett, hiszen családját és bútorait is magával hozta Münchenből.²¹ Nagybányán gyorsan megtalálta festői témáit, és magabiztosan látott neki mind plein-air, mind műtermi képei megfestéséhez. A nagybányai művészcsoporthoz belülről is vezéregyéniséggé vált, és ennek a szerepnek a felelősségét Hollósy távozása (1901) után is felvállalta, majd megszervezte 1903-tól a nagybányai nyári szabad festőiskolát.

Rippl-Rónai rövid kalandozás után 1902-ben költözött végleg haza és telepedett meg szülővárosában, Kaposváron. A hazatérés nála is a művészi magabiztosság megerősödésével és kiteljesedésével járt, igen termékeny korszak következett.

Egy érdekes dokumentum bizonyítja, hogy ekkoriban a két művész még őszinte barátságban volt. „Édes Józsi, légy szíves küldesd fel azt a gesztenyefavázlatot, amely birtokodban van, a Nemzeti Szalonba! Válaszolj, kérlek,

---

¹⁷ Rippl-Rónai, Maillol. Egy művészbarátság története. Katalógus. Szerk.: Földi Eszter. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2014

¹⁸ E. Csorba Csilla: Előhívás. Rippl-Rónai és a fényképezés. In: Rippl-Rónai 1998, 188.

¹⁹ Ferenczy Károly levele Ferenczy Ferenchez. 1895. május. Ferenczy Múzeum, Szentendre, 82-1974.F. In: Boros; Kissné Budai 2011. 2. sz., 8.o.

²⁰ Rippl-Rónai József levele Rippl-Rónai Ödönnek. Neuilly, 1899. június 26. MNG Adattár, ltsz.: 20408/1979/7d. Idézi Plesznivy Edit, in.: Ferenczy 2011, 78

²¹ Réti 1994. 15.

hogyan tudjam, megkaptad-e ezt a levelet. Őlel barátod Ferenczy Károly”.²² A Gesztenyefák-vázlat (1900), Rippl-Rónai József gyűjteményében volt, melyet Ferenczy az 1903-as Nemzeti Szalon-beli kiállításra kért el.²³ A megszólítás és a búcsúzó formula egyértelműen közeli kapcsolatra utal.

Ferenczy egyre nagyobb elismertségre tett szert és egyre komolyabb szerepet játszott a művészeti közéletben (zsűrielnökség, kiállítások rendezése). A nagybányai kolóniának egyértelműen a vezéregyénisége volt, és festészete is ekkorra teljesedett ki. Ezt az aranykort a nagybányai második nemzedék újszerű festésmódjának megjelenése törte meg 1905 körül, mely egyenesen Párizsból érkezett Czóbel Bélán keresztül, és Ferenczy nem tudta lelkesedéssel fogadni. Az új, „neós”-nak titulált fauve-os stílus azonban közelebb állt Rippl-Rónai stílusához, színvilágához. A kétféle festői látásmód határozott elválasztása már Ferenczy egy 1907-es levelében megjelenik: „én egész külön csoportnak nézem a Rippli-Gauguin [sic!] féle embereket, akiktől én a természethez közelebb álló, a természetet intimebben tisztelő embereket élesen megkülönböztetem...”²⁴

Budapest

Mindketten ingázó életmódra rendezkedtek be: a nyári hónapokat vidéken, a téli nagy részét Budapesten töltötték. Ferenczy Károly 1903-ban magán festőiskolát is nyitott Budapesten (kevés sikerrel), majd 1906-tól a Mintarajziskola tanára lett. Fontos pesti kiállításai voltak, a komoly sikert Ferenczynek az 1903-as (Nemzeti Szalon), Rippl-Rónainak az 1906-os hozta meg (Könyves Kálmán Szalon). Ferenczy számos nemzetközi kiállításon is szerepelt.

A művészeti élet egyik centruma Pesten a Japán Kávészó volt, és tudjuk, hogy ide mindketten rendszeresen jártak. Hermann Lipót egyik leírásában meg is említi őket (Pólya Tibor szájába adva a bemutatást): „Az a finom külsejű úr: Ferenczy Károly, a nevezetes modern festő, a másik, akinek olyan jókedvűen piros az arca: Fényes bácsi. Nagyon jó piktor. Az a kicsi: Mannheimer, az a nagykalapos, sötétszemű, szép ember: Rippl-Rónai! Nagyon híres művész. Most jött Párizsból. Ott ül Ernst Lajos is, akinek nemsokára saját múzeuma lesz...”²⁵ (1. kép, 1912. Jelfy Gyula felvétele. Jobbra sétatálcával Rippl-Rónai József.)

---

²² Ferenczy Károly levele Rippl-Rónai Józsefhez, 1903. Boros; Kissné Budai 458.sz., 360.o.

²³ A levélről egy újsághír tudósított: a Pest Megyei Hírlap, 1971. május 20-án. Ferenczy Károlynak ezt a levelét találták meg az egyik festményen a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumban.

²⁴ Ferenczy Károly levele Réti Istvánhoz, 1907. április 29. MNG Adattár 8270/1955. Boros; Kissné Budai 157. sz., 130.o.

²⁵ Hermann 1958. 55.

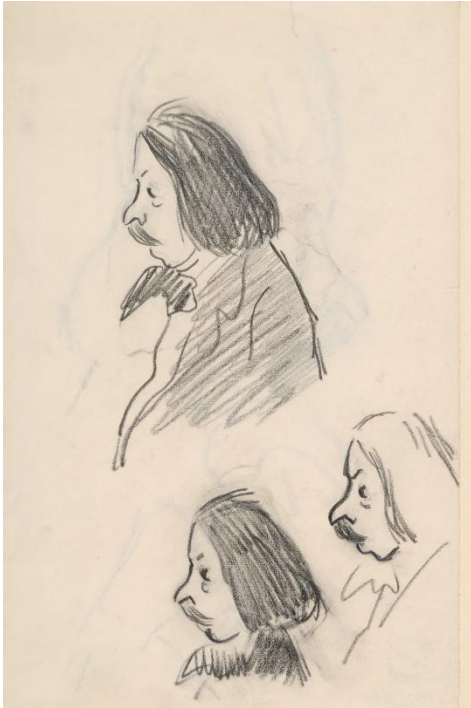

Érdekes dokumentuma kettejük kapcsolatának még a fénykorból az a néhány karikatúra, amit Ferenczy készített Rippl-Rónairól 1908-ban. A teltkarcsú művész profiljának összesen nyolc skiccet szentelt Ferenczy, melyet hol hatalmas nyakkendő, hol pedig kucsma egészít ki. Genthon István, Ferenczy monográfusa éppen egy ilyen kávéházi délutánt tesz meg a rajzok keletkezésének környezetévé.²⁶ (2. és 3. kép: ceruza, papír, 224x144 mm és 223x145 mm, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 1934-2550; 1934-2551)

---

²⁶ Szembesítés 2012

Kettejük játékos versenyeztetését őrizte meg egy tréfás anekdota is. "Fényes mondta, amikor Ripplnek az a képe került kiállításra, amely fivéreit ábrázolta: – Nem is tudtam, Jóskám, hogy te, aki olyan jó címeket találsz képeidnek, Ferenczy Károly Józsefet eladják testvérei című képének elnevezését utánoztad. – Hogy-hogy? – Ez a képed – hallom – azt a címet viseli (mert hiszen eladó): József eladná testvéreit!"²⁷

---

²⁷ Hermann 1958, 100.

Egy közös vállalkozás: a MIÉNK

1907 október végén megalakult a Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre (MIÉNK)²⁸, melynek tervezésében, szervezésében és igazgatásában Ferenczy Károly és Rippl-Rónai József is tevékeny szerepet vállalt.²⁹ Céljuk olyan kiállítások rendezése volt, melyek magas színvonalat és modern művészeti felfogást képviselnek. A tagság csak meghívás útján volt elnyerhető, ami már eleve súlyos konfliktusok csíráját hordozta magában, hiszen aki nem kapott meghívást, sértésként értelmezhetette. Az adminisztratív ügyeket a háromtagú vezetőség (Ferenczy, Szinyei, Rippl-Rónai) egy éves mandátummal kapta meg, egyben ők voltak/alkották a kiállításra beküldött művek zsűrijét is.

1908. január 11-én a MIÉNK első kiállításának megnyílása a Nemzeti Szalonban.³⁰ A kiállítást Szinyei, Ferenczy és Rippl szervezték, rendezte: Ernst Lajos. 1909. február 14-én nyílt a MIÉNK 2. kiállítása. 1910 januárjában volt a harmadik, egyben utolsó kiállítás.³¹

Ferenczy Károlyt megviselte az a belső konfliktus, mely miatt a MIÉNK felbomlott. Ennek oka az volt, hogy Ferenczyvel szemben Rippl-Rónai támogatta az újszerű törekvéseket, emiatt a fiatalok egy csoportjában hangulatkeltés folyt ellene.³² Ahogy Révész Emese összefoglalja: „Rippl a társaságban mindvégig a fiatalok érdekeit védte, gyakorta idősebb nemzedéktársaival szemben is. Titkon remélte, hogy az új nemzedék élére állhat, de ők Kernstok Károlynak szánták a vezető szerepet.”³³

Ferenczy Károly a MIÉNK első kiállítása után egy másik, londoni kiállításra történő képviselőválogatás³⁴ kapcsán egyre kiélezettebbnek érezte az ellentétet Rippl-Rónai és közte. Barátjának, Réti Istvánnak így számol be erről: “Édes Pista! A dolog úgy történt, hogy közlésemre, hogy az arcképet kívánod Londonban kiállítani, Szinyei és Rippli, miután utasításomra a tanácssteremben megnézték, azt mondták, hogy „ezt ne!” – azaz, hogy Rippli általában, ahol csak lehet, útját állja a naturalizmusnak, Szinyeinek pedig ez a portréd nem tetszett. Így a kép nem is került a tulajdonképpen zsűrizendő anyag közé. Azt, úgy emlékszem, szóval is mondtam már neked, hogy Rippli, Neo – Ferenczy, Naturalizmus, így áll a dolog –

---

²⁸ Művészet, 1907 (VI.évf.), 6. szám, 412. o

²⁹ Ferenczy és Rippl-Rónai voltak Szinyei-Merse Pál mellett a művészeknek szóló felhívás aláírói. A felhívás fennmaradt Lyka hagyatékában, MKI, MDK-C-I-17/2077, dátuma: 1907. május 28.

³⁰ Művészet, 1908 (VII. évf.) 65. o.

³¹ M.I.É.N.K. III-ik kiállítás, Nemzeti Szalon, 1910. január-február. Katalógus.

³² Petrovics 1943. XXXV.

³³ Révész 2008.

³⁴ Londoni kiállítás: a londoni Earl's court-ban 1908 elején megrendezett Hungarian exhibits of painting, sculpture and weaving, decorative and applied art című kiállításról van szó. A londoni kiállítás zsűrijében a MIÉNK részéről Rippl-Rónai József, Szinyei Merse Pál és Ferenczy Károly vett részt.

Az öreg [Szinyei] alapjában véve velünk tart, de indulatos, és amellet ingadozó öreg ember, aki, mert párszor szemére hányták, hogy rám hallgat, most nem meri, v. nem tudja magát sokszor semerre se elhatározni. [...] Különben alig várom, hogy leteljen a mandátum. Ha Rippliek kerülnének be jövőre, akkor Gulácsy, Márffy, Czóbel etc. dominálnának. Azonban azt hiszem, hogy erre még sincs kilátás. A londoni kiállításon különben nincs most a tagokon kívül senki más reprezentálva, mint Koszta és Hatvany, kik amúgy is jelöltek. Gulácsyt Rippli okvetlenül be akarta forszírozni, de ellenálltunk.”³⁵

1909. február elején, amikor a második MIÉNK kiállítás nyílt, Ferenczy kifejezetten indulatosan írt a rendezésről: “Na! bocsáss meg zsémbelésemet, de borzasztó dühös vagyok az egész kiállítás miatt – a Kernstok – Rippli – Perlroth [sic!] etc. áramlat felbőszített stb., stb. Majd mesélek erről.”³⁶ Egyértelmű, hogy ezzel az új művészeti irányzattal nem tudott megbékélni, és talán az is dühítette, hogy Rippl-Rónai e fiatal festők támogatójaként lépett fel.

1910 februárjában Ferenczy Károly a berlini Secessio magyar tárlatán egész teremnyi képpel szerepelt (24 művel).³⁷ A kiállító magyar művészek közül tőle volt a legtöbb kép. Február 5-én nyílt meg a kiállítás, és a magyar osztálynak nagy sikere volt. Aranyérmét Benczúr és Szinyei kaptak.³⁸

Ferenczyt lesújtotta, hogy Rippl-Rónai előretazott Berlinbe, és ott Szinyei és ellene próbálta hangolni a művész- és kritikus-köröket. Amikor a MIÉNK-et Rippl „robbantotta”, Ferenczy nem akart soha többé kiállítani.³⁹

Művészház

Közben 1909. december 8-án megalakult a Művészház, ami a MIÉNK művészi törekvéseinek letéteményese volt. A művész-alelnök Iványi-Grünwald Béla lett.⁴⁰ A fórum a modern irányok propagálását vállalta fel. Létrehozója és vezetője Rózsa Miklós volt. 1910 áprilisától a Művészház „tiszteletbeli tagjai” Ferenczy Károly, Szinyei Merse Pál, Rippl-Rónai József és Kernstok Károly voltak. Ferenczy Károly később a zsűriben, majd 1911 tavaszától az igazgatóságban is jelen volt.

³⁵ Ferenczy Károly levele Réti Istvánhoz, 1908. március 11. MNG Adattár 8399/1955. Boros; Kissné Budai, 169.sz., 141.o.

³⁶ Ferenczy Károly levele Réti Istvánhoz, 1909. január vége – február eleje. MNG Adattár 8315/1955. Boros; Kissné Budai, 186. sz., 153.o.

³⁷ Művészet, 1910 (IX.évf.) 218.

³⁸ Művészet, 1910 (IX.évf.) 218.o., a visszhangról: Művészet, 1910 (IX. évf.) 392.o. A kiállítást Meller Simon rendezte. Művészet, 1910 (IX.évf.) 79.o.

³⁹ Ferenczy Béni 1984. 12.o

⁴⁰ Művészház 1913, Kalauz a Művészház palotafelavató kiállítására, Szerk: Rózsa Miklós, Bp, a művészház kiadása, 1913. 15.o.

1910-ben Ferenczy Károly több Művészház-kiállításon is részt vett, októberben pedig közreműködött a Művészház téli kiállításának zsűrijében.⁴¹ 1911. március 14-én A(?) a! Művészház első tisztújító közgyűlésén Ferenczy Károlyt az igazgatóság tagjai közé választották, és továbbra is tiszteletbeli tagja volt a Művészháznak.⁴² 1912 tavaszán a Művészház évi közgyűlésén azonban lemondott igazgatósági tagságáról.⁴³ Ezután itt is egyfajta szakadás ment végbe, amelyet Ferenczy úgy érzékelt, hogy ellenük, nagybányai naturalisták ellen áskálódtak, és a helyzet nyertese megint Rippl-Rónai volt. Erre utal Réti Istvánhoz írt levelében: “Na most a te ügyed, melybe sajnós, a Művészházban történtek után nem tudok befolyjni, minthogy, bár szerencsésen személyesen nem voltam semmiben tevékeny részvevő és állásfoglaló, mégis csatlakoztam a kidobottakhoz, Szinyeihez, Kandóhoz, Grünwaldhoz stb. Az utolsó percben ugyanis, minden megállapodás ellenére Rózsa ezek ellen fordult, s magát akarta a Club igazgatóságába becsempészni, ebből pattant ki a bomba. Legrosszabbul járt azt hiszem Grünwald Béla, ki 3 évig dolgozott, s kit utolsó nap ejtettek el Rózsáék. Most az álnok Rippli fog ott dominálni és a nagyképű Kernstok.”⁴⁴ Az 1913-ban megnyíló új kiállítás-épületben valóban Rippl-Rónai retrospektív anyagát mutatták be, majd önálló kiállítást kapott Kernstok Károly is.

A két pártra szakadás ekkor már teljes volt: “A Művészház a Művészklub alapján teljesen bojkottáltatott a Japánok részéről. Én magam soha semmi készülődésben, sem birkózásban nem vettem részt, de annyira mégis beláttam a dologba, hogy azonosítanom kellett magamat Szinyeiékkal. Így még meg sem néztem a kiállítást.⁴⁵ [...] Én kissé restellem kiállításomat⁴⁶ – gyűlölöm, unom, mind azt a butaságot – kritikát, félőszinte és egészen csalfa beszédet, vagy a legrosszabb esetben jogos és őszinte, örömteljes sajnálatot, ami e körül csoportosul – egy olyan exponált, sokat gyűlölt vagy félreértett, képzelt ellenség fellépésekor, amilyenek

---

⁴¹ A Művészház téli kiállítása, 1910. november havában.

⁴² Művészház 1913, Kalauz a Művészház palotafelavató kiállítására, Szerk: Rózsa Miklós, Bp, a művészház kiadása, 1913., 13.o.

⁴³ Művészház 1913, Kalauz a Művészház palotafelavató kiállítására, Szerk: Rózsa Miklós, Bp, a művészház kiadása, 1913., 14.o.

⁴⁴ Ferenczy Károly levele Réti Istvánhoz. 1913. január 10. MNG Adattár 8355/1955. Boros; Kissné Budai, 273. sz., 220.o.

⁴⁵ 1913 elején a Művészklub szervezésében résztvevő Szinyei és Iványi Grünwald lemondott, és mivel Rózsa Miklós a Művészklub vezetésében is pozíciót akart szerezni magának, a Művészházat is bojkottálták. A Művészház palotaavató kiállításáról van szó, amely 1913 elején volt. Ferenczy Károly nem szerepelt ezen a kiállításon.

⁴⁶ Ferenczy Károly újabb festményeinek és rajzainak gyűjteményes kiállítása, Bp. Ernst Múzeum, 1913.

engem képzelt a legtöbb kolléga. [...] Engem a Miénk teljesen tönkretett mint embert és kollégát – az igazat megvallva el is savanyodtam.”⁴⁷

A fentiekből egyértelműen kiderül, hogy egyrészt a fiatalok, másrészt Rippl-Rónai fordult Ferenczy ellen, akit konzervatív, akadémikus festőként emlegettek. Ferenczyt annál is érzékenyebben érinthette ez a konfliktus, mivel saját művész gyermeke, Béni művészeti érdeklődése is a modernebb irányba fordult, ami szokatlanul ingerültté tette az apát.

Zárszó

Rippl-Rónai 1910-ben kezdte lejegyezni emlékezéseit. Ebben hangsúlyozza az 1890-es évek párizsi művésztszárnyában betöltött szerepét. Ezt az interpretációt erősen befolyásolhatta az is, hogy a MIÉNK rövid és zűrzavaros története ekkor zajlott, ami megosztotta a művészeti közéletet.⁴⁸ Rippl-Rónai saját magát a modern magyar művészet vezéregyéniségének kívánta láttatni a könyvében, mintegy kimagyarázva a kialakult konfliktushelyzetet, noha arról egy szót sem ejt.

Érdeemes még azt is megjegyezni, hogy Petrovics Elek mindkettejükről írt monográfiát, melyek épp egymást követő években jelentek meg: Rippl-Rónairól 1942-ben, Ferenczyról 1943-ban. Ő nyilván tanúja volt a barátságuk megromlásának, és diszkréten utalt is erre a konfliktusra.

Ma már csak találgathatunk, hogy milyen pszichológiai háttere lehetett annak az érzékenységnek, rugalmatlanságnak és makacsságnak, ami végső soron lehetetlenné tette a két művész számára a további együttműködést. Kapcsolatuk fagyossága soha nem oldódott fel. A világháború kitörése után mindkettőnek megvolt a maga problémája, és Ferenczy korai, 1917-es halálával végleg lehetetlenné vált a barátság helyreállítása. Jó lenne tudni, hogy a további tíz esztendőben, amennyivel Rippl-Rónai túlélte Ferenczyt, vajon hogyan gondolt vissza erre a kapcsolatra.

Bibliográfia

- Bernáth Mária: Rippl-Rónai József. Budapest, Szemimpex, 1998
- Csók István: Emlékezéseim. Szerk.: Révész Emese. Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2015.
- Ferenczy Károly gyűjteményes kiállítása. Magyar Nemzeti Galéria, 2011. november 30 – 2012. május 27. Katalógus. Szerk.: Boros Judit; Plesznivy Edit. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2011.
- Ferenczy Béni arcképe. Szerk.: Réz Pál. Budapest, Európa, 1984
- Földi Eszter: "Gyorsan elszaladt ifjúságunk". Rippl-Rónai József és Aristide Maillol barátsága. In: Rippl-Rónai, Maillol. Egy művészbártság története. Katalógus. Szerk.: Földi Eszter. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2014.

---

⁴⁷ Ferenczy Károly levele Réti Istvánhoz. 1913. január 29. MNG Adattár 8391/1955. Boros; Kissné Budai, 278. sz., 224.o.

⁴⁸ Földi 2014. 73.

- Gellér K: Néhány új adat a Julian-akadémiáról és az ott tanuló magyar művészekről, *Ars Hungarica*, 1979/1 89-94.
- Hermann Lipót: *A Művészasztal*. Budapest, Képzőművészeti Alap, 1958
- Horváth János (szerk.): *Rippl-Rónai emlékkönyv*. Kaposvár, 2008
- Petrovics Elek: *Rippl-Rónai*. Athenaeum, Budapest, 1942
- Petrovics Elek: *Ferenczy*. Budapest, Athenaeum, 1943
- Réti István: *A nagybányai művésztelep*, Budapest, Kulturtrade, 1994
- Révész Emese: *Rippl-Rónai József (1861-1927). Egy kisvárosi forradalmár élete és festészete*. 2008.01.16. <http://www.revart.eoldal.hu/cikkek/muveszek-1900-1945/ripl-ronai-jozsef.html> (Letöltés ideje: 2019. március 18.)
- Rippl-Rónai József Emlékezései*, Budapest, Nyugat 1911
- Rippl-Rónai József Emlékezései*. Beck Ö. Fülöp Emlékezései. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957
- Rippl-Rónai gyűjteményes kiállítása*. Magyar Nemzeti Galéria, 1998. március 12 - szeptember 6. A katalógus koncepciója: Bernáth Mária. Szerk.: Bernáth Mária; Nagy Ildikó. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1998
- Rippl-Rónai, Maillol. Egy művészbarátság története*. Katalógus. Szerk.: Földi Eszter. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2014.
- Szembesítés: Rippl-Rónai József és sokan mások. Ferenczy mint karikaturista 3*. 2012. március 16. <http://ferenczy-mng.blogspot.com/2012/03/szembesites-ripl-ronai-jozsef-es-sokan.html> (Letöltés ideje: 2019. március 14.)
- Szinyei Merse Anna: *Rippl-Rónai Franciaországban és kapcsolata a Nabiscsoporttal*. In: *Rippl-Rónai gyűjteményes kiállítása*. Magyar Nemzeti Galéria, 1998. március 12 – szeptember 6. A katalógus koncepciója: Bernáth Mária. Szerk.: Bernáth Mária; Nagy Ildikó. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1998. 49-68

**TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET EGY KIEMELKEDŐ 19. SZÁZADI
FŐPAP ÉLETÉBEN.
HAYNALD LAJOS (1816-1891), A TUDOMÁNYOK MŰVÉSZE ÉS A
MŰVÉSZETEK TUDÓSA**

DR. LAKATOS ANDOR

(főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola - levéltárvezető, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár)

Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsek a 19. századi Magyarország egyik leghíresebb főpapja volt, akit Andrássy Gyula a magyar egyház „látható fejének” nevezett. Meghatározó politikai-közéleti szerepet játszott az országgyűlés főrendiházában és a püspöki karban, sőt a társasági életben is: a leghíresebb budapesti szalonok és a főúri körök kedvelt, rendszeres vendége volt. Szenvedélyes növénygyűjtő és botanikus, az Akadémián nem csak az elnökség tagja, hanem a természettudományi bizottság munkájában is aktív volt, nemzetközi tudományos konferenciákon vett részt. Támogatásával Henszlmann Imre feltárta a kalocsai székesegyház és a bácsi vár, valamint Bátmonostor középkori maradványait. Híres művész-barátai voltak, szinte elmaradhatatlan volt Liszt Ferenc mellől, Munkácsy Mihály pedig egy figyelemre méltó portréban örökítette meg alakját.

A tanulmány Haynald életútját követve tárja fel a tudományok szerepét egy 19. századi főpap életében: Hogyan tájékozódott, honnan szerezte ismereteit, információit? Milyen volt a kapcsolatrendszere? Különböző testületek, bizottságok élén, megrendelőként, mecénásként vagy éppen művész-barátként, hogyan hatott környezetére tudományos és művészeti kérdésekben?

Kulcsszavak: 19. század, tudománytörténet, művészettörténet, egyháztörténet, Haynald Lajos

1. Ki volt Haynald?

Bevezetőként többféle megközelítésben is igyekszünk választ adni erre az egyszerű, rövid kérdésre. Az első lehetőség a karrier áttekintése, az évszámok és beosztások felsorolásával, lexikon-szerűen: 1816. október 3-án született Szécsényben, apja Haynald István (házitanító a Forgách grófoknál), édesanyja Jüttner Franciska (egy váci polgár leánya). 1824-1833: gimnáziumi tanulmányok (kezdetben a piaristáknál, Vácott és Pesten, majd 1830-tól esztergomi papnövendékként). 1833-1841: teológiai, majd doktori tanulmányok Bécsben (a Pázmáneumban és az Augustineumban). 1841-1842: segédlelkész Pesten és Budán. 1842-1846: szemináriumi tanár Esztergomban, 1846-1848: primási titkár, 1848-1851: irodaigazgató. 1851-1864: erdélyi püspök, 1865-1867: hivatalnok Rómában, pápai szolgálatban. 1867-1891: kalocsa-bácsi érsek, 1879-től bíboros, az 1880-as évektől több alkalommal az országgyűlés

delegációs (közös ügyek tárgyalására kiküldött) bizottságainak elnöke. 1891. július 4-én hunyt el Kalocsán.¹

Ki volt Haynald? Még mindig röviden, de „életszerűbben”, a kortársak egy-egy találó mondatával folytatjuk a válaszok keresését. Közismert volt, hogy Andrassy Gyula „a magyar egyház látható fejének” titulálta őt. Hogy miért, azt egy másik korabeli publicista, Beksics Gusztáv (Timoleon) a következőképpen fogalmazta meg a püspöki kar tagjait jellemző összehasonlító, kritikus hangvételű politikai vitáirátában: *„Elmésség s a szellem tekintetében is túltesz valamennyi egyházfejedelmen... A Vatikán sima parkettjein, nehéz kőkockáin sohasem járt nála ügyesebb, simulékonyabb bíbornok.”*² Politikusként Richelieuhöz és Talleyrandhoz is hasonlították (Anti-Timoleon).³ Tudományos, akadémiai munkásságát értékelve, már halála után nevezte őt Fraknói Vilmos *„a szolgálni kívánó hierarchia első hírnökének”*.⁴ Jelenkorunk egyháztörténésze, Adriányi Gábor pedig munkáiban-előadásaiban többször említette *„a 19. századi Magyarország legnagyobb főpapjaként”* Haynaldot.

Politikai és közéleti hatása tehát kétségtelenül jelentős volt, de a karrier után folytassuk a karakterrel, hogyan jellemezték őt élete végén, 1890-ben: Haynald igazi essay alak, nehéz röviden megfogni. Pezsgő szellemét, eleven temperamentumát, emelkedett eszméinek üdeségét, szavainak lágy zenéjét és behízelt modorát lehet kiemelni. A kalocsai érsek a legszellemesebb társalgók közé tartozik. Minden képessége megvan hozzá: kápráztató szellem, finom, distingvált modor s gyengédségét sugárzó verőfényes kedély. Megnyerő az alakja: magas, kissé hajlott termet, beszédes, nagy, ovál szemek, finom arcvonások. Szőke, piros arca mindig mosolyog, s elegáns könnyűséggel, sima udvariassággal ömlik ajkairól a szó. Zseniális enciklopédista, mindenhez ért valamit. Szereti a virágokat, lelkesül a művészetért, imádja a zenét. Öt-hat nyelven társalog folyékonyan, beutazta egész Európát, otthonosan mozog a királyi és főúri szalonokban. Ott van ő mindenhol s mindenki számára van egy megnyerő mosolya, egy lekötelező szava. Fellépésében van valami vonzó, modorában valami parfümszerű, mely önkénytelen árad szét környezetére, *„mint a rododendron szétnyílt kelyhéből az illat.”*⁵

Csatlakozva ez utóbbi jellemzéshez, a karaktert meghatározó, fontos tulajdonságok között a következőket emelnénk ki összgezésképpen:

- eleven temperamentum, jó kedély, humor, gyakran ő a társaság középpontja
- kezdeményezőkézség, állandó aktivitás, munkabírás (szinte sosem pihen)
- jó kapcsolatteremtő képesség, személyes szolgálatok, szívességek (empátia, figyelmesség, ajándékok, meglepetések, vendégszeretet)
- európai látókör, folyamatosan öt-hat nyelven olvas-kommunikál, tájékozott

¹ A Haynald Lajos életével kapcsolatos, legrészletesebb kronológia doktori disszertációnk mellékleteként készült: Lakatos Andor: Haynald Lajos élete és kora (1816-1891). Biográfia. Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2003. (Kézirat) 301-327. (A továbbiakban: Lakatos Andor 2003.)

² Timoleon: Legújabb politikai divat. (Második kiadás) Zilahy Sámuel, Budapest, 1884. 65-68

³ Anti-Timoleon: A legújabb politikai botrány. Válasz „A legújabb politikai divat”-ra. Pfeiffer Nándor Bizománya, Budapest, 1884. 46-49

⁴ Fraknói Vilmos: Haynald Lajos emlékezete (1816-1891). In: Akadémiai Értesítő 1894. MTA, Budapest, 1894. 5-6. (A továbbiakban: Fraknói 1894.)

⁵ Hock János: A magyar főpapság. Singer és Wolfner Könyvkereskedése, Budapest, 1890. 61-63 (A továbbiakban: Hock 1890.)

- természetszerető (növénygyűjtő doboza mindenütt vele van), művészetek iránti fogékonyság, művészek társaságának keresése (Liszt Ferenc és Munkácsy Mihály barátsága),
- mecénásként áldozatkészség, bőkezűség.

2. Inspirációk, a személyiség fogékonysága, jelentősége

Haynald már gyermekkorában együtt „botanizált” édesapjával, és nem csak „kötelező” iskolai tanulmányaiban volt eminens, hanem mindvégig jellemzőek voltak rá az önkéntesen vállalt többlet-tevékenységek. 1833-1841 között pl. nyolc fontos évet töltött Bécsben, előbb a Pázmáneumban, majd az Augustineum felsőbb papi továbbképző intézetben. A filozófia és a teológia mellett ez idő alatt autodidakta módon, folyamatosan nyelveket tanult (a családból hozott, anyanyelvként használt magyar, német és latin után az olasz, francia, angol és spanyol nyelvek következtek), emellett csillagászati, valamint magyar köz- és magánjogi előadásokat is hallgatott az egyetemen, botanikai tudását fejlesztette a császári növényteni intézetben, és tanulmányozta a süketnémák oktatását, sokoldalú tapasztalatokat szerezve.⁶

1846 tavaszán-nyarán, esztergomi szemináriumi tanárként bejárta szinte egész Nyugat-Európát egy három hónapos tanulmányút keretében. Elsődleges célja a szemináriumi nevelés és a teológia oktatás európai helyzetének áttekintése volt, melyet intézmények, tanárok és tudósok látogatásával, hosszú előkészítés után valósított meg. Az út során két kéziratos naplókötet összesen 240 oldalát írta tele többnyelvű feljegyzéseivel.⁷

Az utazás eredményeként a fiatal tanár „világlátott” (Európában járatos), tájékozott személy lett, aki közvetlenül is találkozott a 19. század legfontosabb szellemi-politikai irányzataival, ill. azok képviselőivel. Figyelme a nevelés, a szemináriumok és a teológia oktatásának ügyén túl kiterjedt egyházkormányzati, egyházfegyelmi kérdésekre, liturgikus szokásokra, s a lakosság körében megfigyelhető vallásos viselkedésre is. Mindemellett a modern technikai megoldások (gőzhajózás, vasúthálózat minősége, távíró, gázvilágítás, központi fűtés stb.) is érdekelték. A fontosabb állomások Bécs, Linz, Salzburg, München, Augsburg, Ulm, Stuttgart, Strassburg, Freiburg, Tübingen, Karlsruhe, Heidelberg, Mannheim, Frankfurt, Antwerpen, Brüsszel, Ostende, London, Párizs voltak.

Szinte biztosra vehető ugyanakkor az is, hogy Haynald nem „izmusokat”, nem szellemi irányzatokat keresett elsősorban, és nem eszerint válogatta-tervezte látogatásait. Elsősorban Nyugat-Európa aktív, tettere kész katolikus elitjére volt kíváncsi, arra az értelmiségre, mely tudományával-politikájával a nehéz körülmények között is képes volt hatni környezetére. Híres teológusokat, tudósokat, politikusokat keresett fel (Görres, Hefele, Dupanloup, Stassart, Daniel O’Connel, Montalambert), s a sok látogatás-beszélgetés véleményünk szerint elsősorban Haynald nyitottságát, kíváncsiságát és fáradságot nem kímélő igényességét igazolja, mellyel az említett személyek, a más országokban terjedő megoldások felé fordult.

⁶ Szittyay Dénes S. J.: Haynald Lajos ifjúkora. (Haynald Lajos kalocsai bíboros érsek élete. Születésének 100-ik évfordulója alkalmából. Kiadatlan levelek és feljegyzések nyomán.) In: A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Kath. Főgimnázium Értesítője az 1914-1915. iskolai évről. Jurcsó Antal Könyvnyomdájában, Kalocsa, 1915. 17-22

⁷ Haynald Lajos útinaplója, feljegyzései. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár (KFK), Kézirattár, Ms. 169/1-2.

Kétségtelenül szerzett tapasztalatokat a szekularizáció, a nyugati szellemi irányzatok terén, de naplóját figyelembe véve megállapítható, hogy nem kész eszmerendszerekkel, nem „receptekkel” tért vissza Magyarországra, hanem fontos élményekkel és emlékekkel, melyek egész élete során elkísérték.

1865-1867 között, címzetes karthágói érsekként Haynald a rendkívüli ügyek kongregációjának titkára volt Rómában, s ez a megbízatás szintén nemzetközi jártasságot, európai rálátást biztosított számára a különféle ügyekben. Szorgalmasan látogatta Róma látványosságait, útikönyvek segítségével kereste Itália nevezetességeit, élvezte a koncerteket és Liszt Ferenc barátságát, akivel közös kirándulásokat is tettek, mindemellett archeológia órákra járt, vagyis „szokásához híven”, további tanulmányokat végzett. Számos szolgálati helye közül talán itt volt a legtöbb szabadideje, így aztán a bíborosi szalonok kedvelt vendégévé vált, akit városzerte csak „a magyar püspökként” (vescovo ungharese) ismertek-emlegettek.⁸

1867-ben, Haynald személyében tehát a tudomány és a művészetek világára nyitott, tapasztalt és fogékony főpap került Kalocsára, akinek jó lehetősége nyílt a kulturális célok támogatására, hiszen egy 85 ezer kat. holdas nagybirtok jövedelmeivel, és széles körű politikai kapcsolatokkal rendelkezett.

Hogyan hasznosította a kalocsai érseki birtokok jövedelmét? Erre vonatkozóan Fittler Ferenc uradalmi pénztáros összeírásait tudjuk elemezni, aki két kéziratos kötetben összegezte Haynald Lajos érsek közcélú kiadásait és jótékony célú adakozásait, valamint kegyúri, uradalmi és házi hasznos beruházásokra fordított kifizetéseit, melyek 1867-1891 között, összességében meghaladták a hatmillió forintot.⁹ Az iskolai, valamint a tudományos, irodalmi és művészeti kiadásokat összesítve, együttesen 35-40%-os kulturális célú támogatást találunk, ami arányát és összegét tekintve is kétségkívül figyelemre méltó, jelentős teljesítmény. Minden bizonnyal szerepet játszott ebben Haynald személyisége, érdeklődése, hiszen természetesen más hangsúlyok is kialakulhattak volna, főpapi jövedelmeivel lényegében szabadon gazdálkodott. Hogy csak néhány példát említsünk, halála után volt, hogy „számon kérték” a jótékonyági kiadások alig 6 %-os részesedését, s hogy Haynald a 19. század végére egyre égetőbbé váló szociális problémák kezelése helyett láthatóan a kultúrát preferálta. Az utókor gyakran hiányolta az egyházi uradalmak esetében a birtokok kellő modernizálását is, a gépesítés és a fejlesztés ui. a 25 %-os részesedésnél jóval többet kívánt volna (valójában hitelekre lett volna szükség, azok felvétele viszont a „kötött” egyházi birtokok esetében nem volt lehetséges, mivel nem voltak terhelhetők).

3. Haynald az Akadémián

A Magyar Tudományos Akadémia a tudományok ápolása mellett a 19. században (is) a közélet egyik fontos fóruma volt. A politikai életből jól ismert nevek „visszaköszönnek” az Akadémia tagsága, tisztségviselői között, és így egyáltalán nem meglepő, hogy a közéletben, a kormányzat tisztségviselői között számos akadémikust találunk. A leginkább reprezentatív

---

⁸ Hock 1890. 67

⁹ KFL.I.1.c. Haynald Lajos, Adományok, I. köt. 1867-1886, II. köt. 1867-1891. (Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Érseki Hivatal iratai, Perszonális iratok) A két kötet anyagáról egy összesített tisztázat is készült 1893-ban, ld. a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár kéziratárában: KFK. Kéziratár, Ms. 700.

példa Eötvös József Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériuma, ahol a nagynak igazán nem mondható apparátusban kb. tíz akadémikus dolgozott, vagyis Eötvös munkatársainak többsége az Akadémia tagja volt.¹⁰ Haynald Lajos igazgatótanácsi tagként, tudományos kutatókat támogató és kutatásokat szervező tevékenységével, valamint beszédeivel ezen a fórumon is jelen volt.

Haynaldot (Horvát Boldizsár igazságügy miniszterrel együtt) az Akadémia 1868. március 17-i ülésén választották tiszteletbeli taggá, s erről szóló értesítésének fogalmazványa a hónap végén, március 31-én kelt.¹¹ Akkor ez a kinevezés a köztudatban minden bizonnyal a magas állású, tehetős tudománypártolónak szólt, s talán köszönhető volt Eötvös József ismeretségének is. Haynald taggá választását megköszönő levelében rövid vallomással válaszolt a botanikához fűződő viszonyáról. Azt írta, hogy egész életében üdítő menedéket keresett benne, s most tiszteletbeli taggá választása némileg megzavarta ezt az idilli állapotot. *„De ha az egyik törvénye életünknek, hogy az élvezet mellé álljon mindenütt a kötelesség, s azt tartsa renden és értékesítse: elfogadom a megválasztásomban foglalt intést, és, hálámat fejezve ki a lekötelező figyelemért, oda viszem a tudomány szentélyébe, hol eddig csak örömeket és üdülést kerestem, a komoly munkát, hogy – mennyiben csekély tehetségeim és sokirányú elfoglaltságom engedik – a növénytan virányos mezején is hasznos igyekezzem lenni szeretett hazámnak.”*¹²

A későbbiekben igazolta, hogy komolyan gondolta az előbbi sorokat. Az első meglepetést azzal okozta, hogy – noha tiszteletbeli tagként neki nem lett volna kötelező – székfoglaló előadást tartott a szentírás mézgák és gyanták termőnövényeiről. A székfoglaló alkalmából valójában két téma merült föl számára, az egyik a darwinizmus, a másik a Szentírás növényei. Az utóbbi mellett döntött, de időközben ez is óriásinak bizonyult (munkájához Seboth József festő készített szép kivitelű rajzokat), így tovább szűkítette a témát a szentírás mézgákra és gyantákra, s végül nagy sikerrel tartotta meg székfoglalóját 1869. április 16-án a nagygyűlés alkalmával. Előzőleg, április 12-én munkája bővebb változatát ismertette a matematikai és természettudományi osztály ülésén. Vizsgálati anyagát lényegében saját növénygyűjteménye adta.¹³ Haynald székfoglaló előadása nagy feltűnést keltett, az eseményekről a sajtó is részletesen beszámolt. A Budapesti Közlöny tudósítása szerint kiemelkedő volt a részvétel, évek óta ez volt a legnépesebb és az egyik legjobban sikerült akadémiai rendezvény. Az akadémikusok számára külön emelvényt készítettek, s az egész teremhez hasonlóan az is megtelt, a karzaton „ékes hölgykoszorú” volt jelen.¹⁴ A Vasárnapi Ujság „az idők jeleként” értékelte az eseményt, amikor „egy érsek nagy és vegyes közönség előtt az akadémia felolvasó asztalához lép és szaktudományos előadást tart, a kasztok válaszfalainak ledöntésének jele.” Kiemelték, hogy Haynald több mint egy órán át lekötötte, sőt időnként mulattatta hallgatóságát, könnyű stílusa időnként emelkedett, sőt költői volt, aztán szeszélyes. Előadását szemléletessé tették a gondosan előkészített, a kiosztott illusztrációk. „Nincs unalmas tárgy többé – összegezték – ezzel egy

¹⁰ Mann Miklós: Kultúrpolitikusok a dualizmus korában. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1993. 21-22

¹¹ MTA, Régi Akadémiai Levéltár (a továbbiakban: RAL), 240/1400/1868.

¹² MTA, RAL. 652/1868. Haynald levele Eötvös Józsefhez az Akadémia elnökéhez. Kalocsa, 1868. ápr. 3.

¹³ Dr. Kanitz Ágoston: Haynald Lajos bíbornok mint botanikus. In: Vázlatok Haynald Lajos bíbornok, érsek életéből 1816-1889. Szerk.: Kőhalmi-Klimstein József, kiadja Stampfel Károly, Pozsony-Budapest, 1889. 151-153. (A továbbiakban: Kanitz 1889.)

¹⁴ Budapesti Közlöny 1869. április 18. 88. szám, 1143-1144

akadémikus se mentse magát ezután!”¹⁵ Haynald ismertetett dolgozata egyébként tervezett nagyobb munkájának, a biblia növényvilágát ismertető Flora Biblica-nak lett volna egy fejezete. Előadása később (1879-ben) megjelent a kolozsvári Növénytan Lapokban, s a kortárs botanikusok dicsérték, kíváncsian várva a folytatást.¹⁶ A teljes művel azonban, sok egyéb teendője közepette, végül sosem készült el az érsek.

1873. december 4-én tájékoztatta Dr. Szabó József bizottsági elnök az Akadémia vezetőségét, hogy a matematikai és természettudományi állandó bizottság az aznapi ülésén a bizottságba „leíró növénytan szakra” Haynald Lajost tagként megválasztotta. Haynald állandó bizottsági tagságát a december 22-i akadémiai ülésen megerősítették.¹⁷ Közel egy év múlva a bizottság elnökévé választotta. Haynald Szabó Józsefhez, a bizottság titkárához írt levelében megjegyezte, hogy a tudást tekintve a bizottság bármely más tagja alkalmasabb lenne ugyan a feladatra, de amennyiben komolyan gondolták megbízatását, igyekezni fog megfelelni elvárásaiknak.¹⁸

Ezekben az években Haynald általában figyelemmel követte az Akadémia eseményeit, s kezdeményezéseinek, javaslatainak az akadémiai levéltárban számos apró jele fennmaradt. Természettudományi bizottsági elnöksége után ez a kapcsolat némileg átalakult, és Haynald figyelme inkább a botanika szakterületére összpontosult. A bizottsági elnökség jó lehetőséget adott tudományszervezői ambícióihoz, botanikai munkák kiadását segíthette, bizottsága tagjainak bírálatait felhasználva támogatásra érdemes személyeket fedezhetett fel, s az 1876 februárjából ránk maradt levelek szerint időnként az „érzékeny kollégák” közötti békéltetés is a feladatai közé tartozott.¹⁹ Titkárával, Szabó Józseffel láthatóan jól együtt tudott működni a hasonló helyzetekben.

Publikációk írására Haynaldnak valójában nem jutott ideje. A kivételt ezen a téren két kisebb tanulmánya és az akadémia ülésein mondott emlékbeszédei jelentették. 1881. június 17-én egy érdekes új vízinövény-óriáspéldányt fedezett föl érseki kertjének tavában (*Ceratophyllum pentacanthum*), és terjedelmes latin ismertetéssel mutatta be a tudós világnak. 1881-ben nyomatta ki latin értekezését a szelíd gesztenyefa talajáról, ezzel Ortway Tivadar kérésének felelt meg, aki tájékoztatást kért a szelídgesztenye honosságáról hazánkban. Emlékbeszédeket Parlatores Fülöp firenzei (1878. jún. 16.), Fenzl Ede bécsi (1884. okt. 27.) és Boissier Edmund genfi (1888. nov. 25.) botanikusokról tartott.²⁰ Parlatores Fülöpről és Fenzl Edéről mondott emlékbeszédei németül is megjelentek. Haynald a felsorolt botanikusokat egyébként személyesen is jól ismerte.

Fenzl Edével kapcsolatban Haynald értékelésében kiemelte, hogy a kertészet fejlesztése, kultúrájának terjesztése mennyire szívügye volt az elhunytak. Nemcsak kertészeti kiállításokat szervezett, de a kertészet elemeinek és legfőbb gyakorlati fogásainak a népiskolákban való elsajátítását is lehetővé kívánta tenni. Fenzl ezen utóbbi óhajáról, annak

¹⁵ Vasárnapi Ujság 1869. 232. A magyar tud. akadémia ünnepélyes közgyűléséről.

¹⁶ OSZK, Kézirattár, Analekta 5964. 284.sz. Tárkányi Béla hagyatékában pár soros megjegyzés.

¹⁷ MTA, RAL, 1356/1873. MTA, RAL, 1184/1873.

¹⁸ Haynald levele Szabóhoz, 1874. dec. 15.: MTA, RAL, 1407/1874. Szabó József levele Haynaldhoz megválasztásáról, 1874. dec. 4.: KFL.I.1.c. Haynald, tudományos, 1887/1874.

¹⁹ Janka-Borbás konfliktusára lásd MTA, RAL, 1342/1876. MTA, RAL, 1359/1876. A történeteket jól kiegészíti a Haynald Herman Ottóval folytatott levelezése 1877-1879 között, ld. MTA, Kézirattár, Ms. 258/329-330.

²⁰ Kanitz 1889. 154-155, vö. Fraknoi 1894. 13-14.

teljesítési módjáról és lehetőségeiről a hazai viszonyokra való tekintettel bővebben is nyilatkozott Haynald. Jól összecsengtek ezek a gondolatok Eötvös József népiskolai törekvéseivel.²¹

Haynald az Akadémia elnökségének tagjaként is lelkiismeretesen részt vett az elnökségi üléseken, bár egyéb elfoglaltságai miatt ezt nem mindig tudta megtenni (ilyenkor viszont írásban rendszeresen kimentette magát, és igyekezett „felzárkózni”).

1893. október 30-án Fraknói Vilmos mondta az emlékbeszédet Haynaldról az akadémia ülésén, mely alkalommal egyébként az akadémia arcképcsarnokában Munkácsy Mihály Haynald-portréját is leleplezték. Fraknói Haynald akadémiai tagságát jellemezve a következőket mondta: *„Sohasem emlékeztetett minket arra, hogy az egyház fejedelme, az ország magas dignitáriusa van körünkben. Társunk akart ő lenni, a szó szoros értelmében, föllépésének lekötelező igénytelenségével, modorának derült kedélyességével és egyszersmind munkájának komolyságával. Az Akadémia épületében hordozó oszlopnak tekintette magát, nem decoratív részletnek.”*²²

Példája nem nagyon talált követőkre. Néhány évtized múlva a sajtóban is megállapították, hogy Haynald (és Fraknói) halála után erősen lecsökkent a főpapi jelenlét, aktivitás az akadémián, sem anyagiakban, sem egyéb módon nem nagyon vettek részt főpapjaink az ottani ügyekben.²³

4. Haynald mint botanikus

A botanikával valóban életre szóló volt a kapcsolata. Gyermekkorától végigkísérte a növények szeretete s ehhez életének szinte minden korszakában, minden helyszínén megfelelő alkalmat és társakat is keresett. Haynald botanikai gyűjtését tíz éves korában kezdte, akkor még a Magyar Fűvész Könyv²⁴ segítségével dolgozott, amelyet Linné rendszere szerint készítettek. Bécsben ismerkedett meg Endlicher István László udvari könyvtárőr munkáival, aki egyébként pozsonyi születésű volt, és a növénytan terén az ún. „természetes rendszer” számára egyengette az utat, s ebben a szellemben írt nagy munkáját (Genera plantarum) majdnem fél évszázadon át használták, szinte kizárólagosan. Haynald bécsi teológiai szigorlatai idején gyakran ellátogatott a közeli császári és királyi udvari természeti-tár növénytani osztályába, ahol megismerkedett Fenzl Ede őrségéddel (Fenzl később a bécsi egyetem tanára lett). Haynald beszámolója szerint neki köszönhette Endlicher István Genera plantarumjának felfedezését, s az abban kifejtett természetes rendszer megismerését. Korábbi, 14 évi munkásságát ezután visszaemlékezéseiben botanikus dilettantizmusnak nevezte. Fenzlrel egyébként évtizedeken át jó kapcsolatban maradt, és tőle még nagyon sok fontos tanácsot kapott (pl. kalocsai üvegházépítéssel, gyűjtemények vásárlásával kapcsolatban). Igen nagy volt a korban a cserekapcsolatok jelentősége. A kortárs

²¹ Ludwig Haynald: Denkrede auf Dr. Eduard Fenzl auswärtiges Mitglied der Ung. Akademie der Wissenschaften. Gelesen in der Gesamtsitzung der Akademie am 27. October 1884. Von Dr. Ludwig Haynald Cardinal, Erzbischof v. Kalocsa, Budapest, Budchdruckerei des Franklin-Verein 1885. 15-18.

²² Franknói 1894. 9

²³ Magyarország, 1922. május 25. 118. szám, 4. Méhely Lajos és Richter Aladár a zsidóság előretörése kapcsán.

²⁴ Debrecen, 1807-1812, írták Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály

Kanitz Ágoston visszaemlékezése szerint Haynald ezt jótékonysággal fűszerezve üzte, s a bécsi növénycsere-egylet vezetőjének Erdélyből, pl. ezres nagyságrendben küldött növénypéldányokat ajándékba, hogy ott minél többen hozzájuthassanak a ritka növényekhez. Cserepartnerei szinte mindig többet kaptak mint adtak, igyekezett minden módon gyarapítani a növénytan barátainak táborát, s az ebben elért sikerek lelki öröme szolgáltak.²⁵

Pesti káplánsága idején bizonyos Dornerrel együtt gyűjtött a Budai hegyekben, később Erdélyben hol titkárával, hol kíséroról nélkül töltött számos éjszakát sátorban fönn a havasokban egy-egy gyűjtőútja során. Itáliai útjait, s az ott töltött másfél évet is természetesen ebből a szempontból is hasznosan töltötte, s gyönyörű mediterrán részleggel lett gazdagabb gyűjteménye. 1863 óta tagja volt a Királyi Magyar Természettudományi Társulatnak, s a társulat pesti könyvtárát is használta.²⁶

Erdélyi botanikai gyűjtései kapcsán beszámoltak róla, hogy kocsiját gyakran előre küldte, ő maga pedig sziklás hegyek között, járatlan ösvényeken gyalog kereste fel az érdekesebb helyeket, s növényeket gyűjtögetve a természetben találta örömét. A havasokba is felment alkalmanként, éjszakánként magával vitt kis sátrába vonult vissza, ilyenkor a breviárium befejezése után az éj legnagyobb részét botanikai beszélgetésekkel töltötte. 1857-ben megvásárolta Heuffel János Krassó megyei főorvos országos hírvé botanikai gyűjteményét, a gyulafehérvári gimnázium részére pedig egy szebeni Bilcz nevű, természettudományokkal foglalkozó hivatalnoktól megvette ásvány-, növény- és állattani gyűjteményét 600 ezüst forintért.²⁷

Haynald a növénytan szeretetét, a növényekkel kapcsolatos ismereteket az iskolákban is igyekezett terjeszteni. Még esztergomi szolgálatának idején, 1851-ben köszönőlevelet kapott, pl. Majer Istvántól, a pesti városi egyetemes reál- és elemi iskolák igazgatójától, a pesti reáltanoda számára küldött „fa neműekért”. Az igazgató köszönete mellett azt is megjegyezte, hogy továbbra is szívesen fogadja Haynald gyűjteményének felesleges darabjait.²⁸

Igen jelentős volt a csíksomlyói főgimnáziumnak ajándékozott gyűjteménye, mely összesen 230 ívből állt, s Csík megye (Balán feletti Nagybagmász mészkővonulat) ritkaságain kívül, pl. 61 példány osztrák-svárjci területről származó példányt is tartalmazott (míg az előbbieket maga Haynald gyűjtötte, utóbbiakat nyilván csere-vásárlás útján szerezte be).²⁹

Haynaldnak igen intenzívek voltak itáliai botanikai kapcsolatai, melyek emlékét egyébként az olasz botanikai szakirodalom is számon tartja. Itáliai utazásai során bőségesen

---

²⁵ Kanitz 1889. 141-144, vö. Dr. Szujkó-Lacza Júlia: Haynald Lajos (1816-1891) botanikai hagyatéka a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytárában. In: Haynald bíboros emlékezete. Halálának centenáriuma alkalmából Kalocsán elhangzott előadások. 1991. Kiadja a Kalocsai Érsekség és a TIT Kalocsai Tagszervezete. 58-59. (A továbbiakban: Szujkó-Lacza 1991.)

²⁶ Természettudományi Közlöny, 1892. december, 280. füzet, 642-643

²⁷ Szittyay Dénes S. J.: Haynald mint erdélyi püspök. In: A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Kath. Főgimnázium Értesítője az 1916-1917. iskolai évről. Kalocsa, 1917. Nyomatott Jurcsó Antal Könyvnyomdájában. 9-10

²⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL-OL), P 873. 35-36

²⁹ Miklóssy V. Vilmos: Haynald Lajos és a Csíkszeredai Múzeumban őrzött herbáriuma. In: ALUTA 1976-1977, Muzeul Sf. Gheorghe - Sepsiszentgyörgyi Múzeum, 205-206. (A továbbiakban: Miklóssy 1976-1977.)

volt alkalma a gyűjtésre-ismerkedésre. Az érsek éppen Parlatore kapcsán szólt a hit és a tudomány kapcsolatáról, 1879-es emlékbeszédében³⁰: *„a komoly kutatással szerzett tudomány hitében koldussá nem tette, (...) egyet a másikért áruba bocsátani nem kényszerült.”* Haynald és Parlatore mélységesen vallásosak voltak, és bár hittek a folyamatos fejlődésben, elvetették az életnek egyszerű, szervnélküli szervezetekből való kiindulását, és nem fogadták el Darwin és Haeckel tanait. Haynald ezt így fogalmazza meg kissé tréfásan emlékbeszédében: Parlatore *„szívesen másokra bízta, hogy az állatkertek majomketreceiben atyafiságos örömmel nézzék a kifejlődésben kissé hátrább maradt rokonokat”.* A tudomány politikafeletti kapcsolatokat biztosított Haynald számára, példa erre, hogy az olasz egységmozgalom lelkes híveinek számító „forradalmár” tudósokkal is jó kapcsolatban volt, és tagja volt Rómában mind a pápai, mind pedig a királyi akadémiának. Haynaldnak elsősorban növényföldrajzi érdeklődése volt, s ebben találkozott Parlatoreval, kapcsolatuk így nemcsak kuriózumokat gyűjtő, rutin exsiccata-cserékre redukálódott.³¹ Hitvallásszerűek voltak mondatai a Parlatore beszéd végén: *„Velem együtt tapasztalatból tanulják meg önök is - hogy midőn talán a hivatásszerű nehéz munkában lankad az Önök ereje, (...) midőn szeretetlenség zavarja lelök nyugalmát: igéző virágok szemlélésében, vizsgálásában találjanak üdülést, vidámságot, feledjék gondjaikat (...) és az élet őszhajak jelezte alkonyán is megőrizték az életfrissességet, a kedélyderültséget és legbájosabb teremtményeiben bámulják s örvendő dicsőítsék a Teremtőt.”*³²

Haynald már az 1870-es években elhatározta, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum rosszul felszerelt növényteni osztályát saját gyűjteményével fogja gyarapítani, s e szándékának megfelelően végrendelkezett. Szinte egy egész botanikusnemzedék támogatásán, kinevelésén túl (Janka, Fuss, Borbás, Kanitz, Knapp, Sintenis, Sodiro, Menyhárt) könyvajánlataival-könyvkölcsönzéseivel, és főleg nemzetközi kapcsolataival hozott új szint a hazai botanikában. Ő volt az első Európát járó botanikusunk.³³ Nemzetközi kongresszusokon vett részt: 1874-ben Firenzében kertészeti kongresszuson, 1876-ban Brüsszelben közegészségügyi kongresszuson, majd ugyanebben az évben, amikor Budapest adott otthont a nemzetközi statisztikai kongresszusnak, azon ő elnökölt. Az itt kötött ismeretségek (s itt hosszasan sorolhatnánk a neveket és Európa nagyvárosait) és misszionárius papok révén gyűjtőterülete nemcsak Európára, hanem más földrészekre is kiterjedt.

Haynald érintett volt a korszak egyik „legádázabbnak” nevezett vitájában, mely a lelkes darwinista etnográfus, nyelvész, antropológus Herman Ottó és a Darwint opponáló botanizáló kalocsai érsek között keletkezett. Haynald egyik előadásában, 1878-ban, az Akadémia nagygyűlésén Darwin nézeteit szappanbuborékként kipukkadó bizonyítatlan hipotézisnek nevezte, mely a mély alapú, ősi igazságot ássa alá. Herman Ottó ezután írásban ítélte el Haynald álláspontját a természetrajzi füzetekben, kifejtve, hogy a tanok

³⁰ A Parlatore-emlékbeszéd előkészítésének levéltári agyaga egy csomóban: KFL.I.1.c. Haynald, tudományos, sz.n. 1870-es évek

³¹ Ubrizsy Savoia Andrea: Haynald és Itália. In: Szécsényi Honismereti Híradó 1993. 14-16. sz. 50-55.

³² Haynald Lajos: Parlatore Fülöp. Emlékbeszéd, melyet írt s a Magyar Tudományos Akadémia 1878. június 16-ki közülésében kivonatossan fölölvasott Dr. Haynald Lajos kalocsai és bácsi érsek, a Magyar Tudományos Akadémia igazgató és tiszteletbeli tagja. Különlenyomat a Magyar Növényteni Lapok II. évfolyamából. Kolozsvárt, Nyomatott K. Papp Miklósnál, MDCCCLXXVIII. 46.

³³ Jávorka S.: Haynald Lajos. In: Botanikai Közlemények, 1916. dec. 31. 5-6. füzet, 127-129.

tiszteletreméltósága nem az ősiségben, hanem az igazságban gyökerezik (azaz ne hivatkozzon az érsek tiszteletreméltó, ősi tanokra). Herman ugyanakkor megnyilatkozásaival az akadémiát is sértette, mintegy a céhrendszer maradványának tekintve a testületet, hiányolva a haladást, a vizsgálódás és a vélemény szabadságát. „A vértanúk fanatizmusával” kereste az igazságot, úgy vélte, hogy ezzel a magyar tudományosságot oltalmazza. A vita nyomán azonban, Trefort kultuszminiszter nyomására Hermannak végül el kellett hagynia múzeumóri állását a Nemzeti Múzeum természeti tárában (pályafutását 1879-től országgyűlési képviselőként folytatta ellenzékben, a Függetlenségi Párt tagjaként).³⁴ Haynaldnak egyébként az 1870-es években nagyon jó szakmai kapcsolata volt Herman Ottóval, egész évtizeden át tartó levelezésükből látható, hogy Kalocsán is vendégül látta, és botanikai gyűjteményét a rendelkezésére bocsátotta.³⁵

5. A „Herbarium Haynaldianum” gyűjteménye

Haynald igazán nagy növénygyűjtő korszaka 1855-ben kezdődött, és 1867-ig intenzív maradt. Utána érseki elfoglaltságai egyre kevesebb gyűjtőutat tettek lehetővé. A bécsi iskola modern floristát és gyűjtőt nevelt Haynaldból, Erdélyben volt a legaktívabb ezirányú tevékenysége, a csúcst az 1859-1860-as évek jelentették. Püspökként kapcsolatban állt Erdély szinte valamennyi jeles botanikusával, Brassai Sámuellel, Czetz Antallal, Fuss Mihállyal, Heuffel Jánossal, Janka Viktorral és Kanitz Ágosttal. Közülük Heuffel János (1800-1857) Krassó-Szörény és Hunyad megyékben gyűjtött, de cserekapcsolatban állt angol, francia, orosz és svéd botanikusokkal. Haynald 1857-ben vásárolta meg Heuffel gyűjteményét. Janka Viktor (1837-1890) katonatiszt volt Erdélyben, Haynaldal jó kapcsolata volt, 1870-ben ő az első botanikus múzeumőr a Nemzeti Múzeumban (Haynald közreműködésének, alapítványának köszönhetően), 1872-ben együtt gyűjtöttek Bánátban (valószínűleg utoljára). Haynald segítségével sikerült elérni, hogy a Nemzeti Múzeumban a növénygyűjtemény kezelését leválasszák az állattani és ásványtani anyagtól, s az állás mellé adott 12.000. aranykoronás alapítvány pedig segítette a gyűjtemény és a szakkönyvtár gyarapítását.³⁶ Az érsek a Nemzeti Múzeum botanikai tevékenységét az említett alapítvány után is figyelemmel kísérte, s így az 1870-es évek végén már a feladatát nem egészen lelkiismeretes módon végző Janka utódlásáról igyekezett gondoskodni, *„hogy a gyalázatosan elhagyagolt, s még alapítványi jövedelmiben is megrövidített muzeum bot.(anikai gyűjteménye) gondosabb kezekre bízassék.”*³⁷

A nagy gyűjtemények gyakran gazdagodnak vásárlás útján, Haynald gyűjteménye négy nagyobb vásárolt gyűjteményt tartalmazott: Heuffel, Kotschy, Schott és Sodiro herbáriumait. A fentebb már említett elsőt még erdélyi püspökként, a többi kalocsai érsekként vásárolta. Feldolgozásuk gyakran évekig eltartott számára, 1857-es szerzeményének bizonyos részét, pl. csak erdélyi püspöki lemondása után dolgozta fel. Kotschy Theodor (1813-1866) botanikus-utazó gyűjteményét, majd Heinrich Wilhelm Schott

³⁴ Palló Gábor: Darwin utazása Magyarországon. In: Magyar Tudomány, 2009/6. sz. 716 és Méhely Lajos: Herman Ottó emlékezete. In: Természettudományi Közlöny 1915. 47. évf. 619-620. füzet, 82-83.

³⁵ Haynald 1871-1879 közötti levelei Herman Ottóhoz: MTA, Kézirattár, Ms. 258/322-330

³⁶ Szujkó-Lacza 1991. 59-61.

³⁷ MTA, Kézirattár, Ms. 258/330. Haynald Lajos Herman Ottóhoz, Budapest, 1879. dec. 9.

(1794-1865) braziliai gyűjteményét Fenzl tanácsára vásárolta meg Haynald, később megvette a jezsuita Louis Sodiro (1836-1909) equadori gyűjteményének egy részét is, és számottevően gyarapította a gyűjteményt egyéb kisebb cserék útján is. Mindezek eredményeként a Herbarium Haynaldianum korának egyik legjelentősebb magángyűjteménye volt Európában.³⁸ Az említettekén túl, a bécsi, müncheni, párizsi növényteni múzeumokon kívül több mint kétszáz magánszemélytől vannak még növények Haynald növénygyűjteményében. Természetesen maga is gyűjtött Erdélyben püspöksége idején, Itáliában egészen Szicíliáig (1859), Rómában és környékén, az Apennineken, Németországban, Svájcban, Csehországban és a Kárpátokon (1865-1867), később Magyarországon, Ausztriában Csehországban, Német- és Franciaországban (1867 után folyamatosan), a Pireneusokban (1878-1879), Luxemburg nagyhercegségben (1882). Herbáriumának európai osztálya majdnem az összes akkor ismert fajt, egzotikus osztálya pedig az ismeretes genusok nagy részét tartalmazta. A teljes gyűjtemény majdnem háromszáz botanikustól származik, háromnegyed részük a szakirodalomban is ismert személy. Haynald gyűjteménye lakosztálya mellett öt szobát foglalt el, feketére fényezett, üveges, magas szekrényekben. Gyűjteményét maga rendezgette, feliratozta, és szívesen rendelkezésre bocsátotta más kutatóknak is. A herbárium értéke egyébként így tovább emelkedett, vendégei, a neves kutatók (magyarok és külföldiek egyaránt) ugyanis gyakran otthagyták kézjegyüket, észrevételeiket a lapokon. Könyvtárának a kortárs Kanitz megállapítása szerint nem volt párja az országban, háromezer kötetes volt ui. botanikai szakkönyv-gyűjteménye. A botanizálás kikapcsolódást, szellemi örömet, ha kellett, nyugalmat, vigasztalódást jelentett Haynald számára, aki járhatott bármerre, imakönyvei, breviáriuma mellett elmaradhatatlan kísérői voltak a növények és növényteni könyvek.³⁹

Haynald fiatal korától jó növényismerő volt, s a botanikusok 20. századi értékelései szerint herbáriumi gyűjtései bármely korabeli floristával felveszik a versenyt. Hagyatéka, több mint százezer lapos növénygyűjteménye és szakkönyvtára (tároló szekrényeivel, fölszerelésével együtt) új korszakot nyitott a Magyar Nemzeti Múzeum növénytára történetében. Óriási gyűjteménye kb. 20 %-át saját kezűleg gyűjtötte, a többit „csupán” rendezte-rendszerezte. A gyűjtemény nagyságrendjét jól jelzi, hogy a mai Természettudományi Múzeum több mint egymillió lapos növénytárának még mindig kb. 10 %-át jelenti a Herbarium Haynaldianum. Alig akadt korában magyar botanikus, aki ne élvezte volna vendégszeretetét és ne használta volna föl tanulmányaihoz páratlan növénykincseit. Talán részben ennek köszönhető, hogy barátai-tisztelői munkássága révén Haynald nevét közel félszáz növényfaj viseli. A korabeli tudományos világ elismerését jelzi, hogy számos akadémia és tudományos társaság is tiszteletbeli tagjául választotta.⁴⁰

Haynald természettudományos hagyatékát a múzeumban mindig is nagyra értékelték, s a főpap emlékét is őrizték. A Haynald-hagyatékra utalva írta Filarszky Nándor, a növényteni osztály igazgatója a 20. század elején, hogy „a növényteni osztály történetében a legnevezetesebb volt az 1892. év.” Joggal, hiszen Haynald növénygyűjteménye Európa egyik legnagyobb magánherbáriumaként megduplázta az addigi múzeumi kollekción. Méreteire jellemző, hogy csak 1898-ban készültek el a gyűjtemények hivatalos leltárával, és több évig tartott, mire elhelyezését megfelelően biztosítani tudták. A gyűjtemény múzeumi elhelyezésének köszönhetően ma is kutatott, egyes darabjait tudományos munkákban

³⁸ Szujkó-Lacza 1991. 62-65.

³⁹ Kanitz 1889. 144-150.

⁴⁰ Szujkó-Lacza 1991. 66-67, 1992. 199-200, Miklóssy 1976-1977. 204-205.

idéznek-használják.⁴¹ A Magyar Természettudományi Múzeum 2016-ban nagyszabású kiállítással emlékezett meg Haynald Lajos születésének 200. évfordulójáról, s az esemény kapcsán egy szép kiállítású, tartalmas könyv is megjelent.⁴²

6. Csillagászat, Haynald-obszervatórium

Haynald kapcsolata a csillagászzal ugyancsak gyermekkorában kezdődött. Később komolyabb eszközökhöz is hozzájutott, erdélyi püspökként is vásárolt, hogy kedvtelésképpen az égboltot vizsgálja, végül ezeket a műszereket a Batthyáneumnak ajándékozta.⁴³ A 18. századi alapítású, Gyulafehérváron működő Batthyáneum csillagvizsgálójának felszerelését egyébként közvetlenül is támogatta, 1859 áprilisában, pl. 430 forintot adományozott egy új távcső-optika beszerzéséhez.⁴⁴

1877. február 24-én érkezett meg Konkoly Thege Miklós válasza Haynaldhoz a kalocsai csillagda alapításának tervével kapcsolatban. Az érsek nem sokkal ezelőtt kereshette meg a csillagászt, kérve közreműködését, és feltehetően vázolta is valamilyen szinten a terveit. Konkoly-Thege elutasította azt az ötletet, hogy az új obszervatóriumot használt műszerekkel szereljék fel. De közreműködést örömmel vállalt a szervezésben, és ennek megfelelően fel is gyorsultak az események. 1877. március 10-én kelt levelében Konkoly már a megvalósítás részleteiről írt, s egy március 5-én kelt nyugta tanúsága szerint 1.300 forintot, azaz jelentős előleget is kapott a műszerek beszerzéséhez. Haynald még márciusban közölte Henning Alajos jezsuita igazgatóval, valamint Trefort Ágoston miniszterrel is az obszervatórium alapításának tervét, mindkét helyről pozitív választ kapott. Az érsek ugyanis intézetét a jezsuiták gimnáziumára szerette volna bízni, s a csillagda működését az oktatás kiegészítéseként képzelte el.⁴⁵

Márciusban Tomsich Mátyás uradalmi mérnök a csillagda elhelyezésére a gimnázium lépcsőházának tetejét ajánlotta, időközben azonban újabb ötletek is születtek. Az érseki palota parkjának dombja, esetleg a gimnázium udvara is szóba került, külön csillagdának szánt épületek-tornyok számára. Az egyeztetésekben ekkor már részt vett Schenzl Guidó meteorológus, s időközben P. Braun Károly S. J. atyával, az intézmény későbbi vezetőjével is

---

⁴¹ Bauer Norbert – Bajzáth Judit: „igéző virágok szemlélésében” – Haynald Lajos természettudományi hagyatéka. Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 2016. 71, 74-75.

⁴² Bibliográfiai adatait ld. az előző lánjegyzetben. A gazdagon illusztrált könyv alapos áttekintést, hiánypótló összegzést ad Haynald szerteágazó botanikai tevékenységéről, és természetesen a kiállításnak is emléket állít. A kiállítást rendezte: Bajzáth Judit, a szakmai rendező Bauer Norbert volt.

⁴³ Bartha Lajos: A kalocsai Haynald-Obszervatórium és csillagászaik jelentősége a tudománytörténetben. In: Haynald bíboros emlékezete. Halálának centenáriuma alkalmából Kalocsán elhangzott előadások. 1991. Kiadja a Kalocsai Érsekség és a TIT Kalocsai Tagszervezete. 18. (A továbbiakban: Bartha 1991.)

⁴⁴ Gyulafehérvári Érseki Levéltár (GyÉL) Cat.4. 1366/1859. (502. doboz) Haynald 1859. ápr. 5-én kelt levele András István örkanonok-csillagászhoz.

⁴⁵ Mojzes Imre: A kalocsai Haynald Obszervatórium története. Budapest, 1986. 48-49. (A továbbiakban: Mojzes 1986.)

megkezdődött a levelezés. Év végére pedig véglegessé vált az elhelyezés is: elhatározták, hogy a csillagdat a gimnázium lépcsőházának tetején építik.⁴⁶

1877. június 3-án írta alá Haynald Lajos érsek a csillagda alapító levelét, s a terv igen rövid idő alatt valósággá vált: 1878. július 1-jén Konkoly Thege minden általa rendelt, illetve készített eszköz elkészültéről adott hírt, 1878. október 8-án pedig felvették az első leltárt, addigra lényegében minden műszer meg is érkezett. (Az építési munkálatok 1878 nyarán-őszen folytak.) Konkoly a minőség követelményeiből nem engedett, de vásárlásaival kapcsolatban vádak is érték, miszerint az általa már nem használt régebbi eszközöket ajánlotta fel újként. Konkoly igen határozott és kemény hangon utasította el az ellene felhozott vádakot, de hangja az érsekkel szemben mindvégig igen tiszteletteljes maradt.⁴⁷

A Haynald-obszervatórium alapításának terve 1877-ben országos visszhangot keltett. A tervről a Vasárnapi Újság is beszámolt, kiemelve, hogy a kezdeményezést Trefort Ágoston miniszter külön levélben köszöntötte. A lelkesedés érthető, ha figyelembe vesszük, hogy Magyarországon akkoriban a szabadságharc óta nem volt korszerű állami csillagvizsgáló intézet. Néhány évvel korábban létesítette magán-obszervatóriumát Konkoly-Thege Miklós Ógyallán, ennek sorsa azonban értelemszerűen az adott személy vagyontól, anyagi lehetőségeitől függött. Ezért volt jelentős Kalocsán egy olyan obszervatórium alapítása, amely ha nem is állami intézmény, de folyamatos működése feltehetően hosszútávon biztosítható. Haynald alapítási szándékában határozottan jelen volt, hogy az intézményt oktatási célokra is hasznosítsák. A jezsuiták gimnáziuma révén ez lehetségesnek tűnt, s ez így már valóban újdonságot jelentett, hiszen iskolai csillagvizsgálók építésére korábban is volt példa, használatuk azonban általában nem épült be szervesen az oktatásba. A személyi feltételek is ideálisak voltak, Konkoly-Thege Miklós megalapozottan, a kor színvonalának megfelelően rendelte meg a csillagda berendezéseit (a két kupolát Ógyallán készítették, és 1878-ban hajóval hozták Kalocsára, közben Merz müncheni és Cooke yorki műhelyében elkészültek a műszerek), páter Braun Károly S. J. (1831-1907) és Hüninger Adolf S. J. (1849-1911) személye pedig biztosítékot jelentett a színvonalas működés tekintetében. Az obszervatóriumot 1884-ig Braun, 1884-85-ben Hüninger, majd 1885-től 1913-ig Fényi Gyula vezette.⁴⁸

Voltak, akik érdekes párhuzamot vontak az alapítás kapcsán. Az 1770-es években Hell Miksa, a kor jelentős magyar csillagásza közreműködésével, Esterházy Károly egri püspök adományaként épült meg az egri Lyceum csillagásztornya, amely az évtized végére Európa egyik legkorszerűbb, legjobban felszerelt tudományos intézményévé vált. A 19. sz. második felében, Kalocsán Hell Miksa szerepét Konkoly-Thege Miklós vette át, a tehetős támogató Esterházy helyébe pedig Haynald lépett, még az évszámok is stimmelnek, 1778-ban végezték az első észleléseket Egerben, azután száz év múlva, 1878-ban kezdték meg a munkát Kalocsán...⁴⁹

⁴⁶ Mojzes 1986. 50-52

⁴⁷ Vargha Domokosné: Konkoly Thege Miklós magyar nyelvű írásai. In: Magyar Tudomány, 2001/7. Internetes, html-változatban: www.matud.iif.hu/01jul/vargha.html (letöltés dátuma: 2019.03.16.). (A továbbiakban: Vargha 2001.)

⁴⁸ Bartha 1991. 17-19

⁴⁹ Ponori Thewrewk Aurél: A Haynald-csillagda alapításának előzményei. In: Haynald bíboros emlékezete. Halálának centenáriuma alkalmából Kalocsán elhangzott előadások. 1991. Kiadja a Kalocsai Érsekség és a TIT Kalocsai Tagszervezete. 13

Konkoly-Thege 1878. november 11-én kelt leveléből kiderül számunkra, hogy a feszültséget az ő tevékenységével kapcsolatban az okozta, hogy míg a csillagda terveit ő készítette, s a szükséges eszközök beszerzésével is őt bízta meg az érsek, a jezsuita rend részéről kijelölt intézményvezetőnek, Braun Károly S. J. atyának mások voltak az elképzelései a csillagda felszerelésével, működésével kapcsolatban. Konkoly-Thege azonban kitarzott a modern eszközök, pl. a távíró „morsekészülék” beszerzésének szükségessége mellett. November 26-án kelt levelében újra szóvá tette, hogy rosszul esik neki P. Braun rosszindulata, hogy mindenben hibát keres. Év végére az uradalmi mérnök jelentést írt az építkezés befejezéséről, az elszámolás szerint az építés 10 ezer, a műszerek beszerzése 16.400.- Ft-ba került.⁵⁰

A Haynald-obszervatórium létesítése a csillagvizsgáló alapítások nagy fellendülésének kezdetére esik. Berendezésének idején a közepes nagyságú obszervatóriumok közé tartozott, ekkoriban nem egy híres külföldi egyetem is csak jóval szerényebb csillagvizsgálóval rendelkezett. A kalocsai csillagvizsgáló azonban nemzetközi hírét nem a felszerelésének, hanem csillagászai szorgalmának köszönhette. Ha figyelembe vesszük, hogy az intézményben elsősorban a Nap vizsgálatával foglalkoztak, akkor a Haynald-obszervatórium a napészlelő állomások középmezőnyébe tartozott felszereltség tekintetében. De ennél előkelőbb helyet biztosított számára az itt végzett rendszeres protuberancia észlelés. Az alapítás időszakában ui. a Haynald-obszervatórium olyan munkát végzett, amely akkoriban csak kevés csillagvizsgáló munkatervében szerepelt. Így a 19. század utolsó negyedében, sőt még a 20. század elején is nemzetközi jelentőségű volt a Kalocsán végzett csillagászati tevékenység.⁵¹

Később maga Fényi Gyula S. J. (1845-1927), a világhírűvé vált jezsuita csillagász (1885-től az intézmény igazgatója) tett érdekes megjegyzéseket a csillagda alapításával kapcsolatosan. Fényi úgy vélte, hogy a csillagászat és a gimnáziumi oktatás összekötésének tervével Haynald valójában megelőzte korát. A gyakorlatban nem is valósult meg igazán szándéka, mivel a csillagvizsgáló a későbbi működése során önálló intézetté nőtte ki magát, mely a gimnáziummal csak külsőleg maradt összekötöttségben, s helyzeténél fogva az ifjúság látogatásai körülményesek-nehézkések voltak. Fényi az alapítás kapcsán párhuzamként megemlítette a római Specula Vaticana-t, a pápai csillagvizsgálót, amelynek őse az olasz állam kezére került, de IX. Pius és XIII. Leó pápák fontosnak tartották egy külön vatikáni intézmény fenntartását. A kalocsai és a vatikáni intézmény Fényi szerint színvonalában ugyan nem, de létrehozását tekintve mégiscsak összehasonlítható. Haynald eredetileg nem gondolt külön szakszemélyzetre, a tanárookra szeretne volna bízni a csillagdat, de miután a jezsuita rend P. Braunt, egy asszisztentst, valamint még egy laikus testvért is rendelt a működtetésére, az intézmény fenntartását az érsek évenkénti segéllyel támogatta. A költségek egyébként az alapítással nem értek véget, a hozzáértő személyzet munkája újabb kiadásokat, beszerzéseket, közlési díjakat eredményezett, de az érsek ezeket is örömmel fedezte. Haynald életében a csillagvizsgáló költségei 1889-ig összesen 45 ezer forintot tettek ki. Ebből 25 ezer forintot az építkezés és a csillagászati eszközök beszerzése jelentett, másik húszezret pedig a későbbi megrendelések, könyvtári, nyomtatási költségek, javítások, éves segélyezési díjak. Végül, halála előtt Haynald a csillagda hosszú távú működését is biztosította egy nagyobb alapítvánnyal, s ez az alapítvány emelte valójában az állandó tudományos intézmények sorába a kalocsai csillagdat. (Az alapítvány összege valójában az

⁵⁰ Mojzes 1986. 53.

⁵¹ Bartha 1991. 17, 21.

első világháborúig biztosította az obszervatórium működését, mivel utána sajnos értékét veszítette.)⁵²

Konkoly Thege egyébként később is kapcsolatban maradt Kalocsával, 1881 júniusában egy levelében arra kérte az érseket, hogy egy kollégájának megmutathassa az obszervatóriumot. 1885. január 12-én, Haynaldhoz írt utolsó leveléből pedig az is kiderül, hogy a csillagászati munkálatokat is szemmel tartotta, s az Akadémia III. osztályának ülésén készült a kalocsai megfigyelések eredményeit közölni.⁵³

Bár Haynald eredeti alapítói szándéka, az elsősorban a gimnáziumi oktatás céljait szolgáló csillagda nem valósult meg, a csillagvizsgáló „irányváltását”, tudományos intézménnyé válását maga az érsek még életében tudomásul vette, sőt támogatta. A csillagda igazi hőskorát, nemzetközi hírnevét Haynald már nem érte meg, a napfolttevékenység, a protuberanciák kutatása azonban még az ő életében megkezdődött. Később ezek a vizsgálatok, Fényi Gyula évtizedeken át, nagy szorgalommal lejegyzett megfigyelései tették híressé a csillagászok között a megfigyelések helyszínét, Kalocsát, s a megfigyeléseket végző Fényi Gyula pedig időközben a nemzetközi szakirodalomban az egyik legtöbbet idézett magyar csillagásszá vált.

7. Archeológia, történeti érdeklődés

Haynald érdeklődése, figyelme a botanikán és csillagászon túl kiterjedt az archeológiára és a történettudományra is. Erdélyi püspökként egy verespataki bányában, 1855-ben előkerült ókori leletet juttatott el a Nemzeti Múzeum számára, s ez a figyelmesség és adakozókedv később is jellemző maradt rá. 1862-ben egy gyulafehérvári magánházban talált kő feliratát küldte el Theodor Mommsennek, a híres tudóssal még 1857-ben ismerkedett meg, amikor Mommsen egy magyarországi és erdélyi utazás alkalmával ókori római feliratok maradványait kutatta.⁵⁴ Mommsen levelei, feljegyzései tükrében Haynald volt az egyetlen olyan ember, aki erdélyi útja során komoly benyomást tett rá, róla ugyanis többször is megemlékezett. Kiemelte szeretetreméltóságát, nyelvtudását, botanikai tudását. Mommsen egyébként első magyarországi útja során mindössze két személyiségről fogalmazott meg pozitív véleményt: Eötvös Józsefről és Haynaldról.⁵⁵

A műemlékek-régiségek iránt érdeklődő kortársak elsősorban a gyulafehérvári székesegyház helyreállítását köszönték Haynald püspöknek. A templom tetőzete még 1849-ben megsérült, a javítási munkák így tulajdonképpen elkerülhetetlenek voltak. Haynald a „kármentő” munkálatokat követően megtisztította a templom belső falait a meszelési rétegektől, majd kiegészítették a hiányzó részeket az épen maradt régiek mintájára, s így a

⁵² Fényi Gyula S. J.: A Haynald-obszervatórium. Alapítása, leírása, tevékenysége. Budapest, Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, 1896. (Különlenyomat a Katholikus Szemléből) 5-11, 17-19.

⁵³ Vargha 2001. <http://www.matud.iif.hu/01jul/vargha.html> A letöltés dátuma: 2019.03.16. (A tanulmányban egyébként megtalálhatóak az említett Konkoly-Thege levelek közlései.)

⁵⁴ Dr. Cserny Béla: Alsófehér vármegye története a római korban III. Vármegyénk területén talált római maradványok és leletek leírása és statisztikája. In: Herepey Károly – Dr. Cserny Béla: Alsófehér vármegye monográfiája II/1. Alsófehér vármegye őskora. 1901. 508.

⁵⁵ Szilágyi Márton: Theodor Mommsen és Eötvös József ismeretsége. In: Aetas 2005. 20. évf. 3. szám, 131-132.

székesegyház kőfaragói és szobrászati díszítése egészen tisztán, eredeti színvilágában jelent meg. Több mint két évtizeddel később, 1876-ban jelent meg Henszlmann Imre templomot ismertető írása, melyben Haynald eljárását dicsérte, kívánatosnak tartva, hogy ezt a „józan és tartózkodó restaurációt” a templom-külsőn is folytassák.⁵⁶ A gyulafehérvári templomfelújítás Pannonhalmára is hatással volt, Kruesz Krizosztom, későbbi főapát az 1850-es években látta, és naplójegyzetei szerint ez az építkezés adta számára az első ösztönzést a pannonhalmi templom helyreállítására.⁵⁷

Római tartózkodása idején, 1866-ban Haynald archeológia órákat látogatott s nagy szenvedéllyel tanulmányozta a régiségeket.⁵⁸ Kalocsai érsekként anyagi támogatásával lehetővé tette a kalocsai és bácsi középkori székesegyházak falainak föltárását. 1869. október 18-án Henszlmann Imre az akadémia tagsága előtt ismertette a kalocsai ásatások eredményeit. Az előadás után elismerően szólt Haynald áldozatkészségéről és buzgalmáról, kiemelte, hogy az ásatásokat Haynald érsek „saját nemes tudomány szomja által ösztönözve” minden felszólítás nélkül, maga kezdeményezte, a feladatra szakembert kért fel, és minden költséget bőkezűen viselt. Ezért elhatározták, hogy jegyzőkönyvileg is kifejezik az Akadémia tiszteletét Haynald iránt. Az elnök, Eötvös József levélben tett eleget a megbízatásának, s csatlakozott a köszönethez.⁵⁹ Az ásatások 1872-ig folytatódtak, s a rákövetkező évben Henszlmann az egyházmegyében végzett ásatásainak eredményeit egy német nyelvű könyvben közölte. A kötetben közel hetven oldal terjedelemben tárgyalta a kalocsai két középkori (11. és 13. századi) székesegyházak feltárt emlékeit, majd folytatta a bátmonostori bencés apátság romjainak ismertetésével kb. 40 oldal terjedelemben, végül a középkori másik székhely, Bács várának, ferences templomának, székesegyházának s egy őrtornyának és kápolnájának emlékei kerültek sorra több mint ötven oldal terjedelemben.⁶⁰ Az ásatások teljes költsége egyébként (Henszlmann tiszteletdíjával, a közlések nyomtatási költségeivel együtt) összesen 7.533 forint volt.⁶¹

Első látásra talán túlzónak is tűnhet a sok dicséret, de figyelembe kell vennünk, hogy Haynald vállalkozását ekkor „első fecskéként” üdvözlötték, folytatásra várva. Később szomorúan állapították meg, hogy követőkre alig talált, hasonló szerepben Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapátot említették még 1876-ban, majd Ipolyi Arnold püspököt Besztercebánya egyházi emlékei kapcsán, 1878-ban.⁶² Jóval később, 1912-ben Lyka Károly a német múzeumok kiadványait ismertetve, azok támogatottsága kapcsán sajnálattal állapította meg, hogy Magyarországon a hasonló magatartás lényegében hiányzik: „Nálunk

---

⁵⁶ Archeológiai Értesítő, 1876. X. kötet, 2. sz. 40, 43. Henszlmann Imre: A gyula-fehérvári székes-egyház.

⁵⁷ Levárdy Ferenc: Pannonhalma építéstörténete IV. In: Művészettörténeti Értesítő 11. évf. (1962) 1. szám, 16.

⁵⁸ Archeológiai Értesítő, 1870. III. évf. 1. sz. 31 (Haynald Lajos mint régész.)

⁵⁹ MTA, RAL 542/1400/1869.

⁶⁰ Henszlmann Imre: Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa Dr. Ludwig Haynald. Geleitet, Gezeichnet und Erklärt von Dr. Emrich Henszlmann, Leipzig, in Commission bei C. A. Haendel, 1873.

⁶¹ Fittler Ferenc uradalmi pénztáros által 1881. okt. 18-án kelt kimutatás: KFL.I.1.c. Haynald, tudományos, 2444/1881. sz.

⁶² Budapesti Szemle 1878. 33-34. szám, 170. Henszlmann Imre értesítője Ipolyi Arnold: A besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása c. munkájáról.

sajnos, az ily direkt támogatás, a mecénás e típusa Haynald érsek óta nem jelent meg, ő volt az utolsó bőkezű, minden fenntartás nélkül vagyont áldozó tudománybarát.”⁶³

A feltárt jelentősebb régészeti leleteket egyébként elsősorban a Nemzeti Múzeumnak adományozta az érsek. Neve így az 1870-es években rendszeresen szerepelt az adományozók listáin, az Archeológiai Értesítőben. Érdekességként jegyezzük meg, hogy egy alkalommal érseki pecsénymókat (1875), majd az 1792-es királykoronázás alkalmával használt lószerszámokat (1882) is ajándékozott, gyarapítva a Nemzeti Múzeum régiségtárát.

1878-ban Haynaldot a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottsága kültagjává választották Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapáttal együtt.⁶⁴ 1880-tól ezen kívül tagja volt a Vallásalap működését ellenőrző vegyes bizottságnak, mely a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel konzultálva véleményt nyilvánított nagyszabású templom-felújítási és restaurációs munkálatokban. A kormányzati kezelésű, de katolikus jellegű Vallásalap ui. ezekre a célokra jelentős összegeket költött, 1884 végén pl. öt év adatait összegezve a következő templomokat említik: budavári templom (500 ezer forint), pesti lipótvárosi templom (400 ezer), kassai templom (200 ezer), bártfai templom (50 ezer). A püspöki kar véleménye egyébként ezekkel kapcsolatban az volt, hogy a Vallásalap ne költjön „monumentalis épületekre”, hiszen így néhány „nagyberuházás” lényegében a teljes vagyont lekötötte.⁶⁵

1880-ban, amikor XIII. Leó megnyitotta a kutatások előtt a Vatikáni Levéltárat, Haynald volt az első, aki a római magyar vonatkozású anyagok föltárására és közlésére (a Monumenta Vaticana sorozatára) nagyobb összeget ajánlott, majd ő kérte az ország többi főpapjának támogatását.⁶⁶ (Ebben nyilván fontos szerepe volt Fraknoi Vilmos személyének, Haynald és Fraknoi jó kapcsolatának.) Haynald tíz éven át évi 500 forintot ajánlott, azzal a kikötéssel, hogy a szerkesztés és a nyomtatás Magyarországon történjék. Levélben kereste meg Jacobini bíboros államtitkárt, közreműködését kérve, és találkozót szervezett a hazai támogatók számára 1882. június 4-re, a Szent István Társulat üléstermébe. Hamarosan mintegy 70 ezer forintnyi felajánlás érkezett, a pénz kezelésével a Szent István Társulatot bízták meg.⁶⁷

A vatikáni levéltárból, még annak „zárt korszakából” egyébként Haynaldnak is voltak személyes tapasztalatai, néhány alkalommal személyesen is járt ott. 1862. június 14-én jegyezte le útítársa, Lönhart Ferenc Rómában, hogy Haynald püspökkel együtt látogatást tett Theinernél a vatikáni könyvtár-levéltár igazgatójánál, akinek szobájából gyönyörű kilátás nyílt Rómára. Theiner megörvendezettte őket néhány oklevéllel, megmutatott néhány aranybullás példányt „Béla és Mátyás királyainktól”, kiemelve a magyar királyi kancellária okleveleinek szépségét.⁶⁸ Később, 1864-1865 fordulóján Fabj apát jelezte neki egy levelében, hogy római barátai a vatikáni levéltári igazgatói megbízatást szeretnék kieszközölni számára (ehelyett végül a rendkívüli ügyek kongregációjához került).

⁶³ Magyar Figyelő 1912/3. 66.o. Lyka Károly: A mi múzeumaink c. írásában.

⁶⁴ Archeológiai Értesítő 1879/1. füzet, 1.

⁶⁵ KFL.I.1.c. Haynald, Politika, szám nélkül, 1884.

⁶⁶ Fraknoi 1894. 16-17.

⁶⁷ Magyar Sion (Uj Magyar Sion) 13. évf. 1882. 446, 515-517, 521. I. Értekezések: Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia – Fraknoi Vilmos jelentése.

⁶⁸ Lönhart Ferencz: Olasz-úti jegyzetek. In: Gyulafehérvári füzetek II. Szerk. Veszely Károly. Kolozsvártt, a rom. kath. lyceum betüivel, 1862. 243.

Az érsek nemcsak Fraknói Vilmos római kutatásait-törekvéseit segítette, számos magyar kutató-történész számára közvetített, adott ajánlólevelet a külföldi kutatásokhoz. Otthonában is szívesen fogadta őket, Marczali Henriket pl. 1883-ban várta Kalocsára, ahol – Haynald szóhasználatával élve – kedve szerint „búvárkodhatott” a levéltárban az érsek vendégeként.⁶⁹ 1885 decemberében Thallóczy Lajos köszönte Haynald ajánlásait a római és brüsszeli jezsuita generálisokhoz, melyek Fraknói közvetítésével jutottak el hozzá Rómába.⁷⁰

1870-1891 között, csaknem minden esztendőben terjedelmes történeti tanulmányok jelentek meg a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye sematizmusában Henszlmann Imre, Fraknói Vilmos, Városovics Gyula és Wieser Frigyes S. J. szerzőktől, általában középkori témákban, latin nyelven. Összesen 20 hasonló egyháztörténeti tanulmány jelent meg Haynald érseksége idején, s az ő hatását-igényességét jelzi, hogy előtte nem volt példa hasonló publikációkra, s az írások az érsek halála után elmaradtak az egyházmegyei évkönyvekből.⁷¹

8. Képzőművészetek: bizottságok, kiállítások, kezdeményezések

Haynald képzőművészetekhez is köthető, első „hivatalos megbízatása” 1872-ben történt, amikor Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter kinevezte az országos műgyűjtemények (Magyar Nemzeti Múzeum, Országos Esterházy-Képtár, Kézrajz- és Rézmetszetgyűjtemény) megvizsgálására kiküldött bizottság tagjává. A Bizottságot gróf Mikó Imre vezette, Haynald a kinevezést 1872. szeptember 10-én, Pesten kelt levelében elfogadta.⁷² 1873 nyarán az MTA igazgatótanácsának javaslatára a nagyterem freskóképekkel való díszítése ügyében kinevezett bizottság tagja lett.⁷³ Később, 1874 júniusában az Országos Képzőművészeti Társulat igazgató-választmánya kérésére a műcsarnoki országos bizottsági tagságot is elfogadta.⁷⁴ A püspökök közül a hasonló fórumokon általában Ipolyi Arnold volt még ott mellette, vele álláspontját általában egyeztetette. Az érsek bízott Ipolyi szakértelmében és véleményében, melyhez szükség esetén tekintélyét-befolyását „kölcsonözte”.

Haynald 1875-ben ezer forintos alapítványával támogatta a Műcsarnok létrehozását, majd 1880-ban 6 ezer forintos alapítványt tett „az egyházi festészet emelésére”, ugyanekkor a Vallásalapból évi 5 ezer forintot ígértek a kiállított festmények verseny útján történő díjazására. Az 1877-ben, nagy ünnepélyességgel megnyílt Műcsarnok kapcsán egyébként néhány éven belül anyagi problémákról, adósságokról is beszámoltak, a kiállítások bevétele nem volt elegendő a működés finanszírozásához, a különféle felajánlások mellett állami támogatást sürgettek, francia példákra hivatkozva.⁷⁵

⁶⁹ MTA, Kézirattár, Ms. 5041/22. Haynald levele Marczali Henrikhez 1883. márc. 10.

⁷⁰ Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (RL), C/82. 17. doboz, Haynald Lajoshoz intézett levelek, Thallóczy Haynaldhoz, 1885. dec. 15.

⁷¹ A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusai 1777-1923. Szerk.: Lakatos Andor. Kalocsa, 2002. 8. A tanulmányok felsorolását ld. a sematizmusok bibliográfiai leírásánál: 420-422.

⁷² KFL.I.1.c. Haynald, Politika, sz.n. 1872.

⁷³ Budapesti Közlöny 1873.07.04. 152. szám, 1255.

⁷⁴ Budapesti Közlöny 1874.06.25. 143. szám, 1154.

⁷⁵ Vasárnapi Újság 1875.05.07. 275. és 1880.03.21. 12. szám, 189.

Haynaldnak a képzőművészetek terén nem volt „gyűjtőszennvedélye”. A templomok számára vásárolt festményeken, tárgyakon kívül összesen egy nagyobb összegű vásárlásáról tudunk 1876-ból, ekkor egy itáliai szobrász márványból készült munkáját vette meg, a szobor Dante Beatrice-jét ábrázolta.⁷⁶ Érseki székhelyének „örökölt” műértékeit ugyanakkor kiállításokon is szívesen bemutatta, ill. restauráltatta. Magánkápolnájának ereklyékkel díszített „házi oltárkája”, az Angyali üdvözlés oltárképével pl. számos kiállításon szerepelt. A házi oltárkát egykor Mária Terézia adományozta Patachich Ádám érseknek, korábban az uralkodóház kincstárának szakrális emlékeket őrző részéhez, az ún. Geistliche Schatzkammerhez tartozott, melynek 1758-as inventáriumában leírása még szerepelt. A Michelangelo angyalrajzainak hatását tükröző oltárképet a leírás szerint Federico Barocci (1528-1612) római festő készítette. Az ajándékozás részletei nem ismertek, s később az említett leírás is feledésbe merült, így a 19. században téves feltételezések születtek a kép alkotójára vonatkozóan, előbb Raffaellónak, később Hans von Aachennek tulajdonították. Ez utóbbi, téves attribúció először 1868-ban, az Archeológiai Értesítőben jelent meg, mely beszámolt az Archeológiai Bizottság október 6-ki üléséről. Ekkor Rómer Flóris „Aacheni János”, Rudolf császár udvari festője műveként mutatta be a házi oltárkát, melyet „Haynald Lajos kalocsai érsek palotája kápolnájában találván, megújított.” A becses darabra a Magyar Képzőművészeti Társaság 1867-es kiállítása kapcsán figyeltek fel. Feltehetően ekkor kérhette Haynald Lajos érsek Eduard Freiherr von Sacken (1825-1883) régész, művészettörténész szakvéleményét a becses darabmal kapcsolatban. Sacken 1854-től a Császári Érem- és Régiséggyűjtemény őre volt, részletes elemzésében a házi oltár oltárképének készítőjeként Johann von Aachent nevezte meg, a készítését pedig a 17. századra datálta. A kalocsai házi oltárka később több kiállításon is szerepelt: az 1873-as bécsi világkiállításon, az árvízkárosultak javára rendezett 1876-os műipari és történelmi emlékkiállításon, az 1884-es országos történelmi ötvösmű-kiállításon, az 1887-es bécsi egyházművészeti kiállításon és az 1896-os millenniumi kiállításon is.⁷⁷

9. Kísérlet a történelmi és egyházi festészet megújítására, eszmék és eszmények

Haynald 1880-ban tett egyházfestészeti alapítványának a kalocsai levéltári iratok között 1885-ből vannak először nyomai. Az ösztöndíjat ez alkalommal Benczúr Gyula egyik tanítványa, Kimnach László nyerte el. Az alapítvány kamataiból három éven át fizettek évi 350 forintot a díjazottaknak, az elbírálást az Országos Képzőművészeti Társulat művészi bizottságának szakértői végezték. Az ösztöndíjakat később szobrászok is elnyerhették, és egészen az első világháborúig adományozták.⁷⁸

A korabeli sajtó segítségével gyűjthető még néhány információ a díjazottakról:

Kardos Gyula festő, 1888. (1889?) 300 Ft, három évre. Kardos Benczúr Gyula tanítványa volt, az ösztöndíjat egy Jób ábrázolással nyerte, és olaszországi tanulmányújtjára használta fel. (Közölve: Művészi Ipar, 1889.) Roskovics Ignác festő 1881-ben háromévi

⁷⁶ A szobor talapzatán Fabj Altini véset szerepel, ez a név feltehetően Haynald római ágensére, Fabj apátra utal, aki a vásárlás közvetítője, esetleg a szobor előző tulajdonosa lehetett.

⁷⁷ A házi oltárkával kapcsolatos, még nem publikált kutatási eredményeket kéziratban, Lakatos Adél bocsátotta rendelkezésünkre. Segítségét ezúton is köszönjük.

⁷⁸ KFL.I.1.c. Haynald, Tudományos, Haynald festészeti és szobrászati ösztöndíj 1885-1909.

ösztöndíjat kapott egy összegben, segítségével Münchenben tanult 1881-1882-ben, majd 1883-ban Itáliába utazott. Trefort miniszter támogatta, ő ajánlotta, hogy egyházi festészetre váltson, és üvegfestészetet is tanuljon Kratzmann Edénél. (Közölve: Vasárnapi Ujság, 1895). Spissák Imre szobrász nevét 1892-ben említik, 350 ft-os egyházművészeti ösztöndíjat kapott. (Közölve: Religio 1892)⁷⁹

Az ösztöndíj kapcsán időnként megjegyezték, hogy a 300-350 Ft-os éves összeg kevésnek bizonyult a külföldi tanulmányok fedezésére, ezért fordult elő, hogy háromévi ösztöndíjat ítéltek oda egy összegben. Nehézséget azonban nem csak az anyagiak jelentettek, a „szórt adatok” a támogatható pályázatok hiányát is jelenthetik, és valószínűleg jelentik is a valóságban. Előfordult ugyanis, hogy a történelmi festészet fellendítésére alapított Ipolyi-díjat sem adták ki tíz éven keresztül, mivel nem érkezett be megfelelő pályamű. Ipolyi Arnold, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat elnöke a követelmények kapcsán a következőket fogalmazta meg: művészetünk legyen jó, szép és korrekt rajzban és színben, nemes a felfogásban, bájos a kivitelben, s ezen felül magyar legyen kifejezésben és alakításban. A témának lehetőleg magasabb szellemi, történelmi, erkölcsi, vallási stb. felfogásában és előadásában adjon méltó alakot. Ezzel szemben „A HÉT” c. folyóiratban (a későbbi Nyugat irányába mutató, „haladó szellemiségű polgárság” lapjában) a következőket írták 1898-ban: „A mi időnk nem kedvez a históriás festészetnek. S bebizonyult, ami előre látható volt, hogy pusztán pénzzel nem lehet feltámasztani egy nagyon tiszteletre méltó műfajt, mely azonban már nem a mi időnké.” Ennek ellenére a Társulat vezetősége fokozott figyelmet fordított arra, hogy a Múcsarnokban rendezett tavaszi és őszi kiállításokon elsősorban történelmi és egyházi témájú festményeket mutassanak be.⁸⁰

Ipolyihoz hasonló módon nyilatkozott a művészetek hivatásáról Haynald 1872 februárjában, amikor Liszt Ferencsel együtt a színi képezdében járt, és megtekintette a növendékek előadását. „Nálunk a művészeteknek és így a színművészetnek is saját célján kívül nemzeti célja is van, s a nemzet életében, annak nagyságához csak úgy válhatik tényezővé, ha megvetve a divatos és léha irányt, magasabb színvonalra tör, s az életnek méltó iskolája lesz.”⁸¹ Az érsek hasonló okokból értékelte nagyra pl. Blaha Lujzát, és írta róla Lisztnek egy levelében: „Soha művész, vagy művelt ember nem volt, kinek minden szavában, minden mozdulatában annyi magyarság nyilatkozzék meg, mint őbenne.” – a magyar báj, a magyar lélek kifejezője minden időkre Blaháné marad, és magyarsága mellett mégis abszolút művésznő, sikeres Bécsben és Párizsban is.⁸²

Természetesen elmarasztaló megítélésre is volt példa, Zichy Antal 1871. május 1-jén kelt levelében tudatta Zichy Mihállyal, hogy Haynald, Ipolyi és az egész klérus felháborodott képei láttára. A hivatalos pesti kritika is lesújtóan nyilatkozott róla, kérték, hagyjon fel tendenciózus képeivel. A komoly, drámai-kritikus ábrázolásmód, ünnepélyesség-cicoma nélkül sokakat sértett, Zichy viszont az embert kereste a maga történelmi valóságában. Nem csupán egyházi kérdésről-megítélésről volt szó, hasonló helyzetekben a politikai elit

⁷⁹ A sajtó kutatásához az Arcanum Adatbázis Kft. ADT internetes tartalomszolgáltatását használtuk: <https://adtplus.arcanum.hu>

⁸⁰ Gergely Attiláné Baktai Julianna: Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat a művészeti élet irányító intézménye (1880-1900) In: Ars Hungarica 1979. 7. évf. 2. szám, 48-50.

⁸¹ Budapesti Közlöny 1872.02.04. 27. szám, 215.

⁸² Színházi Élet 1926/4. szám, címlapon: Blaha Lujza.

„összezárt”, s a kormány is módszeresen kerülte, hogy bármivel megbízza...⁸³ Zichy megítélésén a későbbiekben „könnyített” Ferenc József tekintélye, a király ui. hosszasan nézte a művész XV. századbéli orgiáját, és az eretnekek égetését ábrázoló festményeit a Múcsarnok 1877-es megnyitóján. Ezen kívül megjegyezték, hogy korábban a Nemzeti Múzeumba látogatva Ferenc József elsősorban Zichy képére volt kíváncsi (Erzsébet királyné Deák ravatalánál).⁸⁴

A historizáló, nemzeti művészet dominanciájára számos példát hozhatnánk, és főpapjaink természetesen jelen voltak a nagyszabású, országos vállalkozásokban, melyekben Haynald érsek általában kiemelt részt vállalt (rajta kívül, a püspökök közül még Ipolyi Arnold, Kruesz Krizosztom, Császká György és Schlauch Lőrinc mutattak nagyobb érdeklődést). A megvalósítás nem volt mentes a konfliktusoktól sem, Haynald pl. a Mátyás-templom déli oldalán, a kereszthajó nagy üvegablakának kivitelezését kifogásolta annak rikító színei miatt. A Szent Margit életének jeleneteit ábrázoló üvegablak kivitelezője Kratzmann Ede volt, a figurális ábrázolást Lotz Károly és Székely Bertalan, az ornamentális részeket Schulek Frigyes tervezték, s a vázlatokhoz képest tényleg változott a színek tónusa.⁸⁵ Haynald halála után, 1897-ben a Mátyás-templom kapcsán a Vasárnapi Ujságban úgy fogalmaztak, hogy a felújítás idején a főpapság Haynald kivételével nem mutatott kellő (illő) érdeklődést az ország koronázási templomának helyreállítása iránt, melyhez a főváros mint kegyúr jelentős összeggel járult hozzá.⁸⁶ (Vagyis a kifogásolt érdeklődés itt elsősorban az anyagiakra vonatkozik, ebben a tekintetben volt kiemelkedő Haynald közreműködése.)

Haynald részt vett egy másik nagy vállalkozás, a bécsi fogadalmi templom (Votivkirche) üvegablakainak létrehozásában is, ahol az általa finanszírozott ablak témája nemzeti-történelmi volt: Asztrik, az első kalocsai érsek adta át a pápától hozott koronát Szent Istvánnak. A templom az uralkodói párhoz kötődött, átadása Ferenc József és Erzsébet ezüstlakodalmának alkalmából, 1879-ben történt, s az épületet a király elleni 1853-as, Libényi János nevéhez fűződő sikertelen merénylet után, hálából-fogadalomból építették. Az üvegablak a II. világháborúban megsemmisült, de Rieser Mihály tervei alapján a képi ábrázolás máig fennmaradt, s a korabeli sajtó is részletesen ismertette. Érdekessége, hogy itt Haynald érsek és szülei arcvonásai is megjelentek, az érsek az Asztrik mögött álló, keresztet tartó alak személyében, míg szülei a másik oldalon álló, magyaros öltözetű alakként voltak felismerhetők. A kor szellemiségére jellemző, hogy a hasonló ábrázolás az egységes politikai nemzet jegyében a valós származástól-nemzetiségtől független volt, így pl. Haynald német

⁸³ Lyka Károly: Egy fölösleges művész. Zichy Mihály hetvenötödik születésnapján. In: Új Idők, 1902. 8. évf. 55. Lyka Károly: Zichy Mihály emlékezete. In: A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Új Folyam, 57. (1927-1928) IV. 128-129

⁸⁴ Vasárnapi Ujság 1877. 713.

⁸⁵ Szvoboda Dománszky Gabriella: A Mátyás templom dekóruma: a nemzeti iskola formálói, a politika és a tudomány. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 25. (1996) 186, 196. és Farbakyné Deklava Lilla: A Mátyás-templom üvegablakai. In: Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246-2013). Kiállítási katalógus. Szerk.: Farbak Péter, Farbakyné Deklava Lilla, Mátéffy Balázs et al. Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum és Budavári Nagyboldogasszony-templom, Budapest, 2015. 402-404.

⁸⁶ Vasárnapi Ujság 1897.08.11. 34. szám, 551.

anyanyelvű, sváb származású édesanyja teljesen természetes módon szerepel „ősmagyar alakként” a képen.⁸⁷

10. Tudomány és művészet szabadsága – elmélet és gyakorlat változásai

A 19. század lelkesedett a tudományért, a művészetekért, és küzdött azok szabadságáért. A szabadelvűség jegyében igyekeztek e javakat megosztani, az ezzel kapcsolatos kiváltságokat leépíteni, és az így születő nagyobb kultúrközösséget, a nemzetet fejleszteni. Haynald és kortársai feltétlen bizalommal, a társadalom emelőiként tekintettek tudományra és művészetre, és ennek megfelelően igyekeztek felépíteni azok intézményes hátterét, támogatták szervezeteiket egy átalakuló, polgári társadalom keretei között.

A kiegyezés utáni politikai elit szerepvállalása kapcsán sokszor megfogalmazták, hogy az 1848-as eszmékhez képest, a gyakorlatban végül számos kompromisszumot kötött, sokszor visszalépett. Ez a politikai elit gyakran aktívan részt vett a tudományos- és művészvilág életében, meghatározó szerepet játszott annak intézményrendszerében, és céljainak megfelelő, komoly elvárásokat is megfogalmazott mindezzel kapcsolatban. Így történhetett, hogy a tudományok és művészetek „demokratizálódása” mellett a század utolsó harmadában egyre többször emlegettek bizonyos fékeket, ellenőrzöttséget. Persze nem annyira hivatalos fórumokon, inkább csak a privát érintkezésekben. Az egyre határozottabb kormányzati szándékok (irányítjuk, ill. támogatjuk, amennyiben céljainknak megfelel), a politikai elit és az egyházfők találkozása (a történelmi-nemzeti szempontok, illetve a szabadelvű kormányzati politika támogatása mentén), valamint a civil háttér gyengesége együttesen vezettek ahhoz a furcsa helyzethez, amikor párhuzamosan, illetve váltakozva volt jelen a fejlődés öröme, valamint a szabadság hiányának fojtogató érzése a kortársakban.

Véleményünk szerint erre a helyzetre jellemző Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter beszéde, melyet néhány hónappal a halála előtt, 1888. május 9-én mondott az MTA újraválasztott elnökeként, a testület ülésén. Trefort megnyitó beszédét a filozófiai szellem szükségességének hangsúlyozásával kezdte, és megemlítette, hogy egykor többen látogatták az akadémia termeit, s most azt mondják, az akadémia ülése monoton, egyhangú szokott lenni. Az egyhangúság oka a miniszter szerint az, hogy *„nálunk nincs szellemi szabadság, vagyis nem lehet akként beszélni, mint a párizsi, berlini vagy müncheni akadémiákban, hol leplezetlenül kimondják az egyéni igazságot, meghallgatják fölháborodás nélkül, fontolóra veszik s nem vetik anathema alá. A mi társadalmunk konvencionális és felekezeti felfogások keretébe annyira le van szögezve, hogy magasb álláspontra emelkedni nem akar s kevesebb filozófiai szellemmel bír, mint e század első felében. A filozófiai szellem az, mely nem elégszik meg a szánkba rakott igazsággal, hanem kutatja, hogy valóban igaz-e az, a mit igaznak árulnak. Tehát törekvés az igaz után, szabad kutatás az ész minden régiójában. E szellem nélkül nincs műveltség, nincs tudomány, nincs szabadság.”* További beszédében kiállt a kis nemzetek esélyei mellett (nem csak a nagy államoknak van lehetősége minőségi kultúrára), és kérte a filozófiai szellem fölébresztését.⁸⁸

⁸⁷ Czobor Béla ismertetője a rajzok közzétételével: Vasárnapi Ujság 1879. 17. szám, 272-273. Lásd még: Religio 1878. 2. félév, 3. szám, 24.

⁸⁸ Vasárnapi Ujság 1888. 20. szám, 326.

Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszterként (1872-1888), az MTA igazgatójaként (1874-től) majd elnökeként (1885-1888) sokat tett az intézményes keretekért, és felelős volt azokért a viszonyokért, melyek között az akadémia működött. Idézett beszéde ennek ellenére nem „politikus sikertörténet”, őszinte és kritikus hangvételű, talán nem véletlen, hogy halála előtt nem sokkal hangzott el.

Haynald és Trefort jól ismerték egymást, a miniszter számára az érsek volt a kapcsolattartó személy a főpapság felé. Reggelente, útban a képviselőházba, Trefort szívesen benézett Haynaldhoz a Nemzeti Szállóba, ahol egy-egy kávé mellett megbeszélték az ügyeket (volt, hogy indulatos viták, veszekedések is előfordultak ilyenkor). Az érsek emberként is becsülte, időnként segítette a minisztert, máskor „hivatalból”, egyházi szempontokat védve opponált javaslataival szemben. Minden bizonnyal ismerős volt számára a fentebb említett kettős érzés, hiszen nehéz közvetítő szerep hárult rá is (egyház és állam kapcsolatában-ügyeiben), feladata sokszor reménytelennek tűnt, és számos konfliktust, sok-sok kompromisszumot eredményezett. Haynald idejét és erejét nem kímélve, áldozatos módon vett részt a politikában és a közéletben, ahol minden előkelő társaság, csillogás, hírnév ellenére főpapi jelmondata élete végéig aktuális maradt számára: *Patiendo mereri* – (Szenvedéssel, türelemmel kiérdemelni és méltóvá válni). Címerében békésen egybefonódott a tövis és a babér, s ezek a koszorúk egész életén át együtt jártak vele, mindvégig elkísérték.

II. GAZDASÁGTUDOMÁNYOK

AZ ÉLETMINŐSÉG NEM GDP-ALAPÚ TÁRSADALMI VIZSGÁLATA

DR. BOGNÁR Ferenc

(egyetemi docens, Tomori Pál Főiskola)

Napjainkban az Európai Unión belül is egyre fontosabbá váló társadalomszervező irány a fenntartható fejlődés megvalósítását szolgáló politikák kidolgozása: A társadalmi - gazdasági rendszerek emberközpontú átalakítása, az erőforrás-hatékony gazdaságra való igazságos átállás, a fenntartható vállalkozások ösztönzése. A fenti elvárásokból is következik, hogy a gazdasági fejlettséggel kapcsolatban jelenleg használt mutatószámok és azok nagyságának folyamatos növelése és növelésének hajszolása nem a legjobb út a mai világgazdasági körülmények között. A fenntarthatóság biztosítása érdekében szükség lenne a világ országainak gazdasági fejlettségét mérő mutatószámok átdolgozására, megújítására.

Kulcsszavak: fenntartható fejlődés, társadalmi - gazdasági rendszerek emberközpontú átalakítása, erőforrás-hatékony gazdaság, fenntartható vállalkozások, a gazdasági fejlettséget mérő mutatószámok átdolgozása

1. Bevezetés

A világ vezetői 2015 szeptemberében elfogadták a „Világunk átalakítása: a fenntartható fejlődés 2030-ig szóló programja” című ENSZ-menetrendet, amely egy sor fenntartható fejlesztési célt határoz meg a szegénység felszámolása, a bolygó megvédése, az emberi jogok védelmének biztosítása és a mindenki számára elérhető jólét érdekében.

A menetrend elfogadása történelmi paradigmaváltást jelent, a gazdasági, társadalmi és környezeti egyenlőtlenségeket ugyanis egyetemes és integrált módon kezeli. Ez a folyamat maradéktalanul tükrözi a társadalmi igazságosság, a demokratikus kormányzás és a szociális piacgazdaság európai értékeit, valamint a környezetvédelem szempontjait.

Az EU-n belüli fenntartható fejlődés megvalósítását szolgáló átalakuláshoz az alábbi politikaterületek a legfontosabbak:

- az alacsony szén-dioxid-kibocsátású, körforgásos és erőforrás-hatékony gazdaságra való igazságos átállás,
- a szociálisan befogadó társadalomra és gazdaságra való áttérés – tisztességes munka és emberi jogok,
- a fenntartható élelmiszer-termelésre és -fogyasztásra való áttérés,

- az innovációba és a hosszú távú infrastruktúra-korszerűsítésbe való beruházás, illetve a fenntartható vállalkozások ösztönzése,
- a kereskedelem mint a globális fenntartható fejlődés eszköze.

Az SDO (Sustainable Development Office) – Fenntartható Fejlődés Megfigyelő Központja azt kívánja előmozdítani, hogy a lehető legnagyobb társadalmi haszon elérése érdekében valamennyi fenti átállást következetes és integrált módon hajtsák végre.

A fenti elvárásokból is következik, hogy a fenntartható fejlődés szempontjából a jelenleg a gazdasági fejlettséggel kapcsolatban használt mutatószámok és azok nagyságának folyamatos növelése és növelésének hajszolása nem a legjobb út a mai világgazdasági körülmények között. A fenntarthatóság biztosítása érdekében szükség lenne a globális, makrogazdasági mérőszámok megújítására, vagyis a világ országainak gazdasági fejlettségét mérő mutatószámok átdolgozására, megújítására.

Mindezek szellemében kíséreltem meg összefoglalni a nemzetgazdasági teljesítmények mérése területén tapasztalható elméletek és gyakorlati tapasztalatok bemutatását.

2. A mérés és jelentősége

Először tekintsük át a méréssel kapcsolatos jelenlegi magyarázatokat: A mérés célja a múltbeli történések értékelése, megmagyarázása és a jövőben való *osztokodás* elősegítése mellett – hogy a nyersadatokból olyan alapvető *információkat állítson elő*, amelyek elősegítik a jelenlegi helyzetben való tájékozódást, valamint a jövőre vonatkozó reális *előrejelzések* és cselekvési *tervek* megalapozását. A gazdasági mérés tehát sokkal több és komolyabb dolog, mint a szemantikai virtuskodás vagy a szellemi torna. A fejlett országoknak nemcsak a gazdasága hatékonyabb, hanem általában pontosabb és megbízhatóbb a gazdasági mérési rendszere is. Már tapasztalhatjuk mi is, hogy az EU-hoz való csatlakozásunk előkészítése során a gazdasági mérések terén is számos harmonizálási feladat merült fel.

„YOU CAN’T MEASURE, YOU CAN’T MANAGE”, azaz **“Ha nem tudsz mérni, nem tudsz gazdálkodni”** – mondják a különböző menedzsment szakirodalmak. Ez a megállapítás mind mikro, mind pedig makro méretekben egyaránt igaz!

A gazdasági növekedés mérésének egyik legnagyobb nehézsége éppen abban rejlik, hogy nemcsak bonyolult, de legtöbbször egy minőségileg változó szerkezet növekedését kell meghatározni. Ehhez általában rengeteg részletes és sok szempontból vett (sokdimenziós) mérési eredmény áll rendelkezésre, amelyeket a statisztikai évkönyvek közölnek is. Az igazi nehézség akkor keletkezik, ha az arra kíváncsi felhasználók (államférfiak, minisztériumok, döntéshozó szervek, a választópolgárok vagy a közvélemény) számára a részmerések ezreit vagy millióit egy vagy néhány *skaláris*, vagyis egydimenziós mutatószámra kell aggregálni. Az

aggregálás nemcsak tömörít, hanem szükségképpen egyszerűsít, és tartalmilag szegényít is (azzal, hogy az eredményeket egy vagy néhány dimenzióba vetíti). Az aggregált eredményen ezért nem lehet holisztikus jelleget számonkérni.

Az aggregáláshoz olyan közös minőséget (közös nevezőt) kell tehát találni, amely elég homogén ahhoz, hogy össze lehessen adni egymással a különféle részek jellemzőit anélkül, hogy „össze kellene adnunk a körtét az almával”. Az összeadást lehetővé tevő közös nevező a pénz, vagyis az általános gazdasági egyenérték. A pénzzel való mérés egy durva, de megbízható közelítésnek tekinthető. Előnye az emberi természettel és a társadalmi élettel meglévő nagy összhangja, rendkívüli demokratikus volta és a széles körű hatálya. Churchill után szabadon mondhatjuk, hogy ez lehet nagyon rossz (mint a többpártrendszerű képviselői demokrácia), de még nem találtak ki jobbat nála – és ezért mégiscsak a legjobb.

A gyakorlat szempontjából nem az a fontos, hogy közvetlenül mérjük a gazdasági növekedést, a társadalmi fejlődést vagy a civilizációs haladást, hanem az, hogy egy azokkal jól korreláló paramétert mérjünk lehetőleg minél szabatosabban és minél több országban reprodukálható módon.

Sok olyan összetett jelenség van, amely közvetlenül vagy a maga teljes komplexitásában nem is mérhető. Ilyenkor a jelenség helyett csak egy vagy néhány jellemző tulajdonságát vizsgáljuk. Platón után azt mondhatjuk, hogy nem magát a valóságos jelenséget (a Kant szerinti önmagában vett dolgot), hanem annak az árnyképét, illetve valamilyen vetületét mérjük.

A növekedés mérése sokkal egyszerűbb esetekben is ilyen közvetett módon történik. Hogyan fejezzük ki egy számmal, például a csecsemő vagy egy gyermek növekedését? Először is felmerül, hogy mit mérjünk. A testmagasságot, a testsúlyt, az értelmi fejlődést, az ügyességet, a hangerejét vagy valami egészen mást? A gyakorlatban legtöbbször a csecsemő korát vetik össze a testsúlyával. A kisgyermeknél már rátérnek a testmagassággal való jellemzésre. Az esetek többségében és első közelítésben azt találjuk, hogy tipikus esetekben a testsúly vagy a testhossz a gyermek fejlődésével arányos mennyiség. Valójában a testsúly vagy testhossz nagysága vagy változása része ugyan a fejlődésnek, de önmagában nem jelenti a fejlődést, ami egy rendkívül komplex valami.

Ha precíznek akarunk lenni, akkor még a népességszám fogalmának a tartalmát is meg lehetne kérdőjelezni. Olcsó bölcsességként nemcsak a GDP, hanem a népesség összetevőivel kapcsolatban is felmerülhetne, hogy az egyik csoport jobb mint a másik. A minőségi különbségeket is azonnal skalarizálva – különféle népességszámokat lehetne kihozni azzal, hogy például az állapotos asszonyokat, szépségkirálynőket, akadémikusokat nagyobb, ugyanakkor a haldoklókat, nagybetegeket, börtönlakókat, testi fogyatékosokat, a gyakran külföldön tartózkodókat pedig kisebb súllyal vennénk számításba egy jobb és komplexebb („genuine”) népességszámban – a jelenlegi, „egy fő az egy fő”-elvre alapozott, primitív és „balga” számbavétel helyett. Ilyen szociológiai és egészségügyi tartalmú számbavételek jelenleg is vannak ugyan, de ezeket nem a népességszám helyett vagy annak a korrigálására használják, hanem amellet, annak a kiegészítésére.

A mérendő jelenséggel arányos egy vagy néhány mutatószám értelmét sokan azzal támadják, hogy ez ugyanúgy torzító, mint a statisztikai aggregátum vagy átlag, amelyről egy buta közhely kijelenti, hogy olyan mint a bikini, amely épp a lényegét takarja el. Az igaz, hogy minden átlagolás, aggregálás elmoshatja, kinullázhatja a különbségeket, és „összeadja az almát a körtével”. A közös nevezőre hozás során azonban csak az adott vonatkozásban lényegtelen különbségek kinullázása engedhető meg – a fontosaké nem. A GDP például a hosszú távot átfogó és a sok országra kiterjedő összehasonlítások globálisan használt egyik legfontosabb mutatószáma, és azért lett „világsztár”, mert ilyen széles körben egyrészt kevés a jól összehasonlítható mennyiség, másrészt még a legátfogóbb (és ezért szükségképpen a legüresebb) aggregátumok vagy átlagok konzekvens előállítására is igen nehéz és drága. Harmadrészt egy ilyen összehasonlításra még inkább igaz, hogy a túlságos nagy részletezés esetén a felhasználó nem látná a fától az erdőt.

3. GDP: Bruttó hazai termék

Az alábbiakban összegezzük a GDP fogalmának legfontosabb meghatározásait:

Az 1930-as években Simon Smith Kuznets orosz-amerikai közgazdász által kifejlesztett, és azóta is állandóan fejlesztett GDP fogalma és koncepciója tündöklő karriert futott be a nemzeti jövedelmi statisztikákban, és különösen a nemzetközi összehasonlításokban. A gazdaság teljesítményének legjobb mérőszáma, ami egyetlen számadatba próbálja sűríteni a gazdaság összes teljesítményének pénzértékét. Ez a gazdasági teljesítmény etalonja.

A **bruttó hazai termék** (*gross domestic product, GDP*) a közgazdaságtanban egy bizonyos terület – többnyire egy ország – adott idő alatti gazdasági termelésének a mérőszáma. Méri a nemzeti jövedelmet és teljesítményt. Gyakran használják az országban élők átlagos életszínvonalának mutatójaként az egy főre jutó GDP-t, ami azonban túlzott leegyszerűsítésnek tekinthető.

A GDP kiszámításának módja: $GDP = C + G + I + NX$, ahol a $GDP = háztartások fogyasztása + kormányzati fogyasztás + beruházás + nettó export$

A GDP mutatószámoknak azonban több dimenzióban is van értelme és kiszámítható értéke, mert a GDP:

- a termelési oldalról elvégzett, a felhasználási oldalról felhasznált,
- a jövedelmi oldalról pedig potenciálisan fogyasztható szolgáltatási tevékenység pénzértéke. Tehát: a GDP megegyezik:
- a gazdaság szereplőinek összes jövedelmével, illetve
- a termékekre és a szolgáltatásokra fordított összes kiadással.

A GDP nem állományi, hanem jövedelmi kategória. Szakkifejezéssel szólva a GDP nem a vállalati mérlegekből származó stock (vagyonállomány), hanem a vállalkozások eredmény-kimutatásaiból származtatott flow (folyó jövedelem). Még a mérőegységük sem azonos (hiszen a GDP egysége Ft/év, a vagyonállományé pedig

csak Ft). Egy hasonlittal élve olyan ez, mint a közlekedési mérések esetében, ahol a forgalom nem a járművek számát (állományát), hanem az általuk megtett utat (mozgásukat) jelenti, illetve jellemzi. A kettő között lehet szoros korreláció, de ettől a kétféle mennyiség még nem lesz azonos.

Köznapi értelemben a GDP a gazdagság, illetve a szegénység jelzőszáma, ahol a gazdagon nagy, a szegényen pedig kis jövedelmű egyént vagy családot is érthetünk. A nagy vagyon és a nagy jövedelem között azonban általában szoros a korreláció, ezért nem tekinthető nagy hibának, hogy köznapi értelemben a kettőt eléggé összemossák. A gazdagodást vagy szegényedést sem csak a fogyasztáshoz képest nagy vagy kis folyó jövedelem okozhatja, hanem például öröklés, ajándék, nyereség a lottón, veszteség egy autóbaleset, természeti csapás következtében stb.

A GDP az egy területen, adott idő alatt előállított végső felhasználásra szánt javak (termékek és szolgáltatások) összességének értéke. Ha az időtartam nincs megszabva, akkor alapértelmezésként évet kell számítani. Például a „a magyarországi GDP” az egy év során Magyarországon előállított végső felhasználásra szánt javak összértéke. A GDP különbözik a bruttó nemzeti terméktől (gross national product, GNP), mert nem tartalmazza az országok közötti jövedelem-átutalásokat, azt nézi, hogy hol keletkezett a jövedelem, nem pedig azt, hogy hol kapják meg.

3.1 A GDP lényege és értelme

Közgazdaságtani lényegét tekintve a GDP a piaci munkamegosztási tevékenység mértéke pénzértékben kifejezve. Mivel életünk jelentős részében nem társadalmilag szervezett és számba vett tevékenységet végzünk, ezért a GDP az összes emberi tevékenységnek csak egy kis töredékét méri – az időtartam hosszát és a tevékenységek fontosságát tekintve is. Az időmérleg-vizsgálatok szerint a piaci munkamegosztásként számba vett tevékenység időtartama a fejlett országokban csupán az emberi élet (a társadalmi időalap) mintegy 10-15%-át teszi ki, de olyan 10-15%-át, amely jól jellemzi az összes tevékenység hatékonyságát, minőségi színvonalát és fogyasztói értékét.

A vagyon és a jövedelem közti fogalmi különbségből adódik az a paradoxon, hogy jelentős vagyonvesztés mellett is nőhet a GDP. A nagy árvizek és vagyonpusztulások például még meg is növelhetik a munkatevékenységet, hiszen az árvízkárok helyreállítása sok munkát, nagy erőfeszítést és értéktermelést követel. Az árvíz által egy családi házban okozott kár nem része a GDP-nek (nem kerül leírásra a GDP összegzésekor), a felépítése azonban a GDP értékét növeli. Ehhez hasonlóan általában a háborús károk, a természeti csapások és az egyéb rendkívüli események által okozott veszteségek sem jelennek meg a vállalati és az azokat aggregáló országos jövedelemstatisztikákban.

Míg a **nominális GDP** a GDP pénzben kifejezett értéke, addig a **reál GDP** az infláció hatását próbálja kiküszöbölni azzal, hogy a GDP-t alkotó javak mennyiségét és valamilyen bázisidőszaki árát veszi figyelembe. Az elsőt „money GDP”-nek is

szokták nevezni, az utóbbit „állandó árú” vagy „inflációval korrigált” GDP-nek vagy GDP-nek „a bázisév árain” (ahol a bázisév az az év, aminek a fogyasztói árindexével számolunk).

3.2 A GDP-számítás megreformálásának igénye

A GDP azonban – az 1-2 évtizedes gyakorlati tökéletesítések ellenére is – gyakran lett éles viták és támadások tárgya.

A vita később alábbhagyott. A GDP helyettesítésének vagy a radikális megreformálásának az ötleteiből semmi sem lett. A fejlesztése azonban szakadatlanul tovább folyt. A karaván haladt...

A GDP fogalmát bírálók kedvenc érve, hogy a gazdasági növekedést vagy visszaesést mérő GDP nem veszi figyelembe a környezet, a társadalom és a család állapotváltozásait és főleg a kárait. Kész ténynek veszik, hogy a piac által nem mért közvetett károk nagyobbak, mint a közvetett előnyök. Ennek azonban valószínűleg az ellenkezője igaz, hiszen az egy főre jutó GDP értékében vezető országok szinte minden tekintetben jobbak, vonzóbbak, erősebbek, mint a szegény országok. Mutatja ezt a legális és az illegális migráció irány is.

3.3 A GDP kritikája, átszabása és kiegészítése

A szakirodalomban gyakran kifogásolják, hogy a piaci gazdasági értéket mérő GDP nem integrálja a természeti környezet, az emberi élet minősége és a társadalmi fejlődés jellemzőit is.

A fiatal (de később Nobel-díjat kapott) **Simon Kuznets** nevéhez fűződő és az **1930-as évekre visszanyúló gyökerű GDP** első kritikáját már maga az azt kifejlesztő tudós is azonnal hangoztatta. A kritika lényege azóta is alig változott és arra irányul, hogy a GDP elsősorban gazdasági értéket mér, és nem, vagy nem jól fejezi ki az életminőség, a társadalmi fejlődés és a természeti környezet változásait.

A GDP elvetését is sürgető kritikusok szerint a piacgazdaság, a természeti környezet, az életminőség és a hosszú távú társadalmi fejlődés négy alapvető értékét egyetlenegy skaláris mutatószámra szeretnék sűrítve látni, és ha ez nem megy, akkor a GDP helyett egy másik általános mutatószámot szeretnék bevezetni.

3.4 GDP átszabása – amputálása és imputálása

A GDP fogalmi terjedelmének átszabásakor ügyelni kell arra, hogy a GDP jól meghatározott, stabil „kemény” magjával ne keveredjenek össze a különféle megbízhatóságú és jellegű bővítmények és változtatások. Az ilyen típusú problémát

a pénzmennyiség meghatározásánál úgy oldották meg, hogy a pénzmennyiség különféle fajtáit jelentő M_1 , M_2 , M_3 stb. indexek sorozatát képezték a kemény magot egyre jobban kitágító pénzfórmák befoglalására. Ennek a mintájára a gazdasági teljesítmény imputációkkal való bővítésénél is lehetne képezni egy GDP_1 , GDP_2 , GDP_3 stb. sorozatot. Ha volna rá igény, akár annak sem lenne elvi akadálya, hogy a GDP-nek is legyen akár egy tucat változata. Ekkor mindenki a maga kedve szerinti GDP-fogalmat használhatná elemzéseiben. Lényegében ez a folyamat valósul meg azzal a különbséggel, hogy nem a GDP jelét indexelik, hanem különféle kifejező vagy hangzatos nevekkel látják el a GDP variációit.

- **A családi, közösségi és környezeti hatások és károk beszámítása**

A családi, közösségi és környezeti ténykedések imputálása csak akkor volna jól megoldható, ha az itt ható tényezőket is működő (emberi, családi, infrastrukturális) tőkének tekintenénk, és azokhoz nemcsak amortizációs és más költségeket, hanem hozamokat is rendelnénk. Ennek a korrekt megvalósítása azonban oda vezetne, hogy minden családot, lakóházat, települést stb. kötelezni kellene bevételei és kiadásai könyvelésére.

A könyvelési feladatok ilyen mértékű kiterjesztése aligha javítaná a társadalom boldogságmutatóit és a következő választáson való nyeresé esélyeit. Ugyanakkor nagyon felduzzasztaná, felhígítaná és bizonytalanná tenné azokat az alapszámokat, amelyek különbségként a GDP új, de megbízhatatlan értéke adódna. A társadalmi és környezeti jelzőszámok irányába eső fejlesztéseknek a természetes költségek és hozamok összemérésére kellene korrekt pontozási és súlyozási eljárásokat kidolgozni.

- **A fekete- és a szürkegazdaság beszámítása**

Az egyik legnagyobb probléma az üzletszerű, de a számlagazdaságban nem szereplő tevékenységek beszámítása. A könyvelésben és a statisztikában is érvényesül egy megmaradási követelmény – az értékmegmaradás elve –, de csak a keletkezésekor számba vett, „anyakönyvezett” értékrészekre. A számlagazdaságon kívüli (a társadalmi időalap 85-90%-a alatt végzett) tevékenységek során hozzáadott értékek döntő hányadát a GDP-be a statisztika jelenleg nem is akarja beszámítani, de annak az üzletszerűen végzett (és nem kriminális) részét igen, ami általában a társadalmi időalap mintegy 2-5%-ára rúghat.

A fekete- és a szürkegazdaság teljesítményének egy részét hazánkban már régóta imputálják. A feketegazdaság nemzetközileg szabályozott és egységesebb beszámítását az EU-ban már jó ideje alkalmazzák, annak ellenére, hogy az új és jelentős arányú imputációkkal kapcsolatban jelentős aggályok is megfogalmazódtak a tagországokban. Az EU a felmerült aggályok ellenére is szorgalmazza az imputálásokkal való bővítéseket.

- **Az infláció figyelembevétele**

A másik nagy probléma az, hogy az infláció kezelése nem elég jó a vállalati számvitelben. A statisztika viszont kiinduló adatokként kénytelen használni a vállalati mérlegek és eredmény-kimutatások adatait, hiszen a gazdaságstatisztika lényegében a mikroszintű számvitel országos megfelelője és aktív összesítője.

Az amortizációs költség jelentős alulértékelése fiktív inflációs nyereségeket és eltorzult nettó értéket visz be a könyvelésbe. Így hazánkban kötelezően készülnek az olyan, hamis aggregálásokon alapuló vállalati mérlegek és eredmény-kimutatások, amelyeknek nincs sokkal több valóságtartalma, mint Andersen meséinek. A hamis vállalati alapadatokból azután a statisztika sem képes az inflációs hatásokat teljesen kiszűrni. Többek között ez is az oka annak, hogy a GDP nettó változatát (az NDP értékét) hazánkban már régóta nem számolják – mintegy két évtizede már nem is képesek számítani.

3.5 A GDP kezdeti kiigazításai

- **Javaslatok a nemzeti elszámolások rendszerének módosítására**

A gazdaság és hatásai szűk értelmezési körének feloldására az egyik lehetséges út a meglévő mutatók korrigálása és kiegészítése környezeti, illetve társadalmi hatásokat jelentő tételekkel vagy mutatókkal.

Ennek megfelelően az ENSZ Statisztikai Osztálya, az UNSTAD (*United Nations Statistical Division*) a hagyományos elszámolások mellett 1993-ban létrehozott egy „kísérő elszámolásokból” (*satellite accounts*) álló rendszert is. Ez az új adatcsoport kapta az „*Integrated System of Economic and Environmental Accounts*” (**SEEA**) nevet.

A nemzeti elszámolások 1993-as SNA-rendszerét (*System of National Accounts*) konzisztensen kiegészítő SEEA változatlanul hagyta a hagyományos nemzeti elszámolás elveit és alapjait. E kompromisszumos megoldás arra jó, hogy az SNA hagyományos alkalmazási területeit nem érintve csak egy pluszt ad elsősorban a környezeti kérdések terén – nem erőltetve az egyéb (pl. életminőségi és társadalomfejlődési) jelenségek, mutatók teljes körének számbavételét. Az alkalmazott megközelítés azonban duális, mivel a gazdaság és a környezet két külön rendszer, amelyek csak bizonyos pontokon kapcsolódnak egymáshoz.

4. A GDP mellett alkalmazható társadalomfejlődési mutatószámok

4.1 NEW (Net Economic Welfare – Nettó Gazdasági Jólét)

A nemzeti jövedelem egy átalakított változatát Nordhaus és Tobin javasolták és dolgozták ki 1970-ben *Net Economic Welfare* (*Nettó Gazdasági Jólét*) elnevezéssel. Az alapproblémát számukra is az jelentette, hogy a GDP sok olyan elemet tartalmaz,

amelyek nyilvánvalóan nem járulnak hozzá az egyének jólétéhez, viszont kimaradnak belőle a jólét egyes kulcsfontosságú elemei.

A számba vett állományok határait kiterjesztették, az egészségügyi kiadásokat és az oktatást a humán tőkébe fektetett beruházásnak vették, más kiadásokat – mint a rendőrség fenntartását – „köztes” kiadásként értelmezték, mely önmagában nem generál jólétet. Imputálták a tulajdonos által lakott lakás vagy a tartós fogyasztási javak szolgáltatásait, a szabadidő értékét és a nem piaci termékek egyes fajtáit. Az urbanizáció bizonyos költségeit pedig levonták.

A GDP értékével az 1926-1965 közötti időszakra nagymértékben korreláló NEW bevezetését nem tartották feltétlenül szükségesnek. Egyesek szerint azonban a jó korreláció nagyrészt az alkalmazott imputálási módszernek volt köszönhető.

4.2 ISEW (Index of Sustainable Economic Welfare – Fenntartható Gazdasági Jólét Indexe)

Az 1989. évi Caracasi konferencián egyetértés született, mely szerint a GDP értékét egy többmutatós, komplex mutatórendszerrel lenne célszerű felváltani. Azonban egyetértettek abban is, hogy a gazdasági és politikai életbe mélyen beleágyazódott GDP használatát nem lehet egy csapásra többmutatós rendszerrel helyettesíteni. A GDP és a hasonló aggregált mutatók előnye ugyanis az, hogy könnyen megragadható eredmények tükröztetése mellett alkalmasak a globális és az időbeli összehasonlításokra. Az elterjedtségük és nemzetközi „kodifikáltságuk” miatt a globális szervezetek is nagyrészt az ilyen „ortodox” gazdasági mérőszámok alapján ítélik meg a támogatandó országok, régiók gazdasági fejlődését. Ezek ellenére Hermann Daly, a Világbank (most már volt) közgazdásza vezetésével kidolgozott Fenntartható Gazdasági Jólét Indexe (ISEW) mutatószámot igen agresszív érveléssel és propagandával a mielőbbi és általános felhasználásra javasolták.

Az ISEW mutató alapja a jövedelemegyenlőtlenség indexével korrigált lakossági fogyasztás, amihez adódik 1. a háztartási munka értéke; 2. a tartós fogyasztási cikkek éves szolgáltatásainak értéke; 3. az utak, országutak nyújtotta szolgáltatások értéke és 4. az egészségügyi és oktatási közkiadások.

Ebből vonják ki azután a következő tételeket: 5. a tartós fogyasztási cikkek vásárlására fordított éves összeg; 6. a jóléthez hozzá nem járuló egészségügyi és oktatási magánkiadások; 7. az országos szintű reklámkiadások; 8. az ingázás - munkába járás - közvetlen költségei; 9. az urbanizáció költségei; 10. a motorizált közlekedés baleseteinek költsége; 11. a vízszennyezés költségei; 12. a légszennyezés költségei; 13. a zaj okozta károk; 14. a mocsarak és lápok elvesztéséből, valamint a mezőgazdasági területek csökkenéséből fakadó károk; 15. a nem megújítható erőforrások kimerüléséből eredő költségek és 16. a hosszútávú környezeti károk költsége.

Végül hozzászámolnak a mutatóhoz két változó előjelű tételt is: 17. a nettó tőkenövekedést és 18. az ország nettó nemzetközi tőkepozíciójának változását.

Az ISEW tehát láthatóan nem nemzeti számlákra, hanem nagyobb részt becslésekre támaszkodik.

4.3 GPI (Genuine Progress Indicator – Valódi Fejlődés Mutatója)

Az ISEW mutatószámát érő sok kritika után a „Redifining Progress” nevű kutatócsoport által továbbfejlesztett indikátort Genuine Progress Indicator néven hozták forgalomba. Clifford Cobb mindkét mutatószámnak társszerzője volt. A GPI-t Ted Halsteaddel és Jonathan Rowe-val együtt 1995 szeptemberében alkották meg, de csak az Egyesült Államokra számolták ki.

Ugyanúgy mint a GDP (és az ISEW is), a GPI is a személyes fogyasztásból indul ki. Ezt a személyes fogyasztást a jövedelemegyenlőtlenségekkel kiegyenlítik, és ezután adják hozzá vagy vonják ki azokat az elemeket, melyek társadalmi vagy környezeti károkat, illetve hasznokat képviselnek (ld. 1. táblázat). Ezek három kategóriába tartoznak:

- defenzív kiadások (a múltbeli károk kompenzálása),
- társadalmi költségek,
- a környezeti tőke és a természeti erőforrások leértékelődése (amortizációja).

Az ISEW-et megalkotása után sok kritika érte, sok közgazdász, ökológus és más elemző írta meg véleményét erről a mutatóról. Ezek után a „Redifining Progress” nevű kutatócsoport a kritikák alapján átdolgozta, illetve továbbfejlesztette az indikátort. Ezt az új, átdolgozott mutatót Genuine Progress Indicator-nak (a valódi fejlődés mutatószámának) nevezték el.

Az ISEW-hez képest a GPI még további öt társadalmi és két környezeti kártételt is tartalmaz, de egyesek szerint még e túlbonyolított mutató is alulbecsüli a társadalmi és túlbecsüli a természeti károkat.

4.4 Alternatív gazdasági mutatók összefoglaló táblázata

A GDP kezdeti korrekciói (kiigazításai)				
Az indikátor neve	Az indikátor angol neve	A mutató jelölése (az angol nevéből)	A mutatószám sajátossága	A mutatószám leírása és hivatkozása
Nettó gazdasági jólét	Net Economic Welfare	NEW	A szerzők a statisztikai GNP értékéhez hozzáadták a szabadidős és a háztartási tevékenységek gazdaságilag értékelhető részét, meg a földalatti gazdaság becslött teljesítményét, és levonták a környezeti károk becslött értékét.	P. A. SAMUELSON és W. D. NORDHAUS: Közgazdaságtan I. KJK, Bp. 1987. könyv 187. oldalán leírt mutatószám (becsült értéke az 1929-1965. évek időszakára vonatkozik)
A fenntartható gazdasági jólét mutatója	Index of Sustainable Economic Welfare	ISEW	Sok szempontot figyelembe vevő mutatószám, amelyet később a GPI mutatószámában továbbfejlesztettek. Magyar leírás: BODA ZS. – GULYÁS Á. – MATOLAY R. [1993]: A fenntartható gazdasági jólét mutatója (ISEW). ÖKO, IV/2-3. sz.	DALY, H. E. – COBB, J. B. [1989]: For the Common Good. Redirecting the Economy toward Community, the Environment and Sustainable Future. Beacon Press, Boston könyvben ismertetett új mutatószám
Valódi fejlődés mutatója	Genuin Progress Indicator	GPI	Több, mint két tucat szempontot figyelembe vevő komplex mutatószám. Hazai számításokat a BKE Környezetgazdaságtani tanszékén végezték: GÖRBE ANGÉLA, NEMCSICSNÉ ZSÓKA ÁGNES [1998]: A jólét mérése, avagy merre halad Magyarország. Kovász, 1998. Tavasz (61-75. o.).	C. COBB, T. HALSTEAD és J. ROWE: Ha a GDP felmegy, miért megy Amerika lefelé? című cikkben, a KOVÁSZ. 1997. Tél. 30-47. oldalán és a Valóság 1998/2 számában hivatkozott mutatószám. (Az írás eredete: The Atlantic Monthly, 1995.okt.)

A fenti táblázatban összefoglalt mutatószámok sokszínűsége is mutatja, hogy a világgazdaságban valóban új mérő- és mutatószámokra van szükségünk a fenntartható fejlődés megvalósítása érdekében.

Felhasznált szakirodalom és kapcsolódó írások

- (NFFT) (2009): A STIGLITZ-tanulmány vezetői összefoglalója. A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács magyar fordítása.
- BCE–MTA–MKT–NFFT (2009): A GDP-n túl: a gazdasági teljesítmény és a társadalmi jólét mérése. Konferencia, 2009. november 25. MTA Díszterme.
- BODA ZS. – GULYÁS Á. – MATOLAY R. (1993): A fenntartható gazdasági jólét mutatója (ISEW). ÖKO, IV/2-3. sz., 2-7.
- COBB, C. - HALSTEAD, T. - ROWE, J. (1997): Ha a GDP felmegy, miért megy Amerika lefelé? Kovász, 1997. Tél. (30-47. o.). (Az írás eredetileg a The Atlantic Monthly 1995. októberi számában jelent meg "If the GDP is Up, Why is America Down?" címmel. A magyar fordítása a Valóság 1998/2 számában is megjelent).
- DABÓCZI KÁLMÁN (1998): A mérhető balgaság, avagy miért nincs olaj a közgazdaságtan lámpásában? Kovász, 1998. Nyár, 32-57.
- Magyar Kormány (2007): 2212/2007. (XI. 14.) Korm. hat a társadalmi haladás mutatószámrendszeréről.
- MATOLCSY GYÖRGY (1997): Az élő gazdaság. Magyar Hírlap, 1997. okt. 25.
- MATOLCSY GYÖRGY (szerk.) (1999): Növekedés és globalizáció. Válogatott tanulmányok. Budapest: Kairosz Könyvkiadó-Növekedéskutató.
- SEBESTYÉN TIBOR (1993): A GDP alakulása a vagyonszerző magyar gazdaságban. Közgazdasági Szemle, 1993/2, 149-167.

- SEBESTYÉN TIBOR [1999]: A gazdasági mérés globalizációja. In: Matolcsy György (szerk.) (1999): *Növekedés és globalizáció. Válogatott tanulmányok.* Budapest: Kairosz Könyvkiadó-Növekedéskutató, 174-217.
- SEBESTYÉN TIBOR [1999]: Az aggregált tudás a gazdasági növekedés fő forrása. *CET Central European Time.* 1999/6-7., 83-103.
- STOCKHAMMER, E. – HOCHREITER, H. – OBERMAYER, B. – STEINER, K. (1997): The index of sustainable economic welfare (ISEW) as an alternative to GDP in measuring economic welfare. *Ecological Economics,* 21., 19-34.

A VALÓSZÍNŰSÉG FOGALMÁNAK TÖBBARCÚSÁGA

DR. DAUBNER Katalin

(főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola)

A valószínűségszámítás a véletlentől függő tömegjelenségekkel kapcsolatos eseményekkel és ezek törvényszerűségeivel foglalkozik. A valószínűség fogalma kezdetben összefonódott a szerencsejátékokkal, majd különböző elképzelések jelentek meg a definíciójára. Bár a valószínűségszámítás módszereit ma már szinte minden tudományterületen alkalmazzák, a valószínűség matematikai fogalma mindmáig nem tisztázott. E tanulmány röviden bemutatja a valószínűség-elmélet történelmi fejlődését, sorra véve a matematikai megalapozás lépcsőfokait, majd a valószínűség fogalmának interpretációit. Ezekből kiderül, hogy nem lehetséges egy-egy tulajdonsággal leírni az események valószínűségét, mivel az többarcú, több-dimenziós terminus.

Kulcsszavak: A. N. Kolmogorov, Rényi Alfréd, klasszikus valószínűség, relatívgyakoriság-értelmezés, hajlam-értelmezés.

1. Bevezetés

Esélyeink latolgatása vagy valamely esemény előfordulási gyakoriságának megfigyelése mindennapi életünk része. Akár lottószelvényt töltünk ki, akár meteorológiai jelentést hallgatunk, a háttérben a matematika egyik fontos ága, a valószínűségszámítás húzódik meg. Hosszú út vezetett odáig, amíg a tudósok önálló elméletként kezdtek foglalkozni az események várható bekövetkezésének számszerű becslésével.

A hétköznapi beszédben gyakran előfordulnak a „valószínű”, „lehetséges”, „biztos” kifejezések. Ha úgy véljük, hogy egy esemény valószínű, akkor az nem lehetetlen, de nem is biztos; úgy is mondhatjuk, hogy „lehetséges”. Mind a „valószínű”, mind a „lehetséges” a *lehetetlen* és a *biztos* bekövetkezés között helyezkedik el. Tudunk olyan fokozatokat használni, amelyeknek ugyan nincs számszerű értéke, de van *iránya*. Például a „valószínűbb”, „nagyon valószínű”, „majdnem lehetséges” kifejezések intuitíve a biztos bekövetkezések felé mutatnak, míg a „csaknem lehetetlen”, és a „nem valószínű” a lehetetlen felé. Ha nem is tudjuk pontosan mérni, mégis van értelme arról beszélni, hogy egy jelenlegi, vagy jövőbeni eseményt, jelenséget illetően rendelkezünk a bizonyosság valamilyen fokával.

A mindennapi nyelvhasználatban magától értetődőek a fenti kifejezések, a valószínűség tudományos fogalma viszont évszázados viták tárgya, sőt, mind a mai napig nincs általánosan elfogadott definíciója. Ez azonban nem jelentett akadályt a valószínűségszámítás matematikai módszereinek kialakulásának, fejlődésének és alkalmazásának gyors elterjedésében szinte valamennyi tudományágban. Kezdetben a természettudományok, később a társadalomtudományok is „csatlakoztak” a felhasználói körhöz.

A 16. századig lényegében kizárólag az arisztotelészi deduktív következtetésformákat használták. A valószínűség fogalmának kései megjelenése is összefügg ezzel, hiszen valamely vélemény, hiedelem igazolása nem volt lehetséges szigorú bizonyítással. „A bizonyíték fogalma az alkimisták jel fogalmából nőtt ki. ... És mivel egy vélemény valószínűsége éppen a bizonyítékkal való alátámasztottságot jelentette, a természeti jelekkel alátámasztott vélemények valószínűek lettek. Másfelől azonban a jó és megbízható jeleket éppen az különböztette meg a nem megbízhatóktól, hogy szabályos ismétlődésekben, regularitásokban jutottak kifejezésre. A bizonyítékként értett jelek gyakorisága növelte a tanúbizonyosság erejét.” (Szabó 2013: 12.)

Ez a tanulmány a valószínűségelmélet történetének rövid összefoglalása után a különböző valószínűség-fogalmak ismertetésével foglalkozik. A valószínűség többarcú fogalom, ez nyújt lehetőséget arra, hogy a kutatók más-más tulajdonságát emeljék ki, illetve vizsgálják ezek összefonódását és közelítő értékeket adjanak a valószínűség nagyságára.

2. A valószínűségelmélet matematikai megalapozása

A valószínűségszámítás mint „a véletlen matematikája” a véletlentől függő tömegjelenségekkel kapcsolatos eseményekkel és ezek törvényszerűségeivel foglalkozik. Bár a véletlen kiküszöbölhetetlen, törvényszerűségei megismerhetők.

A nagy görög bölcselek már az ókorban megsejtették, hogy a „véletlen” is valamilyen törvényszerűséget követ, de a valószínűségek matematikai elemzése jóval későbbre tehető.

A valószínűség matematikai fogalma a véletlen eseményekhez kötődően több száz év alatt, fokozatosan alakult ki és viszonylag későn jelent meg Európában. A fogalmat főleg a szerencsejátékokkal összefüggésben használták, amelyek közül a kockajátéknak már az időszámításunk előtti századokból is vannak emlékei.

Platón és Arisztotelész másképpen gondolkodtak a matematikáról. Platónnál a Formák az embertől függetlenül létező, objektív világot jelentik. A matematika tárgya a matematikai Formáknak a gondolkodás útján való megismerése és a matematikai tételek igazságot a Formák örökkévalósága garantálja.

Arisztotelész viszont úgy véli, hogy a matematikai fogalmakat a matematikusok az érzéki világ jelenségeiből absztrahálják és idealizálják, hogy egzakt fogalmakká alakítsák őket. A matematika tételei pedig logikai törvények, vagyis a matematikát a logika részének tekintette. Az ókor és a középkor tudománya a szükségszerű és bizonyítható igazságokat kereste. Ezzel szemben a valószínű állításokat hosszú ideig nem tartották sokra, ezért az orvoslást, a geológiát és az alkímiát „alacsonyrendű” tudománynak tekintették.

Az első, aki matematikai módon vizsgálta a szerencsejátékokat, Luca Pacioli (1445-1514) olasz matematikus volt. 1494-ben jelent meg – első nyomtatott matematikai könyvként – a „Summa de arithmetica” (Az *arithmetica* összefoglalása)

című munkája, amely egy matematikai enciklopédia. Ebben kockajátékokról szóló feladatokat is tárgyal és foglalkozik a nyeremények igazságos elosztásával.

Az első következetes elemzés az olasz matematikus, fizikus, orvos és filozófus Gerolamo Cardano (1501-1576) nevéhez fűződik. 1563 körül írta a „*Liber de Ludo Aleae*” (*Könyv a kockajátékról*) című művét, amely azonban csak 100 évvel később, 1663-ban került nyilvánosságra. Ebben főleg kockajátékokkal foglalkozik, de másféle valószínűségszámítási feladatok megoldásai is szerepelnek benne. Kapcsolatba hozta a fogadást a nyerő kombinációk felsorolásával. Ez tekinthető az első átfogó kombinatorikai műnek, és egyfajta gyakorlati útmutatónak szerencsejátékosok részére. (A kombinatorika a valószínűségszámítás elméletén belül később külön ágazattá vált.)

A kombinatorika módszerét már jóval korábban, Rajmundus Lullus (1233-1315) kalandos életű spanyol filozófus is használta, aki az Univerzum elemeinek jeleit kombinálva próbálta meghatározni az Univerzum összetevőit. Ezért tekintik őt a kombinatorika atyjának.

2.1. A 17. századi felismerések

A reneszánsz korában, az újkor hajnalán is a szerencsejátékokhoz kapcsolódtak a valószínűségszámítási próbálkozások. Ebben az időben mélyreható gazdasági és társadalmi változások játszódtak le. A kapitalizmus kialakulása, a kereskedelem bővülése, a kifejlődő hajózási biztosítás során a kereskedők és bankárok tevékenysége is növekvő kockázatokkal járt. Ezért a valószínűség, a véletlen, a szerencsejátékokban és az üzleti életben elérhető várható nyereség, illetve várható haszon törvényeit kezdték tanulmányozni. A változás a tudományos problémák megközelítési módját is érintette.

Az újkori filozófia történetében Francis Bacon (1561-1626) angol filozófus volt az első, aki a tudományos módszerek újjáteremtését szorgalmazta, mégpedig az eddigiektől eltérően, a tapasztalat alapján. Szerinte a természetfilozófia „ellenfele” minden korban nemcsak a babona és a féktelen vallási elvakultság volt, hanem az ókor túlzott tisztelete és a tekintélyelvűség is. Éles bírálatot fogalmazott meg az Aforizmaiban: „Ma még nem beszélhetünk tiszta természetfilozófiáról, mert beszennyezte és megrontotta Arisztotelész iskolájában a logika, Platónéban a természeti teológia, másoknál pedig a matematika, pedig mindez a természetfilozófiának csupán befejezése lehet, semmi esetre sem forrása vagy megteremtője.” (Bacon 1954: 69.)

Az 1600-as évektől kezdve egyre több olyan kérdés és feladat merült fel, amelyekben különböző események valószínűségére kerestek választ. A matematika gyors fejlődésnek indult (analitikus geometria, differenciál- és integrálszámítás), amelynek eredményeit a valószínűségszámításban is felhasználták.

Így a valószínűségszámítás a matematika viszonylag fiatal ágaként, a 17. században kezdett önálló tudománnyá válni. Tudománytörténeti érdekesség, hogy e folyamat két nagyszerű tudós levélváltásával indult 1654. július 29-én. Ekkor ugyanis

Blaise Pascal (1623-1662) francia matematikus és fizikus levelet írt a matematikus-jogász Pierre de Fermat-nak (1601-1665), amelyben beszámol két kockajáték-probléma megoldásáról. Ezeket a feladatokat Chevalier de Méré (1607-1684) francia nemes vetette fel és Fermat-tól kért rá választ, mert több matematikus már sikertelenül próbálkozott a megoldásukkal. Az egyik feladat a következő volt: Hogyan lehetséges az, hogy egy kockával négyszer dobva, előnyös arra fogadni, hogy legalább egy hatost kapunk, de hátrányos arra fogadni, hogy két kockával 24-szer dobva két hatost dobunk?² Pascal és Fermat helyes megoldása – bár eltérő módon –, de mindkét feladatnál teljesen megegyező volt. Valószínűségelméleti vizsgálódásai során Pascal bevezette a feltételes valószínűség fogalmát.

Úttörőnek tekinthetjük Jacob Bernoulli³ (1654-1705), aki svájci matematikus, fizikus és orvos volt és elsőként ismerte fel, hogy a valószínűségszámítás módszerei nemcsak a szerencsejátékokra, hanem ennél tágabb területre, a természet és a társadalom véletlen jelenségeinek vizsgálatára is alkalmazhatóak. Maga a „valószínűség” (*probabilitas*) szó Bernoulli „*Ars conjectandi*” (*A találgatás művészete*) című (csak halála után, 1713-ban kiadott) könyvében fordul elő először. E művében bebizonyítja a nagy számok törvényét és a több kockával dobott szemek számával kapcsolatban olyan módszert alkalmaz, ami lényegében a később kidolgozott generátorfüggvény módszerével azonos. Részletesen foglalkozik kombinatorikával, valamint a kombinatorika valószínűségszámítási feladatokra való alkalmazásával, szerencsejátékok esetén. A könyv negyedik része már általánosságban vizsgálja a véletlen tömegjelenségeket, valamint azt, hogy milyen pontossággal lehet egy véletlen esemény valószínűségét az illető esemény gyakoriságának megfigyelése alapján meghatározni. Az a kérdés tehát, hogy a megfigyelések számának növelésével növekszik-e annak a valószínűsége, hogy a kedvező és kedvezőtlen esetek számossága a valódi arányt megközelíti, mégpedig oly módon, hogy ez a valószínűség végül a bizonyosság tetszőleges megadott fokát meghaladja. Ha ez így van, akkor az esetek számát *a posteriori* majdnem olyan pontosan meg tudjuk határozni, mintha *a priori* ismeretes volna. Bernoulli tehát a valószínűséget a „bizonyosság fokának” tekintette, úgy értelmezte, mint a „kedvező” és „lehetséges” esetek hányadosát, (bár ez a megfogalmazás először Laplace-nál fordul elő.)

Rényi szerint elmondható, hogy Jacob Bernoulli könyve a valószínűségszámítás történetének egyik legjelentősebb dokumentuma. (Rényi 1954b)

Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) német matematikus, fizikus, filozófus és jogász, akit a formális logika atyjának tartanak. 1665-ben írta meg a „*De conditionibus*” című munkáját, amelyben logikai következtetéssel foglalkozik. Newton-tól függetlenül kidolgozta a differenciál- és integrálszámítást, amelyet 1686-ban publikált. A két tudós között emiatt kialakult elsőbbségi vitát mellőzve, az utókor Newton-Leibniz formulának nevezte el az általuk kidolgozott matematikai analízis alaptételét, amely összekapcsolja a differenciál- és integrálszámítást. Ez olyan fontos felfedezés volt, amely robbanásszerű fejlődést indított el a tudományokban. Leibniz jogászként ismeretelméleti megközelítést alkalmazott a

valószínűség fogalmánál. A bíróságon a bizonyítási eljárásoknál ugyanis mind az ellentmondásba keveredő tanúk alacsony fokú bizonyossága, mind a két megbízható, független tanúra építő, „az ésszerű kételyt” kizáró bizonyosság is megjelenik.

2.2. A 18. századi eredmények

Újabb jelentős fejlődést hozott a 18. század. Bár a matematikában szinte krízist jelentett az infinitezimálisok körüli vita, további matematikai eredmények születtek. A valószínűségszámítás alkalmazási köre is szélesebb lett, olyan területekre is kiterjedt, mint a biztosítás, a népszámlálás és a népesség szaporodásával kapcsolatos számos kérdés. Feltűntek olyan tudományok, mint a statisztika, majd a matematikai statisztika, amelynek kapcsolata a valószínűségszámítással hamarosan igen szorosává vált.

Abraham de Moivre (1667-1751) francia matematikus 1711-ben megjelent „De mensura sortis” (A véletlen méréséről) és az 1718-ban kiadott „The doctrine of chances” (Az eshetőségek tana) című munkáiban trigonometriával és valószínűségeloszlással foglalkozott. A valószínűséget objektív kategóriának tartotta és úgy határozta meg, hogy a kedvező esetek száma osztva a lehetséges esetek számával.

Thomas Bayes (1702-1761) brit matematikus fogalmazta meg elsőként a matematikai statisztika alapproblémáját a következőképpen: adva van, hogy egy véletlen esemény hányszor következett be és hányszor nem; meghatározandó, hogy az esemény valószínűsége mekkora eséllyel esik két megadott határ közé. A feltételes valószínűséget is vizsgált.

George-Louis Leclerc de Buffon (1707-1788) francia természettudós, matematikus és kozmológus a geometriai valószínűséggel foglalkozott. 1760-ban megjelent „Essais d'Arithmétique Morale” (Tanulmány az erkölcsi aritmetikáról) című munkájában pedig az emberi élet valószínű tartamát próbálta meghatározni.

2.3. A 19. századi fejlődés

Ebben az évszázadban kiemelkedő Pierre-Simon de Laplace (1749-1827) francia matematikus, csillagász és fizikus munkássága. 1812-ben jelent meg a „Théorie analytique des probabilités” (A valószínűség analitikai elmélete) című könyve. Ebben a matematika önálló ágaként foglalja össze a valószínűségszámítás „klasszikus elméletét”, amelyben a valószínűséget a kedvező esetek és az összes esetek számának hányadosa jelenti, ha a bekövetkezés minden esetre „egyenlően valószínű”. A könyv annyi elméleti anyagot tartalmaz, hogy sok későbbi felfedezés is ebből ered. Laplace másik írása 1814-ben jelent meg „Essai philosophique sur les probabilités” (Filozófiai tanulmány a valószínűségről) címmel. Ebben annak a meggyőződésének ad hangot, hogy az anyagi világ objektív törvényei

visszavezethetők a mechanika törvényeire és azt reméli, hogy a mechanika a tudomány összes kérdéseire választ tud majd adni.

A 19. század elején a valószínűségszámítás gyorsan fejlődött. Nagy eredményeket ért el Siméon Denis Poisson (1781-1840) francia matematikus, fizikus és statisztikus, aki olyan kísérletsorozatokra általánosította a nagy számok törvényét, valamint a Moivre-Laplace tételt, amelyeknél a megfigyelt esemény valószínűsége kísérletről kísérletre változik.

George Boole (1815-1864) angol matematikus és filozófus 1854-ben publikálta az „An investigation of the Laws of Thought” (*Vizsgálódás a gondolkodás törvényéről*) című művét, amelyben a logika és a valószínűség matematikai elméletével foglalkozik. A logikai állításoknak algebrai egyenleteket feleltetett meg, s ezzel megalapozta az algebrai logika tudományterületét. Boole halmazelmélettel, differenciálegyenletekkel és variációszámítással is foglalkozott, előfutára volt a valószínűségszámítás ma legelterjedtebb modelljének. Sajnos munkássága kortársainál nem talált elismerésre, mintegy 80 évig szinte teljesen feledésbe merült.

Mindezen matematikai eredmények azonban kevésnek bizonyultak a valószínűségszámítás további fejlődéséhez, két ok miatt is.

Először: a valószínűség kiszámításának mechanikus módja hibás alkalmazásokhoz is vezetett és emiatt a valószínűségszámítás módszerei hiteltelenné váltak. Ilyenek voltak például az esküdszéki ítélet helyességének valószínűségére vonatkozó számítások.⁴

Másodszor: hiányzott az egzakt matematikai megalapozottság. Már maga a valószínűség klasszikus definíciója sem volt megfelelő, valójában nem is definíció, hanem csak a legegyszerűbb esetekre vonatkozó kiszámítási módot adja meg. A valószínűségszámítás első művelőinek valójában nem is volt szükségük formális definícióra, „mert a valószínűséget olyan alapfogalomnak tartották, amelynek jelentése evidens és nem szorul magyarázatra. Feladatukat csak abban látták, hogy konkrét problémáknál kiszámítsák az azokban szereplő események valószínűségét. Figyelembe véve a matematika akkori fejlettségi fokát, ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen például a 18. században a számfogalom, a függvény vagy a határérték fogalma sem volt mai értelemben igazán tisztázott, de akkoriban ennek hiányát sem érezték.” (Rényi 2005: 166.) Ebből következően sok helytelen okoskodás és a már megfogalmazott valószínűségelméleti tételek hibás alkalmazása okozott zavart.

A 19. század második felében, a „szigorúság forradalma” idején a matematika minden területén a szabatos megalapozásra törekedtek, de a valószínűségszámítás „rossz híre” miatt ebből a fejlődésből kimaradt – olyannyira, hogy a matematikusok nagy része nem is tekintette azt a matematika részének.

2.4. A 20. századi fejlemények

Mivel a valószínűségszámítás gyakorlati alkalmazása már a természettudományokra, a gazdasági életre és a társadalomtudományokra is

kiterjedt, a valószínűség számítás fogalmának, továbbá módszerei alkalmazhatósági határainak tisztázása elengedhetetlenül szükségessé vált.

A valószínűségelmélet modern korszakát Richard von Mises (1883-1953) német és Szergej Natanovics Bernstein (1880-1968) orosz matematikus nyitotta meg. Mises bevezette az ún. Stieltjes-integrál alkalmazását a valószínűség számításba és 1919-ben visszavezette a valószínűség fogalmát a határérték segítségével a gyakorisági fogalomra. Elsőként foglalkozott a valószínűségelmélet axiomatikus alapokra helyezésével, de ez a módszer logikai nehézségek miatt nem vált be.

Ugyancsak axiomatikus alapú valószínűség számítást kísérelt meg 1917-ben Bernstein is. Émile Borel (1871-1956) francia matematikus az eseményalgebra, másként a Borel-féle eseménymező kidolgozásával, Henri Lebesgue (1875-1941) a róla elnevezett Lebesgue-féle mérték- és integrálmélettel⁵ járult hozzá az előrelépéshez. Georg Cantor (1845-1918) orosz matematikus az ún. naiv halmazelméletet, Bertrand Russell (1872-1970) angol matematikus, filozófus, logikatudós és Ernst Zermelo (1871-1953) német matematikus, filozófus pedig a modern halmazelméletet dolgozta ki.⁶

2.4.1. Kolmogorov új elmélete

A valószínűségelméletben a nagy áttörésre a 20. század elején került sor.

Az elődök eredményeit továbbfejlesztve, Andrej Nyikolajevics Kolmogorov (1903-1987) orosz matematikus⁷ 1933-ban publikálta „Grundbegriffe der Wahrscheinlichkeitsrechnung” (*A valószínűség számítás alapfogalmai*) című munkáját, amelyben bemutatta új, axiomatikus megalapozású elméletét.⁸ A tudományok fejlődésében mérföldkőnek számít, ha axiomatikus felépítést tudnak kidolgozni, mert ez a módszer szigorú feltételek betartásával biztosítja a szabatoságot. Első lépésként kiválasztanak az adott tudományágból néhány fogalmat, amelyeket definiálatlan alapfogalomnak tekintenek. Ezután kiválasztanak az alapfogalmak közötti összefüggésekről szóló néhány állítás, amelyek szintén definiálatlanok. Az axiómákban a tudományág alapfogalmain kívül kizárólag logikai fogalmak szerepelhetnek. Kolmogorov erről így ír:

„A valószínűség számítás mint matematikai tudományág axiomatizálható és kell is, hogy az legyen éppúgy, mint a geometria és az algebra. Ez azt jelenti, hogy miután megneveztük a vizsgálandó objektumokat és a közöttük fennálló összefüggéseket, és megadtuk az összefüggéseknek megfelelő axiómákat is, a továbbiakban kizárólag ezekre az axiómákra támaszkodhatunk, és nem építhetünk ezen objektumok és viszonyaik konkrét vonásaira. Ennek megfelelően a valószínűségi mező fogalmát mint meghatározott feltételeket kielégítő halmazrendszert értelmezzük.” (Kolmogorov 1982: 11.)

Kolmogorov természetesen ismerte a valószínűség számítás más axiomatikus felépítését is Bernstein 1917-ben és Mises 1931-ben megjelent munkájából. Ez utóbbira épített azon előfeltevések kifejtésében, amelyek a valószínűség számítás valódi események körére való alkalmazhatóságához szükségesek.

Az új elmélet kulcsa az a felismerés volt, hogy egy véges eseményalgebra minden összetett eseményéhez hozzárendelhető az őt alkotó elemi események halmaza. Másként: minden eseményalgebrához tartozik egy azzal izomorf halmaz, tehát az eseményalgebra modellezhető a halmazalgebrában. (Kolmogorov i.m. 16-17. o.)

Kolmogorov hangsúlyozta az analógia fontosságát: „Lebesgue kutatásai nyomán vált világossá az analógia a halmazok mértéke és az események valószínűsége, valamint a mérték szerinti integrál és a valószínűségi változó várható értéke között.” Ezen elmélet tökéletesítését Maurice René Fréchet (1878-1973) francia matematikus végezte el. (Kolmogorov i.m. 7. o.)

Kolmogorov axiomatikus alapfogalomnak a véletlen eseményt és annak valószínűségét választotta (ezért nem kellett azokat definiálnia).⁹ A valószínűség fogalmát eseménytípusokra (és nem egyedi eseményekre) alkalmazta. Négy axiómát határozott meg, a következő jelölésekkel: az elemi események halmaza Q , az F pedig a Q bizonyos részhalmazainak halmaza. Az F halmaz elemei véletlen események, illetve egyszerűen események. A Q -t az elemi események terének nevezi. Ennek alapján az axiómák a következők:

- I. A Q halmaz részhalmazainak F rendszerét halmazalgebrának nevezzük, ha a rendszer két halmazának egyesítése, metszete és különbsége ismét ehhez a rendszerhez tartozik.
- II. Minden F -beli A halmaznak megfelel egy $P(A)$ nemnegatív valós szám. Ezt a számot az A esemény valószínűségének nevezik.
- III. $P(Q) = 1$, azaz a teljes halmaz minden eseményt tartalmaz, ezért biztos esemény, amelynek a valószínűsége 1.
- IV. Ha A és B diszjunkt halmazok (azaz nincs közös elemük), akkor az A és B együttes valószínűsége megegyezik az A valószínűségének és a B valószínűségének összegével, formálisan: $P(A + B) = P(A) + P(B)$.

Az I-IV. axiómákat kielégítő (Q, F, P) objektumot valószínűségi mezőnek nevezzük.

Kolmogorov szerint ez az axiómarendszer *ellentmondásmentes*, de nem *teljes*, mivel a különböző valószínűségszámítási kérdésekben különböző valószínűségi mezőket vesznek figyelembe. (Kolmogorov i.m.: 13.)

Összefoglalóan elmondható, hogy Kolmogorov elméletének előnye abban mutatkozott meg, hogy a mérték- és integrálmélet keretébe helyezte a valószínűségszámítást. A nagy számok törvénye alapján a számtani átlag egy valószínűséggel akkor tart a várható értékhez, ha a várható értéket az absztrakt mértékelmélet szabályai szerint határozzák meg.

2.4.2. Rényi Alfréd új elmélete

Kolmogorov axiomatikus rendszerét Rényi Alfréd¹⁰ (1921-1970) matematikus fejlesztette tovább. Az alkalmazások során ugyanis felmerültek olyan problémák, amelyek nem oldhatók meg a Kolmogorov-féle axiomatikus felépítés szerint (pl. a kvantummechanikában, a sztochasztikus folyamatoknál, a számelméletben stb.). Ezeknél „gyakran előfordulnak olyan valószínűségeloszlások, amelyek „nem normálhatók”, vagyis nem korlátos mértékek lépnek fel. Az ilyen eloszlások a Kolmogorov-elméletben nem értelmezhetők: például nincsen értelme annak a kijelentésnek, hogy ‘találomra választunk egy természetes egész számot úgy, hogy minden természetes egész szám egyenlő valószínűséggel jön tekintetbe’. Ugyanakkor „a nem-normálható eloszlások segítségével bizonyos feltételes valószínűségekre a fizikai alkalmazásokban a tapasztalatokkal megegyező értékeket nyernek. ... így felmerül annak a szükségessége, hogy a valószínűségszámítás elméletét oly módon fejlesszük tovább, hogy az említett számítások jogosságát meg tudjuk alapozni.” (Rényi 1954a: 369-370.) Többször előfordult olyan eset, hogy matematikailag nem szabatos eljárások beváltak a fizikában és ezek jogosságát később, egy új matematikai elmélet kidolgozásával sikerült igazolni.

A Rényi Alfréd által 1954-ben publikált új axiomatikus elmélet a valószínűségszámításban a Kolmogorov-elmélet általánosítása. „Axiomatikus elméletünk Kolmogorov elméletét mint a legfontosabb speciális esetet tartalmazza.” (Rényi [1954a] 370. o.) Ezért lényegében a Kolmogorov-féle elméletet általánosítani szükséges.

Ebben az új elméletben az alapvető fogalom a feltételes valószínűség és olyan eseteket is tartalmaz, amikor közönséges valószínűségek nem is léteznek. Ennek megfelelően módosítani kell a valószínűségszámítás Kolmogorov-féle axiomatikus elméletét. Rényi új elmélete is axiómákra épül. A harmadik axióma biztosítja, hogy az axiomatikusan értelmezett feltételes valószínűség megegyezzen a közönséges feltételes valószínűséggel.

– A $P(A|B)$ feltételes valószínűség ebben az új általánosított elméletben is (éppen úgy, mint Kolmogorov elméletében) úgy interpretálható, mint az a szám, amely körül **A**-nak a **B** feltétel melletti feltételes relatív gyakorisága ingadozik.

– A feltételes valószínűség és a feltételes relatív gyakoriság között ugyanolyan kapcsolat van, mint a közönséges valószínűség és a relatív gyakoriság között.

Tehát az általánosított elméletnek a valósághoz való viszonya elvileg ugyanaz, mint a Kolmogorov-féle elméletben.

Rényi megemlíti, hogy feltételes valószínűségekre vonatkozó axiómarendszert Hans Reichenbach (1891-1953) német fizikus, matematikus, filozófus készített elsőként, de az ő axiómarendszere nem halmazelméleti, hanem logikai jellegű. Ugyanis az eseményeknek nem halmazokat, hanem állításokat feleltet meg. Nem szerepel nála a teljes additivitás és a feltételes valószínűség csak formálisan primér fogalom. Reichenbach elmélete „erősen R. von Mises hatása alatt áll”. Mindezek

következtében „a valószínűségszámítás szabatos matematikai megalapozására Reichenbach elmélete nem alkalmas.” (Rényi 1954a: 371.)

Kolmogorov és Rényi Alfréd munkássága megalapozta és lehetővé tette a valószínűségszámítás olyan új területekkel való bővülését, amelyek mind a mai napig tartanak. Ide tartozik a matematikai statisztika, az információelmélet, a sztochasztikus folyamatok elmélete, a véletlen gráfok elmélete.

3. A valószínűség fogalmának interpretációi

3.1. Az objektív valószínűség

Objektív valószínűség esetén a külvilág objektív egyedi eseményeinek vagy eseménytípusainak tulajdonságáról van szó. Ez teljesen független az eseményeket megfigyelő vagy észlelő emberi elmétől, az ember hitétől és elvárásaitól.

A valószínűségszámítás egyik legfontosabb alkalmazási területén, a véletlen tömegjelenségek körében beszélhetünk objektív valószínűségről. Ha véletlen tömegjelenségek hosszú sorozataiban egy meghatározott jelenség gyakorisága sűrűsödik egy bizonyos számérték körül és ettől annál ritkábban tér el, minél hosszabb a sorozat, akkor az objektív valószínűség egy speciális esetével van dolgunk, amit statisztikai valószínűségnek nevezünk.

Richard von Mises a valószínűség kizárólagos formájának a statisztikai valószínűséget tekinti. E felfogásából következően a valószínűség fogalma csak a szerencsejátékok, a biztosítási ügyletek és a fizikai jelenségek területén alkalmazható. Objektívnek tartja valószínűség-felfogását John Maynard Keynes (1883-1946) angol matematikus és közgazdász is, aki óriási szerepet játszott a 20. századi valószínűségelmélet és közgazdaságtan fejlődésében.

3.2. A logikai valószínűség

A logikai koncepció a valószínűséget az ítéletek közötti logikai vagy *a priori* viszonyoknak tekinti. Az értelmezés célja az volt, hogy létrehozzák az indukció formális tárgyalását.

Leibniz volt az első, aki a 17-18. században a valószínűségelméletet a logika egyik ágának tekintette és az axiomatizálását tűzte ki célul. Bár logikai fogalomnak tekinti, mégis azon a véleményen van, hogy a valószínűség objektív természetű.

A 19. században August De Morgan (1848), George Boole (1852) és William Stanley Jevons (1873) voltak a követői. A 20. században Keynes, valamint Harold Jeffreys (1891-1989) angol matematikus, statisztikus és geofizikus voltak a logikai interpretáció első megfogalmazói. Rudolf Carnap (1891-1970) német-amerikai filozófus pedig létrehozta annak szisztematikus kidolgozását.

Carnap a valószínűség logikai kategóriaként való interpretációját az egyik lehetséges, de nem az egyetlen értelmezésnek tekinti. Ő két valószínűségfogalmat különböztet meg. A probability₁ az ítéletek közötti relációs kapcsolatot jellemzi, azt a

fokot, amelyben egy tételt más tételek megerősítenek (*degree of confirmation*). A probability₂ események osztályai között fennálló viszonylatra vonatkozik. Tehát a valószínűség egyik fogalma logikai, a másik empirikus jellegű és mindkettő objektív.

Jeffreys és Keynes ezzel szemben a valószínűséget a racionális hit fokának (*degree of rational belief*) nevezi. Ez felveti a kérdést, hogy a fogalomnak van-e szubjektív tartalma.

3.3. A szubjektív valószínűség

A szubjektív valószínűség úgy fogalmazható meg, mint az egyén tudatának valamely dologra, eseményre irányuló mentális állapota. Ezért ez az értelmezés minden egyénnél más és más. Ezt az interpretációt a logikai értelmezés kritikájaként alkotta meg Frank Ramsey (1903-1930) brit matematikus, filozófus és Bruno de Finetti (1906-1985) osztrák származású, olasz matematikus. Szerintük a szubjektív valószínűség egy fogadási helyzettel határozható meg. Ugyanis az egyének egy fogadás során az eseményre vonatkozó hitük szerint tulajdonítanak valószínűségi értéket a kijelentéseknek.

A szubjektív valószínűség mellett ismeretes az episztemikus valószínűség. Ennek az a jellemzője, hogy az ember korlátozott tudásával kapcsolatos, másként „a valószínűség alkalmazásával összefüggő ismeretelméleti előfeltételek megjelölése.” (Szabó i.m.: 77.) Laplace szerint a természeti törvényeket éppen tudatlanságunk miatt nem ismerhetjük meg. A definíciókból kiderül, hogy a szubjektív és az episztemikus valószínűség különbözik egymástól, nem mosható össze.

Keynes különbséget tesz a szubjektivitás két formája között. Úgy véli, hogy a „szubjektív” lehet önkényes, illetve objektív körülmények által meghatározott.

Hogy mennyire sokarcú a valószínűség fogalma, az abból is kiderül, hogy ki mit ért az egyes kategóriák alatt. Néha a terminológiai különbségek mellett metodológiai eltérések is megfigyelhetők, amelyek félreértésekre adhatnak okot.

B. de Finetti szerint a valószínűség fogalmának nem lehet objektív jellege. R. Carnap szerint a valószínűségnek nem egy, hanem két fogalma van, az egyik empirikus, a másik logikai jellegű és mindkettő objektív, de emellett szubjektív valószínűség-fogalmat is értelmez. Jeffreys és Keynes úgy véli, hogy – bár a valószínűség nem vonatkozik az objektív valóságra, mégis objektív.

3.4. A klasszikus elmélet

Ez az elmélet véges számú és egyenlően valószínű egyedi eseményekre vonatkozik. Az ilyen jellegű problémák elsőként a szerencsejátékokkal kapcsolatban merültek föl és általában kombinatorikai eszközökkel lehetett megoldani őket.

A klasszikus valószínűség fogalmát – bár korábban már több tudós is adott rá valamilyen megfogalmazást – Laplace 1814-es művéből származtatjuk. Ő az episztemikus valószínűség képviselője volt, mert – mint láttuk –, úgy vélte, hogy a

valószínűség az emberi tudás korlátozottságából ered és részben a tudásunkra, részben a tudatlanságunkra vonatkozik.

A valószínűséget a következőképpen határozta meg: egy esemény valószínűsége az eseményt megvalósító kedvező esetek száma osztva az összes, egyformán lehetséges eset számával; a végeredmény tehát egy tört, amely a valószínűség mértéke. Az „egyenlően lehetséges” kifejezést az „elégtelen ok”-elvével magyarázta, amely szerint ha nincs okunk két vagy több eseménynél inkább az egyik bekövetkezésében hinni, mint a másikéban, akkor az eseményeket egyenlően valószínűnek kell tekinteni.

Az „egyenlően lehetséges” esetek meghatározása a gyakorlatban sem volt egyértelmű, sokszor még a legegyszerűbb kombinatorikai esetekben sem. Ezért az alkalmazása során a problémákra hibás megoldások adódtak. Voltak, akik az egyenlően lehetséges esetet egyenlően valószínűnek is tartották, ami szintén helytelen eredményekre vezetett. Lényegében a klasszikus valószínűség tarthatatlanná vált és szükség volt egy másfajta interpretációra.

3.5. A relatív gyakoriság vagy frekvenciainterpretáció

A klasszikus interpretáció hanyatlása és a statisztikus tudományok megjelenése a 19. században egy új valószínűség-interpretációhoz vezetett. Szabatos kidolgozói Hans Reichenbach, valamint Richard von Mises. Ebben az elméletben a valószínűségek nem egyedi eseményekhez, hanem eseménytípusokhoz kötődnek és maga az elmélet objektív szemléletű. A tudományos gyakorlat szempontjából ez a legfontosabb standard valószínűség-interpretáció. Elterjedését segítette, hogy a 19. századtól kezdve kiterjedt statisztikai adatbázis állt rendelkezésre a népességről (születésről, halálozásról, bűnözésről, betegségekről), amely bizonyos rendezettséget követett. A statisztika eleinte a társadalomtudományokban, majd a biológiai és fizikai tudományokban is megjelent.

A frekventista koncepció a valamilyen szempontból azonos tulajdonsággal bíró események sorozatát vizsgálja. A relatív gyakoriság elméletének első képviselői Robert Leslie Ellis (1817-1859) és John Venn (1834-1923) brit matematikus. John Venn az 1866-ban megjelent, „Logic of Chance” (*A valószínűség logikája*) című munkájában úgy fogalmazott, hogy „a valószínűség semmi más, mint arány.” Ezt tekintik a frekventizmus alaptételének. Venn másik, 1881-es művében, amely a „Symbolic Logic” címet viseli, a logikát mint algebrai struktúrát vizsgálta.

A relatívgyakoriság-elmélet több okból is támadható. Az a meghatározás, hogy a valószínűség a relatív gyakoriság határértéke egy végtelen sorozatban, azt tételezi fel, hogy a kísérletek száma minden határon túl tart a végtelenhez. Végtelen sok kísérlet elvégzése viszont két okból sem lehetséges. Egyrészt az emberi életkor véges, másrészt a sorozatot alkotó események körülményei is változhatnak hosszú idő alatt. Másféle ellenvetés pedig magával a valószínűség-fogalommal kapcsolatos. A k/n értékek nem alkotnak konvergens (összetartó) sorozatot akkor sem, ha a relatív gyakoriságok egy meghatározott érték körül ingadoznak. Tehát csak annyit lehet

mondani, hogy a relatív gyakoriság a valószínűség értékét nagy valószínűséggel megközelíti. Ez viszont *circulus vitiosus*, ezért nem alkalmas a valószínűség fogalmának definiálására.

3.6. A hajlam- (propensity) interpretáció

Ezt az elméletet az osztrák származású, angol filozófus, Sir Karl Raimund Popper (1902-1994) vetette fel először, 1957-ben. Korábbi, 1934-ben írt könyvében még a relatívgyakoriság-interpretációt fogadta el, mert úgy vélte, hogy a fizikában és a véletlen játékok elméletében a valószínűség fogalma kielégítően definiálható a relatív gyakoriság fogalmával. Ugyanakkor egy új, axiomatikus, interpretáció-független valószínűség-elméletet kívánt kidolgozni, amelyben az „elfogadhatóság” mértékének elnevezett dolog nem „valószínűség”, mivel annak tulajdonságai nem egyeztethetők össze a formális valószínűségszámítással. Az ő sajátos „formális” rendszerének sok különböző (pl. a klasszikus, a gyakorisági és a logikai) interpretáció számára is alkalmasnak kell lennie.

Amikor Popper ezen elgondolásait leírta, még nem ismerte Kolmogorov 1933-ban publikált valószínűségszámítási rendszerét. Később úgy ítélte meg, hogy Kolmogorov céljai az új elmélettel nagyon hasonlóak voltak, rendszerét azonban kevésbé tartja formálisnak, mint a sajátját. Azt a következtetést vonja le, hogy „Kolmogorov rendszere az enyém egyik interpretációjának tekinthető.” (Popper 1966: 432.) A továbbiakban ezt írja: „...olyan sorozatokat szerettem volna leírni, amelyek *véletlenszerű véges sorozatokból* keletkeznek a végtelenbe való átmenet révén. Két dolgot reméltem ezzel a módszerrel elérni: hogy közel maradjak ahhoz a sorozathoz, amely átmegy a véletlenség statisztikai tesztjein, és *bebizonyítam* a határtételt. Időközben azonban úgy találtam, hogy a valószínűség „mértékelméleti megközelítése” mind matematikai, mind filozófiai okokból jobb a gyakorisági interpretációnál.” (Popper i.m.: 444.)

Popper szerint a valószínűség fogalmának egyedi esetekre is alkalmazhatónak kell lenni, viszont erre a relatívgyakoriság-elmélet alkalmatlan. Ezért azt a gondolatot fogalmazta meg, hogy egy egyedi esemény valószínűségét az adott eseményt létrehozó körülmények együttes fizikai tulajdonságai határozzák meg. Azaz a fizikai rendszer „propensity”-je vagy „hajlama” arra, hogy létrejöjjenek az egyedi események, például realizálódjanak a kockadobások kimenetelében. A hajlamot a lehetőségek mértékeként, illetve „súlyaként” értelmezi, ugyanolyan fizikai mennyiségként, mint a tömeg vagy az erő. Ha a kísérletek körülményei megváltoznak, akkor a propensity értéke is megváltozik. Az ő valószínűség-felfogása objektív.

4. Keynes valószínűségelméleti felfogásáról

Közel 100 éve jelent meg Keynesnek „A Treatise on Probability” (1921) című könyve, és bizonyára ez az egyik legtöbbet idézett mű a szakirodalomban.

Megjelenésétől kezdve a szakmai érdeklődés középpontjában áll és se szeri, se száma a róla készült könyvszemléknek, elemzéseknek, magyarázatoknak és bírálatoknak. Mind a kortársak, mind az utókor matematikusai, filozófusai és közgazdászai kifejtették véleményüket a könyvről, és mind a mai napig folyamatosan újabb és újabb cikkek, hivatkozások, idézetek és elemzések megjelenése mutatja, hogy a következő generációk újra és újra „felfedezik” Keynes tanait. Valószínűségi logikájának összetettsége gondolkodásra készítet és ösztönzést ad a kutatóknak.

Keynes valószínűségi logikája részben Leibniz felfogásán alapul, amely objektív jellegű. Hársing szerint „Túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy Keynes alkotta meg azt a logikát, amelyet Leibniz tervezett, de nem valósított meg. A Treatise egészét áthatja a valószínűség logikai megközelítésének leibnizi hagyománya.” (Hársing 1971: 241.)

Keynesnél a valószínűség fogalma a racióális hit fokát (*degree of rational belief*) jelenti. Ő a valószínűségi logika alapvető feladatát az indukciós következtetések elméletének megalkotásában látja, és ezáltal lehetőség nyílik arra, hogy az ilyen következtetéseket egzakt módon kezeljék. A deduktív következtetésekkel szemben az induktív érvelés végeredménye nem függ közvetlenül a premisszáik igazságától.

A valószínűségi kalkulus alkalmazása az additivitás és a linearitás feltevésén alapul, de Keynes szerint ez csak egy speciális eset, általánosságban nem kell érvényesülniük.

Keynes bírálta Venn-t és a frekventista elmélet képviselőit, mert azonosították a valószínűséget a statisztikai gyakorisággal. A valószínűségi érték meghatározására szolgáló relatív gyakoriság értelmezése a az empirikus jelenségekre, a tapasztalatra támaszkodik. Bár Keynes elismerte a tapasztalat szerepét, de nem érezte elégségesnek a valószínűségi elmélet megalapozásához, szerinte azt precízebb alapra kell helyezni.

Szemléletesen mutatja a következő idézet Keynes elméletét: „Keynes valószínűségi teóriájának fő jellemzője a valószínűség többdimenziós jelenségként láttatása, valamint kételkedés a valószínűség teljes körű mérhetőségében. Ő fenntartotta a véleményét arról, hogy a valószínűségi reláció nem összehasonlítható a „több vagy kevesebb” alapján.” (Bélyácz 2011: 290.)

Keynest a legtöbb bírálat miatt érte, hogy a valószínűséget a hit fogalmával definiálja. Van, aki úgy véli, hogy a hit pszichológiai fogalom, még akkor is, ha az racionális.

Ramsey szerint a valószínűségnek precíznek, egzaktnak és számszerűnek kell lennie, ezért nem értett egyet Keynes valószínűség-felfogásával. Elmondhatjuk, hogy a valószínűség-értelmezésekről szóló viták Keynes elméletét illetően sem jutottak egyetértésre.

Hivatkozások

- ¹ A laikus sejtés az, hogy mindkét esetben ugyanannyi a valószínűsége. Hiszen egy hatos dobás valószínűsége $1/6$, 4 dobásé négyszer ennyi, vagyis $4/6$. A két hatos dobás valószínűsége $1/36$, 24 dobásé tehát $24/36$. Márpedig $4/6 = 24/36$. Ez nem helyes gondolatmenet! A klasszikus valószínűségszámítás módszerével azt kapjuk, hogy az első eset valószínűsége $P(A) \approx 0,5177$, ez nagyobb, mint a második eseté: $P(B) \approx 0,4914$. Tehát valóban előnyös arra fogadni, hogy egy kockával dobva az első négy dobás között lesz hatos.
- ² A Bernoulli család három generációjában 1654 és 1789 között kilenc neves matematikus és fizikus volt.
- ³ Ezek abból a helytelen feltevésből indultak ki, hogy az egyes esküdtek állásfoglalása egymástól független. Figyelmesen kívül hagyták, hogy az esküdtek a véleményüket ugyanazon tények, tanúvallomások alapján alakítják ki, általában ugyanazokat az osztályérdekeket képviselik, ugyanazon előítéletek hatása alatt állnak, stb. (Rényi 1954b: 454.)
- ⁴ A metrikus tér fogalma a matematikában olyan halmazt jelent, amelyen egy távolságfüggvényt értelmeznek, ami két elem közötti távolságot mér. Ez szoros kapcsolatban van az integrál fogalmával.
- ⁵ A halmazelmélet alkalmazásával a matematika egyéb fogalmait visszavezetjük, „redukáljuk” a halmaz fogalmára és különböző módszerekkel vizsgáljuk a halmaz tulajdonságait. A naiv halmazelméletben tetszés szerinti halmazokat képezhetek, ami ellentmondásokhoz vezetett. A modern halmazelmélet módszertani megszorításokat tesz a halmazok előállítására. A halmazelmélet előfutára Bolzano volt, aki 1851-ben használta ezt a fogalmat. A halmazelmélet szülőatyjának Cantor tekinthető, aki 1874-től foglalkozott azzal, hogy létezhet-e két különböző dimenziójú alakzat (pl. a négyzet és annak egyik oldala) között egyértelmű megfeleltetés a számság tekintetében. Eleinte úgy vélte, hogy ez lehetetlen, de 1877-re bebizonyította, hogy mégis lehetséges: egy n dimenziós tér egyértelműen leképezhető egy egyenesre, sőt, annak egy véges részére is.
- ⁶ Kolmogorov tudományos érdeklődése sokoldalú volt. A számelmélet kivételével a matematika majd minden ágában fontos eredményeket ért el. A számítási komplexitás fogalmával és elméletével a modern számítástudomány alapjait fektette le, és információelméleti módszereket vezetett be a dinamikai rendszerek elméletébe. A matematika mellett foglalkozott agrárkérdésekkel, a Naprendszer stabilitásának problémájával, orosz költők stílusjegyeinek mennyiségi elemzésével, születési és halálozási folyamatokkal, a Föld forgástengelyének mozgásával, fémek kristályosodásával, a turbulencia jelenségével, a számítási komplexitás fogalmával és elméletével és információelméleti módszereket vezetett be a dinamikus rendszerek elméletébe. (Szász 2003)
- ⁷ Az axióma egyszerű megfogalmazásban nem más, mint olyan alaptétel, alapigazság, aminek a hitelessége nem vonható kétségbe, ezért adottnak vesszük az érvelés során. Egy matematikai tudományág axiómáinak összességét axiómarendszernek nevezzük. Az első (és évszázadokig egyetlennek hitt) ilyen axiómarendszer az euklideszi geometria volt az i.e. 300 körüli korból. A 19. században kidolgozott Bolyai-Lobacsevszkij-geometria már teljesen más axiómarendszert jelent és azóta is új axiómarendszerek jelentek meg.
- ⁸ A véletlen eseményeket halmazok reprezentálják és a valószínűség ezeken a halmazokon értelmezett normál mérték.
- ⁹ Rényi Alfréd akadémikus, a magyar valószínűségszámítási iskola létrehozója. Tudományos munkássága csaknem az egész matematikát felöleli, amelynek szinte minden ágában maradandót alkotott. A valószínűségelmélet általa létrehozott új rendszerének eredményeként a fizikában, főleg a kvantummechanikában több probléma is megoldódott. Behatóan foglalkozott a matematikával kapcsolatos filozófiai kérdésekkel, és az ő kezdeményezésére indult meg az ókori matematika történetének hazai kutatása. Tevékenyen részt vett a hazai és a nemzetközi tudományos életben. Meghívottként neves külföldi egyetemeken és kongresszusokon tartott előadásokat. Oktatói és

kutatói munkája mellett számos tisztséget töltött be mind magyar, mind külföldi szervezetekben. Munkája elismeréseként 1949-ben és 1954-ben Kossuth-díjjal jutalmazták. Tiszteletére az MTA Rényi Alfréd Matematikai Kutató Intézete 1972-ben Rényi-díjat alapított, amellyel minden évben a nemzetközileg is kimagasló matematikai teljesítményt ismerik el.

Felhasznált szakirodalom

- Amsterdamski, S. (1965): A valószínűség mint az ítéletek relációs jellemzője. Magyar Filozófiai Szemle 1965/2. 249-273.
- Bacon, F. (1620): Novum Organum I. és Új Atlantis. Budapest: Művelt Nép Könyvkiadó, 1954.
- Bélyácz Iván (2011): Kockázat, bizonytalanság, valószínűség. Hitelintézeti Szemle, 10. évf. 4. sz. 289-310.
- Denkinger Géza (1978): Valószínűségszámítás. Nyolcadik kiadás, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999.
- Hauwe, Ludwig van den (2011): John Maynard Keynes and Ludwig von Mises on Probability. Journal of Libertarian Studies Vol 22. 471-507.
- Hársing László (1971): J. M. Keynes valószínűségi logikája. In: Logikai tanulmányok (szerk.: Tamás György). Budapest: Akadémiai Kiadó, 239-261.
- Hársing László (1985): A tudományos vita és érvelés. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Keynes, J. M. (1921): A Treatise on Probability. London: MacMillan and Co., Limited St. Martin's Street.
- Kolmogorov, A. N. (1933): A valószínűségszámítás alapfogalmai. Budapest: Gondolat, 1982.
- Obádovics J. Gyula (2016): Valószínűségszámítás és matematikai statisztika. Budapest: Scolar Kiadó.
- Popper, K., R. (1966): A tudományos kutatás logikája. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1997.
- Prékopa András (1962): Valószínűségelmélet műszaki alkalmazásokkal. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Rényi Alfréd (1954a): A valószínűségszámítás új axiomatikus felépítése. MTA Matematikai és Fizikai Osztályának Közleményei, IV. kötet, 3. szám 369-428.
- Rényi Alfréd (1954b): A valószínűségszámítás történetének rövid áttekintése. MTA Matematikai és Fizikai Osztályának Közleményei, IV. kötet, 4. szám 447-466.
- Rényi Alfréd (1966): Valószínűségszámítás. Budapest: Tankönyvkiadó, 1973.
- Rényi Alfréd (2005): Ars Mathematica. Rényi Alfréd összegyűjtött írásai. Budapest: Typotex Kiadó.
- Szabó Árpád (1978): A görög matematika kibontakozása. Budapest: Magvető Kiadó.
- Szabó Gábor (2013): A valószínűség interpretációi. Budapest: Typotex Kiadó.
- Szász Domokos (2003): Kolmogorov, a kozmikus matematikus. Magyar Tudomány 4. sz. 499-503.
- Székely J. Gábor (2004): Paradoxonok a véletlen matematikájában. Budapest: Typotex Kiadó.

FEJLŐDÉS, EMBER ÉS KÖRNYEZETE – ETIKA ÉS KOCKÁZATKEZELÉS KÉRDÉSEI

GYULAFFY Béláné DR. BERÉNYI Mária¹ – HOLMÁR Krisztina²

A világgazdaság fejlődése az elmúlt közel 200 év alatt meglehetősen gyors és erőteljes volt. A változás következményeivel nem foglalkozott a gazdaság fejlesztésével elfoglalt emberiség. Ennek következményeként meglehetősen súlyos állapot alakult ki a víz, a levegő, az embert körülvevő környezet teljes egészében. A pénzügyi stratégia elfogadásával háttérbe szorult a változás figyelése, így a környezeti károsodás csak akkor került előtérbe, amikor a megoldás már nem volt halogatható, azaz emelkedő átlaghőmérséklet, süllyedő talajvízszint, romló levegő stb.

„Az életben tehát sokan a hírnév, mások a pénz szolgálatába lépnek, a legjobb választás azonban azoké a keveseké, akik a természet szemlélésével, és a bölcsesség szeretőiként töltik idejüket.” (Pythagoras „A filozófia atyja” i.e. 570-490)

Az ember tevékenysége és ennek feltételrendszere

Az emberi tevékenység fejlődése természetes környezetben kezdődött. Hosszú idő elteltével képessé vált környezetének alakítására. A jelen időszakban az emberi tevékenység természeti, társadalmi és mesterségesen épített környezetben történik. Ebben a hármas egységben rejlik az ember gazdálkodásának legnehezebb feladata, azaz, hogy az egyes részterületek ne egymás rovására fejlődjenek. A fejlődés csak abban az esetben maradhat fenn, ha az ember képessé válik arra, hogy önkorlátozó módon csökkentse a tevékenységéből adódó kockázatokat és ezek természetkárosító hatásait. Fontos, hogy az ember a jövő generációk érdekében óvja a természeti környezetet, olyan megoldásokkal építse a mesterséges környezetet, hogy ne veszélyeztesse a földi élet törékeny egyensúlyát. A mesterséges környezetet saját maga hozza létre, azaz ebbe tartozik az épített tárgyi feltételek sora, de ehhez kapcsolódik a fogyasztás és ennek segítő feltételrendszere (ma már beleértve a teljes információrendszert is). Bármely terület eszközeinek elhasználódása környezetet károsítóvá válhat, ha a fejlesztők időben nem gondoskodnak ennek tudatos megváltoztatásáról.

Az ember és a természet viszonyában érdekes együttműködés jelenik meg a jelen időszakban: szükségletkielégítése okán szennyezi a környezetét, mivel

---

¹ főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola

² főiskolai docens, Tomori Pál Főiskola

kényelmesebben, komfortosabban szeretne élni (pl. télen fűtés, nyáron hűtés), miközben elemi kötelessége óvni a természetet az elkövetkező generációk számára.

Az ember a XX. században elfelejtett odafigyelni a természet törvényeire. Ennek következménye a jelenleg erőteljesen ható környezetkárosodás. Úgy is megfogalmazható, hogy felborult a természet rendje. A pénzközpontú gondolkodás komoly átalakítást hozott a „hallgatag” természet tekintetében. Ez pedig óriási veszély forrása lehet, hiszen a hosszú ideig tartó lassú átalakulási folyamat egyszerre erőteljes következményt eredményezhet, ami meglehetősen súlyos lehet az élővilág egészére, beleértve az embert is.

Természet – gazdaság – kockázatok

Az eddigiekből látszik, hogy az ember a természeti környezetbe ágyazza be saját mesterséges rendszerét. Tevékenysége is ezen rendszerformáló sajátosságokkal jelenik meg. Ennek sajátos formájaként a munkamegosztás működik. A társadalmi-termelési folyamat differenciálódása az egyszerű változatoktól a bonyolultabb formák felé tart, miközben időben, térben és eszközök tekintetében is jelentős fejlődés mutatkozik. A természet fejlődését az evolúció jellemzi. A folyamat jellemzője, hogy azok a fejlődési stratégiák váltak meghatározóvá, ahol a folyamat alakításának energiaigénye alatta maradt a megszerezhető értékszintnek. Ez az eltérés tette lehetővé az életben maradást (pl. élelemszerzés esetében). Ezt leste el az ember a természettől, amikor kidolgozta eredménytermelő stratégiáját, azaz minél kisebb ráfordítással, minél magasabb eredmény elérését. Ekkor azonban figyelmen kívül hagyta az eredmény elérésével párhuzamosan megjelenő természeti következményeket. Megfeledkezett arról, hogy a természeti folyamatok esetében a kockázat egyáltalán nem jelent meg, mivel a természet a korrekciót minden esetben a saját rendszerén belül automatikusan kezelte. Az ember a továbbiakban rendszerelméleti formát alkotott, amelynek keretében az erőforrások együttműködő rendszerét felhasználva adott feladatot valósít meg maximális eredményességgel. Az ember tehát megtanulta a leckét, maximálisan alkalmazkodni a feltételekhez, mert ez teszi lehetővé a fejlődést. Létrehozta a maga stratégiai rendszerét, azaz a K+F, a termelés, a humán erőforrás és a pénzügyi stratégia rendszerét.

A K+F tekintetében ma a világgazdaság egésze versenyben áll, hiszen a pénzügyi eredmények, az extraprofit megjelenése ebből a változásból fakad. A pénzügyi eredményekhez azonban a kockázatok társítása szükséges, mivel minden lényeges változás a pénzügyi lehetőségek mellett jelentős kockázati tényező(ke)t tartalmaz (egészségügyi, környezeti, ökológiai problémák, légkört károsító gázok, hőmérséklet-emelkedés stb.). Ezt a folyamatot követheti a termelés, amely új termékek tömeges gyártását, szolgáltatások létrehozását és értékesítését jelenti (idetartozik az utóbbi időszakban az internetes megoldások sora), amely lényeges környezeti szennyeződést is eredményezhet (pl. fényszennyezés, elektroszmog, tömegesen kidobott használati cikkek, eszközök stb.), és mindemellett sok jól képzett

szakember munkáját és együttműködését igényli. Ez teszi szükségessé az élethosszig tartó tanulást, amely a munkaerő-gazdálkodás olyan rendszerét igényli, ahol a munkanélküliség képzéssel társulva új ismeretek elsajátításával aktív munkaerőpiaci részvételt hoz létre – mintegy rotációs rendszerben. Mindennek kialakítását és a folyamat ellenőrzését pedig a pénzügyi stratégia teszi teljessé. A cégeknek és vezetőiknek a folyamat egészét tekintve igen jelentős a társadalmi felelőssége.

Ebben a folyamatban az ember gondolkodása, etikai viselkedése és ezek együttes változásai tükröződnek, amelyek jelentős kockázati tényezőként jelennek meg. Az egyén és a közösség is meghatározott kockázattűrő képességgel rendelkezik, ezért fontos feladat a felmerülő kockázatok menedzselése. Ez a kockázatok tudatos ismerete mellett ezek aktív kontrollját jelenti. A megvalósítás kapcsán alapvető kérdés minden esetben a döntéshozatal. A tulajdonos által hozott döntés jellemzően hosszú távra szóló, míg a menedzsment klasszikusan a rövid távban érdekelt. Mivel nem tulajdonos, felelőssége etikai jellegű. A döntések folyamata meghatározó a cég tevékenysége, piaci helyzetének alakulása tekintetében, ám egyben meghatározó a cég arculata, így a hosszú távú fennmaradása tekintetében is.

Üzleti etika – ökoetika

A XX. században fontossá vált az üzleti etika, mivel ez irányelveket, útmutatást ad arra vonatkozóan, hogy a gazdasági életben, a tevékenységek megvalósítása kapcsán mi a helyes magatartás és mi az elítélendő. „Az üzleti etika az erkölcsi normák üzleti életben való olyan, a közmorál által elfogadható érvényesítése, amelyben megjelenik az alkalmazottakkal, a fogyasztókkal, az üzleti partnerekkel, a versenytársakkal és a környezettel, valamint a társadalommal szembeni vállalati felelősség.” (Gyulaffy 2014: 23.)

Annak ellenére, hogy az üzleti etika alapelvei folyamatosan érzékelhetőek voltak a cégek működése során, mégis akkor kerültek csak előtérbe, illetve az üzleti kategória szintjére, amikor a közösségi értékrend lett a meghatározó. A közösségi értékrend meghatározó jellege azért fontos, mert a globalizált világ minden lépése a világ egészére hatással lévő változásokat eredményez. Kiemelkedő szerepet kapnak a következők: környezetvédelem, egészségvédelem, energiatakarékosság, termékminőség és biztonság, emberi tényező, fogyasztói érdekvédelem.

A munkamegosztás, majd a globalizáció létrejöttét követően a mai gazdasági kapcsolatok nemcsak országon belül, hanem nemzetközi szinten jönnek létre. A nemzetközi kapcsolatokban részes cégek mindegyike etikai, gazdasági, jogszabályi és egyéb kérdések (pl.: kultúra) tekintetében a saját megszokott feltételeitől eltérő környezetben dolgozik, és emellett a helyi szokásokhoz is alkalmazkodnia kell. Hosszú távon csak akkor maradhat az együttműködő rendszerben, ha képes az alkalmazkodásra. Ezt segítő hoztak létre az EU, az ENSZ, az OECD, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal és más nemzetközi szervezetek szabályokat, amelyek irányadóak a tevékenység alakítása kapcsán. A nemzetközi együttműködés

során tekintettel kell lenni a nemzetközi üzleti etika feltételeire is, amely – csak felsorolás jelleggel, a legfontosabbakra tekintettel – a következő: méltányosság, tárgyilagosság, diszkrimináció-mentesség, a közösség és a személyiség tisztelete.

A fejlődés korai szakaszában az érték, míg a jelen időszakban a piaci értékítélet a meghatározó. A piaci értékítélet szerint eszköznek kell tekinteni a felhasználható termelési feltételeket. Ilyen a termőföld is a mezőgazdasági termelés számára. A föld korlátozottan áll rendelkezésre, helyhez kötött, nem lehet mással pótolni és nem lehet újratermelni. Csak akkor lehet hosszú távon gazdaságosan felhasználni, ha kellő állapotú megőrzése megtörténik, azaz visszapótolják a felhasznált talajertőt. Ez lehet vegyi anyagokkal (ám ekkor a talajszerkezet károsodhat), lehet mikroorganizmusokkal és természetes alapú anyagokkal (pl. trágya). A talajerő visszapótlása nagy odafigyelést igényel, hiszen fontos, hogy alacsony legyen a környezetterhelés, érvényesüljön a költségtakarékosság, és megfelelő hozadék keletkezzen. A mezőgazdasági termelés az ökoszisztémát meglehetősen erősen terheli, továbbá magas a víz és a talaj környezeti terhelésének nagysága is. A modern ember nem figyel kellően a természet változásaira. Sok esetben igen jelentősen terheli a környezetét a saját jóléte érdekében. A jelen időszakra nyilvánvalóvá vált, hogy a természeti környezet terhelése magasabb, mint eltartó képessége, illetve teherbírása. Ezt jelzi sok állat-, és növényfaj eltűnése a környezetünkben, illetve az egyre jelentősebb számú veszélyeztetett fajok megjelenése (pl. méhek, ha eltűnnek nem lesz gyümölcs, fecskék, ha kevesen lesznek, óriási szúnyoginvázió lehet, stb.).

A természeti népek és a máig élő, fennmaradt nagy kultúrák (pl. hinduizmus) másként értékelik ezeket a feltételeket, mert az állandóra, a körforgásszerűen változóra figyelnek, és a természettől csak a többletet, a felesleget veszik el. Ezt tekinthetjük ökológiai etikának.

Az ökológiai etika vagy röviden ökoetika több fontos feltételre alapozott, amely a következőkben foglalható össze röviden:

- „a természet egészének volta,
- az élet (növényi, állati, emberi lét) tisztelete, amelyet Albert Schweitzer hirdetett meg, és attól óvja az embert, hogy bármely élőlényt elpusztítson, vagy neki fájdalmat okozzon, míg Peter Singer már az állatok felszabadításáról beszél,
- a természet egészének és az egyes alkotóelemeknek (növények, állatok) önálló joga, azaz a nem emberi lények belső értékének az elismerése,
- az ember, mint az élővilág vezető erejének felelőssége, mint a természet polgára kell hogy tevékenykedjen, vigyázva az ökológiai összhangra,
- a természet megjelenési módja (Istent és az állam formáit jelenti),
- a természethez kapcsolódó munka és életfeltételek alakítása során az alázat megtartása,
- a technológiai változások tudatos és környezetbe illeszkedő megvalósítása (pl. vegyi anyagok összekapcsolódó hatása, reakciója a talajban, a növényekben,

stb., elfogadva ennek pénzügyi gondjait és biztosítva a finanszírozást az anyagok alkalmazása előtt!)” (Gyulaffy 2014: 18.)

A fentieket átgondolva jól látszik, hogy az ökoetika nagyon komplex együttműködést igénylő feltétel sor, amely az egész világ együttműködését igényli, mivel minden ország tevékenysége az egész Föld esetében fejt ki hatását. (Emlékeztetni szeretnénk például a DDT – diklór-difenil-triklóretán, nagy hatású rovarmérég – alkalmazására a múlt század 60-70-es éveiben, amelynek hatása 2000 után jelentkezett az északi tengereken, akadályozva a pingvinek szaporodását, mert elvékonyodtak a tojáshéjak és tönkrement a fióka). Az egész folyamatnak az egyetemes emberi jogok, az emberi méltóság tiszteletben tartása az alapja. A résztvevők (államok, kormányok) minden tagjának alapvető felelőssége a Föld állapotának megőrzése, illetve javítása.

Ökológiai gondolkodás és felelősség

Az ökológia a biológia területéhez tartozó élőlényközpontú tudomány. A környezetbiológiai jelenségeket létrehozó, alakító okokat, feltételeket kutatja, figyelemmel a jelenségek mechanizmusára és háttérre. Figyeli az élőlénycsoportok tér-, és időbeli eloszlását és az ezt kiváltó okokat. Van olyan vélemény is, hogy az ökoszisztémák működésével foglalkozik. Nem azonos a környezettel, illetve a környezet-, vagy természetvédelemmel, ám ezek a tudományterületek felhasználják az ökológiai kutatások eredményeit. Az ökológia sem egységes tudomány, számos részterülete van, ilyen a vízügyi ökológia, a környezet-, és természetvédelmi ökológia, a közegészségügyi és állategészségügyi ökológia stb.

A modern ember a természetet „leigázni” szeretne volna, de rájött, hogy a természeti erőforrások korlátozottak, a technológiai megoldások meglehetősen sok környezeti kárt okoznak, így fontossá vált számára az ökológiai koncepció kérdése. Kidolgozott egy mérőszámot, az ökológiai lábnyom fogalmát, amely azt mutatja meg, hogy adott technikai fejlettség esetén az emberi társadalomnak milyen mennyiségű földre, vízre van szüksége önmaga fenntartásához és az általa megtermelt hulladék megszüntetéséhez (elnyeléséhez).

Mára fontossá vált a környezet védelme, a környezettudatosság, bár még ma is igen kevés súlyt kap a világ gazdaságpolitikai szempontjai között és az ember gondolkodásában. A cégek, illetve az országok esetében ez azért jelentős kérdés, mert a fejlesztések mellett ezek kedvezőtlen hatásaira is figyelemmel kell lenni, és a védelemről, valamint a helyreállításról is gondoskodni kell, ami jelentős pénzügyi hatással jár (költségnövekedés a fejlesztésben, ami csökkenti a végső nyereséget).

A cégek és országok esetében is megjelenik tehát az ökológiai felelősség, ami két fontos területet ölel fel, ezek:

- felelős termelő fogyasztás, azaz a tevékenység kapcsán környezettudatos magatartás legyen, pl. energiatakarékosság, szemétkezelés, hulladékgazdálkodás,
- felelős felhasználási fogyasztás, azaz a hulladékkezelésre a szükséges pénzügyi feltételek már a termelésnél rendelkezésre álljanak (pl. visszavenni a használt eszközöket, pl. monitort, hűtőgépet stb., hogy ne kidobott környezetszennyező anyagokká váljanak).

Az ökológiai felelősségvállalásnak a következő szintjei alakultak ki:

- agresszivitás – a cég döntéseinél nem figyel a környezetre, a felelősséget másra hárítja,
- felelősség – a cég elismeri a gondokat, vállalja a felelősséget, és a helyreállításhoz biztosítja a szükséges forrásokat, és törekszik a kijavításukra,
- érzékenység – amely esetben a cég keresi az alternatív megoldásokat, minden építő kritikára figyel, és a lehetőségeket kihasználja.

A környezet védelme mellett fontos a környezetgazdálkodás kérdéseinek vizsgálata is. Erre azért van szükség, mert a gazdálkodáshoz pénz kell. A környezetgazdálkodás kapcsán figyelni kell arra, hogy a változó gazdasági, közlekedési, társadalmi és egyéb építési feltételek mellett jelentős környezetterhelés jöhet létre. Például az úthálózat építése az állatok élőhelyének megzavarását eredményezheti, balesetveszélyt okozhat, légszennyezést eredményezhet, zajszennyezés keletkezhet, természetes vízfolyások folyásirányának elvágása miatt hosszú távon a létrehozott építmény károsodását eredményezheti, stb. Éppen ezért a fejlődés sokszínűsége szükségessé tette a befolyásoló tényezők elemzését. A modell kidolgozását Németország, Hollandia és Japán kezdeményezésére indították el technológiai hatáselemzés (*TA – Technology Assessment*) néven.

Összegzés

A jelen időszakra a világ globalizált egysége olyan mértékű lett, hogy a termelési, kereskedelmi, gazdasági és pénzügyi folyamatok nemzetközi méretűvé váltak, a környezeti kockázatok és ezek hatásai is nemzetközi szinten jelennek meg. A kockázatok kezelése alapvető feladat, mivel adott gazdálkodó egység tevékenységéhez kapcsolódik. Tudatos termelési és gazdálkodási modell kialakításával és a környezetben élők tiszteletben tartásával létrehozható olyan tudatos környezetgazdálkodási modell (koncepció), amely hosszú távon lehetőséget ad az ember számára a Föld nevű bolygón az életre. Ehhez tudatformálás szükséges az oktatásban, a cégvezetésnél, a befektetések tekintetében, az innovációk kidolgozása és bevezetése esetében, valamint tudatos együttműködés a természettel, más országok jogalkotóival (illetve nemzetközi jogszabályok megalkotásában), és

nemzetközi együttműködés a környezettudatos megoldások feltárásáért, kidolgozásáért és bevezetéséért.

Felhasznált szakirodalom

- (1) Friedrichs, Günter – Schaff, Adam (1984) (szerk.): Mikroelektronika és társadalom – Áldás vagy átok. Jelentés a Római Klub számára. Budapest: Statisztikai Kiadó Vállalat.
- (2) Giddens, Anthony (2005): Elszabadult világ – Hogyan alakítja át életünket a globalizáció? Budapest: Napvilág Kiadó.
- (3) Gyulaffy Béláné dr. (2014): Üzleti etika. Kalocsa: Tomori Pál Főiskola. 92 oldal, ISBN: 9789638967947
- (4) László Ervin (1998): Harmadik évezred – Veszélyek és esélyek. A Budapest Klub első jelentése. Budapest: Új Paradigma Kiadó.
- (5) Martin, Hans-Peter – Schumann, Harald (1998): A globalizáció csapdája – Támadás a demokrácia és a jólét ellen. Budapest: Perfekt Kiadó.
- (6) McCormack, Mark H. (1988): Amit a Harvardon sem tanítanak – avagy a józan ész iskolája. Budapest: Pallas Lap- és Könyvkiadó.

A GAZDASÁGI JELLEGŰ BŰNCSELEKMÉNYEK ELKÖVETÉSI MÓDSZEREINEK VÁLTOZÁSA

DR. HEGEDŰS Mihály

(főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola)

A gazdasági bűnözés a gazdálkodás egyes területein megvalósuló olyan bűnözési forma, amely alkalmas arra, hogy a törvényes gazdálkodás kereteit sértse vagy veszélyeztesse. Hétköznapi értelemben a gazdasági bűnözés a gazdasági élet szereplőinek olyan jogellenes vagy erkölcstelen magatartása, amelynek következtében az elkövetők rendszerint anyagi előnyre tehetnek szert. A gazdasági bűncselekmények elkövetési formái, módszerei változnak ugyan, de a gazdasági élet állandó átszerveződése kapcsán azok mindennapjaink részévé váltak. Az egyes kormányok számos intézkedést hoznak a gazdaság kifehéritése érdekében, de egyrészt a módszerek kevésbé bizonyulnak hatékonyaknak, másrészt az elkövetők az információk birtokában gyorsabban alkalmazkodnak a változásokhoz, mint maga a bűnüldöző rendszer. A digitalizáció fejlődésével egyre kifinomultabbá válnak az egyes gazdasági jellegű bűncselekmények elkövetési módszerei, egyre nagyobb teret nyer az információs rendszer vagy adat megsértése, s e gazdasági bűncselekmények elhárítására, felderítésére a hatóságok jelenleg még nincsenek kellően felkészülve.

Kulcsszavak: gazdasági bűncselekmény, információs rendszer, visszaélés, digitalizáció, kiberbűnözés

1. Bevezetés

A gazdasági bűncselekmények területén hagyományos elkövetési területnek a költségvetést károsító bűncselekményeket tekintjük, noha az gyakran együtt jár a gazdálkodás rendjét, illetve a vagyont sértő bűncselekmények elkövetésével.

A költségvetési csalás alatt az adó- és járulékbefizetési kötelezettségek eltitkolását vagy manipulálását, a bevallásokban nem a valós gazdasági eseményeknek megfelelően történő bemutatását, az azokat alátámasztó bizonylatok megváltoztatását, az Európai Közösségek pénzügyi érdekeinek megsértését, a gazdasági előny jogosulatlan megszerzését, illetve a csalás minden olyan esetét értjük, amely a költségvetés sérelmével jár együtt (Hegedűs 2013 a).

Költségvetési csalást az követ el, aki „a költségvetésbe történő befizetési kötelezettség vagy költségvetésből származó pénzeszközök vonatkozásában mást tévedésbe ejt, tévedésben tart, valótlan tartalmú nyilatkozatot tesz, vagy a valós tény elhallgatja, költségvetésbe történő befizetési kötelezettséggel kapcsolatos kedvezményt jogtalanul vesz igénybe, vagy költségvetésből származó pénzeszközöket a jóváhagyott céltól eltérően használ fel.” (Btk. 2012, 396.§)

A gazdaságok és a technológiák fejlődésével, a globalizációval egyre nagyobb számban jelennek meg a vagyon elleni bűncselekmények kategóriájába tartozó, az

információs rendszer felhasználásával elkövetett csalások, illetve fellép az információs rendszer védelmét biztosító technikai intézkedések kijátszása.

A bűncselekményt az követi el, aki jogtalan hasznoszerzés végett információs rendszerbe adatot visz be, az abban kezelt adatot megváltoztatja, törli, vagy hozzáférhetetlenné teszi, illetve egyéb művelet végzésével az információs rendszer működését befolyásolja, és ezzel kárt okoz. Ezen bűncselekmény egyik kiemelkedő példája a meghamisított mérési könyvelési vagy beszámolási adatok elkészítése.

Hétköznapi értelemben e csoportba tartóznak ítéljük meg azt az elkövetési cselekményt, amely során valaki jelszót vagy számítástechnikai programot készít, átad, hozzáférhetővé tesz, megszerez vagy forgalomba hoz, illetve jelszó vagy számítástechnikai program készítésére vonatkozó gazdasági, műszaki, szervezési ismereteit más rendelkezésére bocsátja.

Ezen bűncselekmények tipikus elkövetői a hackerek (programozó szakemberek), a crackerek (programfeltörők) és a phrackerek (a telefonközpontok ismerői).

A világ digitális átalakulása elsősorban a termelékenység növelése és a működési célok megvalósítása miatt kerül előtérbe, ugyanakkor a fejlődés azt a veszélyt is magában hordozza, hogy személyes vagy gazdasági életünk adataihoz az információs technológia segítségével hozzáférnek, azzal számunkra erkölcsi vagy anyagi kárt okoznak. Az információ tehát továbbra is adat, amelyet csak az arra felhatalmazottak ismerhetnek meg, ezért azt minden eszközzel óvni és védeni kell a személynek, illetve a hatóságoknak egyaránt.

2. A kutatás feladata, célkitűzése, módszere

Jelen publikáció terjedelmi korlátok miatt csak részadatokat, a kutatás egy-egy szegmensét emeli ki, azonban ezek a részadatok önállóan is értelmezhetőek, az egyes összefüggések a részelemek tekintetében is vizsgálhatóak.

A tanulmány fel kívánja hívni a figyelmet az egyes bűncselekmények kategorizálási problémáira és arra is, hogy a statisztikai adatokból, illetve a sajtóértesülésekből levonható következtetések jelentős mértékben távol esnek egymástól.

A gazdasági bűnözés konstans veszélyt jelent. Az elemzés nem érinti a gazdasági bűncselekmények teljes körű elemzését, az Összegzés fejezet azonban az összefüggések miatt számos területre vonatkoztatható következtetéseket, javaslatokat fogalmaz meg.

A jelen elemzés feladata és célkitűzése, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy mindennapjaink digitalizációja számos veszéllyel jár, hogy az európai általános adatvédelmi rendelet (GDPR) betartása mellett saját védelmi rendszerünket is meg kell vizsgálni és a szükséges intézkedéseket annak védelme érdekében megtenni.

Jelen publikáció a BSR Bűnügyi Statisztikai Rendszer adatainak feldolgozásán, valamint korábbi kutatásaim eredményén alapul. A számviteli törvény jelentős változása miatt az eredmények vizsgálata során kiemeltük a 2016-2017. évek közötti

időszakban regisztrált bűncselekmények közül a számvitel rendjét sértő cselekményeket.

3. Eredmények

A hazai Btk. által használt vagyon elleni és a költségvetést károsító bűncselekmények besorolása jelentősen eltér a köznyelvben használatos gazdasági bűncselekmények besorolásától, amely sokszor értelmezési zavart is okoz.

A vagyon elleni bűncselekmények

- lopás
- rongálás
- sikkasztás
- csalás
- gazdasági csalás
- információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás
- hűtlen kezelés
- hanyag kezelés
- jogtalan elsajátítás
- orgazdaság
- jármű önkényes elvétele
- uzsora-bűncselekmény

A költségvetést károsító bűncselekmények

- társadalombiztosítási, szociális vagy más jóléti juttatással való visszaélés
- költségvetési csalás
- a költségvetési csaláshoz kapcsolódó felügyeleti vagy ellenőrzési kötelezettség elmulasztása
- jövedékkel visszaélés elősegítése

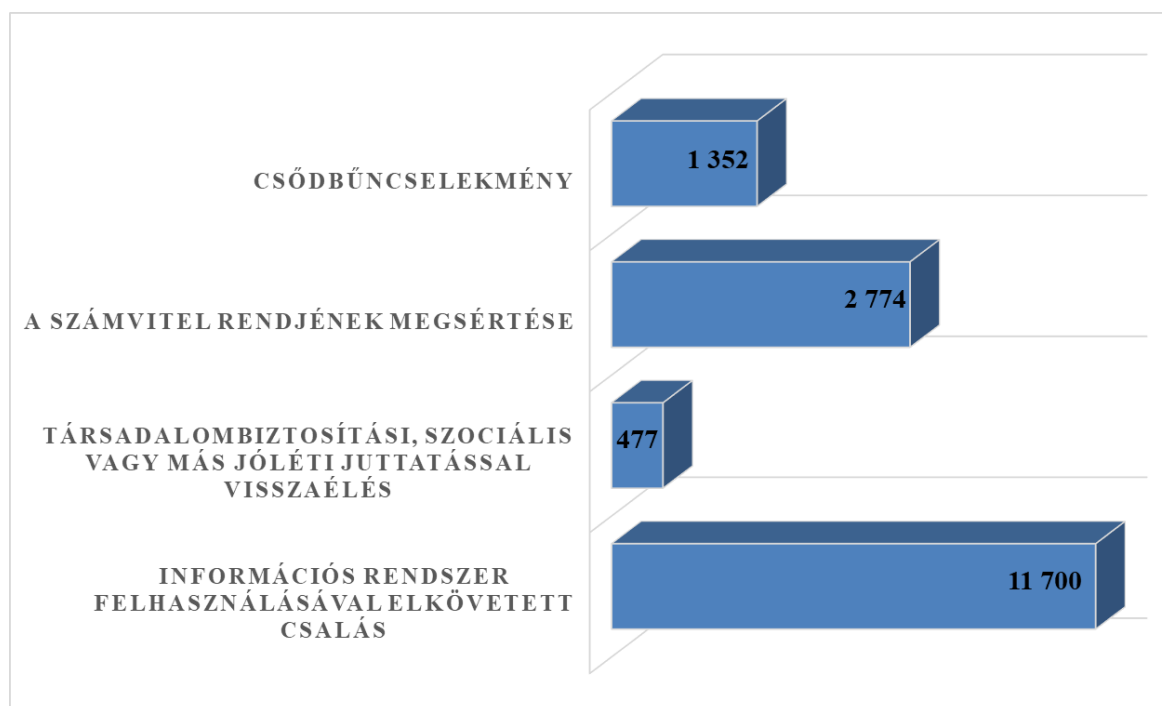
A gazdálkodás rendjét sértő bűncselekmények

- a számvitel rendjének megsértése
- csődbűncselekmény
- feljelentés elmulasztása a felszámolási eljárásban
- tartozás fedezetének elvonása
- engedély nélküli nemzetközi kereskedelmi tevékenység
- saját tőke csorbítása
- jogosulatlan pénzügyi tevékenység
- gazdasági adatszolgáltatási kötelezettség elmulasztása
- bennfentes kereskedelem
- bennfentes információ jogosulatlan közzététele
- tiltott piacbefolyásolás
- piramisjáték szervezése

- gazdasági titok megsértése

A 2013-2017. évek között regisztrált bűncselekmények száma **1.504.748** darab volt, ebből a vagyon elleni bűncselekmények száma **844.529** darabot, a költségvetést károsító bűncselekmények **11.390** darabot, a gazdálkodás rendjét sértő bűncselekmények **6.577** darabot tesz ki.

1. ábra: Egyes gazdasági jellegű bűncselekmények Magyarországon (2013-2017)

Forrás: BSR - Bűnügyi Statisztikai Rendszer: Regisztrált bűncselekmények száma, saját szerkesztés (adatok db-ban)

A számvitel rendjének megsértése

A számvitel rendjének megsértése a Btk. kategorizálása szerint a gazdálkodás rendjét sértő bűncselekmények közé tartozik. A rendelkezésre álló BSR - Bűnügyi Statisztikai Rendszer e tárgykörhöz rendeli az adóbevallás elmulasztása, az analitikai nyilvántartás, a beszámoló, a bizonylatok, az eredménykimutatás, a főkönyvi kivonat, a kiegészítő melléklet, a mérleg, az üzleti jelentés hiányos vagy nem megfelelő kitöltését.

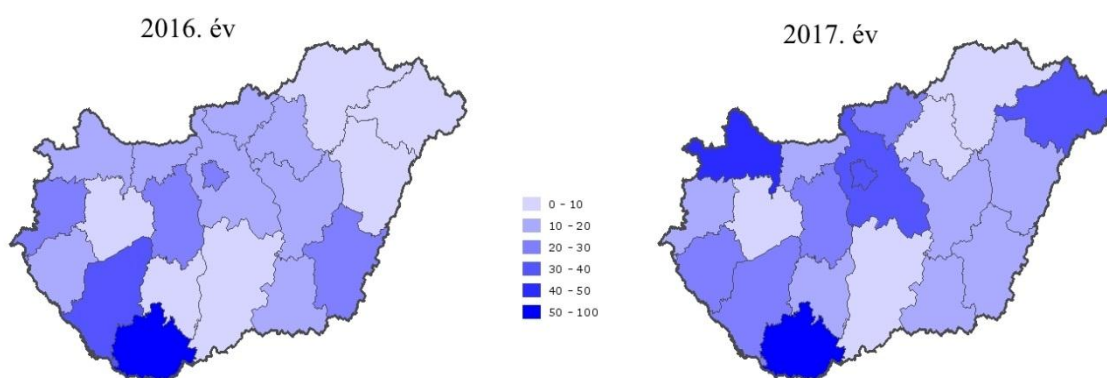
Számos publikáció (Hegedűs 2013 b; VISA 2013) foglalkozik a rejtett gazdaság problémakörével, amelyből az a következtetés vonható le, hogy hazánkban jelentős a vagyon elleni bűncselekmények, a költségvetést károsító, a gazdálkodás rendjét sértő bűncselekmények száma.

A statisztikai adatok azonban mégis mást mutatnak.

Az 1. számú diagramban feldolgozott adatok szerint a 2013-tól 2017-ig tartó időszakban a számvitel rendjét sértő bűncselekmény 2.774 darab volt, amely a gazdálkodás rendjét sértő bűncselekmények 42,18%-a, az összes regisztrált bűncselekmény 0,184%-a. 2013 előtt más publikációk (Hegedűs 2013b) is foglalkoztak e tárgykörrel, melyek szerint a vizsgált időszakokhoz képest nem történt jelentős növekedés a költségvetést károsító, valamint a gazdálkodás rendjét sértő bűncselekmények regisztrálása, felderítése területén. Az okok szerteágazóak, visszavezethetőek az elhúzódó nyomozásokra, a nem megfelelően lefoglalt eszközökre, a gyenge szakértői munkára. Az adatok elemzése még árnyaltabb képet mutat, ha a regisztrált bűncselekményeket összehasonlítjuk az e tárgykörben már jogerős bírói ítéletekkel. A bírósági tárgyalásokat az elhúzódó ítélkezések jellemzik, amelyek során számos esetben sor került az elsőfokú eljárás megismétlésére.

A felderítés hatékonyságának mértéke és a hosszan elhúzódó és sokszor enyhe ítéletek bünelkövetésre ösztönöznek. Az összes regisztrált bűncselekményhez viszonyítva a statisztika szerint nem számottevő azon büntettek száma, amelyek a számvitel rendjét sértik meg. A számvitelről szóló 2000. C törvény előírja a bizonylati rend, a könyvvézetési, beszámoló készítési kötelezettséget, ezek megsértése, megszegése jelenti a számvitel rendjének megsértését. A jogsértéssel a bűncselekmény elkövetője a megbízható és valós képet lényegesen befolyásoló hibát idéz elő, vagy az adott üzleti évet érintően a vagyoni helyzet áttekintését, illetve ellenőrzését hiúsítja meg. Az 1978. VI. törvény (korábbi Btk.) még büntette a gondatlan elkövetést, azonban az új Btk. (2012. évi C törvény) szerint e bűncselekmény csak szándékosan követhető el. A jogsértés elkövetője teljes tudatában van annak, hogy mit csinál egy ilyen büntett elkövetése során, ez nem fogható a véletlenre, gondatlanságra.

2. ábra: A számvitel rendjének megsértése büntettek megoszlása az elkövetésük helye szerint (2016-2017)

Forrás: BSR - Bűnügyi Statisztikai Rendszer: Regisztrált bűncselekmények száma az elkövetés helye szerint, saját szerkesztés (adatok db-ban)

A 2. ábra területi megoszlásban mutatja meg azon regisztrált bűncselekmények számát, amelyek során a 2016-2017. évben a számvitel rendjét vélhetőleg (még nincs

ítélet) megsértették. A 2016. évi adatok szerint összesen 385 darab számvitel rendjét sértő bűncselekmény volt, amely elkövetési cselekmény 2017. évre 462 darabra nőtt. A tematikus térképek jól mutatják, hogy egyes megyékben jelentős az e fajta bűncselekmények elkövetésének száma, míg más megyék tekintetében e jogsértés területén stagnáló, illetve csökkenő tendencia figyelhető meg.

A 2017. évi adatokat elemezve növekvő bűnelkövetés figyelhető meg, a legtöbb ilyen fajta gazdasági bűncselekmény Baranya és Győr-Moson-Sopron megyében volt. A térképek összehasonlításakor jól látszik, hogy komorabbá vált az ország térképe. A 2016. évben egy megye volt, ahol 50 felett volt a számviteli rendet sértő büntettek darabszáma. Baranya megyében 94 darab volt az e fajta gazdasági bűncselekmény, a 2016. évi adathoz képest 2017. évre 20 darabbal csökkent a jogsértések száma. 2017. évben Győr-Moson-Sopron megyében 43 alkalommal sértették meg a számviteli rendet.

2016. évben egy megyében átlagosan 19,25 darab számviteli rendet sértő büntettet követtek el, ez 2017. évre 23,1 darabra emelkedett. Területileg átrendeződtek a viszonyok, egyes megyékben kevesebb, másokban több bűncselekmény volt a 2017-es évben, ám az az adatokból és a térképekből is jól látszik, hogy összességében növekedés figyelhető meg a jogsértések számában.

Az információs rendszer, illetve adat megsértése (kiberbűnözés)

Az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás a 2013-tól 2017-ig tartó időszakban **11.700** darab volt, amely a vagyon elleni bűncselekmények 1,39%-a, az összes regisztrált bűncselekmény 0,778%-a.

A kiberbűnözést hétköznapi értelemben említhetjük számítógépes bűnözésnek is, mert a legalapvetőbb szükséglet a bűncselekmények elkövetéséhez egy számítógép. A kibertérben elkövetett jogsértéseket 4 csoportba sorolhatjuk az alapján, hogy a számítógép milyen kapcsolatban van a bűnelkövetéssel. A bűnözés történhet számítógép segítségével, irányulhat számítógépre (számítógépes hálózatokra), kapcsolódhat számítógéphez, illetve a bűncselekményt elkövetők behatolhatnak engedély nélkül számítógéprendszerekbe (Makó 2017).

Az információs rendszer és adat megsértése bűncselekményt az követi el, aki *„információs rendszerbe az információs rendszer védelmét biztosító technikai intézkedés megsértésével vagy kijátszásával jogosulatlanul belép, vagy a belépési jogosultsága kereteit túllépve vagy azt megsértve bent marad; az információs rendszer működését jogosulatlanul vagy jogosultsága kereteit megsértve akadályozza; vagy az információs rendszerben lévő adatot jogosulatlanul vagy jogosultsága kereteit megsértve megváltoztatja, törli vagy hozzáférhetetlenné teszi.”* (Btk. 2012, 423.§)

3. ábra: Biztonsági réses átverés lépései

Forrás: Europol: Economic Crime

A 3. ábrán egy lehetséges kibertámadás lépései láthatóak, ezek nemcsak a magánszemélyeket, hanem a vállalatokat is veszélyeztetik. Magyarországon az e fajta támadások még nem annyira elterjedtek, viszont a mai világban így is egyre nagyobb veszélynek vagyunk kitéve. Magyarországon jelenleg a legújabb veszélyt az jelenti, hogy a számítógépes bűnözők üzenetet küldenek a Nemzeti Adó- és Vámhivatal nevében. Azt írják az üzeneteikben a jogsértők, hogy a NAV által elkészített bevallása elkészült a megcélzott magánszemélynek és adó visszaigénylő pozícióban van a bűncselekmény áldozata. Arra kérik az egyéneket, hogy személyes és bankkártya adataikat küldjék meg részükre és így majd hozzájutnak a visszaigényelhető összeghez. A Nemzeti Adó- és Vámhivatal közleményben megerősítette, hogy nem küld ki ilyen üzeneteket, és arra kéri a lakosságot, hogy mindenki figyeljen oda és ne essen áldozatául a bűnözőknek.

Technológiák használata a visszaélések kivédésére

A digitális technológiák használata veszéllyel jár, amely során egyre nagyobb teret nyer magának a kiberbűnözés. Az újabbnál újabb digitalizációs megoldásokat azonban a visszaélések kivédésére is fel tudjuk használni. Azon technológiák tárháza gazdagnak mondható, amelyeket a vállalkozások, illetve akár a magánszemélyek is fel tudnak használni annak érdekében, hogy ne legyenek visszaélések áldozatai.

A gazdasági bűncselekmények által okozott károk megtérülése

A gazdasági bűncselekmények jelentős mértékű károkat okoznak Magyarországon, a statisztikai adatok és korábbi kutatásaink azt támasztják alá, hogy ezeknek csak elenyésző része térül meg.

1. táblázat: Gazdasági bűncselekmények által okozott károk és azok megtérülése
(2016-2018 I. félév)

Gazdasági bűncselekmény megnevezése	Okozott kár (Ft)	Megtérült kár (Ft)	Megtérülés aránya (%)
Költségvetési csalás	192 961 507 443	19 034 241 388	9,86
Csődbűncselekmény	13 283 443 482	126 092 412	0,95
Társadalombiztosítási, szociális vagy más jóléti juttatással visszaélés	79 545 954	7 289 107	9,16
Információs rendszer vagy adat megsértése	128 353 780	nincs adat	
Pénzmosás	154 170 005 114	1 706 651 907	1,11
Tartozás fedezetének elvonása	987 627 529	79 358 999	8,04
Rossz minőségű termék forgalomba hozatala	5 778 423	nincs adat	
Fogyasztók megtévesztése	12 110 102	nincs adat	
Versenyhátrány utánzása	434 119 169	213 596 771	49,20
Összesen	362 062 490 996	21 167 230 584	5,85

Forrás: BSR - Bűnügyi Statisztikai Rendszer: Regisztrált bűncselekmények, saját szerkesztés

Az 1. számú táblázatban a különféle gazdasági bűncselekmények által okozott károkat elemeztük. 2016. évtől 2018. I. félévének végéig csak a gazdasági bűncselekmények által okozott károk több mint 362 milliárd forintot tettek ki. A megtérült károk értéke a vizsgált időszakban alig több mint 21 milliárd forint, ami azt jelenti, hogy csupán 5,85 százaléka térült meg az okozott károknak. A 2 fő bűncselekmény, ami a legnagyobb veszteségeket idézi elő, az a költségvetési csalás és a pénzmosás. A publikációnkban elemzett adatok azt mutatják, hogy a költségvetési csalás okozta káresemények értéke adja az összes gazdasági jogsértés okozta kár 53,3%-át. Jelentős hányadot képvisel a pénzmosás is, 42,6%-a az összes kárértéknek.

4. Összegzés

A digitalizáció fejlődésével kapcsolatosan megfigyelhető, hogy a számvitel rendjének megsértését számos esetben az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalásokra alapozzák.

A PwC Magyarország „A gazdasági bűnözés konstans veszélyt jelent” című kiadványában elemzi a visszaélésektől védő technológiák alkalmazását.

A felmérés rámutat arra, hogy a külföldi és hazai vállalatok egyaránt használják a különböző megoldásokat, ám még mindig van, ahol a költségek gátat szabnak a fejlődésnek, számos egyéb területen is alkalmazhatóak lennének a technológiák nyújtotta lehetőségek. A vállalatok folytathatnak periodikus elemzéseket, a technikai megoldások a folyamatos figyelést is lehetővé teszik. Ezek mellett lehetőség van proaktív felderítésre, tranzakció tesztelésre, e-mail figyelésre, szerződések vagy egyéb strukturálatlan adatok vizsgálatára, a Big-Data hasznosítására, adatok képi megjelenítésére, a kommunikáció figyelésére, GRC (vállalatirányítási, kockázatkezelési és megfelelési) megoldásokra, mintafelismerésre, anomáliák felderítésére, mesterséges intelligencia alkalmazására, illetve adattudósok alkalmazására is (PwC Magyarország 2018).

A vagyont, a költségvetést károsító és a gazdálkodás rendjét sértő bűncselekmények napjaink részévé váltak.

A digitalizáló fejlődését nemcsak téves, adóelkerülő magatartásra lehet felhasználni, hanem az ellenőrzés fokozására is.

A kiskapuk lassan bezárulnak, noha még sok a teendő. Az online számlázás megvalósításával már jelentősen csökkent a bűncselekmények elkövetésének lehetősége, de az igazi megoldást a készpénzfizetés korlátozása jelentené.

Egyetértek azon javaslatokkal, amelyek 1 000 EUR-ban határoznák meg a készpénzfizetés maximális értékét, vagy olyan pénztári terminál használatával, amely a NAV-hoz be van kötve. Az egyéni vállalkozók, őstermelők, a mikrovállalkozók a NAV által biztosított ingyenes internetes számlázó programmal állíthatnák ki számláikat, amely jelentősen növelné az ellenőrzés lehetőségét. Egyes foglalkozási ágak tekintetében szintén elő lehetne írni e program használatát és megoldódna a bevételi nyilvántartás problémaköre is.

Felhasznált szakirodalom

1. BSR – Bűnügyi Statisztikai Rendszer: Regisztrált bűncselekmények száma az elkövetés helye szerint 2013.01.01-2018.06.30. Letöltve: https://bsr-sp.bm.hu/SitePages/ExcelMegtekinto.aspx?ExcelName=/BSRVIR/Regisztr%C3%A1lt%20b%C5%B1ncselekm%C3%A9nyek%20sz%C3%A1ma%20az%20elk%C3%B6vet%C3%A9s%20helye%20szerint_ver20180713094758.xlsx&Token=VDA1WVpLRmdIbGImZU0zak85V25tQkhyWIVnMEZPTHRZcExYR2dZdVhadUxEeGhjcms4c1V3ekxnUXZyZjZGZ2V1UWhLamp1TE1GYmpMTDB1NmpaanU5UU1pWVNrN1p5T1BpMW83Wk8vUmFPRzg0dXdHQ24xQTVBSC9IRDZsVUI (Utolsó letöltés: 2019.02.22.)
2. Europol: Economic Crime. Letöltve: <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-trends/crime-areas/economic-crime> (Utolsó letöltés: 2019.02.22)
  1. Hegedűs Mihály (2013a): A gazdasági bűncselekmények növekedése a válság időszakában: In: Ferencz, Á (szerk.) Gazdálkodás és Menedzsment Tudományos

- Konferencia: Környezettudatos gazdálkodás és menedzsment: Kecskemét: Kecskeméti Főiskola Kertészeti Főiskolai Kar. 2013. szeptember 5.
2. Hegedűs Mihály (2013b): A rejtett gazdaság és a gazdasági bűncselekmények alakulása Európában VII. Soproni Pénzügyi Napok: „Öngondoskodás - Nyugdíj - Egészség”: Pénzügyi, adózási és számviteli Konferencia.
  3. Makó Klaudia (2017): Számítógépes bűnözés. Letöltve: <https://webgyved.com/szamitogepes-bunozes/> (Utolsó letöltés: 2019.02.22.)
  4. PwC Magyarország (2018): A gazdasági bűnözés konstans veszélyt jelent, 2018. évi felmérés a globális és magyar gazdasági bűnözésről és visszaélésekről. Letöltve: https://www.pwc.com/hu/hu/kiadvanyok/assets/pdf/gazdasagibunozes_hu_18.pdf (Utolsó letöltés: 2019.02.22.)
  5. VISA (2013): The Shadow Economy in Europe. Letöltve: www.visaeurope.com/en/about_us/idoc.ashx? (Utolsó letöltés: 2019.02.22.)

ETIKAI, ETIKUS VAGY KÖZÖSSÉGI BANKOK? A NÉV VÁLTOZHAT, A TEVÉKENYSÉG A FONTOS

GYULAFFY Béláné DR. BERÉNYI Mária¹ - HOLMÁR Krisztina²

A XXI. század fordulója sok változást hozott. Egyik legfontosabb része, hogy az ember a globalizált világban etikusan kell, hogy gondolkodjon a természetes emberi és a gazdasági kapcsolatok esetében is. A múlt század végén már fontos kérdéssé vált a bankok, biztosítók esetében az etikai kódex elkészítése. Ez nem azonos az etikus/közösségi bankok tevékenységével, ami már a gazdasági döntés meghozatala során fontosnak tekinti az etikai kérdések elsődleges voltát, az ember, a jólét és a bolygó egészségének megtartását.

Kulcsszavak: etikai/közösségi bankok, átláthatóság, hosszú távú kapcsolat és rugalmas együttműködés, fenntartható fejlődéssel összehangolt profitszerzés, ember-környezet-jólét hármassága

„Az üzleti élet etikájával nem az a legfőbb gond, hogy számos olyan ember van, aki etikátlanul viselkedik. A probléma sokkal inkább az, hogy az egész generációnk nincs tudatában annak, hogy etikusan kéne viselkedni.”

(Morris Caplan üzleti filozófus)

1. Etikai/etikus/közösségi bank és tevékenységének jellemzői

Az emberek segítése alapvető jelentőségű, és ha észre vesszük, hogy ennek a teljes közösségre gyakorolt hatása van, akkor a további feladatok megvalósítását is fontosnak tartjuk. Az emberek rájöttek, hogy az üzleti életben fontos az etikai kérdések rendezettsége és betartása. Ez vezette az üzleti élet képviselőit arra a következtetésre, hogy foglalkozzanak az üzleti etika kialakításával. Sir Patrick John Thompson Vallance professzor egyik előadásában foglalkozott az üzleti etika kérdéseivel a következőképpen: „Az üzleti etika nem kötelezheti az embereket arra, hogy eredeti szándékukat megmásítsák. Az üzleti célból kell kiindulni. Fontos felismerni, hogy az üzletemberek nem politikusok, vagy szociális munkások, a társaságok nem kormányzati szervek, vagy jótékonyági intézmények. Az üzlet eredménye az üzleti eredmény, és azért van az üzlet, hogy nyereséget érjen el. Ha pedig nem éri el, akkor már nem is üzlet.”

A banki tevékenységet tekintve a pénzzel való kereskedés jelenti a feladatot, tehát mindenképpen üzleti tevékenységről van szó, amelynek célja a profitszerzés. Az etikai bank tevékenysége szakmai szempontokat tekintve azonos a

---

¹ főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola

² főiskolai docens, Tomori Pál Főiskola

hagyományosan folytatott banktevékenységgel, de szem előtt tartja az emberi, szociális, környezetvédelmi szempontokat is. Az etikai/közösségi bank a gazdasági tevékenységet segíti. Működése során olyan új módszereket alkalmaz, amelyek az üzleti hozamon kívül a szociális és környezeti feltételek területén is eredményességet jelentenek.

Az etikailag helyes döntések az esetek legnagyobb részében gazdaságilag is kedvezőek. A feltételeket mégis konfliktusosnak tartják, mert a tevékenység megvalósítása során az üzleti hatékonyság és a szociális értékek között kiegyensúlyozott értékrendet kell érvényre juttatni. Ez a gondolkodás a menedzsment munkáját próbára teszi, ugyanis egy sikeres üzletember a profit maximálására törekszik, ám ebben a megközelítésben a fenti mellett kiemelt szerephez jut az ügyfélkapcsolat, a minőség, a környezeti és egészségügyi kérdések, a másokkal – kiemelten a banknál befektetőkkel – való együttműködés hosszú távon. Kiegyensúlyozott emberi közösségért kell dolgozni, olyanért, amely hosszú távon fennmarad és gazdaságosan működik. Erős gazdaság létrehozására csak akkor van mód, ha egészséges természeti környezetben kiegyensúlyozott közösség dolgozik.

A jelenlegi menedzser szemléletben már megjelenik néhány fontos elem, amely nemcsak a profit maximálását tartja szem előtt, hanem a minőség, az ügyfélkapcsolat, a másokkal való együttműködés és a PR tevékenységét is. Ezt a munkát erősítik azok a befektetők, akik igényesek pénzüik felhasználására, azaz megjelölik, hogy a bank milyen területen hasznosítsa a nála elhelyezett betétet. A befektető pénzének hasznosítását várja, de nemcsak a gazdaságosságra, hanem a felhasználásra és annak következményére is figyel. Az etikai befektetők tehát új gondolkodásmódot és új kapcsolati rendszer kialakítását várják el a banktól és egyre többet szeretnének megtudni pénzüik felhasználásáról. Ez teszi lehetővé a működést és szükségessé az átláthatóság (transzparencia) meglétét. Az etikai befektető gondolkodásmódja – ezért bankja menedzsmentjének gondolkodásmódja is – más, mint a jelen időszak gyorsan meggazdagodni akaró, gyors profitszerző befektetőié. Figyelnek a következőkre:

- csak a hozadék maximálása érdekében nem fog forrást biztosítani egészségre ártalmas, környezetet nem kímélő, esetleg tisztességtelen üzletekhez,
- a beruházások kapcsán megjelenik a befektető nyeresége, a közvetítő intézmény is jövedelmet szerez, miközben új objektum kezdi meg működését, amely segíti a közösség gazdasági tevékenységét, mindenki számára előnyös átgondolt formában,
- felelősséggel történik a befektetés, és a felhasználás utólagos figyelése és értékelése is megtörténik.

Összességében azt lehet mondani, hogy az etikai beruházások/befektetések a hagyományos befektetési lehetőségek közötti választást jelentik, etikai megfontolásokra alapozva, etikai banki finanszírozási formák segítségével.

2. Hagyományos felépítésű és tevékenységű bankok, azaz kereskedelmi bankok – etikai/közösségi bankok

Minden banki tevékenység üzletpolitikájának középpontjában a forrásszerzés, elosztás és profitszerzés együttese található. Az etikai bank esetében azonban van egy lényeges eltérés, ez pedig az elosztás során megjelenő felelősség. Az etikai bank minősíti a forráskihelyezés esetén a kérelmet, hogy finanszírozható-e, vagy etikai értelemben nem elfogadható a finanszírozása. Üzleti filozófiájában a következő fontos feltételeket veszi figyelembe a hitelek bírálatakor:

- az ember és a pénz kapcsolata rendkívül szoros (belső és külső érintettek, azaz alkalmazottak és vevők, szállítók, hitelezők, stb.), így az együttműködésük során nemcsak a gazdaságossági szempontok az irányadók,
- mikroszinten jelennek meg az együttműködés alapjai és a változások is,
- a hitelkihelyezés bírálati szempontjai közül az első a hitelcél értékelése,
- alapvető a kapcsolatban a bizalmi tőke, ami sokkal erőteljesebb igényű, mint a hagyományosan működő bankok esetében,
- egyszerre fontos az ügyfelekkel való kapcsolattartás és a társadalmi célok megvalósításának rendszere,
- az etikai feltételek figyelembevétele mellett fontos a versenyképes tranzakciók, termékek, szolgáltatások kínálatának kialakítása, és ezek eredményességének nyilvánossá tétele,
- a kamat meghatározása külön megállapodás része.

Az etikai bank tehát a szokásos feltételektől jelentősen eltérő banki tevékenységet folytat, alternatív módon és szociálisan nagy felelősséggel végzi munkáját, amely abban jut kifejezésre, hogy tudja, honnan szerzi a forrásokat és kihelyezés után ezt mire használják fel. Ha röviden akarjuk összefoglalni az etikai bankok jellemzőit, akkor a következőket kell észrevenni:

- etika és gazdasági aktivitás egysége,
- szigorú üzletmenet, amelyet ügyfelek és a közvélemény is támogat,
- honlapjukon közzéteszik tevékenységük jellemzőit, amit folyamatosan frissítenek.

Az eddig elmondottak alapján célszerű összefoglaló táblázatban áttekinteni a kétféle működő banktípus jellemzőit:

Megnevezés	Hagyományos, kereskedelmi banki modell	Etikai/közösségi banki modell
Belső és külső érintettek	Kapcsolat igen kevés, esetenként a gazdasági érdekelletét is jelentős lehet	Kapcsolat rendszeres, a közösségi célok egyeztetése érdekében fontos

		együttműködni
Bank célja	Profitmaximálás a teljes bankportfólióban	Fenntartható fejlődéssel összehangolt profitszerzés
Bank működési jellemzői	Jogi előírásokhoz és azok változásához való állandó alkalmazkodás, nem közzétéve ennek elemeit	Jogi előírásokhoz és azok változásához való állandó alkalmazkodás, jó pénzügyi transzparencia, és precíz ügyféltájékoztatás a betét felhasználásáról
Hitelcél	Hitelezés és a pénz felhasználása nem ismert, banki belső információ	Hitelezés és pénzfelhasználás a betétes számára ismert, a kihelyezés publikus
Forrásgyűjtés	Hazai és nemzetközi források gyűjtése, pénz-, és tőkepiaci hitelfelvétel szükség szerint	Csak hazai források felhasználása
Hitelnyújtás	A bank saját kockázati besorolása szerint bárkinek, és bármilyen befektetési célra	Értékalapú hitelezés, ahol az ember, a környezet és a jólét egységét figyelik
Döntés	Vezetői döntés – munkavállalói végrehajtással	Vezetői döntés – munkavállalóval egyeztetett feltételekkel és az ügyfél és a partner figyelembevételével
Forrás eredményessége	Profitmaximalizálás	Felelős magatartással mérsékelt, ésszerű profit megszerzése, optimalizáltan a környezet – ember – jólét – profit vonal egységében

Szerkesztette: Gyulaffy Béláné dr. Berényi Mária

A közösségi/etikai bankoknál az ügyfél összekapcsolódik a projekttel. A hitelbírálatnál azt a szűrőt alkalmazzák, hogy értékalapú-e a hitel, és ennek megfelelően pozitív szűréseredményénél adnak hitelt, negatív szűréseredményénél nem biztosítják a forrást. A hitelezésnél az adósminősítés során vizsgálják az előírások betartása mellett az etikai normáknak való megfelelést is, valamint a kihelyezés kockázatait. A projektek általában magas kockázatúak, ezzel együtt az ügyfelek a magas etikai felelősségvállalás okán elfogadják a befektetéseket és a kapcsolódó hozadékokat. A hitelezés gyakorlata megegyezik a hagyományos banki feltételrendszerrel, azaz – csak felsorolás jelleggel – a feladatok a következők: hitelkérelem benyújtása, személyes tárgyalás, hitelelőterjesztés (azaz: adósminősítés,

kockázati elemzés, fedezetek vizsgálata), hiteljövahagyás, hitelszerződés megkötése, hitelmonitoring, és hitelvisszafizetés. Az etikai bankok a hitelkihelyezésnél azon területekre koncentrálnak, amelyek a hagyományos banki tevékenységi kör gyakorlatában ritkák. Az etikai bankok fontos feladatot vállaltak. Elkezdték a befektetéseikkel a jelenlegi pénz-, és tőkepiaci feltételek átalakítását, a felelősség megjelenítését a pénzáramlás során, azaz a piac névtelenségének megváltoztatását.

Érdeemes ezt követően megismerni a már működő jelentősebb etikai/közösségi bankokat:

Megnevezés	Év/fejlődés/változás	Feladatok	Szavazat, tulajdonlás
Caja de Ahorros de Navarra	1921, sok átalakulás, ma Caja Rural csoport néven Spanyolország vezető bankja, jelentős portfólióval és hálózattal	Szegényebb rétegekhez, környezeti adottságokhoz kapcsolódott, mára kiterjedt tevékenységet és ügyfélkört szolgál ki	Nem áll rendelkezésre információ
Triodos Bank N.V. (holland bank)	1980, majd terjeszkedik Belgium, Egyesült Királyság, Spanyolország (2004), Franciaország (2013)	Projektek, amelyek a környezetre, társadalomra pozitív hatásúak, hitelezés alapelvei előre ismertek, projektek nyilvánosak	Nincs tőzsdén, bárki tulajdonos lehet, alapítványtól letéti jegyet vehet, 1000 letéti jegy után lehet szavazni
Co-operative Bank (Nagy-Britannia)	Megalakult 1872-ben, de a végleges bejegyzés dátuma 1971.	Saját etikai szűrő, klíma-, állatvédelem és munkaügyi standard feltételek. 1999-től Smile néven elsőként interneten működő bankot alapít	Cégcsoport minden tagjának és az ügyfeleknek is 1 szavazata van
Alternative Bank Schweiz AG (Svájc)	1990 az alapítás éve	Hosszú távú projektek, társadalmi és ökológiai feltételekhez, továbbá etikai alapon megtakarítás, befektetés és hitelezés szokásos szolgáltatásai	Nem áll rendelkezésre információ
Banca Popolare Etica (Olaszország)	1994.	Etikai banki finanszírozás	Mindenkinek 1 szavazata van

ShoreBank (USA)	1973. Chicagóban alapított, Cleveland és Detroit fiókokkal	Projektek ember – környezetvédelem – nyereség rendszerben hitelez, banki tevékenység, ingatlanhitelezés, non-profit, hitelalapok, közösségfejlesztés, nemzetközi tanácsadás	Nem áll rendelkezésre információ

Szerkesztette: Gyulaffy Béláné dr. Berényi Mária

3. MagNet Bank – a magyarországi közösségi bank – a GABV³ tagja

Ez a nemzetközi szervezet illeszkedik a korábban kialakult banki és tőzsdei együttműködő szervezetek sorába. A bankok tevékenységét nemzetközi szinten a Nemzetközi Bankszövetség, a tőzsdei tevékenységet a Nemzetközi Tőzsdeszövetség segíti. Az etikai bankok esetében ezt a feladatot látja el az Értékalapú Bankok Nemzetközi Szövetsége, a GABV.

A bankrendszer jelen időszaki átalakítási folyamata, amely más szempontból kezeli a pénzközvetítés területeit, a hazai bankok esetében is megjelent a közösségi formát kialakító Magnetbank okán, amely bank 2009-től működik és közösségi termékeit 2010-től kínálja. Magyar tulajdonba csak 2013-ban került. Banki portfóliójában a közösségi termékek kínálata a természetes és jogi személyek részére egyaránt megtalálható. Törekszik a jogi személyeket is a környezet és egészség okán kedvező feladatok finanszírozására megszerezni. 2017-ben csatlakozott a GABV-hoz, egy akkor kifejlesztett, és a portfóliójában megjelenített új termékkel. Mielőtt azonban a portfóliójában megjelenő termékkínálatról esne szó, fontos említeni a GABV szerepét, és a kapcsolódó bankok számára meghatározott működési elveket.

A GABV célként tűzte ki a bankrendszer tevékenységének kedvező irányú változtatását, a transzparencia, a fenntartható fejlődés segítését (ez egyaránt vonatkozik a gazdasági, társadalmi és a környezeti feltételekre), valamint a közös pénzgazdálkodást. Ez utóbbi meglehetősen fontos elv, mert megegyezéssel pénzfelhasználásra vonatkozik. A szervezet szigorúan megválogatja a belépő tagokat, feltételekhez köti a tagságot, amelyeket a következőkben lehet röviden összefoglalni:

- a bank törvényes működése,
- az ember, környezet és jólét hármasságának előtérbe helyezése, azaz üzleti- és értékalapon való döntés,
- stabil működés, valamint

³ GABV – Global Alliance for Banking on Values (Értékalapú Bankok Nemzetközi Szövetsége)

- értékalapú döntéshozatal iránt elkötelezett vezető, aki hosszú távra, felelősséggel, a piaci feltételeket és lehetőségeket kihasználva dönt, azaz
- igényes, felelős etikai hozzáállású menedzser.

A GABV a fentieknek megfelelően alapelveket határozott meg, amelyek alapján kell a szükséges döntéseket megalkotni, ezek a következők:

- elfogadható szintű nyereség elérése mellett az ember-környezet-jólét hármas egysége („triple bottom line“),
- fenntartható fejlődés az értékalapú bank működésével, („real economy“),
- a saját és az ügyfelek gazdasági tevékenysége fejlesztése érdekében az ügyfelekkel hosszú távú kapcsolat kiépítése és fenntartása („long-term relationship“),
- hosszú távú együttműködés során rugalmas alkalmazkodás a külső hatásokhoz, a fennmaradás és fejlődés érdekében a piaci feltételekhez („long-term resiliency“),
- átláthatóság („transparency“) a bank és ügyfelei, illetve érdekköre kapcsolatrendszerében,
- humánerőforrással gazdálkodás, az etikai normák maximális figyelembevételével. A mindennapi döntések esetében értékalapon való döntés, ehhez a megfelelő gyakorlati feltételek kidolgozása és az értékalapú üzleti modellek kialakítása.

A MagNet Magyar Közösségi Bank Zrt. a fenti feltételeket elfogadva dolgozik. Teljes portfóliója a bank honlapján megtalálható. Az értékalapú szolgáltatások/banki termékek a portfólióban a következők:

- a) segítő bankkártya alkalmazása során a bank ügyfele rendelkezik a bankszámla mellett MasterCard kártyával és NetBank hozzáféréssel. Ez utóbbi jelentősége, hogy a NetBankban az ügyfél állítja be a tranzakciót, amely a következő: vásárlásai esetében társadalmi szervezet támogatására nyílik lehetősége, ha ezt a tranzakciót beállítja. A vásárolt összeg meghatározott ezrelékét a bank gyűjti és negyedévenként a támogatott szervezetnek átutalja,
- b) becsületkasszás számlavezetés, amely esetben a számlavezetési díj egyénileg meghatározott 0-1000 Ft közötti összeg lehet, amelyben a bank iránymutatása alapján lehet döntést hozni. A bank jelzi, hogy az adott művelet milyen összeget igényel. Amennyiben az ügyfél a NetBank felületen az iránymutatott adat felett állítja be a szolgáltatás összegét, meghatározott összeggel támogatja a közösséget.
- c) Mentor-Szféra Plusz Program – amely közösségi betét és hitel programot jelent, azaz cég vagy magánszemély esetében Közösségi Hiteldíj Kedvezmény érvényesülését biztosítja. A Mentor esetében 1 hitelfelvevő választható, a Szféra esetében több hitelfelvevő választható, amelyet a betétes, vagy hitelfelvevő tesz meg, és a kiválasztott hitelfelvevő hiteldíja lesz kedvezőbb, mint az általános.

- d) Közösségi Adományozási Program (röviden KAP) – melynek alkalmazása során a bank tulajdonosi csoportja minden évben az adózott eredménye meghatározott mértékéről (10%) lemond, és feljogosítja az ügyfeleket a programban résztvevő civil szervezetek támogatására,
- e) Apránként Megtakarítási Program (2017-től működik) és kétféle alkalmazási formája van:
- aprógyűjtés, amely esetben az ügyfél minden vásárlása alkalmával az összeg kerekítését kérheti, ami lehet 10, 100, vagy 1000 Ft összeget elérő, amelyet a bank egy külön számlára helyez az ügyfél részére és még kamatprémiummal is növeli,
  - a fix összegű megtakarítási forma, amely havi fix összegű áthelyezést jelent a megtakarítási számlára.

A magyar gazdaságban tehát a jelen időszakot tekintve jól működő közösségi/etikai banki tevékenység alakult ki. Érdekes azonban még néhány egyéb kezdeményezésről is említést tenni, amely mind az előbb említett optimális hozadék megszerzése érdekében tevékenykedik:

- Érdekes kezdeményezés volt a Nők Világbankja („Women’s World Banking”) létrehozása Indiában. Ez olyan megoldás, amely esetben igen alacsony összegű hitel szükséges a feladat megvalósításához, és a kölcsönigénylő igen nehéz helyzetben van. Barátai vállalnak érte kezességet, amely esetenként mindössze 100 USD hitelre vonatkozik. Fontos tudni, hogy ez nem segély, hanem hitel, mert aki dolgozik, annak pénzre van szüksége.
- Crickhowell-i telekommunikációs falu, ahol a résztvevők, a falu lakói otthonról dolgoznak, egyszerre élőhely és munkahely az ott élők számára.
- Letchworth Központ, amely homeopátiás és kiegészítő gyógymódok fejlesztésére történt hitelnyújtás volt, eszközök és épületek vásárlására is szolgált.
- Ilyen volt még a bio-tej, bio-farm, bio-gazdálkodás segítése, a „Mentsük meg a Földet” Program az új energiaforrások segítésére, a légszennyezés csökkentésére, stb.

4. Összegzés

Mahatma Gandhi így fogalmazott: „ha meg akarod változtatni a világot, változtasd meg önmagad”. Ez a bankok esetében is igaz, elindult a változás. A nagy nyereségek és környezetre nem figyelő beruházások során az ember lassan rájön, hogy a gyermekei számára nem tud élőhelyet hagyni. Az etikai beruházások más gondolkodásmódot és másfajta finanszírozási lehetőséget igényelnek. Ezt a lehetőséget próbálják megteremteni az etikai/közösségi bankok. A cél, hogy a pénz- és tőkepiac névtelensége megváltozzon, és a fejlesztések mellé a felelősség is társuljon. Erre a feladatra – azaz, hogy megtalálják és kifejlesszék a lehetőségeket és ezt a gyakorlatba is elterjesszék – vállalkoztak az etikai bankok.

Felhasznált szakirodalom

- Banca Etica Bank honlapja, a bank története: www.bancaetica.it/storia (letöltés időpontja: 2018.10.20.), a bank társadalmi szerepvállalása: <https://bilanciasociale.bancaetica.it> (letöltés időpontja: 2018.10.20.)
- BARA Zoltán – SZABÓ Katalin (szerk.) (2001): Gazdasági rendszerek, országok, intézmények – Bevezetés az összehasonlító gazdaságtanba. Budapest, Aula kiadó, 608 oldal, ISBN: 9639215570
- Caja Rural de Navarra Bank honlapja: www.cajaruraldenavarra.com/inicio.html (letöltés időpontja: 2018.10.20.)
- Co-operative Bank honlapja: www.co-operativebank.co.uk (letöltés időpontja: 2018.10.20.)
- GIDDENS, Anthony (2005): Elszabadult világ – Hogyan alakítja át életünket a globalizáció? Ford.: Gárdos János. Budapest, Napvilág Kiadó. 110 oldal, ISBN: 9639350699
- GYULAFFY Béláné Dr. BERÉNYI Mária (2004): Globalizálódás és regionalizálódás – pénzügyi folyamatok és kockázatok. Doktori értekezés, NYME.
- MagNet Bank Zrt. honlapja: www.magnetbank.hu
- NAGY Rita (2018): A közösségi bank jelenléte Magyarországon, a MagNet Magyar Községi Bank Zrt. példáján keresztül. Szakdolgozat, TPF Budapest
- TOMKA Béla (2000): A magyarországi pénzintézetek rövid története 1836-1947. Budapest, Aula Kiadó. 184 oldal, ISBN: 9639215724
- Triodos Bank honlapja, küldetésnyilatkozat: <https://www.triodos.com/about-us>

A PÉNZÜGYI KULTÚRA A GYAKORLATBAN

DR. KOVÁCS Levente¹ – ARANY Ferenc²

„Fiatal lány bizonytalanul topog a bankautomata előtt. Türelmes vagyok, várok. Két perc után megfordul, rám néz.

- *Ne haragudj, tudnál nekem segíteni? Most kaptam először fizetést. Segítenél, hogy kell a bankkártyát használni?*
- *Persze! – mondom, majd megmutatom neki, melyik felével tegye be az ATM-be a bankkártyát, üsse be a PIN kódot. Végül megkérdezem tőle:*
- *Mennyit akarsz levenni a fizetésedből?*
- *Hát gondolom az egészet.*
- *Ne hagyjunk valamennyit rajta?*
- *Nem. Beviszem inkább a bankba. Ott mégis jobb helyen lesz, mint itt az automatában!” (ismeretlen eredetű történet)*

Amennyiben ezt idáig komolyan végigolvastad, akkor az alábbi tanulmány biztosan neked íródott. Érdemes lesz elolvasnod az alábbi javaslatokat!

Kulcsszavak: pénzügyi kultúra, pénzügyi alapismeretek

JEL kód: A22

A 2008-as gazdasági válság kiváltói okait, hatását, méretét és elhúzódását, következményeit, kezelésének eredményességét vagy eredménytelenségét sokan kutatták. Ezen kutatások kapcsán egy társadalmi szintű tényező került általánosan kiemelésre: a széles lakosság pénzügyi ismereteinek és kultúrájának jelentős hiánya. (Pál, 2018. 2. fejezet)

Ennek hatására több kutatóközpont is elkezdte mérni az adott társadalom vagy egy-egy jól specifikált csoport pénzügyi ismereteit. Az eredmények általában lesújtóak voltak, így azokat hangzatos média hírekben lehetett bejelenteni. A következtetéseket is összefoglalták: fejleszteni kell a pénzügyi ismereteket, különösen az új nemzedékek esetében. Ehhez aztán jellemzően kormányzati és banki támogatással különböző megoldásokat, programokat dolgoztak ki.

A fő kérdésre azonban, hogy mit és hogyan is kell tanítani, átadni azonban kevesen válaszoltak. Új tankönyvek, pénzügyi ismeretterjesztő művek csak korlátozott számban születtek (jó példaként lásd a magyar tankönyveket: Burkáné – Merényi – Székely, 2017. és Merényi – Vasné – Fritz, 2016. továbbá Pál, 2018.). Az iskolai képzések érdemi átalakítása sem történt meg, így a közoktatásban a pénzügyi ismeretek oktatása nem alakult ki. Ennek megfelelően nem került meghatározásra,

---

¹ főtitkár, Magyar Bankszövetség

² ügyvezető, Gold Invest Tanácsadó Kft.

hogyan mi az a minimális pénzügyi ismeret, tudás és/vagy kultúra, melyet az életben való boldoguláshoz elvárunk.

A minimálisan elvárt ismeretszint kapcsán két csoportot különítünk el, az egyik, akik a saját közegükben egyfajta tudáscentrumként élnek, hiszen pl. közgazdász végzettségük, munkahelyi vagy vállalkozói tapasztalatuk alapján feltételezik róluk, hogy pénzügyi területeken megfelelő tanácsot tudnak adni. A másik csoport pedig az a széles lakossági csoport, akinek az alapkérdésekben el kell(ene) tudnia igazodni, az összetettebb kérdésekben pedig értelmeznie kell(ene) tudni a szóbeli vagy írásbeli pénzügyi információkat, véleményeket.

Pénzügyi oktatási, fejlesztési témakörök

A pénzügyi ismeretek legjelentősebb nemzetközi mérését és összehasonlítását az OECD végzi. Ezért az vélelmezzük, hogy ez a felmérés pont a legfontosabb ismeretekre kérdez rá. Így a felmérésre való felkészüléshez a pénzügyi minimális ismereteket a szokásos kérdések témakörei alapján érdemes meghatározni. Jelen tanulmányban ezt a meglátást fogjuk követni (OECD-felmérések témakörei):

1. Saját/háztartási költségvetés

Az önállóság és az életszínvonal

„Amikor a gyerekem 20 évesen elköltözött, és hazajött látogatóba az első hónap után, szomorúan állapította meg: »Amióta egyedül lakom, nekem csökkent az életszínvonalam.« Bizony, míg itthon lakott, nem volt gondja a rezsi költségekre, nem kellett élelmiszert vásárolnia, ha megtetszett neki valamilyen divatos holmi és kellő lelkesedéssel áradozott róla, édesanyja előbb-utóbb megvette neki. A fizetését teljes egészében magára költötte. Ehhez képest ijesztően nagy ugrás a felnőttek világa, ahol mindenki maga oszthatja be a pénzt, és döntheti el, mire költi. Ez egyszerre nagy lehetőség és nyomasztó teher is lehet!

Az első időben az volt a gyakorlata, hogy »amikor megkaptam a fizetésem, elkezdtem kifizetni a számlákat, megvettem a szükséges dolgokat, és ha maradt valami a hó végén, azt félretettem. Persze ha később kellett valami, lehet, hogy ebből a tartalékból vettem meg.«”

Ez a módszer esetleges, és hosszú távú megtakarítások elérésére szinte alkalmatlan. Ezért pont fordítva kell csinálni! Először meg kell határozni, melyek a pénzügyi céljaink, ki kell számolni, mennyi időn keresztül, mennyit kell félretenni. Persze lehet fordítva is: ha elhatározza valaki januárban, hogy külföldre akar menni augusztusban, és tudja, hogy ehhez mennyi pénzre lesz szüksége, akkor havonta azt az összeget kell félretenni, amely a végén elég lesz a terv megvalósításához. Akármelyik módszert válassza is valaki, a lényeg ugyanaz: »nem költöted el az összes pénzt az adott hónapban, amit megkerestél«.

A költségvetés készítésének első lépése az adatgyűjtés. Tudnom kell, mire, mennyit költök, milyen kiadások milyen gyakorisággal fordulnak elő. Ez azonban

csak az első lépés: a költségvetés nem a múlt eseményinek rögzítése, hanem a jövő bevételeinek, kiadásainak, megtakarításának megtervezése.

A rendszeres túlköltekezés – mely az alacsony pénzügyi ismeretekkel/kultúrával rendelkező családok egyik általános ismérve – feltárása a kiadások és bevételek számbavételével kezdődik.

Az a tapasztalat, hogy amennyiben a család jövedelme emelkedik, akkor az előbb-utóbb a kiadásokban is megjelenik; azaz a pénz elköltése kényszeres cselekedet. Az alacsony pénzügyi kultúrával rendelkező családoknál, háztartásoknál általános hiba, hogy a fizetés napján mindent, köztük rengeteg felesleges dolgot is megvásárolnak, aztán a következő fizetés előtti időszakban már nincs pénzük az alapélelmiszerekre sem.

Ahhoz, hogy láthatóvá váljon, hogy mire is megy el a pénz, érdemes családi költségvetést készíteni, és annak alakulását nyomon követni. Mindazoknak hasznos lehet a háztartási könyv vezetése, akik nem találják meg könnyen, melyek a kiadásaikból elhagyható tételek. A költségeink nyilvántartására és ezek alapján a költségvetésünk megtervezésére már kitűnő alkalmazások vannak, akár mobiltelefonra is. Ha valaki néhány hónapig feljegyzi valamennyi költését, akkor könnyebben megy a tervezés, gyorsabban meg fogja találni a takarékosági lehetőségeket.

A költségvetéshez előre meg kell határozni, hogy milyen célra mennyit költünk. A nyomon követéshez pedig minden(!) kiadást fel kell jegyezni, hogy aztán az összevethető legyen a költségvetési tervvel. A jó eredmény az, ha felismerjük a felesleges kiadásokat, és a következő hónapokban ezeket sikerül kiváltani, illetve elhagyni. Az új vásárlói szokások kialakítása, azaz a jellemző vásárlói kosár átalakulása több hónapos távlatban várható reálisan.

A rendszeres megtakarítások elkezdésének, összecszerű növelésének két nyilvánvaló módja van: Az egyik, ha növeljük a bevételeinket, ilyenkor a kiadásainkat sem kell feltétlenül visszafogni, és mégis lehet megtakarításunk. A másik, ha képesek vagyunk mérsékelni az igényeinket és csökkentjük a kiadásainkat, akkor változatlan bevételek mellett is lesznek, lehetnek megtakarításaink.

A takarékoság akkor válik könnyebben rendszeressé, ha vannak reális megtakarítási céljaink. A megtakarítási cél azt jelenti, hogy tudjuk mit, mikor és kb. mennyiért szeretnénk beszerezni. A megtakarítások lehetnek rövidtávúak, amikor valaki 2-3 hónapig félretesz valamennyit a fizetéséből, hogy például megvehessen egy neki tetsző, divatos ruhaneműt, órát, telefont. A megtakarítások lehetnek középtávúak, amikor például nagyobb nyaralásra, a tervezett autó önrészére gyűjtünk. Hosszú távú, több éves megtakarítás például nyugdíjaskorra vagy gyerekek külföldi iskoláztatására szokott történni. A leggyakoribb, az igen jól belátható célú, azaz az egy éven belüli megtakarítás.

A pénzügyi erőforrások felhasználásáról akkor döntünk helyesen, ha döntéseink családunk tagjainak megélhetését most és a jövőben is biztosítják. Takarékoskodással figyelembe vesszük a döntések hosszú távú következményeit, a jövőbeli bizonytalanságokat és a váratlan élethelyzeteket. (Burkáné et al. 2017: 15)

2. A megtakarítás és a befektetések kockázata

A megtakarítás legyen része az életünknek, hiszen havi gazdálkodásból jelentősebb terveink nem valósíthatók meg. Le kell szokni arról, hogy minden hónap végére pénz nélkül maradjunk.

Az Egyesült Államokban a kisiskolások egyik házi feladata arról szól, hogy különböző futamidőkre kellett képzeletbeli megtakarítási célokat megadni. Így például az egy hetes perselybe a hétvégi fagyfalt, az egy hónaposba egy új tolltartó, a félévesbe a kirándulási zsebpénz, az évesbe egy kerékpár, a több évesbe pedig például a felsőoktatási tandíj került bele.

A különböző futamidők jelentőségét meg kell érteni, s tudni kell, hogy nagyobb kiadáshoz (pl. gépkocsi, lakás), csak hosszabb távú megtakarítás eredményeként lehet eljutni. Tudni kell, hogy a megtakarítási időszak akár több éves is lehet és folyamatos lemondással jár. Ugyanígy a hosszú futamidejű hitelek visszafizetési időszaka is egy lemondásokat megkövetelő több éves időszak.

A megtakarítások kapcsán kamat-, hozameredményeket is el szoktunk várni. Tekintettel arra, hogy az átlagot meghaladó kamatok, hozamok jelentős kockázattal is járnak, érdemes arra figyelni, hogy a megtakarításunkat felelőtlenül ne kockáztassuk, azaz csak olyan pénzügyi termékbe fektessük, melynek a kockázatát biztosan tudjuk vállalni és elégedjünk meg az ehhez illő hozammal. A túlzott kockázatvállalás veszteségeit a befektetőnek magának kell vállalnia!

Akinek vannak megtakarításai, az szeretne biztonságos és magas hozamot nyújtó befektetést találni. A legtöbben nehezen értik meg, hogy e két dolgot egyszerre nem választhatják. Minél biztosabb egy befektetés, annál több költséggel jár ennek a garantálása, tehát a biztonságos befektetés hozama nem lehet túl magas. Az emberi mohóság néha csapdába csalhatja a pénzügyileg tájékozatlan embereket.

„Ismerősöm évtizedek alatt megtakarított egy kisebb, de nem jelentéktelen összeget, és többször beszélgettünk róla, hogy mivel kevesli a banki kamatokat, valami más, nagyobb hozamot biztosító befektetési lehetőséget keres. Egyszer csak azzal lepett meg, hogy elújságolta, megtalálta a számára ideális befektetési lehetőséget: 20% a hozam. Ez teljesen irreális, már-már pilótajátékszerű dolognak tűnt számomra. Ezért tovább érdeklődtem, és kiderült, hogy egy befektetési szövetkezetbe tette minden megtakarított pénzét. Hiába kérdeztem, hogy vajon miből gondolja, hogy ezt a beígért magas kamatot kifizetik, milyen vállalkozásból lehet egyáltalán ilyen magas hasznót kitermelni szerinte, nem volt hajlandó elgondolkodni ezen. Hiába érveltem neki, hogy ha a befektetés kellően biztonságos lenne, akkor nem is tudna róla, mert bármelyik bank örömmel megfinanszírozná, nem volt hajlandó megfontolni. Azzal sem akart komolyabban foglalkozni, hogy vajon milyen garanciát lát arra, hogy tényleg kifizetik a magas hozamot. Annyit válaszolt, hogy »Benne volt a hirdetésben. Nem mernék beletenni az újságba, ha nem volna igaz!« Amikor arról kérdeztem, mit tud a befektetési szövetkezetekről, kiderült, semmit, de nem is érdekelt. Sőt, felháborította, amikor elmondtam, hogy a befektetési szövetkezetek igazából nem folytathatnak sem pénzügyi, sem befektetési tevékenységet, így azokra a jegybanki felügyelet sem terjed ki, semmiféle garancia nem áll mögöttük, és hogy a befektetési szövetkezeti tagság fokozottan kockázatos, mivel a hirdetésben közzétett hozam kifizetésére, illetve a befektetett tőke visszafizetésére nincs semmiféle garancia.

Erre az volt a válasza, irigylem tőle, hogy egyszer ő is jól jár. »Majd nagyot nézel, amikor megkapom a pénzemet, és nagyot kaszálok!« - mondta, és ezt követően jó darabig nem is beszélünk.

Amikor újra találkoztunk éppen a befektetési szövetkezetek károsultjainak tüntetésére igyekezett és nagyon optimista volt, mert szerinte az államot felelősség terheli, hogy ilyen vállalkozásokat működni engedett, és bízott benne, hogy végül visszakapja legalább a befektetett tőkét. A saját felelősségéről nem óhajtott értekezni.”

Klasszikus körülmények között a legalacsonyabb az állampapírok hozama, egyben ezek a legbiztonságosabb befektetések is, mert az állam garantálja mind a tőke, mind a hozam lejáratkori kifizetését. A bankbetétek kamata általában kissé magasabb és az elméleti kockázat is egy picit magasabb. (Ez azonban Magyarországon a 2010-es évek második felében nincs így, az állampapírok hozama meghaladta/meghaladja a bankbetétek kamatát!) A bankbetétek egyik nagy előnye a rugalmas felvételi lehetőségekben rejlik. A másik pedig az, hogy a bankbetétek összege, a kamatoskamat-hatás miatt biztosan szigorúan monoton növekszik lekötési periódusonként. A vállalati kötvények kamata az előzőeknél magasabb, itt a befektető viseli a kibocsátó vállalat kockázatát. A részvények hozama erősen ingadozó, a tőzsdei ügyletek jelentős pénzügyi kockázatokat hordoznak, így hozzáértés hiányában vagy befektetési tanácsadó nélkül kifejezetten kerülendőek.

A klasszikus kockázati sorrend:

állampapír < bankbetét < kötvény < részvény < tőzsdei ügyletek

Hosszabb időszak alatt a megtakarítás kamatos kamat hozamával lehet számolni. Azaz, ha egy időszakra kamatot kaptunk, akkor a következő időszakra a már megkapott kamatot is újra be lehet fektetni. Így a kamatbevételt a kamatoskamat-hatással lehet számolni.

Ha például 100.000 forintra egy évre kapunk 5% kamatot, akkor az első év végére 105.000 forintunk lesz. Ha ezt a teljes összeget még egy évre befektetjük 5%-os kamat mellett, akkor a második év végére $105.000 \cdot 1,05 = 110.250$ forintunk lesz. Az első éves 5.000 forintos kamat befektetése miatt a második évben 250 forinttal több lesz a kamatbevételünk. Minél hosszabb a befektetési idő, illetve minél magasabb a kamatszint, annál nagyobb a kamatoskamat-hatás!

3. Pénzügyi célok, általános célok az életben

„Gyerekkorunkban nagy „divat” volt az iskolai takarékbélyeg-gyűjtés. Szinte mindenkinek volt betétkönyve, a bélyegek a megtakarításainknak megfelelő címletűek voltak, lehetett vásárolni, naponta, hetente, havonta, és ragasztgatni. Tervezgethettük, honnan szerezzük meg a szükséges összeget, és mire költjük. Ez a folyamat – bármilyen furcsán is hangzik a mai világban – izgalmas és örömteli volt. Amikor közeledett az év vége, és látni lehetett, hogy meglesz a tervezett focilabda, kerékpár (vagy más vágyott holmi) ára, milyen jó volt eltervezni a vásárlást, a kipróbálást. Micsoda

öröm volt egy gyereknek az az érzés, hogy „az én pénzemen vettem”, mennyivel nagyobb volt a megbecsülése ezeknek a dolgoknak!”

Az ember képes gondolkozni, előretervezni, így maga elé célokat kitűzni. Az életünk során több célunk van: az iskola elvégzése, jó munkahely megtalálása, családalapítás, saját ingatlanhoz jutás, gépkocsivásárlás, megfelelő pihenési formák létrehozása, biztonságos időskor stb. Ezen célok finanszírozása összefügg a pénzügyi szokásainkkal. Konkrét pénzügyi célok kitűzése és teljesítése nélkül az életünkben több dolgot általában nem tudunk teljesíteni. Pénzügyi célokat jóval kisebb jelentőségű dolgokra is érdemes kitűznünk, így pl. egy kerékpár megvásárlásához többletmunka vállalásával és/vagy takarékoskodással pénzt gyűjthetünk. Akkor tudunk sikeresen takarékoskodni, ha reális megtakarítási céljaink vannak. A megtakarítási cél azt jelenti, hogy tudjuk mit, mikor és mennyiért szeretnénk beszerezni, mire szeretnénk a megtakarításainkat fordítani.

A pénzügyi célok teljesítése az életünkben is egy-egy lépés megtételét segíti. Így pénzügyi céljainkat érdemes a lehetőségeink alapján reálisan megtervezni. Mint minden célt, ezt is érdemes olyan szintre helyezni, mely tényleges erőfeszítést követel meg. S célunk teljesítéséért folyamatosan áldozatot kell majd hozni.

A célok időközben átalakulhatnak, pl. váratlan kiadás miatt, azonban figyelni kell arra, hogy soha ne a teljesítési kihívás feladása/könnyebbítése vezessen a cél módosításához, esetleg feladásához.

A célokat is érdemes leírni, megadni a hozzá vezető lépéseket, ezekhez időzítést rendelni és a végrehajtást e szerint nyomon követni.

4. Felkészülés a nyugdíjas, általánosan a passzív időszakokra

Minden ember élete során vannak olyan időszakok, amikor folyamatos és kiszámítható, továbbá elegendő jövedelemmel rendelkezik, és van olyan időszak is, amikor váratlanul, vagy előre tervezetten a jövedelme elmarad, vagy alacsonyabb szintre kerül. Ezeket az időszakokat sokan krízisként élik meg, ugyanis korábban nem készültek fel rá. Ilyen időszak lehet például egy hosszan tartó betegség, egy jó munkahely elvesztése vagy a nyugdíjas időszak. A nehézségek áthidalását akkor könnyebb megtenni, ha ezekre előzetesen felkészültünk.

Pénzügyi szempontból a felkészülést jellemzően előzetes megtakarítással lehet elérni. A megtakarítási időszak hosszát és a megtakarítás volumenét úgy kell összehárosítani, hogy a nehéz idősakra elegendő legyen a megtakarítás.

Laci például 20 éves korában elkezdett takarékoskodni, mert megrettentette az a gondolat, hogy öregségére pénz nélkül marad. Minden hónapban befizetett a nyugdíjpénztárba 10.000 forintot. A barátai kinevették: „Mit akarsz ezzel a nevetséges összeggel?” – kérdezték. Vajon tényleg igazuk van?

Laci várhatóan 65 éves korában mehet nyugdíjba, azaz 45 éve van a takarékoskodásra. Az időtáv nagyon fontos, mert igaz, hogy havonta perselybe pakolva a 10 ezer forintos bankjegyeket 5,4 millió forint jönne össze 45 év alatt. A nyugdíjpénztár esetén a végleges és pontos összeg meghatározásához még figyelembe kell venni a nyugdíjpénztári költséget, a 20% adójóváírást, továbbá

a kamatoskamat-hatást is. Amennyiben végig évi 4%-os kamattal számolunk, akkor jóval nagyobb, összesen 16.700.000 forint megtakarítás jön össze³. Nyugdíjbavonuláskor ez már tekintélyes összeg. Ráadásul időközben – ahogy nő majd Laci jövedelme – emelheti is a havonta megtakarított összeget!

Életünk egyik felében munkahelyen dolgozunk, a másik felében eltartott gyerekek/tanulók vagyunk, betegség vagy munkanélküliség sújt minket, vagy nyugdíjasként élünk. Ezen időszakokra a munkás életünkben kell felkészülni! Amennyiben az a célunk, hogy az életszínvonalunk jelentősen ne ingadozzon, akkor a havi jövedelmünkből jelentős összeget, kb. 20%-ot érdemes az első munkába állásunktól kezdve félreraknunk. Ez ugyan soknak hangzik, azonban végigszámolva a pénzügyeinket, ez lenne a követendő szint. S bármennyire is meglepő, Ázsia több országában még ennél is többet raknak félre az emberek, függetlenül attól, hogy mennyi is a jövedelmük.

Sokan úgy gondolják, hogy a jelenlegi szintnél „kevesebbet költeni már nem lehet”, jobb a helyzetük azoknak, akik azt hiszik: „ennél kevesebbet költeni nem tudnak”. Amit nem lehet, az nem a mi felelősségünk, de amit nem tudunk, azt még megtanulhatjuk!

Megtakarításaink legjelentősebb részét a nyugdíjas éveinkről való gondoskodásra érdemes félretenni. Ennek az az oka, hogy Magyarországon és Európa több országában a nyugdíjak folyósítása felosztó-kirovó elv alapján történik, azaz a munkában levők befizetéseiből tartják el az akkor éppen nyugdíjasokat. Amennyiben a társadalmi korfa alapján sokan dolgoznak és kevés a nyugdíjas, akkor a több befizetésből bővebben jut nyugdíjakra. Azonban, ha a társadalmi korfa alapján kevesebb munkaképes embernek kell több nyugdíjast eltartania, akkor kevesebb jut nyugdíjakra – tudnunk kell, hogy egész Európában és Magyarországon is ebbe az irányba változik a korfa. Ezért a megtakarítások során érdemes úgy takarékoskodni, hogy nyugdíjas éveinkre önkéntes megtakarításaink eredményeként legyen külön bevételi forrásunk is. Ezt segítik a nyugdíjpénztárak, melyek minden hónapban várják a vállalt befizetésünket, ott a sok pénztári tag rendszeres befizetéséből összegyűlő óriási tőkét kiváló szakemberek irányításával – de a szigorú előírásoknak megfelelő kockázatkezelés mellett – fektetik be. Így évtizedek alatt tisztességes hozamot is biztosítanak a pénztárak. A megtakarításokat a kormány pedig adókedvezményekkel támogatja.

5. Pénzügyi termékek (ön)ismerete

Sok ember komolyan veszi a reklámokat, és elhiszi, hogy ahhoz, hogy megvegyen valamit, annyi elég: „mert megérdemled”.

---

³ Az OTP Nyugdíjpénztár kalkulációja lapján (<https://www.otpnyugdij.hu/hu/megtakaritas-kalkulator>)

Lehet, hogy sokan megérdemelnek szebb és nagyobb házat, újabb kocsit, korszerűbb telefont, de ez még nem elég a boldoguláshoz. Azt a kérdést is fel kell tenni: „Megengedhetem én ezt magamnak?”

Egyesek láthatólag nem tudnak különbséget tenni a „szeretném” és az „akarom” szavak jelentése között. Azt gondolják, hogy akarnak valamit, de nem hajlandóak semmit sem tenni a céljuk elérése érdekében. Ők tehát nem akarják, csak szeretnék azt a dolgot, úgy, hogy semmit ne kelljen tenni, semmiről ne kelljen lemondani annak végleges megszerzése érdekében.

A hitelre történő vásárlás a termelés egyik motorja, hiszen az emberek előre elköltik azt a pénzt, amit még meg sem kerestek. A hitelfelvétel nem ördögtől való, de biztosan nem kockázatmentes és nem következmények/feltételek nélküli. „A hitel előre hozott vásárlás és a jövőre nézve kényszermeztakarítás. A jövőben ki kell gazdálkodni a törlesztőrészleteket” (Merényi et al. 2016:66.)

Nézzük meg, milyen kockázatokkal kell számolni!

Egy fiatal pár autót akar venni, de nagyon kevés a megtakarított pénzük, ezért hitelt vesznek fel az áhitott első autójuk megvásárlásához. Az autókereskedésben megtudják, mennyi lesz a havi részlet és boldogan állapítják meg, hogy ez nem is olyan vészes. Ketten hazavisznek 340.000 forintot havonta, kifizetik a lakbért és a rezsit, az 150.000 forint, mindketten a munkahelyükön étkeznek, havi 40.000 forintból, egyéb háztartási költségekre, szórakozásra elköltenek havi 75.000 forintot, tehát magabiztosan belevágnak a dologba, hiszen a törlesztőrészlet csak havi 57.000 forint.

Sajnos hamar kiderül, hogy egy kicsit elszámolták a dolgot, mert törlesztésen kívül fizetni kell a biztosítást, a súlyadót, a parkolás is pénzbe kerül, az üzemanyag sem olcsó, egy használt autón pedig előbb-utóbb mindig elromlik valami, tehát szervizre is költeni kell ...

Egy idő múlva kiderül: Ezt ők nem engedhetik meg maguknak!

Nem tudják időben befizetni a részleteket, jön a felszólítás, a késedelmi kamat... Végül kénytelenek feladni, és visszaviszik a kereskedőnek az autót. A kereskedő jóval olcsóbban tudná továbbadni az autót, mint amennyiért ők vették, így akár még adósságuk is maradna utána!

Nézzük meg, hogy történik a folyamat egy pénzügyileg járatosabb szülő mellett!

A fiatal pár meglátogatja a szülőket, és elújságolja, hogy ketten havi 380.000 forintot keresnek, és elhatározták, hogy vesznek egy autót.

– Mennyi pénzetek van? – érdeklődtek a szülők.

– Van 100.000 forint megtakarításunk, és kiszámoltuk, hogy a kocsi vásárlása és fenntartása részletekkel, és minden egyéb költséggel együtt nem kerül többi havi 100.000 forintnál, ennyit pedig ki tudunk gazdálkodni.

A szülők a következő javaslatot teszik:

– Látjuk, hogy alaposan átgondoltátok a dolgot, és megterveztétek a részleteket. Azt javasoljuk, kezdjétek egy kísérellettel. A következő három hónapban tegyetek félre havi 100.000 forintot, és akkor mi is adunk hozzá ugyanannyit, így két legyet ütnétek egy csapásra, 600.000 forinttal kevesebb hitelt kellene felvennetek, és kipróbálnátok, hogy amit elméletben elterveztetek, az működik-e a gyakorlatban is.

Eltelt a három hónap, kérdi a papa a fiatalokat:

- Megvan a 300.000 forint?

A fiatalok szomorúan azt felelik, hogy:

- Csak 180.000 forintot sikerült összegyűjteni. De ez nagyon nehéz három hónap volt, több rendkívüli kiadás is nehezítette a dolgunkat. – felelték.

- Mi legyen most? Belevágtok az autóvásárlásba, vagy vártok és próbálkoztok még három hónapig? Mindenesetre mi fenntartjuk az ajánlatunkat. – mondták a szülők.

- Várunk, gyűjtünk, próbálkozunk! – válaszolták rövid töprengés után a fiatalok.

A következő három hónap lejártakor boldogan újságolták, hogy megvan pénz, és megkapták a szülőtől is a 300.000 forintot, így összesen 880.000 forintos sajátrésszel vágtak bele az autóvásárlásba, azzal a tudattal, hogy kipróbálták, és megtapasztalták, képesek lesznek kigazdálkodni a kocsit fenntartásának összes költségét a jövőben is, hiszen a magasabb saját rész miatt a kisebb költségen alacsonyabb törlesztőrészt jelent. Ha tényleg fontos, hogy 6 hónap múlva reális összegű (határidőre visszafizethető) hitel felvételével kocsit vegyenek, akkor képesek lesznek lemondani bizonyos kiadásaikról, ha nem, akkor nem is akarták igazán.”

Sajnos nem minden hitelfelvevő számára elérhető a költségmentes szakértői és családi anyagi támogatás. Mi tegyen hát egy fiatal pár, ha autót (vagy bármi más) akar vásárolni, de nincs (elég) pénzük?

Először is meg kell vizsgálniuk, hogy reális-e az igényük, és ha ragaszkodnak a vásárláshoz, a kockázatot kétféleképpen is csökkenthetik: Elhalasztják a vásárlást, és növelik az önrészüket, vagy olcsóbb autót (árut) választhatnak, aminek alacsonyabbak lesznek majd a törlesztőrészei is.

Az igények és lehetőségek egyensúlyba hozása csökkenti a hitelfelvétel kockázatát.

A szolgáltatások igénybevételének feltétele a termékek ismerete. Ismerni kell a termékek tulajdonságait, használati szabályait és a kiszolgáló infrastruktúra működési rendjét.

A magyarországi banki szolgáltatások a nemzetközi pénz- és tőkepiacok elérését biztosítják minden ügyfél számára. Ezeken a piacokon eligazodni csak a termékek, folyamatok és költségek alapos ismeretével lehetséges.

A banki termékek ismerete alapvető fontosságú ahhoz, hogy a pénzpiacokhoz csatlakozni tudjon valaki. Enélkül a gazdasági lehetőségek a legszűkebb régió belül maradnak, gátolják a fejlődést, a társadalmi jólét fejlődését, a nélkülözhetetlen termékek és beszerzésük ellehetetlenül. Az elmaradt régiók leghatékonyabb felzárkóztatási eszköze a pénzügyi ismeretek hatékony átadása lenne. (Pál, 2018: 95.)

A banki termékek folyamatosan változnak, elsősorban a digitalizáció és az innováció hatására. Ezért a termékismereti szint fenntartása folyamatos tájékozódást, (ön)képzést igényel.

6. A szolgáltatói verseny kihasználása, tájékozódás

A hitelintézetek között folyamatos verseny van, melynek lehetséges színterei az árak és költségek, a hitelintézeti stabilitás, a megbízhatóság, a likviditás, a kiszámíthatóság, az innováció stb. Fő céljuk az ügyfelek megszerzése és minél szélesebb körű kiszolgálása, de ebben a szektorban sohasem cél a másik bank

tönkretétele. Ugyanis a szektorba vetett bizalom fenntartása mindegyik intézmény elsőrendű feladata.

Magyarországon kb. két tucatnyi bank versenyez a lakossági ügyfelekért. Ez a versenyhelyzet kiváló alap arra, hogy a fogyasztók érdekeik szerint és tudatosan tudjanak pénzügyi szolgáltatót választani.

A fogyasztói választásokat a szabályozó hatóságok is segítik. Egyértelmű tájékoztatást adó mutatókkal (EBK – egységesített betéti kamatláb mutató, EHM – egységesített hozammutató, THM – teljes hiteldíjmutató) biztosítják azt, hogy a különböző bankbetét-, értékpapír-, illetve hitelajánlatok egységes módszertan alapján árazási szempontból összehasonlíthatóak, illetve sorba rendezhetőek legyenek. Amelyik betétnek, befektetésnek magasabb a mutatója, az biztosan magasabb kamatot, illetve hozamot fog eredményezni, mint amelyiknek alacsonyabb. A hiteleknél fordítva: amelyik hitelnek kisebb a hiteldíjmutatója, annak a költségei kedvezőbbek a hitelfelvevő számára.

A Magyar Nemzeti Bank minősített fogyasztóbarát lakáshitel előírás rendszere (<https://minositetthitel.hu/>) szintén az eligazodást segíti. Az ilyen hiteltermékeket a fogyasztóvédelmi szempontok figyelembevételével dolgozták ki a bankok, azaz az ismert pénzügyi kockázatok hatását próbálják meg mérsékelni. A bankok közti versenyhelyzetben az eligazodást leginkább az segíti, ha az ügyfél több szempontból is megvizsgálja a különböző banki ajánlatokat.

7. Alapvető kamatszámítások

A betétek után a befektetők pozitív kamatot szoktak kapni. A kapott kamat összege jellemzően lineárisan függ a befektetett összeg nagyságától, a kamatláb mértékétől, a futamidő hosszától. A kamatlábat egy évre, azaz 365 (néha külön feltüntetés mellett 360) napra vonatkoztatva szokás megadni, ezt az éves kamatlábat a szakirodalom gyakran „p.a.” jelöléssel teszi meg. A kamat meghatározásakor a futamidőt napokra számolják, úgy, hogy a betételhelyezés napjára jár kamat, a betétfelvétel napjára viszont nem jár kamat. Így 10% éves kamat 7 napos lekötés (pl. keddi elhelyezés és következő hét keddi felvétel) mellett 100.000 forintra

$100.000\text{Ft} * 10\% * 7 \text{ nap} / 365 \text{ nap} = 191,78 \text{ Ft}$ kamatbevételt hoz. Azaz az egyszerű, lineáris kamatszámítás képlete:

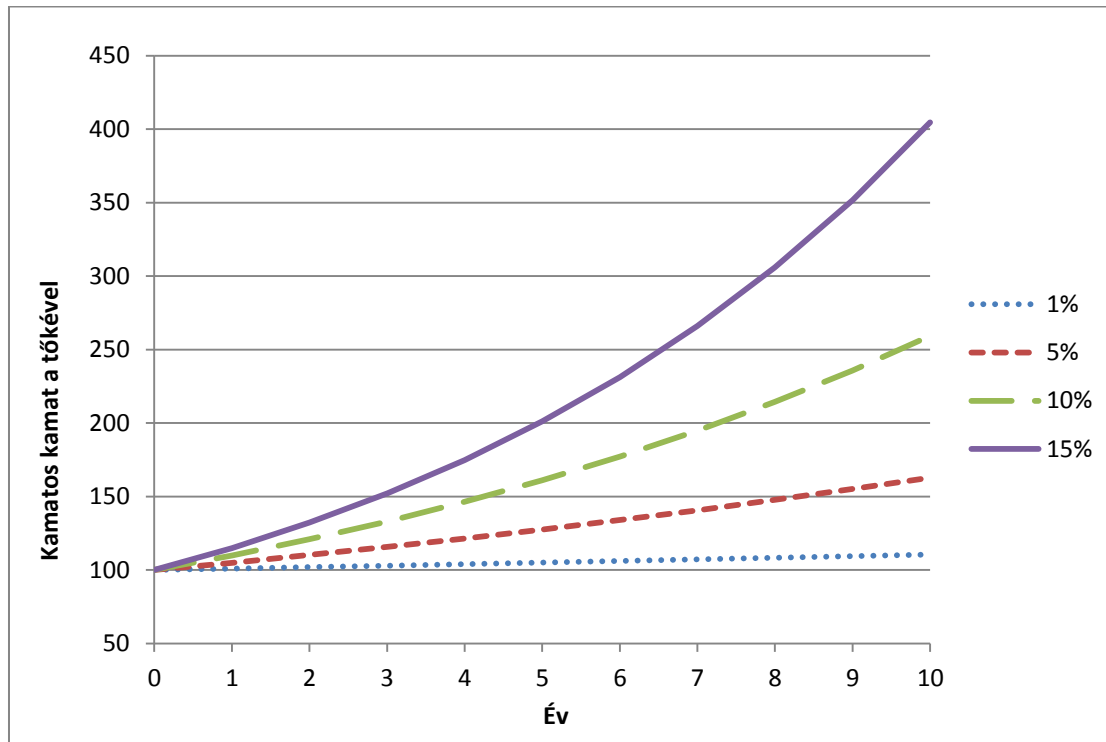
$$\text{Kamat} = \text{tőke} * \text{futamidő napokban} * \text{az éves kamat százalékban} / 365 \text{ nap}$$

A befektetéseket a futamidő végén a megszolgált kamattal együtt újra be lehet fektetni. Ilyen esetben az új időszakban nemcsak a korábbi, induló tőke, hanem az időközben megszolgált kamat is kamatozik. A kamatoskamatszámítás általános képlete:

$$\begin{aligned} n. \text{ ciklus végéig a kamatos kamat} + \text{tőke} &= \\ &= \text{tőke} (1 + \text{egy ciklusra számolt kamat százalékban})^n \end{aligned}$$

A kamatoskamat-hatása annál jelentősebb, minél magasabb a kamatláb, illetve minél hosszabb a teljes befektetési idő, illetve minél több a ciklusok száma (emlékezz vissza „2. A megtakarítás és a befektetések kockázata” fejezetre. Ezt illusztrálja az 1. grafikon, melyet érdemes alaposan megfigyelni!

1. grafikon: 100 egységnyi éves befektetésnek a kamatos kamatot tartalmazó növekedése különböző kamatszinteken 0-10 év között

Forrás: Saját szerkesztés

Látható, hogy a kamatoskamat-hozam akár önmagában is többszörösen meghaladhatja az induló tőke nagyságát. Nagyon hasonló az oka annak is, amikor valaki azt mondja, hogy: a lakáshitelét már kétszer visszafizette és még mindig van tartozása.

A különböző befektetések kamatbevétele kapcsán mindig figyelembe kell venni az adott valuta inflálódását. Hiszen inflációmentes környezetben, alacsony kockázatvállalás esetén a 2-3%-os nominális kamatbevétel már figyelemre méltó. Míg magas, pl. 10%-os infláció mellett még a 8-9%-os nominális kamatbevétel esetén is csökken a befektetett tőke értéke. Ezért szoktuk a nominális, megállapodás szerint kifizetett kamatlábat megkülönböztetni az reálkamattól, mely az infláció feletti kamatrészt jelenti. Képletben: $nominális\ kamat = infláció + reál\ kamat$.

A befektető tőkéjének az értéke így akkor emelkedik, ha a reálkamattal pozitív.

A hosszú futamidejű befektetések és hitelek esetén kockázatot jelent a kamatkörnyezet változása. A hosszú futamidőre történő kamatrögzítés előnye, hogy

a kamatok változatlanok, azaz a kamatbevétel/-kiadás előre jól kalkulálható. Ennek a kiszámíthatóságnak az „ára”, a jövőbeli pénzpiaci kamatvárakozásokkal, a likviditási költségekkel stb. a kamatokban megjelenik.

Vállalatok és bankok viszonylatában a nemzetközi gyakorlat egy általánosan elfogadott és közismert referenciakamathoz képest árazza a fizetendő kamatot. Ilyen referenciakamat lehet pl. maga az infláció is. A pénzügyi piacokon a legelterjedtebb viszont a szuperbiztonságosnak tartott nagybankok közötti hitelajánlati árák átalagos mértéke, melyet jellemző futamidőkre (pl. 1 hónap) adnak meg és publikálnak. A globális pénzpiacokon a különböző devizákra a londoni nagybankok által meghatározott LIBOR-t, az Európai Unióban az Euró-ra az EURIBOR-t, Magyarországon a magyar forintra a BUBOR-t szokták referencia kamatlábként használni. A nagy betétek, hitelek teljes kamatát pedig ehhez képest határozzák meg, azaz a

$$\text{teljes kamat} = \text{referencia kamat} + \text{kamatfelár.}$$

A kamatfelárat a szakirodalomban gyakran marge-nak hívják.

8. Alapvető pénzügyi, intézményi kockázatok

A pénzügyi szektor az egyik legjobban szabályozott ágazat. A pénzügyintézeteknél a szabályok betartását Magyarországon a Magyar Nemzeti Bank felügyeleti területe látja el. A szabályozó hatóságok és felügyeletek célja az, hogy a teljes pénzügyi szektor a lehető legbiztonságosabban, kiszámíthatóan és zavaroktól mentesen működjön akkor is, amikor jól megy a gazdaság és akkor is, amikor gazdasági válságok jelennek meg.

A vállalatok pénzügyi vezetőitől és a nagyobb befektetéssel rendelkező magánszemélyektől elvárható az, hogy a pénzügyi partner kiválasztásakor felelősen járjanak el. A kis összegű megtakarítással rendelkezők figyelmét is fel kell arra hívni, hogy jó piaci hírű, ismert, az ismeretségi körükben is megbízhatónak tartott pénzügyi intézménybe vigyék megtakarításaikat. Amire figyelni érdemes: a piaci szintnél jelentősen magasabb hozamok mögött igen nagy valószínűséggel magasabb kockázat húzódik meg, így az ilyen befektetések esetén fokozott óvatosság, inkább elkerülés javasolt.

Minden előzetes óvatos választás és megfelelő szabályozás mellett is ritkán előfordul, hogy egy-egy pénzügyintézet, pl. bank csődhelyzetbe kerül. A lakossági kisbefektetőknek (akiknek a befektetése az adott intézményben nem éri el a 100.000 Eurót (2019-ben kb. 32 millió forintot) azoknak még banki, pénzügyi közvetítő intézményi cégek csődhelyzete esetén sem kell túlzottan aggódniuk, amennyiben banki megtakarításaikat az Országos Betétbiztosítási Alap, értékpapír-befektető intézményeiket pedig a Befektető-védelmi Alap garantálja. Azaz ilyen helyzetben nem kell feltétlenül pánikolniuk, megfelelő feltétel teljesülése esetén bízhatnak abban, hogy az említett értékhatárig a teljes befektetett pénzüket néhány napon belül hiánytalanul megkapják.

Az eddigiekben összesen 8 témakört jártunk körbe alapszinten. Ezen ismeretek elsajátítása biztosan kevés a pénzügyi tanácsadás területén. Azonban ettől kezdve már nagyobb az esélye annak, hogy a pénzügyvel kapcsolatos ismeretek könnyebben befogadhatóak legyenek, melyre az OKJ-s pénzügyi képzést nyújtó és bankárképző intézmények, a főiskolák és az egyetemek megfelelő választékot kínálnak.

9. A szakemberek szerepe a pénzügyi tanácsadási kérdésekben

A társadalom pénzügyi ismereteinek és kultúrájának fejlődése ugyan áthatja a teljes társadalmat, azonban így is lesznek, akik igen jól el tudnak boldogulni a digitális, globális pénzügyi rendszerben és lesznek olyanok is, akik pályafutásuk során szakmai segítségre fognak szorulni.

A gazdaság felsőoktatási hallgatókat és ilyen végzettségű, vagy ilyen területen dolgozó szakembereket, a saját otthoni, baráti vagy munkahelyi közegükben pénzügyeket jól ismerő személyeknek tartja. Ezért az ismerősök pénzügyi kérdésekben rendszerint kikérik véleményüket, tanácsukat, függetlenül attól, hogy éppen pénzügyes vagy más gazdálkodási szakon végeztek. Ekkor egy dolgot nem szabad megtenni: rossz tanácsot adni, hiszen ezzel a laikus kérdezőnek pénzügyi veszteséget okozhatunk. Azaz tudatlanság esetén jobb elismerni a járatlanságot a pénzügyi kérdésekben, mint megfelelő pénzügyi ismeretek híján rossz tanácsot adni. A szakállas brókervicc: Amíg az ügyfélnek van pénze, addig mindig van még egy ötlete! – maradjon vicc és vegyük komolyabban a pénzügyi ismeretek elsajátítását.

A potenciális tanácsadói szerepbe kerülőktől, így a közgazdászhallgatóktól, magasabb szintű pénzügyi ismereteket és azok alkalmazhatósági tudását is elvárjuk.

A tanácsadó szerep esetében – a megfelelő pénzügyi tudás és jártasság mellett – az elsődleges feladat a tanácsadást kérő személy megismerése. Milyen a vagyoni háttere? Milyen a kockázatvállalási készsége? Mekkora összegre kér tanácsot? stb. Ezek ismerete nélkül, vagy amennyiben ezek megosztása nem történik meg, minden esetben a kérdezőnek megfelelőbb, nagyobb intimitást jelentő pénzügyi szakemberhez kell irányítani. Ezzel kapcsolatban két dologra érdemes felhívni a figyelmet:

- a pénzügyi intézmény megfelelő kiválasztására, melynek alapvető biztonsági vetülete van, lásd a karcagi bróker Marcsi-ügyet. Tehát alapvetően jó hírű bankokra érdemes hagyatkozni.
- a hozam és a kockázat kapcsolatára, azaz a magasabb hozam az minden esetben magasabb kockázattal is jár, függetlenül a pénzügyi termék vagy piac típusától.

A kellő pénzügyi tudás, háttérismeret birtokában a tanácsadás a lehetőségek felvázolása kell hogy legyen. Pénzügyi tanácsadás során nem a másik ember helyett kell dönteni, hanem a lehetséges döntések hátterét és következményeit érdemes számára, az ő szintjének megfelelően bemutatni. Ebben a fokozott óvatosság miatt a

kockázatok mérséklésére, és elegendően nagy összeg esetén a diverzifikálásra érdemes felhívni a figyelmét.

10. A pénzügyi tudás és kultúra felzárkóztatása társadalmi összefogással

A pénzügyi kultúrakutatásokból tudjuk, hogy a család szerepe a meghatározó; a pénzügyi szokások mintaátadással öröklődnek. Társadalmi szinten az a gond, hogy gyenge alapokról indulunk: az elmúlt évtizedekben a pénzügyi ismeretbővülés messze elmaradt a pénzügyi piac fejlődésétől, így új típusú pénzügyi ismeretátadást kell bevezetni.

A családi takarékoskodási, életviteli szokások jellemzően belénk ívódtak, melyek társadalmi szinten is tetten érhetőek. Így például Ázsiában élesen eltér a megtakarítási vagy kockázatvállalási hajlandóság az európaiától, de Európában belül is eltérések vannak a klasszikus római katolikus déli, és a protestáns északi népek gazdálkodása között.

Most ezekre építkezve kell megtalálni azokat a módszereket, amelyeket felhasználva a 21. századi globális pénzügyi piacokba be tudjuk vezetni a ma aktívakat és a jövő ifjúságát is. Ezt a munkát tovább nehezíti az, hogy a pénzügyi szférában is a digitális átállás időszakát éljük. Azaz összetett, jövőbeli bizonytalanságokat bőven tartalmazó területre kell úgy navigálnunk, hogy a mai társadalmi-pénzügyi ismeret és kultúra vonatkozásában eleve hátrányból indulunk.

Ahhoz, hogy ez a feladat társadalmi szinten sikeres legyen, teljes körű társadalmi összefogásra van szükség. Ebben önérdektől vezérelt feladata van a teljes pénzügyi szférának, a kormánynak és minden politikai szervezetnek, a jogalkotóknak, a pénzügyi felügyeleteknek, az oktató-/képző-/nevelő intézeteknek és végső soron a társadalom minden tagjának. Ebbe illeszkedik bele a páneurópai PÉNZ7 eseménysorozat, mely évente új ismereteket nyújt a programba becsatlakozott általános és középiskolás diákoknak. Ez az évente megrendezésre kerülő eseménysorozat természetesen nem elegendő, azonban egy-egy hasznos építőkövet nyújt a pénzügyi ismeretek elsajátításának útján.

A társadalmi-pénzügyi kultúra felzárkóztatásának sikere a megfelelő stratégia kialakításán, a következetes végrehajtáson és a kitartáson múlik. Magyarországon 2018-ban fogadta el a Kormány a „Pénzügyi tudatosság fejlesztésének stratégiája”-t, mely kétéves cselekvési tervekre bontva adja meg a 2017-től 2023-ig tartó időszak gyakorlati megvalósítását (Stratégia, 2018). Ez a feladat hasonlítható a háború utáni újjáépítéshez, egyes ázsiai országok robbanásszerű fejlődéséhez, azaz lehetséges út. Erre az útra válaszátként lehet ráállni, azaz, ha ráállunk, akkor végig kell menni rajta, nem lehet oldalra tekintgetni vagy visszafordulni. Ezen az úton végighaladva új gazdasági, emberi erőforrásokat szabadíthatunk fel, mely a 21. században a társadalmi siker meghatározó egysége lesz.

Felhasznált szakirodalom:

- OECD Pénzügyi kultúra felmérések, <http://www.oecd.org/finance/financial-education/measuringfinancialliteracy.htm>
- MNB Minősített fogyasztóbarát lakáshitel leírása <https://minositett hitel.hu/>
- Stratégia: Pénzügyi tudatosság fejlesztésének stratégiája (2018), <http://www.kormany.hu/download/5/39/21000/P%C3%A9nz%C3%BCgyi%20tudatos%C3%A1g%20fejleszt%C3%A9s%C3%A9nek%20strat%C3%A9gi%C3%A1ja.pdf>

Pénzügyi kultúra tankönyvek:

- Burkáné – Merényi – Székely (2017): Küldetések a pénz világában – Tankönyv 7-8. évfolyamos diákok számára, Budapest: Könyvtárellátó Nonprofit Kft
- Merényi – Vasné – Fritz (2016): Iránytű a pénzügyekhez – Tankönyv 9-10 évfolyamos diákok számára, Budapest: Könyvtárellátó Nonprofit Kft
- Pál Zsolt (szerk.) (2018): Pénzügyi kultúra. Kiadó: Miskolci Egyetem (egyetemi jegyzet)

A KÜLSŐ ÉS BELSŐ FINANSZÍROZÁS KÖLCSÖNHATÁSA

DR. Tewolde MELLES HAGOS

(főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola)

A belső és a külső források igénylése között negatív kapcsolat létezik. Ez azzal magyarázható, hogy bizonyos külső finanszírozási költségek emelkedése a tőkepiac sűrűlódásához vezet – mint aszimmetrikus információ. A belső forrás negatív hatása a külső finanszírozás igényére összpontosít a vállalatok között, amely magas finanszírozási költséggel jelenhet meg. Azok a vállalatok, amelyek magas osztalékot fizetnek és értékpapírokat bocsátanak ki, valamint hosszú lejáratú hitellel rendelkeznek, leértékelődnek. Azon vállalatok, amelyek alacsony osztalékot fizetnek és nincs jelentős kötelezettségük (pl. kötvény, hitel), külső finanszírozása érzéketlen az innovációval szemben. Ezek a kapcsolt vállalkozások külön kezelik a külső finanszírozás különböző formáit, úgymint részesedés-, illetve hitelfinanszírozás, ez hatással van a makroökonómiai, azaz makrogazdasági mozgás következményére, ami szigorítja a pénzügyi feltételeket. Ez azt jelenti, hogy a belső és külső finanszírozás között nagyobb a tőkeösszetétel foka a feltételezett vállalatoknál, a finanszírozásuk és beruházásuk a döntésük függvénye.

Kulcsszavak: tőkeszerkezet, külső finanszírozás, pénzügyi feltételek, beruházás, belső növekedés

1. Bevezetés

Néhány tanulmány megkísérelte összeegyeztetni a belső és külső finanszírozás kölcsönhatásáról szóló két nézetet. A tőkeszerkezet vizsgálatával kapcsolatos tanulmányt Almeida és Campello (2010) írt, amely a szakirodalomban megingathatatlan tényé vált, az ún. Pecking Order Theory (magyarul: hierarchiaelmélet) néven vált ismertté. A vállalati pénzügyekben a hierarchiaelmélet azt feltételezi, hogy a finanszírozási költségek az aszimmetrikus információkkal nőnek.

A finanszírozás három forrásból: a belső alapokból, a külső finanszírozás különböző formáiból és egyéb, nem termékértékesítésből eredő forrásból származik. A vállalatok elsőbbséget adnak saját finanszírozási forrásaiknak, először a belső finanszírozást, majd a külső tőkét részesítik előnyben, végül pedig – „utolsó eszközként” – a részvénykötvény kibocsátást. Az okok a következők: először a belső finanszírozást használják; amikor ez kimerült, akkor hitelért folyamodnak; és ha már nem célszerű több adósságot felhalmozni, a saját tőkét használják fel. Ez az elmélet azt állítja, hogy a vállalkozások betartják a finanszírozási források hierarchiáját és előnyben részesítik a belső finanszírozást, ha az rendelkezésre áll, és az adósság előnyben részesül a saját tőkével szemben, ha külső finanszírozás szükséges (a tőke olyan részvények kibocsátását jelentené, amelyek „külső tulajdonjogot hoznak a

vállalatba”). Így a cég által választott adósságforma jelezheti a külső finanszírozás szükségességét.

Pontosabban, a fent említett szerzők úgy vélik, hogy a belső alapok generálása és a külső finanszírozás iránti igény között negatív kapcsolat áll fenn. A szerzők bizonyítják, hogy a külső források iránti kereslet csökkentése kevésbé érzékeny a pénzügyileg korlátozott vállalatokban lévő belső forrásokra (azaz nagyobb pénzügyi súrlódásoknak van kitéve). Ez a megállapítás ellentmond a hierarchiaelméletnek, és azt állítja, hogy ez a viselkedés a külső és a belső alapok közötti komplementaritással függ össze az endogén beruházások hatása miatt.

A tőkeszerkezetről szóló szakirodalom a pénzügyi politikákat exogénnek tekintette (Fama és Francia, 2002; Shyam-Sunder és Myers, 1999). Azonban a pénzügyi korlátokról szóló kiterjedt tanulmányok (Fazzari, Hubbard és Petersen, 1988; Hubbard, 1998; Almeida, Campello és Weisbach, 2004) bizonyítékot szolgáltatott arra, hogy a pénzügyi kölcsönhatások miatt nem minden vállalat képes teljes mértékben finanszírozni a befektetési lehetőségeit. Ennek eredményeként néhány vállalat pénzügyi korlátokat tapasztal. Ebben az állapotban a befektetési döntések a pénzügyi politikákhoz kötődnek.

A külső finanszírozás negatív érzékenysége növekszik az eszközhűséggel. A pénzügyileg korlátozott cégek esetében azonban a külső finanszírozás pénzforgalomra gyakorolt negatív érzékenysége vagy csökken, vagy pozitívan változik, azaz növekszik, amikor az eszközök tőkeigénye nő. Ez a megállapítás azt jelenti, hogy a pénzügyileg korlátozott vállalatok előnyben részesítik a tárgyi eszközökbe való befektetést, mivel az ilyen eszközök nemcsak a pénzügyi korlátok enyhítésére szolgálnak, hanem a pénzeszközök közvetlen forrásai is lehetnek a negatív cash flow sokkok idején.

Ezen túlmenően az információs aszimmetriák miatt a vállalatok inkább az adósságot és a saját tőkét finanszírozzák, amikor külső forrásokhoz fordulnak, és a tőkét csak végső esetben adják ki. Mivel az információs aszimmetria növeli a külső finanszírozási költségeket, és mivel a pénzügyi szempontból korlátozott cégek jobban szenvednek az információs aszimmetriáktól, külső finanszírozásuk erősen negatívan kapcsolódik a cash flow-hoz. Így egy adott befektetési szint esetében a nyereséges pénzügyi szempontból korlátozott cégek kevesebb külföldi tőkét igényelnek befektetéseik finanszírozásához, ezért kevésbé valószínű, hogy a külső tőkepiacokat érik el. Megjegyezendő azonban, hogy ez az érv feltételezi, hogy a vállalat meghatározza a befektetés szintjét, mielőtt meghatározza az adósság és a tőke optimális összegét (Myers (1984)).

2. Kiindulópont

A cikk kiindulópontja mikro- és makróökonómia-elemzés, így a szűkösség gazdasági és monetáris döntéseivel foglalkozik.

A szűkösséghez két dolog szükséges: véges erőforrások és végtelen lehetőségek. Ha az emberek akarata egyenlő vagy kevesebb, mint az az igényeik

kielégítésére rendelkezésre álló véges erőforrások, akkor nincs szűkösség. A szűkösség csak azért áll fenn, mert az emberek akarata nagyobb, mint az igényeik kielégítésére rendelkezésre álló források. A szűkösség a végtelen erőforrásokkal való összeütközés feltétele.

A szűkösség miatt szükség van egy adagolóeszközre. Az emberek versenyeznek az adagolóeszközért. Például, ha a dollár ár a szabályozó eszköz, az emberek versenyeznek a dollárért. Mivel korlátlan vágyaink nagyobbak, mint korlátozott erőforrásaink, vagyis mivel a szűkösség létezik – néhány vágy kielégítetlen marad. Ki kell választanunk, hogy melyiket akarjuk kielégíteni és melyiket nem.

Az elmélet építésének célja az, hogy megmagyarázzunk valamit, ami nem nyilvánvaló. Például a munkanélküliségi ráta változásának oka nem nyilvánvaló, így a közgazdász elméletet épít a munkanélküliségi ráta változásainak magyarázatára.

Fontos az elmélet tesztelése, ha nem tesztelsz egy elméletet, soha nem fogod megtudni, hogy teljesítetted-e a célokat az elmélet építésében. Más szóval, nem fogod tudni, hogy pontosan elmagyaráztad-e elméletedet. Egyszerűen nem fogadjuk el az elméletet, ha jól hangzik, mert a helyes hangok valójában tévedhetnek. Például, Columbus idején sok ember számára igaznak tűnt az a teória, hogy a föld lapos, és az az elmélet, hogy a föld kerek, anno nevetségesnek bizonyult. A helyes hangzású elmélet azonban téves volt, és a nevetséges hangzású elmélet bizonyult helyesnek.

A közgazdaságtan oktatója azt mondja: „Ha a filmnézés ára csökken, akkor az emberek gyakrabban néznek filmeket” (Moziba járás helyett otthon nézzük a különböző tévécsatornákat vagy az internetet használjuk filmnézésre.) Egy osztályban tanuló azt mondja: „Nem, ha a filmek minősége csökken.” A közgazdászoktatónak vagy a hallgatónak lehet igaza?

Eltérő rendelkezés hiányában, ha a közgazdaságtani oktatók azonosítják a két változó közötti kapcsolatot, implicit módon a „ceteris paribus”-feltételezést teszik. Más szóval, az oktató valóban azt mondja: „Ha a filmekre való belépés ára csökken, az emberek gyakrabban fognak hozzájutni a filmekhez – feltételezve, hogy semmi más nem változik, például a filmek minősége stb.” Az oktatók nem mindig jelzik a „ceteris paribus”-t, mert ha igen, akkor az előadás minden percében használnák a kifejezést. Tehát az oktatónak igaza van, bár a közgazdász új diákja nem tudja, hogy mit tanít az oktató, de nem mond semmit.

A pénzpiac olyan hely, ahol a pénzeszközök, a kölcsönt felvevő egyének és szervezetek együttesen kerülnek a pénzpiacra. A pénzeszközök közvetve a végső hitelezőktől (háztartásoktól) pénzügyi közvetítőkön keresztül [bankok vagy biztosítótársaságok] vagy közvetlenül a pénzügyi piacokon [tőzsdei / kötvénypiacok] keresztül jutnak el a végső hitelfelvevőkhöz [üzleti vállalkozások, kormányzat vagy más háztartások].

Annak érdekében, hogy a pénzügyi rendszer zökkenőmentesen működjön, megfelelő tájékoztatást kell nyújtania a piacokról és azok működéséről.

A XIX. század közepéig egy cég vezetésében egyedüli főszereplő volt a tulajdonos-igazgató. Az ipari forradalmat követően a vezetői szerepek megoszlottak, kialakult a vezetői munkamegosztás, 3 fős vezetés: igazgató, főmérnök (termelés szervezése), főkönyvelő (gazdasági és adminisztratív irányítás).

Majd a vezetői feladatok kiszélesedésével, a XX. század első felében megjelent a pénzügyi vezetés, mint önálló részleg, ekkor a pénzügyi vezetés feladata: a szükséges tőke megszerzése, biztosítása és a vállalat likviditásának fenntartása.

Növekedett a vállalkozások működésén belül a pénzügyi terület súlya → pénzgazdálkodás. A pénzgazdálkodás értelmezése: pénzügyi műveletek kézbentartása és szabályozása, pénzforgalom, likviditás, cash flow, banki kapcsolatok, vevői és szállítói pénzügyi kapcsolatok, számlakibocsátás és számlaellenőrzés, vállalati működtetés finanszírozása.

A jó pénzügyi vezetés lényege: használható információk biztosítása a megalapozott döntéshozatalban, jogszabályi előírásoknak való megfelelés. A pénzügyi vezetés feladatai: döntések pénzügyi hatásainak elemzése és értékelése. A tervezett tevékenységhez és működéshez szükséges pénzeszközök biztosítása. Források védelme megfelelő pénzügyi ellenőrzés segítségével, későbbi tevékenységek és működés pénzügyi kereteinek megteremtése. Ellenőrzést szolgáló információk szolgáltatása, végrehajtott tevékenység pénzügyi értékelése és jelentése.

3. A pénzügyi tervezés fogalma és a pénzügyi rendszer

A pénzügyi tervezés az a folyamat, illetve eljárás, amelynek során a gazdasági döntések összes hatását mérlegelik. A pénzügyi tervezés feladata a vállalkozások pénzügyi egyensúlyának biztosítása, múltira – jelenre – jövőre épít: a termelési, beruházási, beszerzési, költségtervek adataira – becslésen és számításon alapul, a pénzügyi tervezés eredménye a pénzügyi terv.

A pénzügyi terv a vállalkozás mérlege, eredménykimutatása és egyéb kimutatásai felhasználásával, illetve makroökonómiai és ágazati előrejelzések figyelembevételével készül. Olyan összeállítás, amely megfogalmazza a vállalkozás pénzügyi stratégiáját, leírja a cél elérésének módját. A vállalkozás pénzügyi menedzsmentjének feladata a döntés! A makropiac szereplői pénzügyi döntéseik során a következő főbb piaci jellemzőket veszik figyelembe:

- A gazdaság ágazatokra oszlik
- ✓ Fogyasztás
- ✓ Termelés (beleértve a kormányt)
- Szolgáltatások, termékek és pénzáramlás a szektorok között minden nap
- ✓ A termelők béreket fizetnek a munkavállalóknak a munkaügyi szolgáltatásokért
- ✓ A munkavállalók jövedelmet költenek fogyasztóként a termelési ágazat teljesítményére
- ✓ A gyártók több terméket költenek az anyagokra és több munkaerőre
- ✓ Ciklikus pénzáramlást hoz létre

A fentiekhez néhány magyarázatot csatolva a következő kiegészítéseket tenném:

- Fogyasztási ágazat

A legtöbb ember nem költi el minden jövedelmét, megtakarítást biztosít és majd később visszatér a fogyasztáshoz

- Termelési ágazat

A vállalatoknak pénzt kell gyűjteniük nagy, ritka projektek finanszírozására

- A gazdaságnak szüksége van a pénzügyi forrásokra

A pénzügyi piacok a pénzügyi eszközök értékesítése révén a fogyasztók megtakarításait a vállalatok felé irányítják

- A vállalatok értékpapírokat bocsátanak ki, hogy pénzt szerezzenek általában nagy vagyoni vagy projektköltségekre
- A fogyasztók értékpapírokat vásárolnak megtakarításuk megtérülése érdekében

A vállalati pénzügyi politikának az elsődleges célja a pénzügyi rugalmasság biztosítása (Bancel és Mittoo 2002). A jelenben és a jövőben pénzügyi finanszírozást biztosít, ahol pénzügyi kölcsönhatás van azért, hogy elérjék a profitot. Ennek ellenére a tapasztalat azt mutatja, hogy a tőkeszerkezet figyelmen kívül hagyja a vállalat beruházási és finanszírozási döntések közötti kölcsönhatását.

A pénzügyi igazgató központi szerepet játszik a tőke áramlásában és a befektetők felé is. A pénzügyi vezetőnek két fontos döntése van, amelyek nagyban befolyásolják ezt a folyamatot. Valójában központi szerepet játszik a vállalat egészének sikerében vagy kudarcában. A tőkeköltségvetési döntés azt tartalmazza, hogy mennyi pénz kerüljön befektetésre egy adott vállalatba, és hogy milyen eszközök létrehozására kerüljön sor a beruházások során. A finanszírozási döntés határozza meg, hogy hogyan fogják növelni a befektetési pénzeszközt. A társaság értékpapírok értékesítésével pénzt halmoz fel a további működéshez. Brealey, Myers és Marcus elmagyarázzák, hogy „ezeknek a papíroknak van értéke, mivel azok a cég valós vagyónának és a készpénznek a követelése. Például, ha a vállalat pénzt vesz fel a banktól, a banknak pénzügyi eszköze van. Ez a pénzügyi eszköz azt követeli meg, hogy a kamatfizetés és a kölcsön visszafizetése megtörténjen. A vállalat valós eszközeinek elegendő készpénzt kell termelniük ezen igények kielégítésére.”

A pénzmenedzsmenten keresztül történő pénzáramlást is vizsgálták Brealey, Myers és Marcus: „Az áramlás akkor kezdődik, amikor a pénzügyi eszközöket eladják a készpénz emelésére. A készpénz a cég működésében felhasznált valós eszközök megvásárlására szolgál. Később, ha a cég jól teljesít, a valós eszközök elegendő pénzbevételt generálnak, hogy többet fizessenek vissza a kezdeti befektetőnek. Végül a készpénz ismét befektetésre kerül, vagy visszaadódik a befektetőknek, akik először hozzájárultak a pénzhez. A befektetések a fizikai árukból, mint például a berendezésekből vagy az új termékekből bármit hozhatnak létre, vagy befektethetnek olyan ötletekbe, mint egy marketingterv elkészítése. A befektetés abban a reményben történik, hogy a jövőben eredményeket fog nyújtani, a pénzügyi

igazgatónak tisztában kell lennie azzal, hogy milyen, hány és mennyi idő múlva kezdődnek a befektetésből származó előnyök.”

A legújabb tanulmányok azt mutatják, hogy a beruházás exogén a pénzügyi politikában és fókuszál a relatív költséggel a hitel és a részvény kibocsátásában. A döntéshozóknak a következő lépésekre kell figyelniük:

- ✓ Piaci időzítés
- ✓ Értékpapír-megtérülés dinamika
- ✓ Adó és pénzügyi aggodalom költsége

Ezek feltétlenül fontosak a vállalati pénzügyi politika megértéséhez. A tanulmány azt mutatja, hogyan befolyásolja a külső finanszírozást a vállalatok szemszögéből a kereslet és a kínálat.

Tanulmányom megmutatja a beruházási és finanszírozási döntés kölcsönhatását a külső finanszírozás érdekében.

A beruházás-finanszírozás kölcsönhatás megértéséhez az empirikus tőkeszerkezetről szóló tanulmányra fókuszálok. Magasabb profittal rendelkező vállalatoknak kevesebb igényük van a külső finanszírozásra.

Ha a belső pénzügyi helyzet és a külső finanszírozási igény közötti kapcsolat negatív, akkor ez a kapcsolat erősebben negatív lesz, ahol a finanszírozási költségek magasabbak. Fontos bizonyítás az, hogy ez a vállalatok között negatív kapcsolathoz vezet, ahol keveset tapasztalják az erős pénzügyi kölcsönhatást.

Illusztráció:

Kicsi vagy nincs pénzügyi súrlódás, amikor pénzt teremtenek elő a pozitív NPV érdekében (pénzügyileg korlátozott vállalat esetében). A finanszírozási döntés egy nagyvállalat esetében bonyolult probléma. A pénzügyi piacok ugyanis számtalan fajtáját, változatát kínálják a gazdálkodó szervezeteknek a rendelkezésre álló lehetséges finanszírozási források közül. A szállítói és munkabér-tartozásokon és a bankhiteleken keresztül a projektfinanszírozásig és a részvénykibocsátásig vagy az olyan összetett finanszírozási formákig, mint például az alárendelt kölcsöntőke vagy opciós utalványok. A sokféle finanszírozási lehetőség közötti választás megkönnyítéséhez célszerű bizonyos elveket megfogalmazni. Ezek az elvek azonban nem kőbe vésett szabályok, a kényszer, illetve a feltételek változása esetén el kell/lehet tőlük térni. Általánosságban a helyes finanszírozási politikát két fontos elv vezérli. Az egyik az illeszkedés, a másik a gazdaságosság alapelve.

Az illeszkedés elve szerint a forrásaink szerkezetét az eszközök összetétele határozza meg. A források összetételét (finanszírozási mix) úgy kell meghatároznunk, hogy az illeszkedjen eszközeink struktúrájához, annak érdekében, hogy a vállalat kockázata csökkenjen. Ha az illeszkedés elve teljesül, törekedni kell arra, hogy a bevont finanszírozási források összköltsége minimális legyen – ez a gazdaságosság elve.

Példa: Hasonlítsuk össze két vállalat eredménykimutatását! A két vállalat eszközösszetétele és humánerőforrás-szerkezete legyen teljesen azonos. Különbség csak a forrásaik összetételében legyen. Az első vállalatot teljes egészében a 200 M Ft-os belső forrás finanszírozza, míg a második vállalatnak 100 M Ft a belső forrása, és a 100 M Ft idegen tőke utáni kamata legyen 10%.. Mindkét vállalat jó évben 30 millió forint, átlagos évben 20 millió forint, rossz évben 10 millió forint üzleti eredményt ér el. Tekintsünk el az adóktól! Mennyi lesz az egyes években a két vállalat tőkemegterülési rátája? A tőkemegterülési ráta (ROE – *return on equity*) az adózott eredmény/saját tőkearány. Megmutatja, hogy 1 egységnyi induló tőkére vetítve számviteli értelemben mekkora vagyonnövekedést ért el 1 év alatt a vállalat. A ROE a vállalat jövedelmezőségének alapvető mérőszáma.

A tőkeáttételes és az áttétel nélküli vállalat ROE-je különböző gazdálkodási állapotban:

Tőkeáttétel nélkül működő vállalat (200 M FT saját tőke)			
Állapot	Bumm	Normál	Recesszió
Üzleti eredmény	30	20	10
Kamatkiadás	-	-	-
Adózott eredmény	30	20	10
ROE	15%	10%	5%
Tőkeáttételes vállalat (100 M Ft idegen tőke, 100 M Ft saját tőke)			
Üzleti eredmény	30	20	10
Kamatkiadás	10	10	10
Adózott eredmény	20	10	0
ROE	20%	10%	0%

Tőkeáttételnek nevezzük egy vállalat forrásszerkezetének idegen tőke/saját tőke arányát. A tőkeáttételi mutatók a vállalat eladósodottságát mérik.

A két vállalat esetében az eszközök megterülési rátája, amit az üzleti eredmény/összes eszközarányos mutatójával mérünk (ROA – *return on assets*) ugyanaz, mivel mindkét vállalatnak azonos az egyes években elért üzemi eredménye és az összes eszköze (ez megegyezik az összes forrással). Az első évben ez az érték 15%, a másodikban 10%, a harmadikban 5%.

A ROE mutatójuk azonban lényegesen eltér, annak köszönhetően, hogy a második vállalat fix 10 millió kamatkiadással szembesül. (Ez a 100 millió forint 10%-

a). Míg az első vállalat ROE mutatói a ROA mutató értékekkel egyeznek meg, addig a második vállalat ROE mutatói 20%, 10% és 0%.

Az adómegefontolások idézik elő a nyereség és a külső finanszírozás közötti negatív kapcsolatot. Kisebb költségmódosítás vált ki a nyereség és a tőkeáttétel közötti negatív kapcsolatot.

Ha a külső finanszírozási költségek elhanyagolhatóak, akkor nem határozható meg a belső pénzügyi alap és a külső finanszírozás közötti kapcsolat.

Újabb elméletek azt feltételezik, hogy a belső pénzügyi helyzet negatívan kapcsolódhat a külső finanszírozási igénnyel, még akkor is, ha a vállalatok pénzügyileg korlátozottak. Ha a külső finanszírozás költsége magas, ennek az a következménye, hogy a vállalat a hierarchiaelméletet követi. Ebben a helyzetben a vállalatok jobban preferálják a belső finanszírozást.

Ez a preferencia a belső cash flow és a külső finanszírozás között negatív kapcsolatot vált ki, és az adott beruházási szinttel és magas nyereséggel rendelkező vállalatok alacsony fedezetet tárnak fel.

Ez az érvelés azt feltételezi, hogy azoknak a vállalatoknak, amelyek magas finanszírozási költséggel találják magukat szembe, fel kell tárniuk a belső és a külső finanszírozási igény közötti jobb negatív kapcsolatot, a nem pénzügyi kölcsönhatással rendelkező vállalatokkal szemben.

Ez a feltétel is értelemszerűen úgy néz ki, hogy előbb meghatározzák a beruházást, mielőtt döntenek az optimális hitel és részvénykeretek kibocsátásáról. Más szóval, a hierarchiaelmélet elhanyagolja a vállalat befektetési választási lehetőségét, hogy lehet endogén a külső finanszírozásban, amikor a külső finanszírozás költsége magas. Így, ha a pénzforgalom és a külső források iránti kereslet közötti negatív kapcsolat a külső finanszírozás költsége, a költséges külső forrásokkal rendelkező vállalatoknak erősebb negatív kapcsolatot kell kialakítaniuk, mint a pénzügyi kölcsönhatástól mentes vállalatoknak. Almeida és Campello (2010) azonban komoly bizonyítékokat tárt fel, amelyek arra utalnak, hogy ez a negatív kapcsolat erősebb azoknál a vállalatoknál, amelyeknél kevésbé valószínű, hogy erős pénzügyi zavarok lesznek (pénzügyileg nem korlátozott cégek). Így a szakirodalomban megállapított állásponttal ellentétben ezeket az eredményeket nem lehet az információs aszimmetriából eredő külső finanszírozási költségek bizonyítékaként értelmezni.

Amikor a vállalat pénzügyileg korlátozott, a beruházás endogénje hatással van a belső és külső finanszírozási kapcsolatukra.

Három dolog alakítja a kapcsolatukat:

- ✓ A pénzügyileg korlátozott vállalat belső pénzalap alkalmazása
- ✓ A külső finanszírozási igény csökkenése
- ✓ A folyó tőkeköltségvetés emelése

Akkor alakul ki ilyen helyzet, amikor a vállalat beruházása pénzügyileg korlátozott vagyis kevesebb a tőke, mint a megfelelő szintje.

A pénzügyileg korlátozott vállalat inkább a belső pénzalapot alkalmazza a további tőkeköltségvetésében, mintsem a külső finanszírozás alkalmazását csökkentené, hogy növelje a beruházás költségét.

- ✓ A pénzügyileg korlátozott vállalatot nemcsak a folyó beruházás aggasztja, hanem a jövőbeli beruházás is.

A jövőbeli beruházások finanszírozási igénye az adott hitelfeltétel alatt növeli a vállalati likvideszközök igényét, mint a készpénz és a forgóeszközök. Ez a hatás is csökkenti a vállalati hajlandóságot, hogy használja a belső pénzalapot a külső finanszírozás csökkentésére.

- ✓ A külső finanszírozás magas költségeket eredményez. A belső finanszírozás hatására nő a vállalat kapacitása, ugyanakkor a külső finanszírozás is nő, tehát közvetlen.

4. A beruházás, mint endogén, a belső és a külső finanszírozás között helyettesítés van és az út az empirikus vizsgálatokhoz.

Az empirikus tőkeszerkezetet vizsgáló tanulmányok feltárják a vállalati eredmény és külső finanszírozás közötti negatív kapcsolatot. Miközben a legtöbb tanulmány az eredmény és a tőkeáttétel közötti kapcsolatra koncentrál (Rajan és Zingales (1995), a belső és a külső finanszírozás közötti negatív kapcsolat meggátolja a külső finanszírozás más forrásait. Leary és Roberts (2005) azt mutatták meg, hogy a magas cash flow vagy készpénzgyenleggel rendelkező vállalatok kevesebb hitelt vesznek fel és részvényt bocsátanak ki, illetve kivonják azokat a forgalomból.

Leary és Roberts (2005), másokhoz hasonlóan a létező felfedezést magyarázzák, mint bizonyítékot, amely alátámasztja a hierarchiaelméletet. Ezen elmélet szerinti érvelés alapján a vállalatok a belső finanszírozású beruházást preferálják, mert az aszimmetrikus információ növeli a külső finanszírozás költségét (Meyers and Majluf (1984) és Mayers (1984)). Amikor a belső finanszírozás preferáltabb, mint a külső finanszírozás, akkor a vállalatok a belső és a külső finanszírozás közötti negatív kapcsolatot segítik elő.

Magasabb profittal rendelkező vállalatok kevesebb külső finanszírozást igényelnek, és kevesebb értékpapír-fedezetet mutatnak. Ezenkívül a negatív kapcsolat ellentmond a standard bizonyítéknak, amely a tőkeszerkezet elméletén alapul. Ez mutatja, hogy a magasabb profittal rendelkező vállalatok többé-kevésbé külső finanszírozással finanszírozzák a beruházásokat, mert a fizetendő kamatok csökkentik az adózás előtti eredményt.

Gyakorlatilag az figyelhető meg, hogy a belső és a külső finanszírozás között ott áll fenn erős negatív kapcsolat, ahol magas a külső finanszírozási költség.

Nyilvánvaló, az empirikus bizonyíték magyarázása azokon a feltételeken alapul, hogy a beruházás exogén a külső finanszírozási döntésre, akkor is, amikor a külső finanszírozás költsége magas. Főleg, ha a beruházás független a külső finanszírozási döntéstől, amikor is a külső finanszírozás csökkentése valódi

eredmény lesz annak a vállalatnak, ami magas finanszírozási költséggel rendelkezik és előfordulhat az, hogy magas folyó profittal rendelkezik.

Ha a vállalati befektetés kevesebb az igényelt szintjénél a magas finanszírozási költség miatt a pénzügyileg korlátozott vállalatoknál, akkor a beruházás pozitív kapcsolatú lesz az adott belső finanszírozással.

A belső és a külső finanszírozás közötti negatív kapcsolatot – mint a külső finanszírozási költség bizonyítékát – nem kell megmagyarázni.

A szeniorkönyvelő értékeli a mérlegképes könyvelő által készített nyilvántartásokat, és bemutatja a vizsgálat eredményeit veszteségként és nyereségként, szivárgásként, makrogazdasági hatásként vagy értékváltozásként, hogy feltárja az üzlet előrehaladását vagy kudarcát, valamint a jövőbeni korlátokat és lehetőségeket. A könyvelőknek képesnek kell lenniük arra is, hogy pénzügyi nyilvántartást készítsenek, és előírják a számlák rendszerét, amely a legkönnyebben adja meg a kívánt információt. Képesnek kell lenniük továbbá arra, hogy átfogó képet kapjanak egy vállalkozás gazdasági és jogi szempontjairól és mindenféle tranzakció hatását tervezzék a nyereség-veszteségre; és fel kell ismerniük és osztályozniuk minden olyan tényezőt, amely a vállalkozás valódi állapotának meghatározására szolgál (pl. a termelésre vonatkozó statisztikák vagy feljegyzések; ingatlanok és pénzügyi nyilvántartások, amelyek a beruházásokat, kiadásokat, bevételeket, költségvetési változásokat és a jelenlegi helyzetet képviselik). A költségelszámolás megmutatja az adott szolgáltatás vagy az előállított árucikkek tényleges költségeit egy bizonyos időszak alatt; ezzel a rendszerrel a jövedelmező vállalkozások, szolgáltatások, osztályok és módszerek felfedezhetők.

A pénzügyi vezető és a könyvelő nagyon fontos erőforrások egymásnak, ami egyben tájékoztatást nyújt a többi igényről, és képes együttműködni a tájékozott döntések meghozatalára, különösen a befektetési lehetőségekről és a szervezet napi működéséről.

A pénzügyi vezető és a könyvelő közötti fő különbség az „átfogó” szó. A könyvelőnek követnie kell az előírásokat, a rendeleteket, és a lehető legpontosabb és legmegbízhatóbb pénzügyi információkat kell nyújtania. A pénzügyi számviteli menedzsernek lehetősége van arra, hogy kockázatokat vállaljon, még „megérzés” alapján is hozzon döntéseket.

Az első vizsgálat célja annak ellenőrzése volt, hogy a pénzügyi szempontból korlátozott és a szétválasztásra kiválasztott osztályozási kritériumokra vonatkozóan a pénzügyileg korlátlan vállalatok következetesek voltak-e.

Az Almeida, Campello és Weisbach (2004) által javasolt megközelítést követve azt vártam, hogy a pénzügyileg korlátozott vállalatoknak jelentős és nagy érzékenységek van a pénzáramlásra, és a pénzügyileg korlátlan cégek nem mutatnak ilyen viselkedést.

A következő modell a legkisebb négyzetek által becsült két szakasz (röviden LK2Sz) került elfogadásra, rögzített hatásokkal a vállalat és az év tekintetében (1. modell):

$$\Delta KP = \alpha PB\dot{A} + \beta_1 PB\dot{A} + \beta_2 Q_{i,t} + \beta_3 LN(\ddot{O}Esz) + \beta_4 \Delta(FE-KPT) + \beta_5 \Delta(RLK-TEsz) + e_{i,t} \quad (1.),$$

ahol ΔKP a készpénz és a rövid lejáratú pénzügyi befektetések összegének éves változása volt. Pénzbeáramlás ($PB\dot{A}$) a nettó jövedelem plusz az értékcsökkenés és a társaság saját tőkéjéből származó osztalék és kamat. Az LN ($\ddot{O}Esz$) méretét a vállalat eszközeinek könyv szerinti értékének neperiai logaritmusaként határozták meg. A méret bevonása lehetővé teszi számunkra a tranzakciós költségek és a makrogazdasági hatások, a készpénzt és az adósságot befolyásoló gazdaságok ellenőrzését a politikai döntések során. A befektetési lehetőség helyettesítőjeként Tobin Q-ját használtuk fel, mérlegfőösszegként mérve a részvények / eszközök teljes értékét.

A helyettesítők és a pénzáram ellenőrzéseként a következő kiegészítő változókat használták: $\Delta FE - \Delta KPT$, a forgóeszközök változása mínusz a készpénztartalékok változása KPT ; (ΔRLK), a rövid távú pénzügyi adósság változása (kötvények és finanszírozás); és tartós eszközökben ($TEsz$), beleértve a kapcsolt vállalkozásokat és azok leányvállalatait. Az LN ($\ddot{O}Esz$) kivételével az összes változót megosztották az összes eszközzel. Egy lehetséges felismerés a változók endogenitása, az endogén változók kétéves szakadékát használtuk eszközként.

A második vizsgálat célja annak ellenőrzése volt, hogy a befektetési endogenitás mérsékli-e a helyettesítő kapcsolatot külső és belső alapok között, amelyek azt jelentik, hogy a külső alapok (adósság és tőke) érzékenyebbek a csökkenő pénzáramlásra a pénzügyileg korlátozott vállalatok esetén. A modell két alternatívát használt a külső források pénzforgalomra való érzékenységre vonatkozó előírások kapcsán. Az első specifikáció, amelyet a rendes legkisebb becslés alapján becsülnek meg. A vállalat és az év rögzített hatásával rendelkező négyzetek (OLN) (2. modellben) csak a változók proxyként szerepelnek, és úgy vélik, hogy az elmélethez kapcsolódó elsődleges információkat rögzíti: cash flow, befektetési lehetőségek és méret. Ezt a modellt a következőképpen számították ki:

$$\Delta KF = \alpha_1 PB\dot{A}_{i,t} + \alpha_2 Q_{i,t} + \alpha_3 LN(\ddot{O}Esz) + \sum \text{vállalat} + \sum \text{year}_t + e_{i,t} \quad (2.),$$

ahol (ΔKF) a külső finanszírozási források változása és a proxy értéke az adósság nettó kibocsátása (a kötvények éves változása és a rövid és hosszú távú finanszírozás), és a nettó kibocsátás a részvényesek saját tőkéjének éves változása, mínusz a megtartott nyereség. A cash flow a nettó jövedelem plusz az értékcsökkenés. Ezeket a változókat megosztották az összes eszközzel.

A külső finanszírozás érzékenységének második specifikációja figyelembe veszi a már meglévő egyenlegek hatásait (egy év késése) belső alapok, a kezdeti tőkeszerkezet és az adósságpolitika fedezhető eszközei, hogy ellenőrizni lehessen a meglévő belső alapokat, alkalmazni kell a készpénztartalékot (KPT) és az

ügyfélszámlák összegét egyéb likvid eszközökként (ELESZ) definiált készletek (ELESZ). Anyagi / fedezhető eszközként az **állóeszközök** egyenlegét használtuk fel (ÁESZ) és mérte a kezdeti tőkeszerkezetet az adósság és a tőke aránya között (adósság / egyenérték). Ezek a változók voltak osztva az összes eszközzel, az adósság / saját tőke (ST) kivételével. A modell általánosított módszerrel van becsülve. (GMM) két lépésben, rögzített hatásokkal a vállalat és az év tekintetében. A modell a következőképpen lett meghatározva:

$$\Delta KF = \alpha_1 PB\dot{A} + \alpha_2 Q_{i,t} + \alpha_3 LN(\ddot{O}ESZ) + \alpha_4 \Delta KPT + \alpha_5 RLK + (\alpha_6 \dot{A}ESZ/ST) \cdot Q + \sum \text{vállalat} + \sum \text{year}_t + e_{i,t} \quad (3.),$$

ahol az **állóeszközök** (ÁESZ) és az adósság / saját tőke endogén változóknak tekintettek.

A harmadik teszt célja, hogy megmutassa a belső és külső források jelentőségét a pénzügyileg korlátozott és a pénzügyileg nem korlátozott vállalatokban. Empirikusan összehasonlítják a pénzügyileg korlátlan vállalatok pénzeszközeit, a korlátozott vállalatok külső alapjait és belső alapjait és bizonyították a kisebb negatív érzékenységet és nagyobb pozitív érzékenységet a cash flow-ra. Azt a viselkedést vették észre, hogy a pénzügyileg korlátozott és korlátlan vállalatok belső és külső pénzeszközeinek érzékenysége ellensúlyozza a pénzáramlást. A láthatatlanul összefüggő regressziókat (LőszFR) a vállalat és az év során rögzített hatásokkal használva ezt az egyidejű magatartást az ugyanazon vállalat szakpolitikai között (4. és 5. modell) rögzítse:

$$\Delta KF = \alpha_1 PB\dot{A} + \alpha_2 Q_{i,t} + \alpha_3 \text{Size}_{i,t} + \sum \text{vállalat} + \sum \text{year}_t + e_{i,t} \quad (4.),$$

$$\Delta KF = \beta_1 PB\dot{A}_{i,t} + \beta_2 Q_{i,t} + \beta_3 \text{Size}_{i,t} + \sum \text{vállalat} + \sum \text{year}_t + e_{i,t} \quad (5.),$$

ahol ΔBF rögzíti a belső finanszírozás változását. Ebben a tanulmányban a proxy értékét a KPT és (ELESZ) összege adja. Ezeket a változókat megosztották az összes eszközzel. A 3. és 4. modellt a külső alapok érzékenységének ellenőrzésére és az elkülönített adósságérzékenység kimutatására futtatta. A cél az volt, hogy azonosítsa a külső forrásokból eredő viselkedésbeli különbségeket és elkerülje a nettó részvénykibocsátás mérlegelésének lehetséges problémáit.

5. Összefoglalás

Tanulmányom célja az Almeida és Campello (2010) által portugál nyelvű empirikus következmények vizsgálata volt a pénzügyi megszorítások hatásai és a vállalati befektetésekből eredő endogenitása tekintetében a *Pecking Order Theory* (hierarchiaelmélet) következményeire tekintettel a külső és belső alapok

helyettesíthetősége kapcsán (azaz ez a helyettesíthetőség empirikusan kapcsolódik a belső és a külső finanszírozási alapok közötti negatív kapcsolathoz). A szerzők azt sugallják, hogy ha ez a negatív kapcsolat a pénzügyileg kevésbé korlátozott vállalatoknál nagyobb, mint a korlátozott vállalatoknál, akkor nem lehet a költséges külső pénzeszközök jelenlétével társítani, és ezért nem értelmezhető a viselkedés a *Pecking Order Theory* szerint.

A tanulmányban található képletek azt mutatják, hogy a külső források pénzforgalomra kifejtett érzékenysége negatív és statisztikailag nem megfelelő, mind a tőkeáttétel nélkül működő vállalatok, mind a tőkeáttétellel működő vállalatok almintáira nézve. A további eredmények azt mutatják, hogy a pénzügyileg korlátozott vállalatok külső alapjai alacsonyabb érzékenységet mutatnak a pénzáramlással szemben, mint a korlátlan társaságoké. Végül pedig: a pénzügyileg korlátozott vállalatok belső alapjai pozitív érzékenységet mutatnak a cash flow-ra, mivel a korlátlan vállalatok nem mutatnak jelentős és szisztematikus viselkedést. Az eredmények nem voltak alkalmasak az ökonometriai előírások és a besorolási kritériumok bizonyítására.

Ennek eredményeként a jelen tanulmány hozzájárul ahhoz, hogy a vállalatok jobban megértsék a pénzügyi kölcsönhatást a pénzügyi politikájuk (például készpénz, adósság, fedezeti ügyletek és osztalékok) kiigazításával. Ez viszont javítja a tapasztalatot a vállalati pénzügyi magatartás modelljeiben és nagyobb előrejelző képességet biztosít.

Hasonlóképpen lehetővé teszi a politikai döntéshozók számára is olyan intézményi és pénzügyi eszközök kifejlesztését, amelyek lehetővé teszik a pénzügyi negatív externáliák csökkentését. Ilyen eszköz például az elméleti alapfeltevések egyikéből származik a tanulmány érvei: a nettó eszközök fedezhetők fel. Ahhoz, hogy az ilyen eszközök biztosítva legyenek, szerződéses Szövetségeket kell kötni a csatlakozókkal és a hatékony végrehajtással. Silva (2008) szerint Brazíliában ezeknek a mechanizmusoknak a bevezetése korlátozta az alkalmazásokat a vállalatok és a hitelműveletek egyes profiljainak vonatkozásában.

Felhasznált szakirodalom

- 1) Almeida, H., Campello, M., & Weisbach, M. S. (2004). The cash flow sensitivity of cash. *Journal of Finance*, 59, 1777-1804.
- 2) Baum, C. F., Schäfer, D., & Talavera, O. (2009, February). Impact of financial structure on firm's financial constraints: a cross-country analysis. *Recuperado em 02 fevereiro, 2009, de <http://www.ssrn.com/abstract=1431344>*
- 3) Bélyácz, I. (2009). Befektetési döntések megalapozása. Aula, Budapest, 490 o.
- 4) Bernanke, B., & Gertler, M. (1989). Agency cost, net worth, and business fluctuations. *American Economic Review*, 79 (1), 14-31.
- 5) Costa, C. M., & Paz, L. S. (2004). Are Brazilian firms savings sensitive to cash windfalls? *Anais do Encontro da Associação Nacional dos Centros de Pós-Graduação em Economia - ANPEC, João Pessoa, Niterói, RJ, XXXII.*

- 6) Costa, C. M., Paz, L. S., & Funchal, B. (March-August, 2008). Are Brazilian firms savings sensitive to cash windfalls? *Brazilian Business Review*, 5 (2), 136-142.
- 7) Dittmar, A., Mahrt-Smith, J., & Servaes, H. (2003). International Corporate Governance and Corporate Cash Holdings. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 38, 111-134.
- 8) Erickson, T., & Whited, T. M. (2000). Measurement Error and the Relationship between Investment and Q. *Journal of Political Economy*, 108 (5), 1027-1057.
- 9) Fama, E., & French, K. (2002). Testing tradeoff and pecking order predictions about dividends and debt. *Review of Financial Studies*, 15, 1-33.
- 10) Faulkender, M., & Wang, R. (2006). Corporate Financial Policy and the Value of Cash. *Journal of Finance*, 61, 1957-1990.
- 11) Frank, M., & Goyal, V. (2003). Testing the pecking order theory of capital structure. *Journal of Financial Economics*, 67, 217-248.
- 12) Jensen, M. (1986). Agency costs of free cash flow, corporate finance, and takeovers. *American Economic Review*, 76, 323-29.
- 13) LEARY, MARK T. – ROBERTS, MICHAEL R. 2005, Do Firms Rebalance Their Capital Structures?
- 14) Melles Hagos Tewolde A pénzügyi értékelési módszerek alkalmazása a befektetési döntésekben, Konferenciaelőadás: 2010. november 4. Budapest: Harsányi János Főiskola.
- 15) Melles Hagos Tewolde – Gubán Pal, THE MEANS OF ANALYSIS AND EVALUATION FOR CORPORATE PERFORMANCES, 1 Decembrie 1918" University, Alba Iulia in its journal *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*), 2010.
- 16) Raghuram G. Rajan, Luigi Zingales, 1995, What Do We Know About Capital Structure? Some Evidence from International Data
- 17) Stewart C. Myers, Nicholas S. Majluf, Mayers (1984, Corporate Financing and Investment Decisions When Firms Have Information That Investors Do Not Have.

A MAGYAR PÉNZÜGYI INTÉZMÉNYRENDSZER FELÜGYELETE

DR. MOZOL Rita Marietta

(főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola)

A pénzügyi rendszer hatékony és biztonságos működése olyan alapvető követelmény minden nemzetgazdaság számára, amely nélkül ma már lehetetlen felelős gazdaságpolitikáról beszélni. A kiegyensúlyozott gazdasági folyamatok és a gazdasági fejlődés feltétlen érdeke a hatékony szabályozás. A gazdaság dinamikusan változó irányai a szabályozás rugalmasságát követelik meg. A biztonság, a felügyelet, az ellenőrzés szabályok betartatása révén érhető el, amely a rendszer statikus oldalát jelenti, annak ellenére, hogy a jogszabályi környezet e téren is gyakran módosul.

Sok bankválság övezi a pénzintézmények felügyeletének történetét. Elég, ha a legutóbbi, több száz bankot csődbe vivő és az egész világot megrengető válságra gondolunk, amelyet egyetlen bank, az amerikai, 1850-ben alapított Lehmann Brothers bankház 2008. szeptember 15-én bejelentett összeomlása váltott ki.

A pénz- és tőkepiaci tevékenység nagyon kockázatos. Vállalkozások emelkednek és omlanak össze szinte napról napra. A hitelezők és a betétesek hiába mennek a pénzük után, kiszolgáltatottak a gyorsan változó folyamatoknak. Ez a pénzpiacok természete. A szabályozástól, és elsősorban a felügyeleti tevékenységtől azt várják a szereplők, de leginkább a kiszámíthatóságot preferáló politikai döntéshozók, hogy csökkentse a ciklikus kilengéseket, tompítsa, adott esetben jelezze előre a válságot. Mark Smith, az új-zélandi felügyeleti hatóság, az FMA egyik vezetőjének analógiáját idézve: „*azt várják, hogy állítsunk egy mentőautót a szikla aljába és a tetejére is*”.¹

Jelen írásban megkísérlem röviden bemutatni a pénzügyi intézményrendszer állami felügyeletének kialakulását, szabályozását mind a hazai, mind a nemzetközi szinten, bízva abban, hogy sikerül érzékeltetni, hogy a gyorsan változó piaci folyamatokra mennyiben és hogyan képes reagálni a jelenlegi rendszer, milyen kérdések merülnek fel napjainkban.

Kulcsszavak: szabályozás, pénzügyi intézmény, prudenciális működés, függetlenség, fogyasztóvédelem

1. Történeti áttekintés

Bár a pénzgazdálkodás megjelenésével a pénzügyi intézmények (inkább azok elődjei) egyre gyorsabb fejlődésnek indultak, még 200-300 évvel ezelőtt sem beszélhetünk olyan pénzpiaci intézményrendszeréről, amely akárcsak előrevetítette volna mai világunk viszonyait. A legtöbb (fejlett) állam jegybankja csak néhány száz éves múltra tekint vissza. A legrégebbiek a holland Amsterdamsche Wisselbank

---

¹ <http://www.fma.govt.nz/about-us/who-we-are/>

(1609) és a svéd Sveriges Riksbank (1668), de nem sokkal fiatalabb a Bank of England (1694) sem.² Általában véve a jegybankok alapítási ideje fontos történelmi fordulóponttal esett egybe, és a nemzetállami, nemzetgazdasági önállóság jelképévé vált. A legtöbb jegybank teljes mértékben függött az uralkodótól, fel sem merült a jegybank függetlensége. A 20. századi jegybanktörvények azonban egyre több, a jegybanki függetlenséggel kapcsolatos garanciát tartalmaztak. Az államtól való függetlenedés a jegybanki feladatok bővülését is jelentette. A pénzügyi szektor felügyelete kialakulásától kezdve a legtöbb országban a jegybank feladatává vált.

A gazdaság működésének motorja feletti ellenőrzés azonban modern értelemben csak mintegy negyedszázados múltra tekinthet vissza. Az ellenőrzés, a felügyelet funkciója Magyarországon már Szent István korában megjelenik, később jelentkezik az állam igénye, hogy a pénzváltók tevékenysége felett egyházi, illetve világi ellenőrzést gyakoroljon. Hazánkban azonban egészen a XX. századig nem érte el a gazdaság azt a fejlettségi fokot, amely az ellenőrzésre hivatott intézmény felállítását tette volna szükségessé. Az első modern elődintézményként a Pénzügyintézet Központ tekinthető, még a Magyar Nemzeti Bank alapítása (1924) előtt. Az *1916. évi XIV. törvénnyel* életre hívott "Központ" kritikus időben született, és elsősorban a hitelintézetek prudens működésének hiányosságai követelték meg az állam fokozottabb szerepvállalását. Független szerv volt, amely a mai szabályozás kereteit teremtette meg, azonban csak a tőle kölcsönt vagy hitelt felvevő tagjai vonatkozásában végezhetett felügyeleti tevékenységet. Az *1947. évi XXX. törvény* rendelkezett azon pénzügyintézetek részvényeinek állami tulajdonba vételéről, amelyek a Központ felügyelete/i körébe tartoztak.³

Autentikus felügyeleti működést csak piactudományi körülmények között lehet értelmezni, ami a XX. század második felének ismert történelmi viszonyai miatt nem folytatódhatott. Hazánkban egy olyan gazdasági berendezkedés valósult meg, ahol az állami tulajdonba került vagyontárgyak felett az állam lényegében átvette a felügyelet szerepkörét is, és így annak külön hatóságként való működése okafogyottá vált. A szocialista gazdasági rendszer szétesett. 1987-ben a kétszintű bankrendszer létrejöttét még nem kísérte önálló bankfelügyeleti szerv felállítása, a felügyeleti funkciókat a Pénzügyminisztériumon belül működő főosztály látta el. A kormány a kétszintű bankrendszer kialakításával egyidejűleg önálló intézményként a 14/1987. Kormányrendeletben létrehozta az Állami Biztosításfelügyeletet.

2. A piactudományi szabályozás kezdetei Magyarországon

A pénzügyintézetekről és pénzügyintézeti tevékenységről szóló *1991. évi LXIX. törvény* (Pit.) állította fel az Állami Bankfelügyeletet, amely az első önálló

---

² Sipos Ágnes (2003): Jegybanki függetlenség az Európai Unióban, *Hitelintézetek Szemle* 2003. II. évf. 2. szám. 75. o.

³ Asztalos László György: Kilencven éve alapították a magyar pénzügyi felügyeletet. *Pénzügyi Szemle*, 50. évfolyam. 2005, 71.o.

közigazgatási szervként működő felügyeleti intézmény volt. Ez volt az első átfogó, a pénzügyi rendszer felügyeletét szabályozó törvény.⁴ Meghatározta a pénzügyi rendszer felügyeleti tevékenység fogalmát és részletesen felsorolta a pénzügyi rendszer tagjait.⁵ A Bankfelügyelet feladatait, irányítását, szervezetét és eljárását a törvény a VII. fejezetben szabályozta. Kimondta, hogy a „Bankfelügyelet a Kormány felügyelete alatt működő országos hatáskörű államigazgatási szerv, amely önálló költségvetési szervként működik.”⁶ A törvény 62.§-a lehetővé tette, hogy „Bankfelügyelet az általa - a jogszabályok keretei között - kidolgozott szabványok alkalmazását az összes pénzügyi rendszerre, vagy ezek meghatározott körére kötelezően” előírja. „A Bankfelügyelet - a pénzügyi rendszerekre nézve - az igazságügy-miniszterrel és a Bankfelügyeleti Bizottsággal (75. §) egyetértésben kötelező bankfelügyeleti rendelkezést tehet közzé”.

A rendszerváltást követő rohamos pénzügyi átalakulásoknak köszönhetően, még szintén 1990-ben a Budapesti Értéktőzsde működésének (újra)indulásával létrejön az Állami Értékpapír-felügyelet (későbbi névváltozás után az Állami Értékpapír és Tőzsde Felügyelet). Az 1993-as nyugdíjpénztári reformot követően pedig felállt az Önkéntes Kölcsönös Biztosító Pénztárak Felügyelete.

1997. január 1-től Állami Pénz- és Tőkepiaci Felügyelet néven egyesült az Állami Bankfelügyelet és az Állami Értékpapír és Tőzsde Felügyelet. Az összevonás az univerzális bankrendszerre való áttérés strukturális követelménye volt. A 90-es évek végére ugyanis a bankok tevékenységi körüket befektetési szolgáltatásokkal is bővíthették a klasszikus banki tevékenységek mellett. Lehetővé vált, hogy állampapír, ill. saját kibocsátású és zárt körben kibocsátott értékpapírok kereskedésével is foglalkozzanak, majd bármilyen értékpapírral végezhetnek kereskedelmi tevékenységet.⁷ A hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény (Hpt). definiálja először a pénzügyi intézmény fogalmát: „Pénzügyi intézmény a hitelintézet, illetve a pénzügyi vállalkozás. Hitelintézet az a pénzügyi intézmény, amely betétet gyűjt, és egyéb pénzügyi szolgáltatási tevékenységet végez (bank, szakosított hitelintézet, szövetkezeti hitelintézet). A pénzügyi vállalkozás az a pénzügyi intézmény, amely - az 5. § (2) bekezdésében... kivételével -, egy vagy több pénzügyi szolgáltatást végez.”⁸ A pénzügyi vállalkozásnak három speciális formáját nevesítette: az alapítványi formában működő, a pénzügyi holdingtársaságként és a pénzforgalmi elszámolóházaként működő pénzügyi vállalkozást. A fő különbség a pénzügyi vállalkozás és a hitelintézet között tehát a betétgyűjtési tevékenység, amelyet csak hitelintézet végezhet.⁹

⁴ Lentner Csaba (2013) (szerk.): Bankmenedzsment. Budapest: Nemzeti Közszerkeletati és Tankönyvkiadó, 204.

⁵ 1991. évi LXIX. törvény 3.§, 4.§.

⁶ 1991. évi LXIX. törvény 53.§ (1).

⁷ Lentner Csaba (2013) (szerk.), 403. o.

⁸ 1996. évi CXII. törvény 4.§, 5.§, 6.§.

⁹ Lentner Csaba (2013) (szerk.), 218-230. o.

1999 decemberében a felügyeleti integráció elérte az Állami Biztosítá felügyeletet és az Állami Pénztárfelügyeletet is. Az Állami Pénz- és Tőkepiaci Felügyelettel együtt a három intézmény megszűnt és az 1999. évi CXXIV. törvény alapján 2000. április 1-jével Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete (PSZÁF) néven egységes felügyelet jött létre. A törvény először adott átfogó szabályozást egy konkrét felügyeleti szerv számára. Ez a szervezet 13 éven keresztül felügyelte a magyarországi pénzügyi intézményeket.

3. A felügyeleti tevékenység hatályos szabályozása

A 2011. április 25-én elfogadott Alaptörvény a 42. cikkben röviden szól a felügyeleti tevékenységről: „A pénzügyi közvetítőrendszer felügyeletét ellátó szervekre vonatkozó szabályokat sarkalatos törvény határozza meg”. A 23. cikk az Országgyűlés által létrehozható önálló szabályozó szervek alkotmányos kereteit fekteti le. A PSZÁF is ilyen szervként működött.

Az Országgyűlés 2011 decemberében az Alaptörvény Átmeneti Rendelkezéseinek 30. cikke megteremtette az alkotmányos lehetőségét annak, hogy később összevonják az MNB és a PSZÁF feladat- és hatásköreit, s ellátásukra egy új szervezet jöjjön létre. Az alkotmánymódosítással (T/6817) azonban törölték ezt a cikket. 2013 márciusában a kormány ismét javaslatot tett az MNB és a PSZÁF integrációjára. Varga Mihály pénzügyminiszter indoklása szerint „az integráció alapvető feltétele annak, hogy biztosított legyen a pénzügyi rendszer stabilitását veszélyeztető rendszerkockázati tényezők nyomon követése és ellenőrzése”.¹⁰

A Magyar Nemzeti Bankról (MNB) szóló 2013. évi CXXXIX. törvénynek megfelelően 2013. október 1-jétől a Felügyelet integrálódott a jegybankba: az MNB látja el a pénz-, tőke- és biztosítási piac felügyeletét, továbbá a PSZÁF eddigi fogyasztóvédelmi és piacfelügyeleti funkcióit.

Ma a pénzpiaci felügyelet szabályozását alapvetően két törvényben találjuk meg: A Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. évi CXXXIX. törvény a hitelintézetekről, valamint A pénzügyi vállalkozásokról szóló 2013. évi CCXXXVII. törvény (továbbiakban: új Hpt.) IX. Fejezet Pénzügyi intézmények felügyelete.

Az új Hpt. általános indoklása szerint a hazai hitelintézeti szabályozás teljes újragondolását igényelte az Európai Unió tőkekövetelményéről szóló irányelv átültetése.

Az EU-s változások nyomán az új Hpt. jelenleg két joganyagot foglal magában: az 575/2013/EC rendeletet, amely közvetlenül hatályos Magyarországon, és a 2013/36/EC irányelvet, amelyet a hitelintézeti törvénybe implementáltak.

A Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. évi CXXXIX. törvény elsősorban az uniós jogszabályok felügyeleti hatóságra vonatkozó rendelkezéseinek implementálása

---

¹⁰ Magyarország Kormánya, T/ 11474. számú törvényjavaslat (a Magyar Nemzeti Bankról) általános indoklása <http://www.parlament.hu/irom39/11474/11474.pdf>

miatt tesz módosításokat. Változnak az MNB makroprudenciális eszközeire vonatkozó szabályok. Ezzel a törvényi szabályozás teljeskörűen figyelembe veszi a felügyeleti funkciók három nagy feladatcsoportját: a befektetők védelmét, a mikroprudenciális és a makroprudenciális felügyeletet. A jegybank és a Felügyelet összevonása miatt az MNB hatásköre és feladatköre kiterjed a felügyeleti tevékenységekre is, ám ezekben lényeges változás nincs. Az összevonás következtében a jegybank a Pénzügyi Felügyeletek Európai Rendszerének tagjává is válik.

Az új törvény értelmében az összevonás következményeként a nemzeti bankon belül jön létre a Pénzügyi Stabilitási Tanács, az MNB szervévé válik, amely a tulajdonképpeni felügyeleti feladatokat, tevékenységeket irányítja. A Tanács három-, legfeljebb tíztagú testület, vezetője pedig az MNB elnöke, aki az Országgyűlésnek írásbeli és szóbeli beszámolási kötelezettséggel tartozik. A tanács feladata egyebek mellett az, hogy a pénzügyi közvetítőrendszer stabilitása érdekében figyelemmel kísérje a rendszer egészének, illetve a pénzügyi piacoknak a stabilitását, számba vegye és elemezze a pénzügyi közvetítőrendszert veszélyeztető kockázati tényezőket, és nyomon kövesse a nemzetközi és az európai piacokon zajló fejleményeket. A jegybank igazgatósága a jövőben felelős lesz a Pénzügyi Stabilitási Tanács által meghozott döntések végrehajtásának irányításáért is.

Kiemelendő, hogy a felügyeleti jogkörök közé bekerült a szanalási hatáskör, tehát nem külön intézmény látja el ezt a feladatot.

4. Nemzetközi kitekintés

Az 1980-as évek közepétől a felügyeleti szabályozás intézményrendszere sok országban jelentős változáson ment keresztül. A változások gyakran a pénz- és tőkepiac, illetve a biztosítási, pénztári ágazatok egészét érintő alapvető reformok részét jelentették. Több helyen új felügyeletet hoztak létre vagy a már meglévő felügyelet jogosítványait növelték. Külföldön jelentős különbségeket találhatunk a pénz- és tőkepiaci ellenőrzés intézményei és funkcionális kiterjedése között, valamint a felügyeleti hatóságok száma és jogi státusza tekintetében, a piac szerkezetétől, a fejlettség fokától, és az intézmények által végzett tevékenységek eltérő vonásaiból adódóan.

Korábban a pénzügyi felügyeleti hatóságok alapvetően kétféle modell alapján működtek. A bankfelügyelettel foglalkozó szervezet vagy a jegybankon belül vagy önállóan, esetleg valamely minisztériumhoz kötődve tevékenykedett. A 90-es évektől kezdődően először a skandináv államokban majd egyre több országban (Anglia, Németország, Lengyelország) jegybanktól független integrált felügyeleti hatóságokat állítottak fel, amelyben az egyes szektorok felügyeletét közösen látták el. Ezeknek a szervezeteknek a felügyeletét a parlament vagy a kormány végezte. Más országokban (például Kanadában) külön felügyeleti hatósága van a pénz-, az

értékpapír- és a biztosítási piacnak is, amelyek – általában - a pénzügyminiszter felügyelete alá tartoznak.¹¹

Ma az Európai Unióban dominánssá vált az integrált felügyeleti forma. A jelenlegi tendencia szerint egyre több ország van, ahol a jegybank keretein belül végzik a felügyeleti tevékenységet (Csehország, Szlovákia, Írország, Belgium). Van ahol a felügyelet csak parciális, a biztosítást és a tőkepiacot külön szervezet felügyeli. Létezik egy további szervezeti forma is, amely először Új-Zélandon jelent meg (FMA-2011), de az Európai Unióban is teret nyer. A modellt twin peaks-nek nevezik, mert a felügyeleti tevékenységnek két kiemelkedő eleme van. A prudenciális felügyelés esetében a hatóság elsősorban a jogszabályok betartását, a megfelelő nyilvántartási és a kockázatkezelési rendszerek kialakítását vizsgálja. A másik, a piacfelügyelési tevékenység pedig magának a pénzügyi piac működésének a megfelelőségét vizsgálja, kevésbé az adott pénzügyi intézmény megbízhatóságát.¹²

5. Az Európai Unió felügyeleti rendszere

A 2008 őszen kirobbant globális pénzügyi válság rávilágított a bankrendszer és a felügyeleti rendszer hibáira. A felügyeleti hatóságok nemzeti érdekeknek megfelelően működtek, gyakran politikai befolyástól sem mentesen. Több mint negyven szervezet látott el szabályozási teendőket a tőkepiacon. A tagállami szintű felügyeleti modellek nem tudtak lépést tartani az integrálódó pénzügyi piacokkal, amelyeken a pénzügyi vállalkozások egyre kiterjedtebb, határon átnyúló tevékenységeket folytatnak.¹³ A nemzetközi felügyeleti szervezetbe delegált tisztviselők sem tudtak kellőképpen eltávolodni a nemzeti érdekektől, pedig nyilvánvaló, hogy a gazdasági problémák okát nem lehet országhatárok által elválasztva orvosolni.

A válság kirobbanását követően került sor egy bizottság létrehozására, ami konkrét megoldási javaslatot dolgozott ki az európai pénzügyi szabályozás és felügyelés jövőjével kapcsolatosan Jacques de Larosiére vezetésével. 2010 novemberében az Európai Parlament és a Tanács kiadta az 1093/2010/EU rendeletet az európai felügyeleti hatóság, az Európai Bankhatóság (EBA) létrehozásáról. Míg az egyes pénzügyi intézmények felügyeletéért továbbra is a nemzeti hatóságok felelnek (illetve a közeljövőben az új egységes felügyeleti mechanizmusban részt vevő országok esetében az Európai Központi Bank), az EBA szerepe a megfelelő, hatékony és harmonizált európai felügyelet és szabályozás biztosításával a belső piac működésének javítása.

---

¹¹ Sipos Ágnes (2003): Jegybanki függetlenség az Európai Unióban. In: Hitelintézeti Szemle 2003. II. évf. 2. szám, 77.o.

¹² Lentner Csaba (2013) (szerk.), 422.

¹³ Soós János: Európa új pénzügyi felügyeleti struktúrája: https://felugyelet.mnb.hu/bal_menu/eu/eu_felugyeletek

Az EBA a Pénzügyi Felügyeleték Európai Rendszerének (ESFS) része, amely a három felügyeleti hatóságból áll: az Európai Értékpapír-piaci Felügyelet (ESMA), az Európai Bankhatóság (EBA) és az Európai Biztosítás- és Foglalkoztatói Nyugdíjfelügyeleti-hatóság (EIOPA).¹⁴ A rendszerbe beletartozik a 2010 őszén felállított Európai Rendszerkockázati Testület (ESRB), amelynek célja a rendszerszintű pénzügyi stabilitási kockázatok megelőzése és enyhítése az Európai Unióban. Az európai felügyeleti hatóságok vegyes bizottsága és a nemzeti felügyeleti hatóságok is részt vesznek az európai szintű felügyeleti tevékenységben. Az EBA független, de elszámolással tartozik az Európai Parlamentnek, az Európai Unió Tanácsának és az Európai Bizottságnak.¹⁵

A pénzügyi válság megmutatta, hogy a pénzügyi felügyelet egyszerű koordinációja az ESRB révén nem volt elegendő az európai pénzügyi piac széttöredezettségének elkerüléséhez. Ezen akadály leküzdése érdekében 2012 közepén az Európai Bizottság javaslatot tett egy bankunió létrehozására, amely magában foglalta az egységes felügyeleti mechanizmust és az egységes szanálási mechanizmust. 2015 októberében a betétbiztosítási rendszerekre, 2017 novemberében pedig egy egységes felügyeleti szabálykönyvre vonatkozó javaslatot bocsátottak ki. A bankunió létrehozásának folyamata még nem zárult le, a jogalkotás jelenleg is zajlik.¹⁶ Két pillér, az egységes felügyeleti és szanálási mechanizmus már megvalósult. A bankunió rendszeréhez a nem- euró-s országok is csatlakozhatnak.

6. A felügyeleti működés alapvető kérdése: a függetlenség

Végigkövetve a felügyeleti tevékenység elmúlt majd' negyedszázados történetét és áttekintve a nemzetközi szintér megoldásait, az uniós harmonizációs törekvéseket, jól látható, hogy nehéz egyértelmű választ adni arra a kérdésre, hogy miben áll a pénzpiaci felügyeleti hatóság függetlensége. Egy ellenőrző és szankcionáló jogosítványokkal rendelkező hatóságtól jogállami keretek között mindenképpen függetlenséget várunk. Működésével szemben azt a követelményt támasztjuk, hogy az eljárása során kizárólag a jogi szabályozás megtartását vizsgálja és saját működését is csak a törvényi előírások határozzák meg. Ezek hiányában vagy ezek sérülése esetén nem lenne értelme felügyeleti tevékenységet folytatni.

A pénzpiaci felügyelet függetlensége hasonlatos a jegybank függetlenségéhez, egyszerre több szempontból is érvényesülnie kell.

---

¹⁴ Ligeti Sándor (2009): A pénzügyi felügyeleték függetlensége és beszámoltathatósága. A határokon átnyúló pénzügyi tevékenység felügyelete. Külgazdaság, 2009. 1-2. sz., 63.

¹⁵ Az Európai Bankhatóság honlapja: <http://www.eba.europa.eu/>

¹⁶ Az Európai Parlament honlapja: http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/hu/displayFtu.html?ftuId=FTU_3.2.5.html

A függetlenség leginkább a vezetők kiválasztásában és kinevezésében nyilvánul meg. A törvények hosszan szabályozzák nemcsak a megválasztás folyamatát, hanem a vezetők elmozdítását is, részletes szabályozást találunk az összeférhetetlenséggel kapcsolatban is. A függetlenség másik összetevője a döntéshozói függetlenség. A hatályos szabályozás, de az azt megelőző 2010-es PSZÁF törvény is kimondta, hogy a felügyeleti jogkörben hozott döntéseket megváltoztatni vagy megsemmisíteni nem lehet, eljárásra lefolytatására kötelezni a felügyeleti hatóságot nincs mód. Sem az Országgyűlésnek, sem a Kormánynak nincs ilyen joga, a sérelmezett döntés ellen kizárólag bírói úton lehet fellebbezni. A hatékony munkavégzés elengedhetetlen feltétele a finanszírozási függetlenség. A Felügyelet jegybanki integrációját megelőzően önálló költségvetési cím volt, a hatályos szabályok szerint a jegybanki tevékenység részeként finanszírozódik. A felügyeleti díjakból származó bevétellel is gazdálkodhat, amely közvetett módon nem az adófizetők pénze, hanem a felügyeleti munkáért járó, ügyfelek által fizetett díj. A függetlenség sokat vitatott negyedik pontja a felügyelt szektortól való függetlenség, azaz, hogy a felügyeleti feladatokat ellátó személyek mennyiben tudnak semlegesek maradni egy-egy pénzügyi intézménytől. Egyre inkább próbál a szabályozás erre a kérdésre is jó megoldást találni. 2011-től a Felügyelet elnökének, alelnökének és a Pénzügyi Békéltető Testület elnökének a mandátuma megszűnését követően – különböző intervallumokon belül – korlátozták a munkaviszonyát, tulajdonszerzését.¹⁷

A nemzetközi összehasonlításból kitűnik, hogy a pénzügyi intézményrendszer felügyeletét vagy független hatóság vagy az ország jegybankja végzi. Magyarországon a felügyeleti tevékenységnek a jegybanki keretek közé integrálása ismét felvetette a kérdést, hogy melyik típusú szabályozásnak milyen előnye, illetve hátránya van. Az bizonyos, hogy talán elsősorban közgazdasági érveket és ellenérveket lenne célszerű szemügyre venni, de e fontos intézmény kialakításánál nem lehet mellőzni a történelmi, jogi és (jog- és gazdaság)politikai szempontokat sem.

Egy ország jegybankjának alapvető funkciója a monetáris politika meghatározása, a pénzkibocsátás és a pénzforgalom szabályozása, a fizetőeszköz értékének megőrzése, a makrogazdasági pénzügyi folyamatok stabilizálása. A felügyeleti funkció integrálása egyfelől elősegítheti a pénzügyi szektor tevékenységének átláthatóságát, másfelől felveti annak kérdését, hogy a monetáris folyamatok irányítása és a pénzügyi szereplők tevékenységének ugyanazon szerv általi ellenőrzése nem gyengíti-e a jegybankkal, ill. a felügyeleti tevékenységgel kapcsolatban megfogalmazott függetlenség követelményét.

A decentralizáció mellett érvelő Sam Vakín¹⁸ szerint *„nem jó az egészséges bankrendszer működése szempontjából, ha maga a jegybank felügyeli a kereskedelmi bankok*

---

¹⁷ Lentner Csaba (2013) (szerk.)

¹⁸ Bankers'banks – The role of central banks in banking crises. (<http://samvak.tripod.com/nm018.html>)

tevékenységét. Állítását azzal indokolja, hogy azáltal, hogy egy jegybankra azt a feladatot róják, hogy a bankrendszer második szintjét ellenőrizze, valójában nem mást várnak el, mint hogy saját korábbi ténykedésüket, politikájukat vizsgálják felül.” Ez különösen a szanálási jogkör gyakorlásánál vethet fel a függetlenség ellenébe ható irányt.

Az Európai Központi Bank kiadványa számba veszi a jegybanktól független, önálló felügyeleti intézmény alapítása melletti érveket:

- a felügyeleti rendszer és a monetáris politika közötti érdekkonfliktus kialakulásának nagyobb az esélye, ha a jegybank egyben felügyeleti funkciókat is ellát;
- a pénzügyi konglomerátumok kialakulása, a határokon átívelő pénzügyi szolgáltatások, a pénzügyi közvetítők közötti különbségek elmosódása általános tendencia a tagállamokban, és ez önálló felügyeleti hatóság kialakulását kívánja meg;
- indokolt elkerülni a jegybanki hatalom túlzott koncentrációját.

A jegybank felügyeleti funkciója mellett szintén felsorakoztat három érvet:

- a bankok tevékenységnek felügyelete jelentős mértékben fokozza a monetáris politika hatékonyságát;
- a működési kockázatra való teljesebb koncentráció;
- a függetlenség és a gyakorlati tapasztalat hatékonyabb érvényesülése.¹⁹

A kérdéskör összetettségét jól mutatja Lőrincné Istvánffy Hajna alábbi véleménye, amely egyben megerősíti, de meg is cáfolja a fenti érveket. „A jegybank égisze alatt folyó felügyeletet az indokolja, hogy a jegybanknak egy fontos feladata a pénzügyi rendszer stabilitásának a biztosítása, a rendszer összeomlását eredményező pénzügyi folyamatok kivédése. Az egy kézből gyakorolt felügyelet mellett szól az is, hogy a jegybank a bankok végső hitelforrása, így indokolt, ha folyamatosan részt vesz a bankok tevékenységének az ellenőrzésében is. E felvetésnek az mond ellent, hogy a jegybank kizárólagos felelőssége a bankrendszer működéséért esetleg fellazítja a monetáris politikát, mivel a jegybank kötelességének tekinti a bankok likviditási problémáinak megoldását.”²⁰

---

¹⁹ The role of central banks in prudential supervision, www.ecb.int/pub/pdf/prudentialsupcbrole-en.pdf

²⁰ Lőrincné Istvánffy Hajna (2000): Pénzügyi integráció Európában. Budapest: KJK Kiadó, 351. oldal.

III. TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

A SZEMÉLYES MÁRKA ÉPÍTÉS A SIKER LEGHATÉKONYABB ESZKÖZE A MODERN TÁRSADALOMBAN?

DR. DOMBORÓCZKY Zoltán

(főiskolai docens, Tomori Pál Főiskola)

„A személyes márka építés nem ego kérdése, és nem az erőforrások pazarlása – hanem egyre hatékonyabb mód arra, hogy megkülönböztess magad, elérd célközönségedet, egyben folyamatosan növeld személyes kapcsolati hálódodat.”
(John Hall, az Influence & Co. alapítója és elnöke)

Úgy gondolom, John Hallnak igaza van! El kell fogadnunk a tényt és meg kell értenünk, hogy a személyes márka építés napjainkban elengedhetetlen az üzleti élet minden területén ahhoz, hogy sikeresek és hatékonyak lehessünk. A cikkben választ kívánok adni ezzel a területtel kapcsolatos fontos kérdésekre, mint például: Mi a személyes márka? Miért fontos a személyes márka? Milyen trendek érvényesülnek napjainkban a személyes márka építésben? Melyek a hatékony módszerek? Hogyan építhetünk erős és használható személyes márkát?

Kulcsszavak: személyes márka, közösségi média, személyes márka megjelenési formái, trendek a személyes márka építésben, személyes márka igazítása

I. Bevezetés

A személyes márka építésről azt gondolhatnánk, hogy ez a jelenség csupán az informatika korszakának és a globalizáció hatására megváltozott világunknak a „terméke”, valójában azonban majd’ egy évszázados fogalomról van szó, melynek jelentéstartalma természetesen ezen emberöltő alatt jelentősen megváltozott, kiszélesedett. Egészen 1937-ig kell visszatekintenünk, hogy a gyökerekig nyúlhassunk vissza, amikor is Napoleon Hill menedzsmentguru „Think and Grow Rich” (hazai kiadásban: *Gondolkozz és gazdagodj!*) című könyvében először nevezte meg és írta le a jelenséget, és mutatott rá annak jelentőségére. Bár tagadhatatlan, hogy Hill munkája hatott a személy- és szervezettefejlesztés területén, ugyanakkor a személyes márka forradalma valójában mégsem ekkor indult el. A személyes márka menedzselése felívelő karrierjét tulajdonképpen Tom Petersnek köszönheti, aki vezetési tanácsadóként működve előszeretettel szorgalmazta a személyes márka építését, visszanyúlva Hill alapvetéseiig. E tárgykörben Peters meghatározó műve a „The Brand You” című könyve, melyben a személyes márka kialakítására alkalmas módszereket és gyakorlatokat tett közzé 1999-ben.

Napjainkban a személyes márka építés fontosságát támasztja alá többek között az is, hogy jelen korunkban a HR szakma toborzási és kiválasztási specialistái előszeretettel alkalmazzák az ún. közösségi toborzás módszerét. Ennek lényege, hogy a potenciális munkavállalókat a közösségi portálokon keresztül keresik meg, és a potenciális jelentkezőket a közösségi médiában fellelhető aktivitásuk és tartalmak alapján szűrik, ítélik meg, vagyis a személyes márka virtuális kiterjesztése alapján, mellyel ennek szellemében tulajdonképpen minden munkaerőpiaci szereplőnek rendelkeznie kellene, illetve azt tudatosan kellene formálnia.

A személyes márka hatásmechanizmusának alapját tudományos szempontból ugyanakkor a kognitív pszichológia területén kell keresnünk:

„A kognitív pszichológia egyik legfontosabb alapvetése, hogy a világ megismerését és rendszerezését gondolkodási sémák és értelmezési keretek segítségével végezzük. Ennek részeként címkéket aggatunk mindenre és mindenkire. Éppen ezért elkerülhetetlen, hogy egymást is felcímkézzük. Ezt a mások fejében velünk összefüggésben zajló folyamatot befolyásolhatjuk egy következetes personal branding stratégiával.

Amennyiben ezt az előfeltevést elfogadjuk, akkor az én-márka nem más, mint azon várakozások összessége, ami mások fejében él velünk kapcsolatban. A kérdés tehát nem az, hogy szükséges-e építeni saját márkánkat, hanem hogy mennyire tudatosan tesszük ezt.”

Írta ezt le László Mónika egy 2013-as cikkében, mely megállapításokkal messzemenően egyet kell értenünk. Továbbá mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy valójában akkor is van személyes márkánk – természetesen szükségképpen csak gondozatlan formában –, amennyiben annak tudatos építésével, formálásával nem foglalkozunk, arra időt és erőforrásokat nem fordítunk. Azonban figyelembe véve napjaink üzleti életének elvárásait és kihívásait megállapíthatjuk, hogy ez esetben nagyot hibázunk, hiszen valójában saját esélyeinket rontjuk. Egyes tanácsadók, trénerek, coachok egészen odáig mennek, hogy kijelentik: legfontosabb „munkánk” nem más, mint saját személyes márkánk kialakítása és gondozása.

Erre a kijelentésre az átlagember könnyen legyintene, mondván, a személyes márka fontossága nyilvánvaló egy profi sportoló, egy színész vagy énekes, netán egy médiaszemélyiség esetében, akik karrierjüket, életüket folyamatosan a nyilvánosság homlokterében élik meg. Talán még indokolható vezető menedzserek esetén, akik megtestesítik a céget vagy márkát, de a szervezetek és a társadalom kevésbé preferált szintjein lévők esetében mindennek talán nincs ekkora jelentősége. Meggyőződés, hogy itt az átlagember téved; hamis illúziókba ringatjuk magunkat, ha azt gondoljuk, hogy a személyes márka építés nincs hatással minden munkaerőpiaci szereplőre. Gondoljunk többek között csak a HR-esek korábban említett közösségi média átfésülésén alapuló toborzási módszerére. De térjünk vissza egy pillanat erejéig a gazdasági szervezetek vezetőinek személyes márkájához. 2015-ben Tímár Gigi így fogalmazott a Piac & Profit oldalán megjelenő cikkében:

„A vezető én-márkája az a kultúra, amit maga körül kialakít. Ahogyan helyzeteket old meg, kapcsolatot teremt, hatalmat gyakorol. A vezető én-márkája így direkt hatással van a cég teljesítményére is: jelentősen befolyásolja munkatársai működését, motivációját, eredményességét és így a cég sikerét.”

A szerző ugyanakkor annak a nézetének is hangot adott, miszerint a cégek és a menedzserek akkortájt még félvállról vették a személyes márka jelentőségét, és annak összehangolását a cég arculatával. Megítélésem szerint napjainkra az üzleti élet szereplői és szervezetei már elfogadják, sőt elismerik a vezetők személyes márkájának fontosságát, sőt jelenleg azt látjuk, hogy egyre több vezető menedzser építi tudatosan saját személyes márkáját és hangolja azt össze a cég márkájával. Természetesen mindez egyelőre talán még a „legnagyobbak játéka”, de a jelenség egyértelműen terjed a multiktól a kkv-kon és a topmenedzsereken keresztül az operatív vezetőig egyaránt. Meggyőződésem, hogy előbb-utóbb a személyes márka építésére minden munkavállalónak szüksége lesz, függetlenül attól, hogy alkalmazotti státuszban dolgozik-e vagy saját vállalkozását, produkcióját igazgatja-e. Ennek okát abban látom, hogy a személyes márka építésével és fejlesztésével minden munkavállaló, a szervezet minden szintjén képes lehet proaktívan irányítani karrierjét, erősíteni és támogatni érdekérvényesítő képességét. Egy erős és hatékony személyes márka birtokában javulnak a belépés, a pozícióba helyezés vagy akár az előmenetelének esélyei. Olyan feladatok, kihívások találják meg a munkavállalókat cégen belül és azon kívül is akár, melyekre a munkavállaló vágyott, melyekkel könnyen tud azonosulni, s a fenti feltételek esetén motiváltan, nagy hatékonysággal lesz képes dolgozni. Olyan kapcsolati háló válik létrehozhatóvá – cégen belül és azon kívül egyaránt – mely támogatja az egyéni boldogulást, előmenetelt és hatékonyságot.

II. Történeti bizonyíték

Végző indokként hadd említsek egy, a személyes márka témakörével kapcsolatban sokat idézett példát az előnyök alátámasztása érdekében. Ez a *Tesla vs. Edison* esettanulmány, ami jól rávilágít a személyes márka jelentőségére. Minden bizonnyal mind Thomas Alva Edison, mind Nikola Tesla neve ismerősen cseng, hiszen mindkét feltaláló munkássága, találmányaik jelentősége széles körben ismert. Azonban az már sokkal kevésbé ismert tény, hogy Edison ismerten, elismerten és gazdagon fejezte be karrierjét és életét, ezzel szemben Tesla szerény körülmények között, magányosan végezte be pályafutását és munkásságát. Ez a tény azért is érdekes ennyire, mivel egyre több szakértő nyilatkozik úgy, hogy munkásságuknak a jövő technológiájára gyakorolt hatása között szinte egyenlőségjelet lehet tenni, sőt bizonyos tekintetben Tesla nem csak korát, hanem bizony még Edisont is túlszárnyalta. Akkor kettejük életútja és sikeressége között miért is van ekkora eltérés? Mindez csupán a vakszerencsének köszönhető?

Amennyiben a személyes márka jelentőségének irányából közelítünk, akkor a válasz egyértelműen az, hogy Edison odafigyelt – vélhetően tudatosan építette – személyes márkáját, míg Tesla erre a területre nem fókuszált. Minden bizonnyal azt gondolta, hogy tudományos, műszaki eredményei majd önmagukért beszélnek. Valójában mindez lehet, hogy személyiségük különbözőségéből fakadt. Tesla

kiemelkedő tehetsége ellenére visszahúzódó természetű volt, szívesebben maradt a háttérben, alkotni is visszavonultan szeretett. Edison ugyanakkor tudományos, műszaki munkássága mellett felismerte a nyilvánosság, a hírnév és a kapcsolatháló fontosságát. Ezen felismerésnek Edison több előnyét is élvezte a későbbiekben:

- Edison kapcsolatot tartott *Henry Forddal* és *Harvey Firestone*-nal, előbbi az autóiparban alkotott maradandót, míg utóbbi találta fel a gumiabroncsot. A tudomány és a technika világában ma is ismert a kölcsönös inspiráció, ami feltehetően az említett nagy elmék esetében is működött.
- Edison támogatói között tudhatta *Warren G. Hardingot*, az USA 29. elnökét, azaz kellő társadalmi, politikai támogatással is rendelkezett.
- Hírnevének köszönhetően a legeredményesebb munkatársakat tudta toborozni és maga köré gyűjteni, mintegy szellemi inkubátorházat kialakítva.

Szintén kevésbé ismert tény, hogy Edison hierarchikus szempontból felülmúlta Tesla-t, kezdetben párizsi leányvállalatán keresztül foglalkoztatta, majd Tesla USA-ba való érkezése után közvetlen beosztottjaként is alkalmazta őt. Összességében tehát abban, hogy Edison ismertsége és elismertsége felülmúlta Tesla-ét minden bizonnyal jelentős szerepet játszik az a fajta aktivitás, amit Edison kifejtett, s amit ma egyértelműen személyes márka építésnek titulálnánk.

A valóság természetesen ennél azért sokkal árnyaltabb. Edison több generációra visszanyúlóan anyagi jólétben élő családból származott, munkásságának elindításakor saját, illetve családi vagyonának megnyugtató tudatában tudott anyagi erőforrásai felett rendelkezni. Ezzel szemben Tesla szegény családból származott. Az akkori Osztrák-Magyar Monarchia területén született, szerb családban, a ma Horvátországhoz tartozó Smiljanban. Már az Osztrák Politechnikumban folytatott tanulmányait sem tudta anyagi okokból befejezni Grazban. Apja halála után anyai nagybátyja Pavle (Paja) Mandić anyagi támogatásával került Budapestre. Pavle Mandić a Monarchia ezredeseiként vonult nyugdíjba, és személyes összeköttetéseknek köszönhetően tudott Tesla ismeretségbe kerülni Puskás Tivadarral. Valójában ennek az ismeretségnek – és persze kivételes képességeinek – köszönhetette, hogy 1881-től az American Telephone Company főmérnöke lett Budapesten, mivel a cégben Puskás Tivadar is érdekelt volt. Puskás a későbbiekben is egyengette Tesla karrierét. Tesla 1882-ben Párizsba költözött, hogy az ottani Continental Edison Company-nál dolgozhasson, amit szintén Puskás ajánlása tett lehetővé számára. Amikor azonban Tesla úgy érezte, hogy az Európában elérhető lehetőségeket kimerítette, az USA-ba akart menni és személyesen Edisonnal akart dolgozni, ami 1884-től valósult meg. Tesla Edison egyik legszorgalmasabb munkatársa volt, azonban kettejük viszonya később megromlott. Ennek oka, hogy egy fejlesztésekor Edison – mintegy félig tréfásan – 50.000 dollárt helyezett kilátásba siker esetére. Tesla megvalósította a fejlesztést és – értelmezése szerint joggal – folyamodott az 50.000 dolláros összegért. Edison nem fizette ki Tesla-t, mondván „nem érti az amerikai humort”. Tesla a

pénzügyi vita miatt elhagyta Edisont, majd később az általa kifejlesztett váltóáramú rendszer találmányi jogát eladta George Westinghousnak. Ekkor kezdődött az ún. „áramok harca”, melyben Edison az egyenáramot, Tesla a váltóáramot képviselte. A vetélkedés során bebizonyosodott, hogy Tesla váltóáramú rendszere előnyösebb. Az „áramok harca” során azonban Edison kivillantotta foga fehérjét, lejárato hadjáratot folytatott Tesla és a váltóáramú rendszer ellen, s bár az egyenáramú rendszer elterjedését nem tudta elérni, mégis megtépázta Tesla hírnevét.

Az igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy nemcsak Tesla volt Edison alkalmazottja, hanem Puskás Tivadar is, aki visszaemlékezéseiben arról számolt be, hogy Edissonnal neki is sok konfliktusa volt. Más forrásokban is arról olvashatunk, hogy Edison nem volt könnyű ember. Legtöbbször ellentmondásos személyiségként jellemezték, aki olykor kitörően jókedvű, máskor pedig zsarnokoskodik családtagjaival és munkatársaival. A források azonban a tekintetben egyetértenek, hogy Edison szeretett szerepelni, és volt is egyfajta tehetsége hallgatósága befolyásolására, bár társasági viselkedése is ambivalens volt.

A sors iróniája, hogy Tesla munkásságáról még a koronát is ellopták. Történt ugyanis, hogy 1909-ben Karl Ferdiand Braun német fizikus mellett Guglielmo Marconi kapott megosztott fizikai Nobel-díjat a rádióhullámok vezeték nélküli sugárzását és vételét bemutató 1901-es kísérletéért. A dolog pikantériája, hogy Marconi korábban Tesla asszisztenseként dolgozott. Tesla beperelte Marconit azt állítva, hogy Marconi ellopta a találmányát. Az ügyben folyó tárgyalások elhúzódtak és többször évekre is megszakadtak, de végül 1943-ban az USA Legfelsőbb Bírósága Tesla-nak adott igazat, mivel igazolást nyert, hogy Tesla már 1896-ban bemutatta e tárgyban szabadalmát, és Marconi munkája Tesla szabadalmán túl más feltalálók eredményeiből is merített. Sajnos ezt maga Tesla már nem érthette meg, s mindez nem befolyásolta visszamenőleg a Nobel-bizottságot sem, és Marconitól így nem vették el a díjat, bár ekkorra már ő is távozott az élők sorából.

Némi vigaszt jelenthet csupán Tesla örököseinek és tisztelőinek, hogy 1960-ban Párizsban a mágneses indukció SI mértékegységét Tesla-ról nevezték el, mintegy tisztelegve munkássága előtt, míg Edisonról a mai napig nincs elnevezve egyetlen fizikai mértékegység sem.

III. A személyes márka építés folyamata és trendjei

Valójában a termék vagy vállalati márka és a személyes márka kialakításának elveiben nincs is olyan nagy különbség. Ebből következően bátran hagyatkozhatunk kiindulási alapként a márkázás azon alappilléreire, melyeket a *Young & Rubicam* marketing ügynökség határozott meg *BrandAsset^{TM} Valuator* kutatásukban. A márkaépítés alappillérei eszerint a következők:

- differenciáltság;
- relevancia;
- ismertség;
- megbecsülés.

A kiindulási alap tehát, hogy differenciálódni szükséges, ki kell emelkedni a tömegeből, hiszen a piacok jelentős többségén elég nagy a zsúfoltság és a zaj, mivel sok piaci szereplő van jelen egyszerre, s mindegyikük igyekszik kifejtetni valamiféle piaci aktivitást. Ezek után következhet a relevancia, azaz fontosságunk bizonyítása, hiszen nem elegendő mindössze elkülönülnünk a többiektől, ha mindeközben senkinek sincs szüksége ránk, ennek hiányában csak kívülállók leszünk. A relevancia kialakításával tehát be tudjuk bizonyítani, hogy szükség van ránk, sőt azt is alá tudjuk támasztani, hogy ennek a szükségességnek az alapja az, hogy valami jobbat, szebbet, többet tudunk nyújtani, mint versenytársaink. Ezekre az előnyökre már felépíthető az ismertség, és amennyiben tartjuk a szintet a megbecsülés is.

A márkázás általános alapelveinek megismerése után már bátran fordulhatunk a személyes márkázás elvei felé. Mindezt Peter Montoya és Tim Vandehey foglalták össze az ezredforduló után nem sokkal publikált könyveikben, nyolc törvénybe sűrítve:

- fókuszálás/specializáció;
- vezető szerep kivívása;
- a személyes márka és a valós személyiség összhangja;
- megkülönböztethetőség;
- láthatóság/jelenlét;
- egységesség;
- állandóság, tartós értékek;
- pozitívizmus.

A fentiek szerint a személyes márka építés során azért célszerű fókuszálnunk és specializálódunk, mert így megakadályozhatjuk erőforrásaink és tehetségünk elaprózását. Elmélyülhetünk választott szakterületünkön, és valódi tudást és értékeket leszünk képesek felmutatni. A specializáció területének kiválasztása természetesen problematikus lehet, itt lesz nagy szerepe annak, hogy „lássunk a pályán”, ugyanakkor józanul válasszunk. E tekintetben érdemes a kívülről érkező visszacsatolásokra is figyelni, nem csak saját megérzéseinkre, mások talán könnyebben és objektívebben képesek rámutatni, miben vagyunk kiemelkedőek, mivel érdemes foglalkoznunk. A vezető szerep kivívása a tekintély megszerzéséről szól. Természetesen nem kell feltétlenül piacvezetővé válnunk, de az mindenképpen szükséges, hogy az adott terület meghatározó szereplői, véleményvezérei, mai szóhasználattal élve „influencerei” legyünk. Itt visszaköszönni érzem a General Electric sokat idézett üzleti stratégiáját, melynek szellemében a vállalat előbb-utóbb minden olyan területről, termékcsoportból kivonult, ahol nem tudott bekerülni az öt meghatározó vállalat közé. A személyes márka és a valós személyiség összhangját talán nem is szükséges megindokolni. A személyes márkát a valódi személyiségre kell építeni, azzal harmonizálni kell, ellenkező esetben disszonancia lép fel, melyet a célközönség is érzékel, s ily módon a személyes márka hiteltelenné válik. Senki sem bízik olyan emberben, „aki bort iszik, de vizet prédikál”... A differenciálás talán

szintén nem szorul magyarázatra, hiszen már Montoya is felhívta rá a figyelmet. Ezzel szemben a láthatóság mindenképpen magyarázatra szorul, hiszen ennek jelentősége még talán a közelmúltban sem volt egyértelmű. A láthatóság nem merül ki abban, hogy létrehozzuk saját oldalunkat a világhálón, kialakítjuk platformjainkat a közösségi médiában. Ezekon a felületeken folyamatosan jelenlétet és a befogadók szempontjából érdekes és értékes tartalmakat kell megjelentetnünk magunkról. Olyan ez, mint a hagyományos marketingben a súlykolás törvénye, azaz a láthatóság és a jelenlét az alapja az ismertségnek, sőt mi több, a felénk irányuló pozitív attitűdnek is, mivel a befogadók hajlamosak azt feltételezni, hogy aki sokat szerepel, az különb is versenytársainál. Az egységesség a személyes márka és a valódi személyiség harmóniáján túl jelenti a közszemlére tett területek és a médiumokon megjelenített tartalmak egységességét is. Persze nem kell minden felületen mindent ugyanúgy közzétennünk, de az egyes megjelenések nem tartalmazhatnak egymásnak ellentmondó információkat. Az egységességen túl szükséges egyfajta kiszámíthatóság, konzekvencia is. A célközönség egyértelműen díjazza a kiszámíthatóságot, és a hosszabb távú szemléletet. Éppen ezért nem célszerű váltogatnunk célterületeinket, alapvető értékeinket, küldetésünket, hiszen ez esetben a „köpönyegforgatás” árnyéka vetülhet ránk. Továbbá a személyes márka pozitívizmusa képes biztosítani a befogadók irányából felénk áradó jóindulatot. Ennek alapját az képezi, hogy olyan alapvetően pozitív értékeket kell felmutatnunk és közvetítenünk, melyek általánosan elfogadottak és kedveltek a célközönség és a közvélemény körében.

A személyes márka építéssel kapcsolatban számos instrukció, módszertan jelent meg a közelmúlt menedzsment irodalmában, ám azt kell látnunk, hogy ezek nem egységesek. Valójában minden szerző a saját szempontrendszerét és tapasztalatait alapján határozza meg a szükséges lépések számát és sorrendjét, s bár szellemiségükben ezek a módszertanok lényegesen nem különböznek, eltéréseik miatt nehéz rálelni az arany középutra. Minderre természetesen én magam sem vállalkozom e tanulmány keretei között, ugyanakkor szaporítani sem szeretném a szóba jöhető megoldások számát. Ennek elkerülése érdekében inkább a létező eljárásokat kívánom szintetizálni.

Az áttekinthetőség és a széles körű alkalmazhatóság érdekében egyrészt elveket, másrészt cselekvési sorrendet igyekszem felmutatni, a különböző szerzők által felvetett lehetőségeket pedig a fenti keretek között egyesíteni. Meggyőződésem, hogy a személyes márka építése is felfogható úgy, mint menedzsmentjellegű folyamat. Amennyiben ezt kiindulási alapnak tekintjük, akkor elfogadhatjuk, hogy mint minden menedzsmentfolyamat, a személyes márka építés is tervezésből, szervezésből, végrehajtásból, ellenőrzésből és visszacsatolásból áll. Ezt az általánosan ismert eljárásrendet és ennek lépéseit mindössze adaptálnunk kell a személyes márka építésének területére. Ennek szellemében a személyes márka menedzsmentjének lépéseit a következőkben összegezzük:

1. lépés: A személyes márka tervezése

- 1.1 Határozd meg céljaidat és vedd számba rendelkezésre álló eszközeidet!
 – *A célok tisztázása biztosítja az átgondoltságot, az eszközök számbavétele pedig megteremti a szervezés és a megvalósítás alapjait, hiszen rávilágít arra, hogy mivel, mikkor gazdálkodhatunk. Természetesen nem csak az anyagi eszközöket célszerű ilyenkor számba vennünk, hiszen szűk keresztmetszet lehet például az idő is, vagy mobilizálható erőforrást jelenthet a kapcsolati tőke is.*
- 1.2 Nézz körül másoknál is! – *Tájékozódjunk a trendekről, keressünk jó és rossz példákat. Az aktuális trendek ismeretében nem leszünk elavultak. A követendő példákban tanuljunk, de ne másoljuk le őket, mert ez minden esetben visszaüt, hiszen nélkülözi az eredetiséget. A rossz példák áttekintését se hagyjuk el, ezek ismeretében megóvhatjuk magunkat néhány ballépéstől.*
- 1.3 Végezz egosearching-et és self-googling-ot! – *Keressünk rá saját digitalizált lábnyomainkra, nézzük meg az ezekkel kapcsolatos visszajelzéseket, kommenteket. Ezzel egyrészt lemérhetjük, hogy kiinduláskor milyen kép él rólunk a közvélemény vagy a célközönség fejében, másrészt képet kaphatunk a személyünkkel, tevékenységgel kapcsolatos attitűdökről is.*
- 1.4 Végezz önelemzést és önellenőrzést! – *Az egosearching és a self-googling szolgáltatja ugyan a személyünkkel kapcsolatos információkat, azonban ezeket az információkat fel is kell dolgoznunk, illetve hasznosítanunk is kell. Ezt csak akkor tudjuk elérni, ha a kapott eredményeket összevetjük a saját magunkról alkotott képpel, s mindeközben nem csapjuk be és nem áttatjuk magunkat.*

2. lépés: Személyes-márka építésének megszervezése

- 2.1 Vedd száma az erősségeidet és leltározz! – *Mire idáig eljutunk, vélhetően már van egy elképzelésünk a megvalósítandó személyes márkáról és annak erősségeiről, illetve arra vonatkozóan is van elképzelésünk, hogy milyen kép él rólunk a kívülállókban. Az újrapozicionálás alapjaként vegyük számba azokat az erősségeket, amelyekkel rendelkezünk, ezeket vessük össze a célközönség elvárásaival és preferenciáival. Mindez előrevetíti, mit kell vagy lehet majd a jövőben magunkkal kapcsolatban előtérbe helyeznünk. Tulajdonképpen ez a folyamat a fókuszálás, amikor is saját erősségeinket és a bennünket érintő elvárásokat közelítjük egymáshoz.*
- 2.2 Bányássz és állíts ki értékeket! – *A sikeres fókuszálás segít, hogy erősségeinket tudjuk a közvélemény és a célközönség elé tárni, azonban még nem feltétlenül garantálja azt, hogy ki is emelkedjünk versenytársaink közül. Ehhez a fókuszálást tovább kell sűrítenünk, specializálódva olyan erősségeinkre, melyeknek segítségével értékeket tudunk teremteni, melyek fontosak és preferáltak a célközönség számára. Természetesen ezekkel az értékekkel nekünk magunknak is tudnunk kell azonosulni, ellenkező esetben szintén a disszonancia veszélye fenyeget. Továbbá az erősségeknél*

és az erősségekből eredeztethető értékeknek rendelkeznie kell azzal a képességgel, hogy markánsan megkülönböztessenek bennünket, kiemeljenek a többi szereplő egyidejű aktivitása közepette is.

- 2.3 Hozz döntést a megjelenés módjáról, színhelyeiről és stílusáról! – *Amennyiben már tudjuk, hogy a megkülönböztetés és az elismertség milyen értékek mentén érhető el, akkor meghatározhatóvá válnak a megjelenéssel kapcsolatos alapvető kérdések. E tekintetben különös figyelemmel kell azonban lennünk arra, hogy mind a platformok, mind a megjelenések összhangban legyenek alapvető értékeinkkel, egyben legyenek elfogadottak.*

3. lépés: Személyes-márka építése, gondozása

- 3.1 Bontsd ki értékeidet és építs arculatot! – *Amennyiben már meghoztuk a döntést az értékekről, a mondanivalóról a megjelenések helyéről és módjáról, kezdődhet a munka. A megfelelő arculat kiépítése érdekében igyekezzünk legjobb arcunkat mutatni, ugyanakkor az őszinteség és a hitelesség is fontos, vagyis ne állítsunk magunkról valótlanúságot, és ha szükséges, ismerjük be gyengeségeinket is, hiszen ez is a hitelesség és a szavahihetőség része.*
- 3.2 Kommunikálj és mutass aktivitást! – *A pozitív arculat és a jó hírnév elérése napjainkban megkívánja, hogy gyakorlatilag folyamatosan kommunikáljunk a választott felületeken, és hogy a célközönség számára is nyilvánvalóvá váljon aktivitásunk.*
- 3.3. Alkalmazd a személyes márka építés mesterfogásait! – *A kommunikáció és az aktivitás ismertséget adhat, azonban elismertséget még nem garantál. A kommunikáció, az aktivitás és a hitelesség megteremti az alapját annak, hogy követőket szerezzünk, akiknek a szemében influencerként tudunk feltűnni. Követőink megnyerése és megtartása érdekében alkalmazzunk érzelmi csáberőt, azaz ne csak okosak és/vagy érdekesek legyünk, hanem szerethetők is. Osszuk meg követőinkkel tapasztalatainkat, tudásunkat, ezzel is további alapot biztosítva, hogy figyelemmel kísérjék tevékenységünket. Az információátadáson és a tudástranszferen túl célszerű követőinket szórakoztatnunk is, ennek előnyös módja, hogy „történetmesélésbe” kezdünk. A „történetmesélés” lehet írott, mint pl. a blog vagy vizuális alapú is, mint pl. a vlog, illetve a story formátumú kép, video élményanyagok posztolása. A lényeg, hogy a „történetmesélés” rólunk szóljon, a saját történeteink, élményeink kerüljenek fókuszba. A posztokból érzékelhető legyen személyiségünk, értékeink, teljesítményünk, tudásunk, és mindez hiteles formában kerüljön terítékre. Szorosabbra is fűzhetjük kapcsolatunkat követőinkkel, amennyiben közösséget szervezünk belőlük. Ez persze további munkával jár, és természetesen az általunk életre hívott közösségért felelősséggel is tartozunk.*
- 3.4 Vegyél részt konferenciákon, szemináriumokon, tanfolyamokon! – *Ezeket az eseményeket a személyes márka építés szempontjából kettős megtérülésűeknek tekinthetjük. Egyrészt tudást, információt szolgáltathatnak, melyek elmélyíthetik a fókuszálást és specializációt, másrészt remek alkalom a kapcsolatépítésre is. Nem*

mellékesen megfelelő összetétel esetén inspiráló hasonló gondolkodású, netán nálunk már előrébb járókkal akár csak együtt lenni is.

3.5 Fektess pénzt magadba! – *Az önfejlesztésre fordított összeg sohasem kidobott pénz, azonban e tekintetben is fókuszáljunk, olyan tudást, képességeket fejlesszünk, melyek értékláncunkhoz kapcsolódnak, vagy melyeknek hiánya gátolja személyes márkánk kiteljesedését.*

4. lépés: Személyes márka kontrolling

4.1 Ellenőrizd vissza lenyomataidat és annak formáját és tartalmát! – *Annak érdekében, hogy megtudjuk, hogy mindaz, amit személyes márka építés során tettünk, megfelelő-e, kellő hatást gyakorol és pozitív fogadtatásra talált-e, szükséges leellenőrizni aktivitásunk megjelenését és mondanivalóját. Célszerű a megjelenéssel kezdeni, de ezen túlmenően természetesen fontos a tartalmakat is ellenőrizni.*

4.2 Gyűjtsd és értékeld a visszajelzéseket! – *A megjelenésbeli, tartalmi és formai kontrolling után fordítsunk figyelmünket a fogadtatásra és a hatásra. Kövessük a visszajelzéseket, tanuljunk belőlük. Negatív visszajelzések esetén elsőként magunkban és a saját tevékenységünkben keressük a hibát, és igyekezzünk ennek szellemében javítani, fejleszteni.*

5. lépés: Visszacsatolás a személyes márkával és a folyamattal kapcsolatban

5.3. Építsd be a tapasztalatokat a következő tervezési szakaszba!

– *Valójában attól lesz a személyes márka építés és gondozás egy önmagába folytonosan visszatérő spirális jellegű problémamegoldás, hogy komolyan vesszük a visszacsatolást, és nemcsak beszélünk róla, hanem megtesszük, dokumentáljuk és építünk rá.*

A fenti folyamatot az alábbi alapelvek betartásával célszerű és lehetséges sikeresen megvalósítani:

- Személyes márkát csak a valódi személyiségre alapozva, azzal összhangban lehet kialakítani.
- A személyes márka egyediségét és hatékonyságát a fókuszálás és a specializáció fogja megadni.
- Lényeges az egységes értékrend, hangvétel, stílus. Ennek stabilitást és összhangot kell mutatnia mind időben, mind a különböző megjelenési formákban, felületeken.
- Legyünk érzékelhetőek és megkülönböztethetőek.
- Mindezt hosszú távú szemléletben tegyük.

IV. Konklúzió

Jelen korunkban a személyes márka kiépítése és gondozása egyre több embernek lehet fontos. Természetesen nem zárhatjuk ki a motivációs tényezők közül az önmegvalósítást sem, azonban úgy gondolom, hogy a *personal branding* egyre kevésbé l'art pour l'art elfoglaltság. A személyes márka jelentősége egyre inkább nő üzleti és a munkaerőpiaci szempontból is, szektortól és hierarchikus szinttől gyakorlatilag függetlenül. Meggyőződésem, hogy átgondolt módon például az általam vázolt tevékenységek sorrendjének tanulmányozása után és a hozzájuk kapcsolódó alapelvek figyelembevételével mindenki képes saját személyes márkájának kialakítására. S ne legyen kétségünk: arculatunk, személyes márkánk abban az esetben is van, ha erre nem fordítunk figyelmet...

Felhasznált szakirodalom

- FRANK Benedek: Hogyan építsem fel személyes márkámat? Letöltés ideje: 2019. április 12.
<http://grow-group.com/hogyan-epitsd-fel-szemelyes-markadat/>
- HILL, Napoleon: Gondolkodj & gazdagodj! – 20. jubileumi kiadás, Bagolyvár Trade Kft., 2016. ISBN 9786155030758
- KIM, Larry: 5 Unusual Personal Branding Tips, <https://www.socialmediatoday.com/news/5-unusual-personal-branding-tips/516381/> Letöltés ideje: 2019. április 12. (magyarul: A személyes márkaépítés öt alappillére, Letöltés ideje: 2019. április 12. <http://marketingmorzsak.hu/szemelyes-marka-5-alappiller/>)
- LÁSZLÓ Mónika: A személyes márka ereje. Letöltés ideje: 2019. április 12.
https://personalbranding.blog.hu/2013/06/19/a_jelenseg_regi_csak_a_fogalom_uj
- LÁSZLÓ Mónika: Én-márka alapok 5 lépésben. Letöltés ideje: 2019. április 12.
https://personalbranding.blog.hu/2018/09/25/enmarka_alapok_5_lepesben
- MONTOYA, Peter – VANDEHEY, Tim: The Personal Branding Phenomenon. Montoya Publishing, 2002. ISBN 0967450616
- MONTOYA, Peter – VANDEHEY, Tim: The Brand Called You. McGraw Hill, 2003. ISBN 9780071641777
- PETERS, Tom: The Brand You 50 – Reinventing Work. Knopf Doubleday Publishing Group, 1999. ISBN 0375407723
- TÍMÁR Gigi: A hiteles én-márka titka. Letöltés ideje: 2019. április 12.
https://piacesprofit.hu/kkv_cegblog/a-hiteles-enmarka-titka/
- TÍMÁR Gigi: A személyesmárka-építés 8 törvénye. Letöltés ideje: 2019. április 12.
https://piacesprofit.hu/kkv_cegblog/a-szemelyesmarka-epites-8-torvenye/
- WHITE, John: 8 Steps to Building a Powerful Personal Brand That Will Change Your Life. <https://www.inc.com/john-white/8-steps-to-building-a-powerful-personal-brand-that-will-change-your-life.html> Letöltés ideje: 2019. április 12. (magyarul: Így építünk személyes márkát 7 lépésben. Letöltés ideje: 2019. április 12. https://hvg.hu/brandchannel/jobline_20170123_Igy_epitsunk_szemelyes_markat_7_lepesben)

MERÍTSÜNK A TERMÉSZET GYÓGYEREJÉBŐL! – NÉMET ÉS MAGYAR GYÓGYNÖVÉNYKALAUZOK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE¹

DR. FATA Ildikó

(*főiskolai docens, Tomori Pál Főiskola*)

Tanulmányunk központi kérdésfelvetése annak az empirikus megfigyelésünknek a statisztikai módszerekkel való alátámasztása, hogy mi indokolja a könyvesbolti kínálatban jelen lévő idegen nyelvről fordított gyógynövénykalauzok magas arányát.

Először kísérletet teszünk a gyógynövénykalauzok mint szövegfajta nyelvfüggetlen definiálására, majd empirikus megfigyeléseinket statisztikai elemzéssel támasztjuk alá: megvizsgáljuk egy könyvesbolt-hálózat kínálatát, illetve egy korpuszmintán összevetjük a német és magyar szakkönyvek felépítését, információs kínálatát. Tanulmányunk második részében pedig egy német és magyarra fordított könyvpárja makro- és mikrostruktúrájából vett példák alapján mutatjuk be, hogy a honosítás vagy az idegenítés irányába mutató átváltási műveletek határozzák-e meg a fordított gyógynövénykalauzok információs kínálatát.

Kulcsszavak: gyógynövénykalauz, funkció, idegenítés, honosítás, átváltási műveletek rendszere

1. Bevezetés

Manapság étrendünkben, betegségeink megelőzésében és kezelésében egyre nagyobb szerep jut az alternatív gyógymódoknak, így a gyógynövényeknek is. A könyvpiac is felismerte ezt az igényt, és az utóbbi években számos, eredetileg is magyar nyelven íródott, de még ennél is több, idegen nyelvekből fordított (köztük jelentős számú német) szakkönyv, tudományos-ismeretterjesztő mű és természetkalauz foglalkozik a gyógynövények természetes élőhelyükön való gyűjtésével, termesztésével és felhasználásával.

Tanulmányunk központi kérdésfelvetése annak vizsgálata, hogy a könyvkiadók miért látanak nagyobb fantáziát egy fordított mű kiadásában, ahelyett, hogy magyar nyelvű kiadvány megjelentetését támogatnák². Miben más egy idegen nyelvű gyógynövénykalauz (mérete, felépítése, kép-szöveg aránya) mint egy magyar

---

¹ Jelen tanulmány a 2012. évi MANYE kongresszuson előadott „Német, magyar és németről magyarra fordított gyógynövénykalauzok összehasonlító elemzése” című előadásom aktualizált és bővített változata.

² A kérdés megválaszolását a Sziget Kiadó vezetője, Szele Ágnes vállalta: egy idegen nyelven írott mű fordításai jogainak beszerzése + a teljes képanyag elektronikus formában történő beszerzése még mindig költséghatékonyabb, mint egy eredeti nyelven írt műre + annak képi anyagára kiadott szerzői megbízás.

nyelvű? Információs kínálatát tekintve egy idegen nyelvű gyógynövénykalauz tudja inkább a funkcióját betölteni vagy egy magyar nyelvű?

Empirikus megfigyeléseinket statisztikai elemzéssel támasztjuk alá: megvizsgáljuk egy könyvesbolt-hálózat kínálatát, illetve egy korpuszmintán összevetjük a német és magyar szakkönyvek felépítését, információs kínálatát.

2. Gyógynövénykalauzok definíciója

Elsőként kísérletet teszünk a gyógynövénykalauzok mint szövegfajta nyelvfüggetlen definíciójára. Gyógynövénykalauz alatt olyan nyomtatott vagy elektronikus (újabbban letölthető alkalmazás) formában megjelent tudományos- ismeretterjesztő művet értünk, melyet szakemberek írtak laikusok számára, és amelynek **elsődleges funkciója** a tájékoztatás és az információátadás (tartalomközpontú szövegtípus). **Ennek eszköze** pedig a rövid, de szakszerű, lényeges információkat tartalmazó, jól tagolt leírás, jelentős számú kép/fotó, színes, a természetben való beazonosítást szolgáló jelölés vagy tartalmi tagolás (évszakok szerint / színek / szirmok száma) szerint. Nehezen paraméterezzhető ugyan, de fontos az az elvárás is, hogy egy gyógynövénykalauz mérete legyen megfelelő kirándulásokhoz, természetjáráshoz, vagyis zsebméretű legyen, férjen bele a hátizsákunkba. **Másodlagos funkciója** lehet egy gyógynövénykalauznak (felhívásközpontú szövegtípus) a könyv támogatói (pl. gyógyszergyárak, patikahálózat) által gyártott és forgalmazott termékek reklámjainak bemutatása, az adott országban működő szervezetek, egyesületek, beszerzési helyek, látogatható gyógynövény-kertek elérhetőségének és nyitvatartásának listázása, a sorozat további köteteinek bemutatása. Az elsődleges funkció vizsgálatára és a német, illetve magyar nyelvekben való megvalósulására tanulmányunk első részében teszünk kísérletet, a másodlagos funkció teljesülését pedig a németről magyarra fordított gyógynövénykalauzokkal foglalkozó második részben vizsgáljuk.

3. Az elsődleges funkció vizsgálata

Empirikus megfigyeléseink alátámasztására kétféle statisztikai elemzési módszert választottunk: 1.) A libri.hu kínálatát megvizsgálva feltérképeztük a magyar és idegen nyelvű, utóbbi esetében a németből fordított gyógynövénykalauzok arányát. 2.) Kiválasztottunk három eredeti német és három, eredetileg magyar nyelven írt gyógynövénykalauzt, és átfogó vizsgálatnak vetettük őket alá (makro- és mikrostruktúra).

3.1 A könyvesbolti kínálat vizsgálata

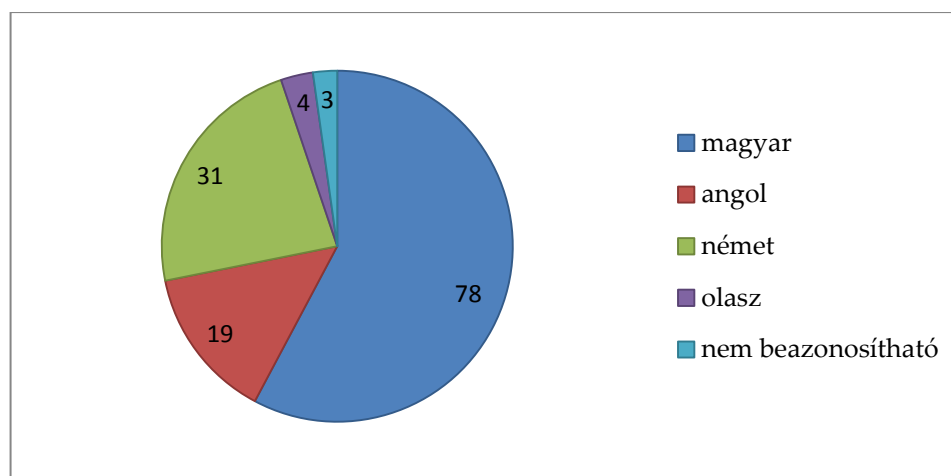
Az 1. ábrán összefoglaltuk a libri.hu kínálatában a „gyógynövény” keresőszóra vonatkozó találatokat. A 184 db találat közül 135 db fordult elő

egyszeresen, a fennmaradó többszörös találat volt (eredeti, e- és antikvár könyv, utóbbi akár több példányban is.)

A 135 db könyvcím közül 78 db-ot jegyzett magyar szerző (ez 57,77%-nak felel meg), 19 db angol nyelvről fordított könyvet találtunk (14,07%), 31 db németről magyarra fordított könyvet (22,96%). 4 db (= 2,96%) olaszról fordított könyvvel is találkoztunk. 3 db könyv (2,22%) eredeti nyelvét pedig nem tudtuk beazonosítani a rendelkezésre álló információk alapján.

Az ábrából is látható, hogy az idegen nyelvi kategóriában a német nyelv tölt be vezető szerepet.

1. ábra: Gyógynövénykalauzok eredeti nyelvek szerinti bontásban

3.2 Három német és három magyar nyelvű könyv vizsgálata

Kutatási és módszertani előzményként tekintünk Kovácsné 2007-es tanulmányára, aki 30 német nyelvű szállodai honlapot és 30 magyar nyelvűt hasonlított össze felépítésük és információs kínálatuk alapján, majd megvizsgálta, hogy a 30, magyarra fordított német szállodai honlap milyen mértékű hasonlóságot mutat a magyar eredetikké, illetve mennyiben tesz eleget a német olvasóközönség elvárásainak.

A saját vizsgálatba bevont gyógynövénykalauzok jegyzékét az Elemzett gyógynövénykalauzok című lista tartalmazza a tanulmány végén. A három német szakkönyvet összefoglaló néven NK-nak (= német korpusznak) neveztük el, a három magyar nyelvű gyógynövénykalauz pedig az MK-t (= magyar korpusz) alkotja.

Vizsgálati eredményeinket táblázatokban összegeztük. Az 1. táblázat az egyes gyógynövénykalauzok szerkezeti felépítését mutatja be. A könyvet alkotó egyes fejezetek címeit adtuk meg, zárójelben pedig az előfordulási gyakoriságot (pl. 3/2 = három könyv közül kettőben fordul elő).

1. táblázat: Az NK és MK korpuszok szerkezeti felépítése (makrostruktúrája)

NK	MK
Előszó / Bevezető (3/3)	Előszó / Bevezető (3/3)
Szerzői portré (3/3)	Szerzői portré (3/1)
A könyv felépítése / használata (3/3)	Tartalomjegyzék (3/2)
--	Elméleti rész (3/2)
Gyógynövények bemutatása (az alfabetikus sorrend alapja: LATIN név)	Gyógynövények bemutatása (az alfabetikus sorrend alapja: MAGYAR név)
Név- és tárgymutató (3/2)	Névmutató (3/1)
Service / Hasznos információk / További olvasmányok (3/3)	--
--	Felhasznált irodalom (3/2)

Látható, hogy az eredeti német szakkönyvek „barátságosabbak”, „emberközelibbek” azáltal, hogy szerzői portrét közölnek, illetve bevezetnek a könyv használatába. Zárásként pedig hasznos információkat (egyesületek, szervezetek elérhetősége, a sorozat további kötetei) közölnek, illetve további olvasmányokat ajánlanak a figyelmünkbe. A magyar szakkönyvek ezzel szemben már felépítésükben is magasabb „szakmaiságot” képviselnek. Elméleti bevezetőt és felhasznált irodalmat is tartalmaznak.

Idekívánkozik az a további vizsgálatokat igénylő megjegyzés, hogy a nyugati országokban a szakíró mint önálló foglalkozás létezik. A szakírók általában nem „akadémikus” közegben tevékenykednek (ez a könyvek szerzői portréjából is kiderül), élőbb, elevenebb kapcsolatot ápolnak szakmai közönségükkel, és ez műveik nyelvhasználatában is megmutatkozik. A magyarországi helyzetre ezzel szemben az jellemző, hogy a felsőoktatásban, illetve „akadémikus” közegben kutatók-oktatók írják a tudományos-ismeretterjesztő szakkönyveket is (a három magyar könyv öt szerzője közül kettő fitoterapeuta, természetgyógyász, a három társszerző pedig felsőoktatásban tevékenykedik).

A fentiekben már szóltunk arról, hogy a gyógynövénykalauzok mérete is fontos szempont felhasználóbarát mivoltuk megítélésében: a vizsgált három német szakkönyv A/5-ös méretű, a magyar könyvek közül kettő A/4-es méretű, és csupán a harmadik A/5-ös. Méretüket tekintve tehát az eredeti magyar nyelvű könyvek nem tesznek eleget azon elvárásunknak, hogy könnyen forgatható, zsebméretű kiadványok legyenek.

A 2. táblázatban az egyes könyvekben bemutatott gyógynövények számát vizsgáltuk és vetettük össze a könyv összoldalszámával, illetve megvizsgáltuk az oldalszám/gyógynövényszám arányulását. Azt feltételeztük, hogy egy

gyógynövényhatározó minimum 70-80%-ban konkrét gyógynövényleírásokat tartalmaz, illetve hogy minél nagyobb számban tartalmaz gyógynövénybemutásokat (pl. oldalanként kettőt, de minimum egyet.)

2. táblázat: Oldalszám / növényszám arányulása

	NK1	NK2	NK3	MK1	MK2	MK3
könyv oldalszáma	240	319	239	125	256	143
gyógynövényleírások oldalszáma	36	278	185	33	157	87
százalékos arány	15%	87,1%	77,4%	26,4%	61,3%	60,8%
bemutatott gyógynövények száma	36	248 (500!)	159	93	57	68
gyógynövény / oldal arány	n.p.a.	1,12	1,16	2,81	2,75	n.p.a.

Elvárásainknak csak a német szakkönyvek feleltek meg, de azok is csak részben: míg az első könyvben a bemutatott gyógynövények száma 36, ami a 240 oldalas könyv tekintetében mindössze 15%-os összoldalszám-arányulásnak felel meg, addig a második, „500 növény gondozása” címet viselő könyv valójában csak 248 (!) növényleírást tartalmaz. Összességében az oldalszám/gyógynövényszám arányulása a vizsgált korpuszban: NK: 59,83%; MK 49,5%.

Egy gyógynövénykalauz mit sem ér képek, fotók, színes (!) illusztrációk nélkül. A 3. és 4. táblázatban a gyógynövények és a róluk készült képek (fotók, grafikák, illusztrációk) számarányát vizsgáltuk. Látható, hogy az eredeti német szakkönyvek itt is jobb arányszámot képviselnek.

3. táblázat: A képek (fotók, grafikák, illusztrációk) száma

	NK1	NK2	NK3	MK1	MK2	MK3
gyógynövények száma	36+	248	159	93	57	68+
képek száma	36 (sz.g.)	484 (sz.f.)	212 (sz.f.)	113 (sz.f.)	n.p.a (CD)	68 (f-f.g.)
százalékos arány	1:1	1:1,95	1:1,33	1:1,21	n.p.a	1:1

4. táblázat: A verbális és nem verbális információk megoszlásának vizsgálata

	NK1	NK2	NK3	MK1	MK2	MK3
gyógynövényleírások	+	+	+	+	+	+
színes fotók	-	+	+	+	+	-
színes grafikák	+	-	-	-	-	-
fekete-fehér grafikák	-	-	-	-	-	+
szimbólumok / piktogramok	-	+	+	-	-	-

Az 5. táblázat eredményei a konkrét gyógynövényleírásokban szereplő tagolási módokra (pl. vastagon, dőltten szedés, aláhúzás) vonatkozó eredményeket tükrözik.

5. táblázat: A verbális információk tagolási módja

	NK1	NK2	NK3	MK1	MK2	MK3
tagolás (bekezdések)	-	+	+	+	+	+
bekezdéscímek	-	+	+	-	+	+
vastagon szedés	-	csak bekezdéscímek	csak bekezdéscímek	-	+	+
dőlten szedés	-	-	-	-	+	+
aláhúzás	-	-	-	-	-	+

A gyógynövénykalauzok elsődleges funkciójának teljesülésére vonatkozó vizsgálataink az alábbi konkrét eredményekkel jártak: Oldalszám/gyógynövényszám arányulása: NK: 59,83%; MK 49,5%; A bemutatott gyógynövények száma átlagosan: NK: 147,6; MK: 72,66. Arányosan több fotó és illusztráció szerepel az NK-ban. Az NK-ban kedvezőbb a verbális / nem verbális információ eloszlás, ami lehetővé teszi a növények egyértelműbb beazonosítását, továbbá az NK jobb tagolása könnyebb kereshetőséget eredményez. Megállapíthatjuk tehát, hogy az NK a gyógynövénykalauzokkal szemben támasztott műfaji elvárásoknak (strukturáltság / információs kínálat / stílus / illusztráltság) nagyobb mértékben tesz eleget.

4. A másodlagos funkció teljesülésének vizsgálata

Tanulmányunk második részében arra keresünk választ, hogy egy általunk kiválasztott, németről magyarra fordított gyógynövénykalauz esetében hogyan teljesül a gyógynövénykalauzok másodlagos funkciójaként definiált elem. Az eredeti szakkönyv 2008-ban, míg magyar fordítása 2009-ben jelent meg (az Elemzett gyógynövénykalauzok listájában lásd NK2 és NMK).

Bár ez régi megjelenésnek tűnik, választásunk két okból esett erre a könyvpárra: egyfelől a magyar könyvkiadónak (Sziget Kiadó) köszönhetően ezekhez az eredeti és fordított könyvekhez tudtunk hozzáférni. Másfelől pedig a könyvesbolti kínálat vizsgálata is azt bizonyította, hogy az ennek a könyvpárnak kapcsán tett megállapításaink más könyvpárra vonatkozóan is megállják helyüket.

Szakirodalmi háttérként a Klaudy által megalkotott átváltási műveletek rendszerére (vö. Klaudy 2000, legutóbb pedig 2018) támaszkodunk, illetve Mujzer-Varga 2010-ben megalkotott modelljét idézzük. Az eredeti német gyógynövénykalauzban előforduló ország- és nyelvspecifikus információkra reáliaként tekintünk.

Kutatásunk szempontjából a **teljes átalakítás**, a **kihagyás** és a **grammatikai csere** mint átváltási műveletek bírnak jelentőséggel. Teljes átalakítás alatt Klaudy nyomán olyan lexikai átváltási műveletet értünk, melynek során „a forrásnyelvi jelentést olyan célnyelvi jelentéssel cseréljük fel, mely látszólag semmiféle értelmi, logikai kapcsolatban nincs az eredetivel” (Klaudy 2000: 63). A fordító azért választ ilyen megoldást, mert a célnyelvi olvasó ismereteihez kívánja igazítani a fordítandó

szöveget. A kihagyás mint átváltási művelet talán nem szorul részletesebb definiálásra: oka szintén a forrásnyelvi és célnyelvi olvasóközönség háttérismereteinek eltérő volta. Grammatikai cseréhez akkor folyamodunk, ha a két nyelv grammatikai rendszerében különbségek mutatkoznak, melyeket át kell hidalnunk a fordítás során. Idetartozik például az igeidők, igemódok, a szófajok, illetve a mondat(határ)ok megváltoztatása (vö. Klaudy 2000: 124).

Az átváltási műveletek rendszerének újradefiniálásának, oktatásban és gyakorlatban való alkalmazhatóságának és hasznának 2018 februárjában önálló fordítástudományi konferenciát szenteltek (vö. Dróth 2018).

Mujzer-Varga 2010-ben megvédett doktori disszertációjában Örkény egyperces novelláinak különböző nyelvű (angol, német és francia) fordításait vizsgálta meg a reáliák fordításakor alkalmazott fordítói stratégiák és átváltási műveletek szempontjából. Kutatása eredményeit az alábbi modellben összegezte (lásd 2. ábra):

2. ábra: A fordítói stratégia és az átváltási műveletek összefüggése (Mujzer-Varga 2010)

Fordítói stratégia	Átváltási művelet	Példák
idegenítés	Átvétel idegen szóként	kolbászkrem/kolbászkrem
	Átvétel jövevényszóként	die Kolbászkrem / le fogache
	(Magyarázó jellegű) betoldás	Wurst in der Tube / Balaton lake
	részleges megfeleltetés	Wurstkrem / Kolbászpastete
	direkt fordítás	Wurstcreme / sausage cream
	kihagyás	-
	általánosítás	Wurst
honosítás	adaptáció	Wurstpastete

Értelmezésünkben a fentiekben bemutatott átváltási műveletek közül a teljes átalakítás az adaptációnak felel meg, a kihagyás ebben a modellben is jelen van, mint a honosítás irányába mutató fordítói stratégia. A modell csak a lexikai átváltási műveleteket vizsgálja, de fentiek alapján könnyen belátható, hogy a grammatikai csere mint átváltási művelet szintén az adaptációnak, vagyis a legmagasabb szintű honosítási szándéknak feleltethető meg.

4.1 Honosítás a könyv makrostruktúrájában

Vizsgáljuk meg a németről magyarra fordított gyógynövénykalauz esetében, hogy a három átváltási művelet hol érhető tetten. Összehasonlítva a német gyógynövénykalauz (NK2) és a fordított magyar (NMK) makrostruktúráját, az alábbi egységeket találjuk bennük:

6. táblázat: Az NK2 és NMK könyvek makrostruktúrája

NK2	NMK
Kihajtható fülszöveg (egyik oldal)	-
Kihajtható fülszöveg (másik oldal)	-
Előszó	✓
A könyv felépítése	✓
A homeopátiáról	✓
159 gyógynövény A-tól Z-ig (alfabetikus rendezés alapja a LATIN név)	✓
További homeopátiás szerek	✓
Panaszok homeopátiás kezelése	✓
Tárgymutató	✓
Hasznos információk / További olvasmányok / Köszönetnyilvánítás	-
Képek jegyzéke	✓
Szerzői portré	-
A NÉMET sorozat további kötetei	A MAGYAR sorozat további kötetei
Kihajtható fülszöveg (egyik oldal)	-
Kihajtható fülszöveg (másik oldal)	-

Összevetve a forrásnyelvi (fny-i) gyógynövénykalauzt a célnyelvivel (cny-i) megállapíthatjuk, hogy valamennyi releváns szövegrészt lefordítottak. Két kihagyásra találtunk példát, de valószínűsíthetően más-más indokkal: a kihajtható fülszövegek kihagyása inkább könyvkötészeti szempontból tűnik indokoltnak, míg az országspecifikus információk kihagyása reális mivoltuk okán. A két soros Szerzői portré kihagyása a cny-i szövegből inkább tűnik figyelmetlenségnek a fordító részéről. A fny-i szöveghez képest a cny-i szövegben „A sorozat további kötetei” részt értelmezhetjük akár teljes átalakításnak is, hiszen a fordított könyv ugyanazon helyén a magyar sorozat további kötetei kaptak helyet. Egyetlen, az idegenítés irányába való elmozdulást véltünk felfedezni: a cny-i könyv megtartja a fny-i könyv gyógynövényeinek alfabetikus sorrendjét, ami a latin növénynevek alapján következik (az eredeti magyar nyelvű könyvekben az alfabetikus sorrend alapja a növény magyar nyelvű elnevezése). Ez a döntés szintén könyvkiadói szempontból értelmezhető: a magyar könyvkiadók megvásárolják az idegen nyelvű könyvek kiadási jogát és képanyagát, az így kapott kész vázszerkezet újratördelése és a

magyar könyvek felépítéséhez való igazítása (mint honosítási elv) óriási pluszterhet és költségeket jelentene.

4.2 Honosítás a könyv mikrostruktúrájában

Fenti, a makrostruktúrára vonatkozó vizsgálatunkat követően azt feltételeztük, hogy az egyes gyógynövényeket bemutató szövegek mikrostruktúrájában szintén találunk példát a kihagyásra, a teljes átalakításra, illetve a grammatikai cserére is. Sajnos a kihagyás és a teljes átalakítás műveletek tekintetében feltételezésünket nem sikerült bizonyítani. Mindkettőre jellemzően az országspecifikus leírásrészeknél (a növény előfordulása Németországban, népnyelvi elnevezései, 'hierzulande', 'bei uns', 'in Deutschland' kifejezések) vártunk találatot.

3. ábra: Példák kihagyásra

Forrásnyelvi (német) szövegrész	Célnyelvi (magyar) szövegrész	Magyarázat
Vorkommen Früher auch in Deutschland kultiviert. Großflächiger Anbau im Iran, in der Türkei, Spanien und Marokko. Die Art ist nur als Kulturpflanze bekannt, sie vermehrt sich rein vegetativ. (= n 190)	Előfordulás: Iránban, Törökországban, Spanyolországban és Marokkóban nagy területen termesztik. Ez a faj csak kultúrnövényként ismert, csupán vegetatív úton szaporodik. (n 169)	Az adott fny-i információ nem releváns / reália / a megfelelő karakterszám biztosítása más helyütt, cny-i szempontból releváns információ betoldásával történik.

4. ábra: Példák teljes átalakításra

Forrásnyelvi (német) szövegrész	Célnyelvi (magyar) szövegrész	Magyarázat
Der Name „Beinwell“ weist auf das wichtigste Einsatzgebiet hin: Verletzungen von Knochen oder Knochenhaut. (S. 195.)	A „forrasztófű“ elnevezés a legfontosabb alkalmazási területre utal: a csontok és a csonthártya sérüléseire.	A gyógynövény fny-i népnyelvi elnevezése helyett a fordítás a cny-i megfelelőt tartalmazza.
hierzulande / in Deutschland / in Oberbayern	-	A megfelelő karakterszám biztosítása miatt cny-i releváns információ közlése a fny-i információ helyett.

A grammatikai cserék tekintetében nem csalódtunk: a két nyelv eltérő grammatikai rendszeréből adódóan kötelező átváltásokat kellett végeznie a fordítónak, ami a mondatrészek sorrendjét, igeidők, igemódok megváltoztatását, szófajváltást illeti. A 3. ábrában néhány érdekes példát mutatunk ezzel kapcsolatban, és megjegyezzük, hogy a mondatvégi írásjel-használat, felszólító mód használata, T/1 személy használata nemcsak hogy a magyar nyelv törvényszerűségeinek tesz eleget, hanem egyben a célközönség háttérismereteihez, szövegfajtaival szembeni

elvárásaihoz igazodást is jelent, így egyetértünk Kováccsal (2018: 65), aki a grammatikai cserét – angol–magyar jogi szaknyelvi szövegek fordítását vizsgálva – pragmatikai szintű átváltási műveletként definiálta.

5. Példák grammatikai cserére

Forrásnyelvi (német) szövegrész	Célnyelvi (magyar) szövegrész	Magyarázat
.	!	A mondatvégi írásjelek használata: Még felszólító mondat esetében is gyakori, hogy a németben pontot használunk, a magyarban viszont felkiáltójelet.
Achtung Bei Verdacht auf Virusgrippe Arzt aufsuchen.	Figyelem: Vírusos influenza esetén forduljunk orvoshoz!	Felszólító mondat a fnyi-szövegrészben egy főnévi igeneves szerkezetet tartalmaz, a cny-i mondat T/1-es igealakot.
Passiflora wird anders dosiert und eingenommen als die homöopathischen Arzneien. Zur Schläfförderung werden 20 bis 30 Tropfen vor dem Schlafengehen in etwas warmem Wasser eingenommen. Das kann bei Bedarf im Lauf der Nacht wiederholt werden. (S. 149.)	A Passiflorát (sic!) másképp adagoljuk és szedjük, mint a homeopátiás gyógyszereket. Az alvás elősegítésének céljából elalvás előtt egy órával némi meleg vízzel vegyünk be 20-30 cseppet. Az éjszaka folyamán szükség esetén ismételtető az adag. (149.o.)	Fny-i passzív szerkezet célnyelvi aktív szerkezettel, T/1-es igealakkal való fordítása

Több olyan példát találtunk ellenben, ahol a fordítói döntéssel nem értünk egyet, még ha a könyvet szakmai lektorálás után (a szakmai lektor nevének feltüntetésével) adták is ki. Ebből idézünk:

6. ábra: Példák nem indokolt fordítói döntésekre

Forrásnyelvi (német) szövegrész	Célnyelvi (magyar) szövegrész	Magyarázat
Bei Viscum-Patienten gerinnt das Blut schlecht und Verletzungen heilen langsam. (S. 207.)	A Viscum-páciens vére nehezen alvad, és sérülései lassan gyógyulnak. (207.o.)	A 'Viscum-Patienten' német nyelvű előfordulására mindössze 1 találatot találtunk más forrásban, míg magyarul egyet sem, tehát valószínűsíthető, hogy mindkét nyelvi variáns hibás. Helyesen csak körülírással adható vissza: 'fagyöngy-terápia során' /

		'fagyöngykezelésben részesülő beteg'
Symphytum hilft bei der Knochenheilung... (S.195.)	A Symphytum a csontok gyógyulását segíti ... (195.o.)	Míg a németben találtunk példát a gyógynövény önálló latin nyelvű elnevezésének használatára mondatba illesztve, addig a magyarban nem. A fordító/lektor tehát rosszul mérlegelte a cny-i megfelelő alkalmasságát, cny-i kontextusba illeszthetőségét.

Több – fentiekhez hasonló esetet is idézhetnénk, de mivel nem célunk a fordításkritika, így ezt egy más, ennek a szempontnak szentelt tanulmányban tesszük meg.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a szép színes képeket és illusztrációkat megtartva a német nyelvű gyógynövénykalauz magyar nyelvre történő fordításakor a makrostruktúra vonatkozásában egyértelműen meg tudtuk állapítani, hogy a kihagyás és a teljes átalakítás mint műveletek hozzájárultak a mű honosításához, de mikrostrukturális szinten ez a feltételezésünk nem nyert igazolást: a latin növénynevek magyar szövegkörnyezetben való használata nem megszokott, így idegenszerűségük miatt éppen az idegenítés mint fordítói stratégia irányába hatottak.

5. Összegzés

Tanulmányunk központi kérdésfelvetése annak vizsgálata volt, hogy a könyvesbolti kínálatban jelen lévő idegen nyelvről fordított gyógynövénykalauzok magas arányát mi indokolja? Mennyiben mások, esetleg színesebbek, informatívabbak, felhasználóbarát kivitelezésűek, mint magyar társaik? Először kísérletet tettünk a gyógynövénykalauzok mint szövegfajta nyelvfüggetlen definiálására, majd empirikus megfigyeléseinket statisztikai elemzéssel támasztottuk alá: megvizsgáltuk egy könyvesbolt-hálózat kínálatát, illetve egy korpuszmintán összevetettük a német és magyar szakkönyvek felépítését, információs kínálatát. Tanulmányunk második részében pedig egy német és magyarra fordított könyvpárja makro- és mikrostruktúrájából vett példák alapján mutattuk be, hogy a honosítás irányába mutató átváltási műveletek segítségével hogyan tud egy gazdag – az eredeti műből változatlan formában átvett – képanyag és egy szakmai-nyelvi lektoráláson átesett magyar szöveg teljes mértékben megfelelni a gyógynövénykalauzokkal szemben támasztott nyelvfüggetlen elvárásainknak.

Ne csodálkozzunk hát azon, ha a jövőben egy gyógynövénykalauz lefordítására és nem megírására kapunk felkérést, illetve ha a könyvesboltok

kínálatában továbbra is szép számban találunk idegen nyelvről magyarra fordított szakkönyveket!

Elemzett gyógynövénykalauzok

- (NK1 =) Treben, Maria (2005): Gesundheit aus der Apotheke Gottes. Steyer: Ennsthaler.
- (NK2 =) Wacker, Andreas (2008): Heilpflanzen der Homöopathie. 159 Arten kennen und anwenden. Stuttgart: Franckh-Kosmos Verlags GmbH
- (NK3 =) Treml, Franz-Xaver (2007): Kräuter aus dem Garten: 500 Küchen- und Heilkräuter: Pflege – Sorten – Verwendung. 1. Auflage. Stuttgart: Franckh-Kosmos Verlags GmbH
- (MK 1 =) Babulka Péter – Kósa Géza (2003): Képes gyógynövénykalauz. Budapest: Propszerv Kft.
- (MK 2 =) Bernáth Jenő – Németh Éva (2007): Gyógy- és fűszernövények gyűjtése, termesztése és felhasználása. (CD-melléklettel.) Budapest: Mezőgazda Kiadó Kft.
- (MK 3 =) Németh Imréné Éva (2008): A gyógynövények nagykönyve. Püldo Kiadó.
- (NMK =) Wacker, Andreas (2009): Gyógynövények a homeopátiában. 159 faj bemutatása és alkalmazása. Budapest: Sziget Könyvkiadó.

Felhasznált szakirodalom

- DRÓTH Júlia (2018) (szerk.): Fordítási stratégiák és műveletek az oktatásban és a gyakorlatban. Modern Nyelvoktatás XXIV. évf./2-3. szám. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- KLAUDY Kinga (2000): Német-magyar fordítástechnika. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KLAUDY Kinga (2018): Az átváltási műveletek rendszere. In: Dróth Júlia (2018) (szerk.): Fordítási stratégiák és műveletek az oktatásban és a gyakorlatban. Modern Nyelvoktatás XXIV. évf./2-3. szám. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 5-16.
- KOVÁCS Tímea (2018): Átváltási műveletek (megoldások) az angol–magyar jogi szaknyelvi fordításban. In: Dróth Júlia (2018) (szerk.): Fordítási stratégiák és műveletek az oktatásban és a gyakorlatban. Modern Nyelvoktatás XXIV. évf./2-3. szám. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 53-67.
- KOVÁCSNÉ DUDÁS Andrea (2007): Szállodai honlapok elemzése korpusznyelvészeti módszerekkel. In: Fordítástudomány 9. évf. 1. szám, 97-108.
- MUJZER-VARGA Krisztina (2010): Honosítás és idegenítés Örkény István egyperces novelláinak fordításaiban. Budapest: ELTE BTK. (nem publikált PhD-dolgozat)

/

EGY LEGENDÁS VÁLLALAT: AZ ORION

FRIESZ-KOVÁCS Kamilla

(doktorjelölt, ELTE TáTK Interdiszciplináris Társadalomkutatások Doktori Program)

A nagymúltú Orion vállalat megélte az I. világháborút, a nagy gazdasági világválságot, a II. világháborút, az államosítás éveit és a privatizálást. Az Orion Elektronikai Vállalat története társadalmi rendszereken haladt keresztül. Az alábbi tanulmány rávilágít, hogy ez a különleges vállalat nemcsak nevében legendás, hanem történetében is.

Kulcsszavak: Orion Elektronikai Kft., az Orion vállalat története, társadalmi rendszereken át, Thakral csoport, Aschner Lipót

„Artemis szerelmes volt a vadászba. Apollón észrevette ezt, és neheztelt miatta. Összeszidta hűgát, de szavai mit se használtak. Egyszer megpillantotta messze a tengerben fekete pontként Órión fejét, s versenyre hívta ki Artemist, lőjenek erre a célpontra. Artemis nem ismerte föl a fejet s eltalálta, azután pedig a csillagok közé emelte szerelmesét. Néha az Órión csillagképéből is csupán a fej látható a horizont fölött.” (Kerényi 1977: 96)

A kezdetek

A tragikus görög mitológiai történet mellett létezik egy másik Orion-legenda is: az Orion vállalat története. A mai napig fennálló Orion Elektronikai Kft. jogelődjét, a Magyar Wolframlámpagyárat 1913-ban alapították. A több mint száz éves múltú visszatekintő vállalatnak talán még Artemis szerelmesénél is kalandosabb élete volt. A gyár megélte az I. világháborút, a nagy gazdasági világválságot, a II. világháborút, az államosítást, az államszocialista éveket, a rendszerváltozást, melynek eredményeként megtörtént privatizálása, majd ezt követően újraértékesítése. A vállalat történetében a társadalmi rendszereken való keresztülhaladás megpróbáltatásait kísérhetjük figyelemmel. Egyes korszakok magasra repítették, volt mikor fényesen ragyogott az Orion csillaga, máskor a földön kúszva kapkodott levegőért, csak hogy fennmaradhasson.

Az orosz származású Kremenezky János a bécsi gyára mellett másodikként hozta létre Budapesten a főként izzólámagyártásra berendezkedő Magyar Wolframlámpagyárat, mely azonnal komoly konkurenciájaként jelent meg a szintén Váci úton működő Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt.-nek, a Tungstam vállalat jogelődjének. Az I. világháború idején nagyobb fennakadás nélkül, stabil pénzügyi körülmények között folyt a gyártás, sőt profilbővítés is történt: a villanyvilágításhoz és villamoserőátvitelhez használatos gépeket és alkatrészeket is gyártani kezdtek.

A gazdasági világválság hatása

Az első nagy kihívást a nagy gazdasági világválság jelentette. A gazdasági depresszió utolérte az elektronikai ipart is. Súlyos gondot okozott az anyagárak és munkabérek folyamatos emelkedése, valamint az értékesítési árak rohamos csökkenése. A raktárak színültig megteltek eladhatatlan áruval, először a vállalat életében pénzhiány lépett fel. Ezt kezdetben a foglalkoztatottak számának csökkentésével, leépítésekkel és elbocsátásokkal próbálták kezelni. A termelés mérséklése nem hozott hosszú távon megoldást. Kremenczky ekkor a profilbővítés ötletével állt elő: ha nem megy a wolframszálás izzók eladása, bővítsük profilunkat olyan irányba, amire van kereslet. Ekkor kezdett a vállalat rádiókat, zseblámpákat, villamos főzőedényeket, főzőlapokat, vasalókat, forrasztókat, asztali lámpákat és mindennemű más – eladhatónak tűnő – elektronikai cikket gyártani. Kremenczky a fejlesztések ellenére – főként bécsi gyárának jelentős vesztesége miatt – végül kénytelen volt részvényeinek értékesítésébe kezdeni. Az Egyesült Izzólámpa vezetője, Aschner Lipót élt a kínálkozó lehetőséggel, és felvásárolta a részvények többségét. 1934-től, Kremenczky János halálától a Magyar Wolframgyár az Orion védjegyekkel és szabadalmakkal együtt teljes egészében az Egyesült Izzólámpa, vagyis a Tungstram vállalatbirodalom tulajdonába került. 1936 júniusában a vállalat fő profiljává váló rádiógyártás az Egyesült Izzó telepére, a Váci út 77. szám alá költözött. A korábbi telepen – a Váci út 99. szám alatt – maradt a rádiószervíz és az egyéb cikkek gyártása. A II. világháborút megelőző években a vállalat termelésének 90%-át külföldön értékesítette. Németország, Románia, Jugoszlávia, Csehszlovákia, Belgium, Törökország, Svájc és a skandináv államok voltak a legjelentősebb piacok, de nagy mennyiségben szállítottak a tengerentúlra is. A nagyarányú export mellett a teljes magyar rádiógyártásnak is az 50-55%-át az Orion készítette.

A II. világháború időszaka

1939-ben lépett hatályba a második zsidótörvény, ami a zsidók közéleti és gazdasági tevékenységét korlátozta. Az ipari és kereskedelmi vállalatoknál dolgozó zsidók aránya nem haladhatta meg a 12%-ot. „Aschner Lipót, a gyár vezérigazgatója sajátos huszárvágással tett eleget az előírásnak. A vállalat zsidó származású dolgozóinak elbocsátása helyett munkafelvételt hirdetett nem-zsidók számára, így növelve meg 88%-ra ez utóbbiak arányát (Rajkó 2009: 13).” 1942 tavaszán százötven olyan munkást és mérnököt vittek el munkaszolgálatra, akik zsidók, antifasiszták, vagy a szociáldemokrata párt tagjai voltak. Aschner zsidó származása miatt szintén veszélybe került, de a vezérigazgató ekkor még az életkorára való tekintettel mentesülhetett a behívás alól. 1944. március 19-én Magyarország német megszállásának első napján azonban az akkor 73 éves Aschner Lipótot is elhurcolták. Ausztriába, egy Bécs melletti lágerebe, Oberlanzendorfba szállították.

Az Egyesült Izzólámpa Rt. vezérigazgatójának lenni a vállalat akkori helyzetében óriási dolognak számított. A gyár csoport tizenöt termelővállalatból állt,

a Magyar Wolframlámpagyár az Orion-szabadalommal csak parányi részét képezte a hatalmas gyárbirodalomnak. Ezek mellett a vállalatkonzernbe tartozott a Tokodi Üveggyár Rt., az Ajkai Kőszénbánya Rt., az Üvegértékesítő Kft., az ERA Villamossági Rt., a Remix Elektrotechnikai Gyár Kft., a Turul Izzólámpagyár Rt. és az Agrolux Községeket és Mezőgazdaságokat Villamosító Rt. is. A felsoroltakon túl további harminckilenc külföldi vállalat is a konzern része volt. A lenyűgöző hatalom és vagyon ellenére Aschner tehetetlennek bizonyult a Gestapoval szemben, elhurcoltatását nem tudta megakadályozni. Hosszútávon azonban mégis ő győzedelmeskedett: százezer svájci frank értékű csekk ellenében egy korrupt SS-ezredes, Andreas Ernst Kurt Becher szabadon eresztette Aschnert. A helyzet fintora, hogy a pénz végül nem a németek zsebében kötött ki, a kapitulációt követően ugyanis mindent zároltak. Ez történt a csekkkel is, amit az Egyesült Államok tartott meg.

A háború évei alatt a vállalatot hadiüzemmé nyilvánították. A gyár zsidó alkalmazottait kezdetben nem vitték el munkaszolgálatra, hanem a gyárban alakítottak ki munkaszolgálatos századot. Kötelezték őket, hogy minden külső kommunikációtól tartózkodjanak és körletekbe zárva éljenek, valamint hogy katonai alakzatokban közlekedjenek. Ez azonban nem tűnt elegendőnek, 1944 júniusában az újpesti zsidódeportálás alkalmával a gyár zsidó dolgozóit is elvitték. A nyilasok uralmát csak kevesen élték túl.

1944 novemberében a gyár élete is veszélybe került: a visszavonuló német alakulatok az újpesti ipartelepek felrobbantását tervezték. A források szerint ekkor több dolgozó családjával együtt a gyárba költözött, ezzel hiúsítva meg a német tervet. A dolgozók megpróbálták elrejtetni a fontosabb szerszámokat, gépeket, eszközöket is. Ennek ellenére 1945. március 28-án ötszáz szovjet katona szállta meg a Váci úti épületet. Összeírták a készletet és két hónap alatt eltüntettek mindent. „Hétszáz vagonnyi gépet és alkatrészt vittek el. A vállalat tizenegy millió dollár értékű elszállított vagyona sohasem térült meg, és nem számították bele a Szovjetunióknak fizetett jóvátételbe sem. (Jenei – Szilágyi – Várkonyi 1963: 15)” A kifosztott gyárépületben lehetetlen volt folytatni a termelést. Sem gépek, sem alkalmazottak nem voltak. A Szovjetunió kölcsönt biztosított a talpra-álláshoz, emellett nagy összegű állami- és bankhitelre is szükség volt.

Az államosítás

A szovjet megszállás merőben új gazdasági berendezkedést követelt, mint ami a háborút megelőző években volt. Az Orion Üzemi Bizottságának első tagjait 1945. január 26-án választották meg, akik első ülésükön bejelentették, hogy tárgyalni és intézkedni kizárólag csak a megválasztott bizottságnak van joga. Aschner és a vállalat korábbi vezetői kezdetben ellenálltak az államosító törekvésnek. Nem sok sikerrel. 1947-ben Jankovics Dénest, a gazdasági igazgatót letartóztatta a politikai rendőrség arra hivatkozva, hogy amerikai kapcsolatokra építkezve kívánja megakadályozni az államosítást. Az ellene történő fellépéssel sikeresen

megfélemlítették a vezetőség többi tagját is, így elhárultak a személyi akadályok a vállalat államosításának útjából (Koroknak 2004: 82).

Az Orion végül 1948. március 28-án került állami tulajdonba, 1949-től pedig a vállalat exporttevékenységét az állami külkereskedelem vette át. 1951-ben az új névre keresztelt Orion Rádió és Villamossági Vállalat elköltözött az Egyesült Izzó Váci úti törzsgyárából. A költözéssel, ill. Aschner Lipót 1952-ben bekövetkező halálával véget ért a gyár szoros kapcsolata az Egyesült Izzóval, megkezdte önálló útját máig fennálló telephelyén Budapest X. kerületében, a Jászberényi út 29. szám alatt.

A vállalat 1963-ig foglalkozott rádiógyártással. Ezalatt 223-féle rádiókonstrukciót terveztek, és több mint kétmillió rádiót adtak el hazánkban és külföldön. '63-ban a KGST-piac átszervezése miatt átrendezésre került a vállalat profilköre. A rádiógyártást elvették az Oriontól, melyet a Videotonnak és a bulgároknak adtak. Kárpótlásként az Orionnak a mikrohullámú berendezések gyártását ajánlották fel. A KGST rendelkezésébe nem volt beleszólási joga az akkori vállalatvezetésnek, de ők annak ellenére sem adtak hangot véleményüknek, hogy az átalakításokat nem fogadták osztatlan örömmel. A gyár kezdettől fogva a „közszükségleti” termékek gyártására volt berendezkedve és nem az ipari híradástechnikára. A rádió és az akkorra már nagy sikerrel bevezetett televíziókészülékek tömeggyártással készültek. Ezzel szemben a mikrohullámú berendezések kissorozatú gyártmányokból épültek fel, mely finommechanikai szaktudást igényelt. Az új profil változást követelt a műszaki kivitelezésben és a gyártás finanszírozási módját illetően is.

Az első televíziókészülékektől a rendszerváltozásig

Televíziófejlesztéssel 1951-ben kezdtek el foglalkozni az Orionnál, aminek eredményeként 1955 őszére el is készült az első konstrukció. Ezután újabb alapkoncepciókkal rukkolt elő a fejlesztőgárda, melyek az államszocialista évek ikonikus televíziókészülékeivé váltak és számtalan háztartásban előfordultak. A legnépszerűbb termékek között szerepeltek az 1959-es Duna, az 1960-as Budapest, az 1962-es Alfa, az 1963-tól gyártott Delta termékcsalád, valamint az 1968-as Colorion, az 1969-től gyártott Victoria termékcsalád, az 1971-es Venus, majd később a Kolibri, Nárcisz, Jácint és Dália elnevezést viselő készülékek. 1956-ban kétezer televíziókészüléket gyártottak, 1961-ben pedig már százezer darabot, aminek több mint a fele exportálásra került. A dolgozók létszáma is óriási tempóban növekedett, terjeszkedésre volt szükség. Így született meg 1967-ben Tamásiban, majd 1980-ban Jászfényszarun egy-egy új gyáregység. Az államszocialista évek során a vállalat nagy hangsúlyt fektetett a jóléti szolgáltatások biztosítására. A kőbányai üzem önálló kis városként működött. Volt saját bölcsődéje, óvodája, üzemorvosi rendelőintézete, konyhája, étterme, nyomdája, könyvtára, kultúrterme. Emellett számtalan amatőrmozgalom kínált sportolási, szórakozási és kikapcsolódási lehetőséget a dolgozók számára.

Az 1989-el bekövetkező rendszerváltozás súlyos válságba taszította az addig stabil lábon álló vállalatot. A KGST-piac összeomlása és a biztos szovjet megrendelések megszűnése azonnali pénzhiányt eredményezett. A jóléti szolgáltatások felszámolása, a vidéki gyáregységek bezárása, valamint a központi telephelyen belüli leépítések és elbocsátások sem hoztak megoldást. A vállalat privatizálása elkerülhetetlenné vált.

A vállalat napjainkban

1993-ban a Yuganskorionneftegaz, egy orosz tőkével alapított cég vásárolta meg a vállalatot épületeivel, védjegyeivel és gyártóeszközeivel együtt. A kezdeti hangzatos ígéretek ellenére az új tulajdonosok nem tudtak segíteni a vállalatot, hogy az kilábaljon szorult helyzetéből. Néhány éven belül tovább kellett értékesíteni az Oriont. 1997 februárjában került a szingapúri Thakral csoport tulajdonába, mely azóta is az Orion brand és gyár tulajdonosa. A Thakral csoportot 1905-ben Thaiföldön alapították. Jelenleg több mint harminc országban van jelen, üzleti tevékenysége kiterjed gyártási folyamatokra, kereskedelemre, ingatlan és pénzügyi szolgáltatásokra, hotelek kezelésére, valamint az elektronikai termékek kereskedelmére is.

Az új tulajdonosok azonnali változtatásokat vezettek be a vállalat életébe. Első lépéseik között szerepelt a magyar vállalatvezetés helyére saját embereik kinevezése. A vezérigazgatói, a gazdasági igazgatói és a kereskedelmi igazgatói pozíciókba saját beosztottaikat helyezték. A mikrohullámú részleg fenntarthatatlanságát és veszteségességét azonnali felszámolással kezelték. A televíziógyártást is megszüntették. Nyilvánvalóvá vált, hogy a nyílt világgazdasági piacon képtelenség nyereségesen tovább folytatni ezt az irányt.

Az Orion napjainkban két profiltévékenységet folytat. Az egyik a gyártás, a másik a kereskedelem. Főként külföldi cégek megrendelésére történik a gyártás. Olyan elektronikai termékek és alkatrészek kerülnek ki a gyárból, melyeknél a végtermék nem Orion néven kerül forgalomba. A gyártás két területen zajlik. A vállalat vállalja egyrészt luxusautók led-lámpáinak szerelését (Bentley, Rolls Royce, Lamborghini, Porsche, McLaren, Aston Martin), másrészt szervereket és számítógép-konstrukciókat gyártanak kis sorozatban.

A gyártási tevékenység mellett a vállalat jelentős bevételi forrását képezi a kereskedelem. A Media Markt, a Tesco, az Auchan és más áruházak polcain kínált Orion emblémás termékeket a vállalat forgalmazza, de nem ő gyártja. Az Orion rendelési igényei alapján külföldi cégek, főként kínai gyárak készítik el a forgalmazott termékeket. A kínált termékek között találunk – a teljesség igénye nélkül – televíziót, rádiót, hangszórót, porszívót, kenyérsütőgépet, kávéfőzőt, hajsütőt, hajvasalót, mosogatógépet, botmixert, húzható hűtőtáskát, álló ventilátort és még akár felkaros vérnyomásmérőt is. A termékek magyarországi forgalmazásán túl jelentős mennyiségű elektronikai terméket exportálnak Romániába és Ukrajnába. Emellett a Thakral csoport áruinak egy részét Orion néven hozza forgalomba

Izraelben és Dél-Afrikában. 2008-ban adták át a vállalat új, sós-kúti, ötezer négyzetméteres logisztikai központját. A rendszerváltozás időszakában fellépő anyagi nehézségek kezelésére szükségessé vált az akkori vidéki gyáregységek felszámolása és eladása. Napjainkban azonban az Orion komoly kereskedelmi tevékenységet bonyolít, melyhez nélkülözhetetlen egy logisztikai központ, ezt az igényt elégíti ki az új raktár. A cég ugyan nem szerepel a legnagyobb elektronikai termékgyártók között, de stabil és nyereséges.

Az Orion Elektronikai Vállalat– ahogyan azt a fentiekben is röviden nyomon követhettük – nem csak nevében őriz legendát. Nagyívű története révén, a fennállása során bekövetkező társadalmi, történelmi és gazdasági változások sorozatának volt kitéve, amik folyamatos megújulásra készítették szerkezetében, szerveződésében és profiltvékenységében egyaránt. A rendszerváltozás számtalan magyar állami tulajdonban levő vállalat végét jelentette. Az Orion képes volt a megújulásra, a környezetből érkező újabb kihívásokhoz való alkalmazkodásra. Ez a képessége teszi igazán legendássá.

Felhasznált szakirodalom

Jenei Károly – Szilágyi Gábor – Várkonyi György (1963): Az 50 éves Orion Jubileuma alkalmából készített kiadvány. Budapest: Orion Rádió és Villamossági Vállalat.

Kerényi Károly (1977): Görög mitológia. Budapest: Gondolat.

Koroknak Ákos (szerk.) (2004): A Tungsram Rt. története. Budapest: Aschner Lipót Alapítvány.

Rajkó Annamária (2009): Epizódok Aschner Lipót életéből. 6. rész Siker és megaláztatás. Forrás: 2019.03.10.

http://www.ujpest.hu/galeria/intezmenyek/helytorteneti_ertesito/uhe-200903.pdf

**“MEMORIES’ CAGED BIRD WON’T FLY”:
FEMALE TEMPORALITY AND THE ART OF MEMORY
IN CAROL ANN DUFFY’S POETRY**

DR. Laura KROMJÁK

(Assistant Professor; Tomori Pál College)

In *Scottish Women’s Poetry 1972-1999: Transforming Traditions*, Margery Palmer McCulloch famously notes that “in the more mobile and culturally diverse society of the late twentieth century a satisfying sense of self and place is not easily achieved” (2000: 21). Contemporary Scottish women’s writing consistently recapitulates the complicated issues of gender through the millennial turn, identifying facts about the artificiality of women’s identity-formation and the way in which they have traumatized the female psyche.

In this article, I explore through the analysis of two iconic poems by an infinitely outspoken Scottish woman poet and the current Poet Laureate, Carol Ann Duffy (Glasgow, 1955-) that since the second-wave Scottish Literary Revival, the re-articulation of women’s gender identity has been an inherently inward-looking- or turning process, i.e. the evocation of particular memories from the private domestic sphere that is re-defined as a potential site for women’s true self-expression.

In doing so, I analyse how Duffy’s poetic discourse aims to reconstruct women’s gender identity by releasing the hold of objective temporality in order to re-articulate women’s dissolved positionality in the present. In my analysis, I rely on Julia Kristeva’s critical essay titled “Women’s Time” (1981) that is premised on the concepts of subjective and circular temporality, maternal space, the chora and women’s archaic memory. I explore in Duffy’s poems “Woman Seated in the Underground, 1941” and “Moments of Grace” that for the women poet “time” no longer means a metaphysically fixed and linear complex, but is linked to being between times, and thus re-consider the plight of the gendered self in the present, and find women shelter in the redemptive realm of their archaic memories and remembrance.

Keywords: temporality, archaic memory, chora, gender identity, Scottish Literary Revival

1. Towards the New Millennium: An Introduction to Scottish Literary Renaissance

Dorothy McMillan in *A History of Scottish Women’s Writing* remarks that “Scottish women’s poetry is probably having a better time now than it has ever had” (1997: 549). The creative wasteland to which many believed Scottish women’s poetry was reduced in the 1970s became revitalised and witnessed the beginnings of an infinitely more radical phase in the 1980s and 1990s. As a consequence, the Scottish literary scene of the late twentieth-century saw the emergence of many new Scottish women poets, such as Liz Lochhead (1947-), Catriona NicGumaraid (1947-), Valerie Gillies (1948-), Mórág NicGumaraid (1950-), Anne MacLeod (1951-), Marion Lomax (1953-), Dilys Rose (1954-), Carol Ann Duffy (1955-), Elizabeth Burns (1957-), Jackie

Kay (1961-), Kathleen Jamie (1962-), Angela McSeveney (1964-), Gillian K. Ferguson (1967-), Tracey Herd (1968-), Eleanor Brown (1969-). The considerable enlargement of the Scottish female poetic potential has necessitated the redrawing of Scotland’s literary map, assigning these women a central place in a previously mainly male-dominated cultural domain. As Alison Lumsden and Aileen Christianson claim, “women writers have become fully part of ‘the bedrock’ of this ‘small and multitudinous country’” (2000: 1). Scottish women poets have been at the forefront of what may be described as the collective re-articulation of their nation’s overtly masculinist lyric traditions under the auspices of the late twentieth-century Scottish Literary Renaissance. Also known as the second-wave Scottish Literary Revival, it has significantly strengthened the position of women poets calling for an open dialogue, beside national concerns, about the problematic issues of gender, and thus proclaiming the need for the outspoken and subversive expression of women’s individuality, corporeal and intersubjective experiences as these manifest themselves within the confinement of the private domestic realm.

Scotland, a nation inextricably bound up with the processes of *feminizing* and *othering* in relation to the *masculine* British *self*, has had a post-colonial traumatic reality. “In any work which takes as its parameters the terms ‘Scottish’ and ‘women’ there is a sense in which both denote a degree of ‘marginality,’ an exclusion from the dominant discourse of white male ‘Britishness,’” Lumsden and Christianson continue to observe (2000: 2). This means that a close relationship has emerged between nationality and gender in Scottish women’s poetry, since the peripheralisation of a nation like Scotland can be equated with that of gender. Therefore, the infinitely outspoken Scottish woman poet, Carol Ann Duffy’s position as the current Poet Laureate of the United Kingdom can be seen as a touchstone moment in the history of Scottish women’s writing. As a response, in Duffy’s poems, the articulation of female subjectivity has become a site of relational processes, that is, the fluid nature of the self as depicted in the cases of her female characters has been connected to the exiled positionality Scottish women poets have occupied in the larger realm of the masculinist British lyric discourse. In her writings, the traditionally silenced female persona speaks up from a marginalized position testifying to the peripherality inherent in the binary oppositions of the masculine/feminine and self/other.

It can also be argued that in addition to challenging normative rules of a dominant masculinist discourse, contemporary Scottish women poets like Duffy have aimed to reveal the ways in which the concepts of otherness and exclusion can have more creative and poetic values. It is worth quoting Vilém Flusser, who in his seminal essay titled “Exile and Creativity” claims that “in exile, the ‘self’ is rent asunder, opening it up to others, to a being-with-others [...] Being expelled means being forced to become other, and to be other than the others” (1987: 87). According to Flusser, the exilic position should not necessarily be devalued, as the corresponding marginal existence challenges and in the long run propels one’s creative activity; i.e. it forces one to be creative in a way that the others at the centre

of the limiting and overwhelming literary norms will never be able to acquire. Accordingly, they cannot illuminate their rather ordinary creations with the unique and free creativity emerging at the exclusive site of exile. Flusser also proclaims in regard to the interconnectedness of exile and creativity that:

“At the beginning, I said that creating is synonymous with data processing. By that I meant that the production of new information—creating—depends on the synthesis of previous information. Such a synthesis consists in the exchange of information, just as it might be stored in one singular memory or in multiple memories. Thus, with respect to creating, one can speak of a dialectical process where the dialogue is either ‘internal’ or ‘external.’” (1987: 85)

As Flusser’s observation suggests, the true creative process is dynamic and operates as the oscillation between inherited and timely items of information is given a reality, and thus defining the composite elements in one’s singular or collective memory. The creative and poeticised expression of these intertwined past- and present-time memories can therefore be seen as a productive and proactive way to face the repercussions of the dominant masculinist lyric traditions in the pre-millennial Scottish women poets, like Duffy’s works.

2. Theoretical Approach – “Father’s Time, Mother’s Species”: Objective/Subjective Temporality and the Renewed Concepts of the *Archaic Memory* and the *Chora* in Julia Kristeva’s “Women’s Time”

In her essay *Le Temps des femmes*, which was translated and published in English as *Women’s Time* in 1986, Julia Kristeva borrows James Joyce’s phrase, “father’s time, mother’s species,” to designate two dimensions that human beings have occupied. “Father’s time” refers to the linear, progressive and objective time that men have inhabited. Conversely, the phrase “mother’s species” evokes the realm of the household where women traditionally have been confined to: a space Kristeva calls as *the chora* that reproduces the human species. In Kristeva’s rendering, this female space is re-conceptualized in line with the Greek word, the *chora*’s original meaning as “receptacle” or “womb” marked by the cyclicity and the eternity of time (Kristeva 1986: 192), and therefore it becomes the site of renewed ontological processes as related to the re-articulation of female subjectivity and gender roles.

Kristeva continues to point out that from the 1980s onwards, second generation feminists are gradually turning away from the first generation’s interest in linear time and “saw [themselves] in a different light” (1986: 194). They testify to a resurgence in expressing the cyclical and subjective temporality of the domestic sphere, and the discrepancy between the “father’s time” and the “mother’s species” are intently placed on their creative agenda. Second-generation feminists begin to realize that women are lacking the potentials provided for re-articulating their individuality in the male-dominated order, and this has inspired the collective

rejection of linear time and its corresponding paternal functions and existence in many of the contemporary Scottish women poets’ work.

In the wake of the second-wave Scottish Literary Revival, women poets like Carol Ann Duffy re-define the private domestic space as the woman’s own microcosm and “higher reality” in terms of offering a more central place for the female subject. The private confinement of the domestic sphere has become analogous to the *chora* that, in *Revolution in Poetic Language*, Kristeva describes as follows:

“... a receptacle or womb anterior to the semiotic discharge of Pre-Oedipal instinctual energies and drives within language [and therefore] connected to the maternal, the feminine, the unsignifiable, the mysterious non-infected stage previous to the One, to the father, and consequently the establishment of the patriarchal society [...] where women may attend to for revisiting and re-conceiving their own place in a history exclusively carved by men” (1981: 94-95).

Kristeva postulates that the domestic site, the *chora*, can be re-articulated as a *pure* maternal and *real* female space that allows women to relate with the processes prior to the limitations, inscriptions and stereotypes of the phallogentric social establishments. In the Kristevan sense of the term, the concept of household becomes the locus of a unified *real subjectivity* as not yet discharged by the binary divisions of the *male/female* or the *self/other*. The domestic sphere is re-defined as a maternal realm of plenitude and oneness, and in this vein of realization, pieces of writing are therefore replete with imaginary, purely feminine signs, associations, impressions and archaic memories.

Since the late 1980s, the relation between memory and the female self has also become stronger, and many Scottish women poets identified “the importance of memory for anchoring a sense of individual continuity over time” (Locke, qtd. in Whitehead 2009: 51). In their texts, the concept of memory as such has been re-defined as a mental-emotional complex holding onto the deeply personal and the primarily subjective experiences, and thus being inherently bound to women’s “real” identity. According to Kristeva, the prefix “archaic” together with the word “memory” can further relate to those feminine or maternal experiences and associations that women evoke within or from the private realm of their domestic space. As a consequence, in women’s writings, the term *archaic* can be interpreted as synonymous with the concept of *the feminine*, and the depiction of female characters as evoking their archaic memories has a highly poeticized and subjective vision that transcends the simplicities and the logic of masculinist realism.

In the late twentieth-century Scottish women’s poetry, the archaic memory as a process of evocation or revival by different female characters is expressed in a way that captures the quintessence of their past, and thus channelling subjectivity to women in their disturbed present. Through archaic memory, the subjective experience of female individuals is revived as their being is re-actualized against a dominant masculinist discourse. Accordingly, this conscious recollection in

contemporary Scottish women poets' works, is also depicted as a dramatic process of conceptualizing the interconnectedness between memory and gender in the framework of *dominant memory discourses*. Anne Whitehead also notes, "what a culture remembers and what it chooses to forget are intricately bound up with issues of power and hegemony, and thus with gender" (2009:13). In other words, women's evocation of archaic memory to re-articulate their gender identity is challenged by the discursive norms of a male-dominated order.

In his seminal *Memoires for Paul de Man*, Jacques Derrida also reminds us that memory differs in meaning across its masculine and feminine forms. By negotiating the word's French root, Derrida explains that *La mémoire*, in the feminine, designates the faculty or aptitude of memory. Conversely, the masculine, *un mémoire*, signifies a document, a report, a memorandum (1989:104). Derrida remarks that in French there is a clear distinction between what can be said in the masculine and in the feminine forms. Derrida's discussion is constitutive of both the hegemonic inscription to the concept of memory, and the controlling of the patriarchal establishment over women's mnemonic landscape. This also ties in with the *modus operandi* of memory dynamics considering that one's memory is naturally selective and operates through the balance between repressed negative and resurfacing positive mental fragments. Kristeva also suggests that women's remembrance is exposed to traumas like melancholia, fatigue, neurosis and psychosis. In contemporary Scottish women's poetry, the complicated processes of women's remembrance, and their traumatic consequences, are often expressed in terms of allegories, such as the "cage-bird analogy" in Duffy's poetry. In her poem "Moments of Grace," Duffy writes that "memory's caged bird won't fly" (2004: 111), implying the impositions set by a male-dominated memory discourse that "cages" the evocation of women's archaic and "real" associations and, like a confined bird, are unable to "fly." Contemporary Scottish women poets like Duffy utilize the intersection of *archaic memory* and *self*, of *chora* and *space*, and in their poems, the domestic space becomes *loci memoriae*, the locus of women's archaic memory. They testify to what Edward Casey notes as follows: "there is a strong affiliation between memory and place, for place is well suited to contain memories—to hold and preserve them, while memory is itself a place wherein the past can revive and survive" (qtd. in Whitehead, 2009: 9). In the late twentieth-century Scottish women's poetry, female temporality and domestic spatiality, archaic memory and *chora*, become leitmotifs for the cause of re-articulating women's subjectivity and positionality as a new generation of female writers are steadily ushering into the new millennial era.

3. Female Temporality and the Art of Memory in Carol Ann Duffy's "Woman Seated in the Underground, 1941" and "Moments of Grace"

Duffy reevaluates the past and its relevance to contemporary female self-expression by placing her images of women preferably into historically dramatic and terrifying periods, like the Great Wars, the Nazi regime and the Holocaust or

Vietnam, when through the eyes and mind of the war-shocked and traumatised female figure the woman of her own decadent time records her fears and uncertainties. Poems like “Shooting Stars” and “Woman Seated in the Underground, 1941,” or the more recent “The Twelve Days of Christmas 2009,” reflect this type of parallel and, as Deryn Rees-Jones remarks, “testify to the poet’s continuing need to remember the past, while in the most exciting and subversive ways to rethink and rearticulate the [present]” (1999: 4). In particular, “Woman Seated in the Underground, 1941” makes a primary example of Duffy’s attempts at recovering the dissolved identity in the case of a female character who has been ripped out of the private domestic realm and is unable to remember because of her psychosis during the traumatic realities of a past-time event. Regarding the interconnection between traumatic memories and the fractured self, like in contemporary Scottish women’s writing, Whitehead notes that

“late twentieth-century interest in trauma and traumatic memories can [...] be dated to 1980, when the American Psychiatric Association introduced into its Diagnostic and Statistical Manual the category of Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD). This classification, which arose in the wake of the Vietnam War under increasing political pressure from returning veterans and clinical psychologists, gave official recognition for the first time to [personal injury claims and] the symptoms of traumatic neurosis” (2009: 114).

Based on Henry Moore’s sketch by the same title, in her wartime poem “Woman Seated in the Underground, 1941,” Duffy

**1. Woman Seated in the Underground,
1941**

water colour, crayon on paper;
750 x 642 x 26 mm in Tate Gallery,

constructs the inner monologue of an amnesic and neurotic female character, desperately struggling to recollect her lost memories during the Blitz. In a podcast interview, as the new Poet Laureate gave to BBC in 2009, Duffy explains how she was invited by the Tate Gallery to select an artwork to write a poem about, and chose Henry Moore’s sketch of a faceless, skeleton-shaped woman in a shelter together with a crowd of unfamiliar people during a bombing raid. As Duffy recalls in detail the particular experience she had while looking at Moore’s drawing, she also admits how enchanted she was by the intensity and humanity it held, helping her to imagine what it would have been like to endure the traumas and injuries of war and violence, and how memory would have been the only way of regaining one’s identity in the destruction. In Moore’s drawing, the female meagre body is

constructed from the multiple intersections of white thin threads that have a somewhat symmetric and concentric continuity. This skeleton-shaped woman is like a figure in a tapestry waded out of myriad subtle lines joining into one another, until they shape the composite silhouette of a female body. Moore's depiction of the woman as constructed from the complex network of thin white threads has been preserved in Duffy's poem, too. The poet captures this artistic feature by the subjective expressions of the female character's trials in the recollection of her real self. In Duffy's poem, the woman is full of archaic memories and the "threads" of her past-time impressions that she is trying to evoke in spite of her amnesia. Duffy, by elaborating Moore's image on the lone and psychotic woman it depicts, argues that in decadence like the pre-millennial context the only alternative left for women to recover their disturbed self is to dismantle the progressive and linear temporality of the present they live in, and quest for the uplifting archaic moments of the domestic realm that could bring consolation and satisfaction.

The very first lines of the poem, "I forget. I have looked at the other faces and found/ no memory, no love" (2004: 21), introduce the woman's hopeless psychosis and the idea that the bombing had so much traumatised her that parts of her memories have been lost. The magnitude of her suffering is conveyed by the assonance, the repeated sequence, of the vowel sounds "o," the alliteration of the consonant "f" in "faces found" as well as the repetition of the negating word "no." The anaphoric use of the first person singular personal pronoun "I," however, reveals to the reader that although the female speaker in the poem is suffering from amnesia brought about by the shock and chaos of the air-raid, she is trying to comprehend the milieu around her. She expects to receive something from the crowd of people which could validate her fractured identity. Despite the prevailing adverse conditions, she is trying to recall her life and remember the real self she might have had before the destructive war. As Christopher Whyte observes, "the speakers in Duffy's poems resonate with what they encounter at a level almost below speech, at times suffering notable levels of pain, but never lapsing into self-pity" (2004: 224). The shell-shocked female image claims: "No. Someone has loved me. Someone/ is looking for me even now. I live somewhere" (2004: 21). Despite her deep mental and emotional crisis, the amnesic woman of Duffy's poem is continuously trying to recall fragments from her past, and thus moderate her traumatised reality in the present. For Jane Thomas, "the idea of 'love' for example is used to suggest secure self-definition. The woman cites it in order to ward off the problematic 'looseness' that threatens to dislocate her" (2003: 128). Also, the way the female persona desperately gives emphasis to her words like the exclamation "No" or the assertion "even now" strictly aimed at the present, at the "now," or the anaphoric use of the indefinite pronouns "someone" and "somewhere" which suggest that she is not completely alone and without a self. These choices reflect her faith in the fulfilled female self she had in those remote peaceful years. Since the present does not provide her any possibilities for self-affirmation, and the hope for a better future is shattered by "sirens, planes, fire and bombs" (2004: 21), her only chance of escape is to reject linear

temporality and turn back to the past filled with archaic memories. She believes that through nostalgia and remembrance her damaged self recovers.

Through the woman’s enduring but painful remembrance, Duffy demonstrates that the commitment to recall memories is not unproblematic. By claiming “I sing the word *darling* and it yields nothing. Nothing” (2004: 21, emphasis in the original) the female speaker manifests that her attempt at the nostalgic recognition of her gendered self, in spite of her determination that the sequence of the indefinite pronoun “nothing” as well as the assonance of the vowel sounds “i” in a dramatic way deploy, is blocked by the traumatic realities of her present. The amnesic woman’s damaged self in “Woman Seated in the Underground, 1941,” like the fragmented female identity characteristic of Duffy’s own time, is exposed to multiple difficulties that might hinder remembering. Since her very first attempts to evoke her memories fail due to her state of shell-shock, she tries to validate herself by other means. As the subsequent lines suggest “Their [the crowd’s] laughter fills the tunnel, but it does not/ comfort me. There was a bang and then/ I was running with the rest through smoke” (2004: 21); one of the options left for her self-recognition seems to be identifying the crowd of nameless people around her, as well as being identified or validated by them. The couple of enjambments applied in this part of the poem create tension, and they also amplify the feeling of fragmentariness that the auditory image of “the crowd’s laughter” and the onomatopoeia of “bang” push to a much further extent. However, the woman soon has to undermine the alternative of being validated by the crowd, as she recognises that “now they are singing. *Underneath the lantern/ by the barrack gate.* But waiting for whom?/ Did I? I have no wedding ring, no handbag, nothing” (2004: 21, emphasis in original). She implies that the tumultuous mass fails to define her. Since their song, which is intentionally differentiated from the rest of the poetic text in italics, as if being audibly uttered for everyone in the confined barrack, echoes that they all are desolate and lost. As Thomas observes, “as people they are unable to tell her who she is, and as possible modes of being they offer her no positive ways out of her psychosis” (2003: 127). By the shattered barrack gate, everyone’s clear consciousness and personal recollection of their once unified real self are shut down by the fear of bombings and the German air-raid; only the flickering lantern above may be giving their restless mind some light in the complete darkness of their present.

Since the war-shocked woman is denied any form of self-recognition- or affirmation from others, she tries to search for a further potential that helps to recall her identity. “I know I am pregnant, but I do not know my name [...] A child is crying. Mine doesn’t show yet. Baby” (2004: 21): as these lines demonstrate her own body is still able to reveal certain archaic experiences to her. Although Henry Moore never confirmed that he thought of the woman he depicted in his famous wartime drawing as being pregnant, Duffy’s first impression of the female figure, as anxiously clasping her shaking hands in front of her stomach, could have implied that the woman protects her child from “the bang [...and] thick, grey/ smoke that have covered” (2004: 21) the underground. The role of the physical in remembering

comprises one's *body memory* that responds to the senses of taste, touch, hearing, and smell, but notably not to sight, of past-time or present traumatic events. Whitehead also observes that

“in traumatic situations the working of the brain is suppressed, which results in amnesia for the specifics of traumatic experiences but not the feelings associated with them. The memory of trauma is thus not subject to the usual narrative or verbal mechanisms of recall, but is instead organized as bodily sensations, behavioural re-enactments, nightmares, and flashbacks” (2009: 115).

In Duffy's version, the woman's maternal body becomes a site for remembrance, also a gendered territory that asserts her pregnancy and thus situates her in the discourse of heterosexuality. “However, she does not know her ‘name’. She knows she is a [pregnant] woman but with nothing to ‘fix’ her further, ‘no wedding ring, no handbag, nothing’, she is open to the charge of ‘looseness’” (Thomas 2003: 128). In other words, aside from pregnancy, nothing else is able to channel an identity to the amnesic woman, and her helpless psychosis and traumatised reality deprive her of the stabilising effects of a sense of a coherent self from which to articulate her subjectivity. The anaphoric use of the first person singular personal pronoun “I” clearly indicates that the woman is trying to preserve her individuality, but her attempt is counterbalanced by the presence of the assonances of the vowel sounds “o” and “i,” which create tension and ambivalence. She is someone, yet no one, and the elliptical use of the word “Baby” reflects the uncertainty of her present, and beyond all this the lack of possibilities provided for the (re)assertion of her gendered self and subject positionality.

Having elaborated on the prevailing split between the woman's mind and body, and the inaptitude for the recovery of her real self, in stanza three Duffy reaffirms the precedence of archaic memories “as providing the primary source of mental balm for the persona in ‘Woman Seated in the Underground, 1941’” (Woods 2005: 117). In spite the fact that the woman's mind is seriously damaged, the lines of the last stanza, “My hands mime the memory of knitting/ Purl. Plain. I know how to do these things” (2004: 21), suggest that what is able to uplift her is the remembrance of her old self at the domestic site. By filling the blank gaps of her present as she recollects old and shattered fragments of the remote domestic realm, Duffy's female persona “hold[s] up the myth of the archaic memory as a cure for the ills of the socio-symbolic order” (McAfee 2004: 99). The woman returns to the mode of nostalgia and despite the mental pain she has to endure during the process of remembrance, she is trying to retrieve herself by means of the archaic memories she had at her household, such as her hands miming that she had knitted once. The assonance of the vowel “o” as well as a mosaic of alliterations deployed in the above cited couplet, the sequence of the consonant “m” in “mime the memory,” the voiceless sound “p,” in “Purl. Plain,” and “t” as in “these things” all emphasise the amnesic woman's trials and the quest for re-embracing her suppressed archaic memories from the intimate domestic sphere. Since, she realises that the only source for her self-survival and self-recovery

in such an atrocious time as the Second World War is to remember the past and its redeeming memories, even if it means to subdue her amnesia and endure the constant inaptitude for her personal recollection. Like the female image in Henry Moore’s wartime drawing the one in Duffy’s poem will be a timeless symbol of fear, vulnerability but also endurance, since she does not lapse into self-pity but responds to her adverse conditions in the present, even if it is through a slow and very painful process of remembrance. Her attempts are emblematic, and through her inner monologue Duffy provides intricate descriptions and subjective expressions of the ways the woman processes her wartime horrors. The poem enables the reader to compare the uncertainties of the female self in the atrocious year 1941 and the poet’s decadent present. The war-shocked, amnesic woman’s attempts to recover her gender identity through nostalgia sounds legal at the millennial turn, when the future is seen as uncertain, the present unstable and only the past with all of its archaic memories redemptive.

Duffy’s “Moments of Grace,” like many of the poems in her fourth major collection *Mean Time* (1993), follows the example of earlier works, such as “Woman Seated in the Underground, 1941,” in reflecting the redemptive and healing effects of the past and archaic memory on women’s dissolved gender identity in the present, and thus breaking the temporal continuity and linear perceptivity in the female images’ life. “Moments of Grace” highlights, as Michelis and Rowland remark, that “beyond the complex relationship between past and signification, in particular when focusing on memory, how time in its particularisation of past, present, future impacts on female identity” (2003: 22). Trying to recover the fractured female self in her poem through the mode of nostalgia, Duffy brings under closer scrutiny what happens to the self-reflective, retrospective woman while she is also in the present, thus wedged between times. After she completed *Mean Time*, and revealed how in the course of subversive gender depiction in it she got acquainted with new alternatives of temporal realities, Duffy claimed that “time can refer to the fact that [it] is not a metaphysically fixed entity but linked to its temporal positions of past, present and future which allow us to think of being ‘between times’” (qtd. in Michelis-Rowland 2003: 21). Since for Duffy “time” represents a flexible or versatile complex that is the confluence of past, present and future, her images as thinking as well as being between times to re-articulate gender positions, is a relevant paradigm applied by the female persona of “Moments of Grace” as well.

The opening line, “I dream through a wordless, familiar place” (2004: 111), reflects the woman’s attempt to recover her archaic memories through a *snapshot*, which is the state of one’s unconscious or unconditioned trance at a particular point in time. Whitehead observes that “as far as [this] unconsciousness can be extended backwards to any past action or thought, so far reached the [real] identity of that person” (2004: 52). The “wordless, familiar place” that the female persona is recalling is therefore a metaphoric allusion to the domestic and maternal space, *the chora* that is filled “with the imprecise, with the whisper, with impulses, perhaps with primary processes [...and it is] in other words, speaking roughly, the region of the tacit, the

vague, to which one would escape from the too-tight tailoring of the socio-symbolic order” (McAfee 2004: 91-92). The subsequent lines in the first stanza, “The small boat of the day sails into the morning/ [...] the full trees/ which sound like the sea, leaving my hands free/ to remember. Moments of grace. *Like this*” (2004: 111), record the female speaker’s, as Woods phrases, “kaleidoscopic mixture of impressions” (2005: 117). She recalls fragments of her idyllic, almost dream-like memory that, vivid like the colourful joint symmetric pieces of a kaleidoscopic view, are luminescent in her conscious mind, and the way she remembers them is highly symbolic as well. “The small boat of the day [as] sail[ing] into the morning” (2004: 111), a personification through that the fluidity of each day is emphasised here, evoking the idea of both evanescence and faith in the future, since there is a definite morning where the day heads for. This idyllic type of nostalgia displays the woman’s optimism that once in the past she had been full of hope and believed in the future. Her other impression, “the full trees which sound like the sea” (2004: 111), through its auditory imagery evokes a pleasant memory, a fragment of an old sound that is associated with peace and calm. As Rees-Jones observes, “the poem is an assemblage of broken sounds, fragments in Eliot’s words, to shore against ruin. The speaker’s, and perhaps the poet’s, nostalgia for the past is also a nostalgia for song and non-representational sound” (1999: 45). For the female speaker what means here the moments of grace is to freely remember the past and its redeeming vocal associations which help her to overcome the ruins of the present.

The iconic line in stanza one, “the full trees which sound like the sea” (2004: 111), however, is like the sequence of words uttered in the state of high reverie or trance, which capture the emotional complex of a particular moment. The image of the “full tress,” as they constantly move, wave and sound like the sea, externalises the woman’s stream of consciousness and the way in which “the mind receives a myriad impressions—trivial, fantastic, evanescent, or engraved with the sharpness of steel,” as Virginia Woolf observes in her seminal essay on “Modern Fiction” (1919) (qtd. in Rainey 2005: 898). The female speaker’s contemplation in Duffy’s poem is similar to Clarissa Dalloway’s who “had seen the trees lift the mist, but it spread ever so far” (Woolf 2005: 10). Like Mrs Dalloway, she examines for a moment an ordinary day and recollects impressions by juxtaposing or merging different chronologies into one another. Woolf’s modernist aesthetic of the *stream of consciousness* has been revived since the second-wave feminism and favourably used by contemporary Scottish women’s poets as a subjective mode of narration that “undertakes to reproduce the full spectrum and continuous flow of a character’s mental process, in which sense perceptions mingle with conscious and half-conscious thoughts, memories, expectations, feelings, and random associations” (Abrams 2009: 345). In “Moments of Grace,” Carol Ann Duffy has appropriated Woolf’s major concern, which was to capture not the external qualities of the series of moments that constitute a life, but the invisible inner moments in which “the real” living occurs. To do this Woolf developed a binary opposition that she designated as *moments of being* and *moments of non-being*. Mary Ann Gillies notes in regard to this dichotomy that

“According to Woolf, the latter constitute the vast majority of our life [...] Moments of being are much rarer, and also much more valuable. During these brief moments one becomes alive: aware of one’s immediate surrounding and also aware of one’s place in history [...] These brief moments appear to arrest the flow of time, but they also bring about a conflation of times as each individual moment is related to previous moments that are resurrected almost instantaneously. Far from being a moment out of time, Woolf’s moments of being are instances of pure duration, moments during which past and present time not only literally coexist, but during which one is aware of their coexistence. In a Bergsonian sense, these are moments of *pure durée*. They are moments when we leave *l’étendu* and enter into an intuitive relationship with the essence of ourselves or those things that spark the moment” (1996: 108-109)

I believe that in Duffy’s poem “Moments of Grace,” the title implies a clear reference to Woolf’s existential model of *moments of being* that aims to depict the woman’s life on a subjective temporal level, and thus revolving around fluidity and chronological confluence in her present. The female image in Duffy’s poem tries to de-substantiate the linear temporality around her and to become alive in a state of *pure durée* by recalling the old impression of “the full trees which sound like the sea” (2004: 111); however she declares that “I sit now in a kind of sly trance [...] listen and look as I do so/ and mild loss opens my lips like *No*” (2004: 111). Her exclamation “No” is an indication of her inability to keep the moment and channel a subjectivity to her dissolved self. Therefore, she aims to counterbalance her loss by remembering and reflecting on the moment that signals in every woman’s life a landmark: the first sexual intercourse. As Michelis and Rowland reflect, “the perceptible disappointment of the persona who feels lost in the present tries to re-create her sense of self by placing it in a specific point in the past” (2003: 22). By recalling in the second stanza the time when she was “shaken by first love and kissing a wall. *Of course*” (2004: 111, emphasis in the original), the woman finds shelter in an old memory of joy that reaffirms her female identity, and places her in the discourse of gender and heterosexuality. Like in “Woman Seated in the Underground, 1941,” Duffy develops the *body memory* as an alternative for the woman’s self-affirmation in “Moments of Grace” as well. The woman’s first physical intimacy is recalled through her sensual memory responses that manifest themselves in the kinaesthetic imagery of the verbs “shaken” and “kissing” in the poem. Also, the affirmation “Of course” that the female persona claims while remembering her first time is connected to her quest for keeping this past-time moment in the present. Along with other examples in the text such as “Yes,” “Like this” or “Gone,” “Of course” is indicated in italics, and does function like whispers or desirous impulses inherent in one’s archaic memory as resurfacing into the present. “Yes. It seems we live in those staggering years” (2004: 111, emphasis in the original): she feels that the moment of the here and now destroys all her illusions and impressions and what she had believed in earlier. Therefore, she chooses to preserve her idyllic, archaic memories, like her first love, in

order to recall them whenever she needs strength to survive in the present where she is exposed to loss.

Duffy's "Moments of Grace" also demonstrates, like "Woman Seated in the Underground, 1941," that remembering the past and recalling its redeeming memories is sometimes very hard and the woman encounters multiple difficulties that block her. As the subsequent lines imply, "The dried ink on the palms then ran suddenly wet/ a glistening blue name in each fist/ A face to the name. *Gone*. [...] the vanishing scents/ and colours of infinite hours like a melting balloon. Memory's caged bird that won't fly" (2004: 111), even precious memories, like the ink that once on the surface dries, fade with the passing time, and their once uplifting effect on the self faints like a caged bird captured to not fly. The present participles "vanishing" and "melting" amplify the fluidity of time, and being near synonyms also refer in an anaphoric way to the temporal progression. The surrealistic juxtaposition of "the vanishing scents and colours of infinite hours" with "a melting balloon" creates tension here, and externalises the woman's inability to freeze the time. While in "Woman Seated in the Underground, 1941" the woman has to struggle with her psychosis to remember, in "Moments of Grace" the female speaker fights against the malevolent effects of time to preserve her archaic memories. Time is malevolent in Duffy's poetry in the sense that "as an inevitable process [it] is intent on robbing us of our memory" (2003: 21), Michelis and Rowland claim. Duffy herself explains, in the preface to her fourth major volume, how she understands that time is mean and malevolent: "The poems in *Mean Time* are about the different ways in which time brings about change or loss. [...] The effects of time can be mean. Mean can mean average. The events in the poems [the distance of history or the renewal of memories] can happen to the average man or woman" (qtd. in Rees-Jones 1999: 44). Accordingly, the poet claims that in order to find shelter in the past and through that recover the damaged female self, one has to overcome the "vanishing scents and colours of hours" (2004: 111) that means the linear and irreversible process of losing redeeming memories with the passing of time. However, saying "Now I take off my watch, let a minute unravel/ in my hands" (2004: 111) the female speaker in "Moments of Grace" lets her desire flow and captures the moment of the here and now, and she is creating memories, which as "passing kiss the back of [her] neck" (2004: 111), and for her that is equalled with "A blessing" (2004: 111). She challenges the imperialism of time and the linear continuity it dictates and tries to remember a moment of the old grace that uplifts her identity in the present. "These days we are adjectives, nouns. In moments of grace/ we were verbs [...] we stare/ deep in the eyes of strangers, look for the doing words" (2004: 111): the metonymic images of these lines reveal the woman's belief that in the past she was an active and determined woman, unlike in the present when she has an object positionality and is the shadow of her old self. The past is the remedy for all the pain her identity suffers from in the present. Lines in another poem "Caul" from *Mean Time* echo and reflect just the same idea the woman claims in "Moments of Grace": "The past is the future waiting for dreams/ and will find itself there" (2004: 107). Through the juxtaposed remote time-

continuums of the past and future, and the ambivalence it naturally entails, these two lines epitomise Duffy’s understanding of the eternal presence of the past in her own, as well as all other female peers’ “mean” time.

4. Conclusions

The problematic experience of the gendered self and the female characters’ potentials for reclaiming their subjectivity have been central concerns in Duffy’s poetry since the 1980s. Her writing has re-examined gender relations and accepted stereotypes, ultimately foregrounding the unstable and erroneous identities that they foster. She aims to suggest alternatives for these disturbed and displaced socially-constructed positions, thus interrogating the ways in which the woman’s “real self” is re-defined in relation to the patriarchal norms of the socio-symbolic order as well as the linear temporality it dictates. The monumentality of the objective “father’s time” leaves its thematic imprint on many of Duffy’s poems that reflect on the complex relationship between progressive time and women’s subjective self-expression, in particular when on focusing on the dramatic process of their inaptitude for evoking archaic memories from the domestic realm. This, rather than assuring the reader of an essential and transcendental sense of female self, will remind her of the fact that there is no established stability to women’s identity, and any sense of *moments of being* or *pure durée* as re-defined by contemporary Scottish women poets is at best transient and fleeting. Although overtly gender-oriented poetry is always in danger of assimilating blunt instruments of propaganda, Duffy has been able to avoid this pitfall by paying particular attention to the renewal of her poetics. The elliptical sentences and gaps in the semantic weaving, ambiguous tropes and a mosaic of composite allusions and allegories, as well as the sequences of colourful imagery and figures of speech draw the reader into an intellectual participation based on empathy and understanding of the complexities which articulate female subjectivity. The highly poeticised and subjective expressions of these complicated issues are developed in her poems “Woman Seated in the Underground, 1941” and “Moments of Grace.” Both works reflect in specific ways the redemptive power of the past in the process of uplifting the fractured female self, while they also highlight the traumatic process of and the ineptitudes for remembrance. The female characters in both struggle in their own ways with the difficulties of recalling archaic memories like hope, tranquillity, first love and peaceful sounds and fragments of joy in and from the domestic realm, which could help to stabilise and validate their gender identity in the present. Accordingly, their attempts representing deliberate subversions of dominant temporal- and memory discourses testify to the poet’s clear commitment to re-articulate the fears of uncertainty in her own “mean” time, as well as to re-affirm the relevance of the past to the present and the future, on the brink of such a period as the millennial turn. The female figures’ attempts to return to the optimistic, uncomplicated realm of the past, and holding up their archaic memories to transgress the limits of fixed and linear temporal realities, enable them to reflect on

their displaced position in the present and re-fashion their identity. What the women in Duffy's poems dare to believe in, even though they have to overcome the pain of neurosis or the malevolent and irrecoverable effects of time is the past with its archaic memories, which means for them escape, shelter or, as the female persona in "Moments of Grace" straightforwardly declares, "A blessing" (2004: 111).

References

1. Abrams, M.H. (2009): *Glossary of Literary Terms*. Boston: Cengage.
2. Derrida, Jacques (1989): *Memoires for Paul de Man*. Trans. Cecile Lindsay, Jonathan Culler, Eduardo Cadava, and Peggy Kamuf. Ed. Avital Ronell and Eduardo Cadava. New York: Columbia UP.
3. Duffy, Carol Ann (2004): *New Collected Poems*. London: Picador. 21-111.
4. Flusser, Vilém (1987): Exile and Creativity. In: Anke K. Finger (Ed.): *The Freedom of the Migrant: Objections to Nationalism*. Trans. Kenneth Kronenberg. Champaign: University of Illinois Press. 81-87. Web. <<http://www.press.uillinois.edu/s03/flusser.html>> [Accessed April 7, 2019]
5. Gillies, Mary Ann (1996): *Henri Bergson and British Modernism*. Montreal: McGill-Queen's UP.
6. Kristeva, Julia (1986): Women's Time. In: Toril Moi (Ed.): *The Kristeva Reader*. NY: Columbia UP, 1986. 187-213.
7. Kristeva, Julia (1981): Revolution in Poetic Language. In: Toril Moi (Ed.): *The Kristeva Reader*. NY: Columbia UP, 1986. 89-136.
8. Lumsden, Alison, and Aileen Christianson (2000): Introduction. In: Alison Lumsden, and Aileen Christianson (Eds.): *Contemporary Scottish Women Writers*. Edinburgh: Edinburgh UP. 1-7.
9. McAfee, Noëlle (2004): *Routledge Critical Thinkers: Julia Kristeva*. NY: Routledge.
10. McCulloch, Margery Palmer (2000): Scottish Women's Poetry 1972-1999: Transforming Traditions. In: Alison Lumsden, and Aileen Christianson (Eds.): *Contemporary Scottish Women Writers*. Edinburgh: Edinburgh UP. 8-22.
11. McMillan, Dorothy (1997): Twentieth-Century Poetry II: The Last Twenty-five Years. In: Douglas Gifford, and Dorothy McMillan (Eds.): *A History of Scottish Women's Writing*. Edinburgh: Edinburgh UP. 549-78.
12. Michelis, Angelica, and Antony Rowland (2003): Introduction. In: Angelica Michelis and Antony Rowland (Eds.): *The Poetry of Carol Ann Duffy: "Choosing Though Words."* Manchester: Manchester UP. 1-32.
13. Rees-Jones, Deryn (1999): *Carol Ann Duffy*. Plymouth: Northcote.
14. Thomas, Jane (2003): "The Chant of Magic Words Repeatedly": Gender as Linguistic Act in the Poetry of Carol Ann Duffy. In: Angelica Michelis and Antony Rowland (Eds.): *The Poetry of Carol Ann Duffy: "Choosing Though Words."* Manchester: Manchester UP. 121-42.

15. Woods, J. Michael (2005): *Carol Ann Duffy: Selected Poems*. London: York Press.
16. Woolf, Virginia (2005): Modern Fiction. In: Lawrence Rainey (Ed.) *Modernism: An Anthology*. Oxford: Blackwell. 897-901.
17. Woolf, Virginia (2005): *Mrs. Dalloway*. London: Harcourt.
18. Whitehead, Anne (2009): *Memory: The New Critical Idiom*. London: Routledge.
19. Whyte, Christopher (2004): *Modern Scottish Poetry*. Edinburgh: Edinburgh UP.

KREATÍV GAZDASÁG. KULTURÁLIS ÉS KREATÍV IPAR AZ EU PROGRAMJAIBAN

DR. KRUPPA ÉVA

(főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola)

A tanulmány célja, hogy értelmezze a kulturális és kreatív ipar fogalmát és annak helyét a kreatív gazdaságban. Megvizsgálja, hogy az EU fejlesztési programjaiban miért és hogyan jelennek meg a kultúrával összefüggő tevékenységek, benne a KKI vállalkozások támogatása.

Kulcsszavak: kreatív gazdaság, kultúra, kulturális és kreatív ipar, Kreatív Európa

Bevezetés

Korunkat a szakirodalom a globalizáció digitális szakaszaként jelöli és a negyedik ipari forradalom hatásait vizionálják a gazdaság és általában az élet minden területén. A kreatív gazdaság, a tudásalapú gazdaság és társadalom kifejezések ismertek széles körben azok pontos meghatározása nélkül is. A kulturális és kreatív iparnak (KKI), mint önálló szakterületnek az ismertsége már lényegesen szűkebb körű, és a gyakorlatban talán maguk az érintettek sincsenek annak tudatában, hogy tevékenységüket nemzetközi és hazai programok is támogatják. A KKI a tudásalapú, a kreatív gazdaságban létezik, annak bizonyos részeit foglalja magába a kultúra és kreatív tevékenységek összekapcsolásaként.

Tanulmányomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a kreatív gazdaságban van-e önálló létjogosultsága a kulturális és kreatív ipar fogalmának a kutatások által is alátámasztva, és indokolható-e a támogatása a nemzetközi szervezetek, különösen az EU programjaiban. A téma feldolgozásához támaszkodtam a nemzetközi és hazai szakirodalomra, az UNESCO Egyezményre, valamint az EU dokumentumait és programjait vizsgáltam. A téma feltárása szekunder kutatás módszereivel történt, hozzájárulva a kulturális és kreatív ipar fogalmának tisztázásához és az EU programok lényegének megismertetéséhez.

1. Kulturális és kreatív ipar (KKI) meghatározása és a terminológia eredete

Kiindulásként – a feldolgozott szakirodalmi ismeretekre alapozva – a kulturális és kreatív ipart olyan tevékenységek halmazaként értelmezem, amelyek innovatív módon járulnak hozzá a kultúrához kapcsolható termékek és szolgáltatások nyújtásához függetlenül attól, hogy azok piac-orientáltak-e vagy sem.

Feltehető az a kérdés, hogy ha korunkban a gazdaság egészét kreatív jelzővel illetjük, akkor értelmezhető-e a KKI önálló kategóriaként, ami a nemzetközi és az országok programjaiban támogatásokat élvez. A szakirodalomban a kulturális és a kreatív ipar fogalmát intenzíven kutatták az elmúlt 20-30 évben, talán ma már nincs olyan relevanciája és a kutatók figyelme a KKI programokra irányul. Az EU fejlesztések kutatójaként számomra érdekes volt a fogalmat is tisztázni. A KKI fogalmával kapcsolatos kutatások mind támaszkodnak azokra a művekre, amelyek a kultúra fogalmával, a kultúra és a gazdaság -, a kultúra és a kreativitás összekapcsolásával, az innovációval függenek össze, és a kutatások következtetései hasznosíthatók a fogalom megértésénél. Dolgozatomban a nemzetközi és a hazai szakirodalomból csak egy-egy forrást szeretnék kiemelni, amelyek a KKI fogalmának elfogadásával csaknem ellentétes álláspontot képviselnek, annak ellenére, hogy mind a két tanulmány magas szintű tudományos munka.

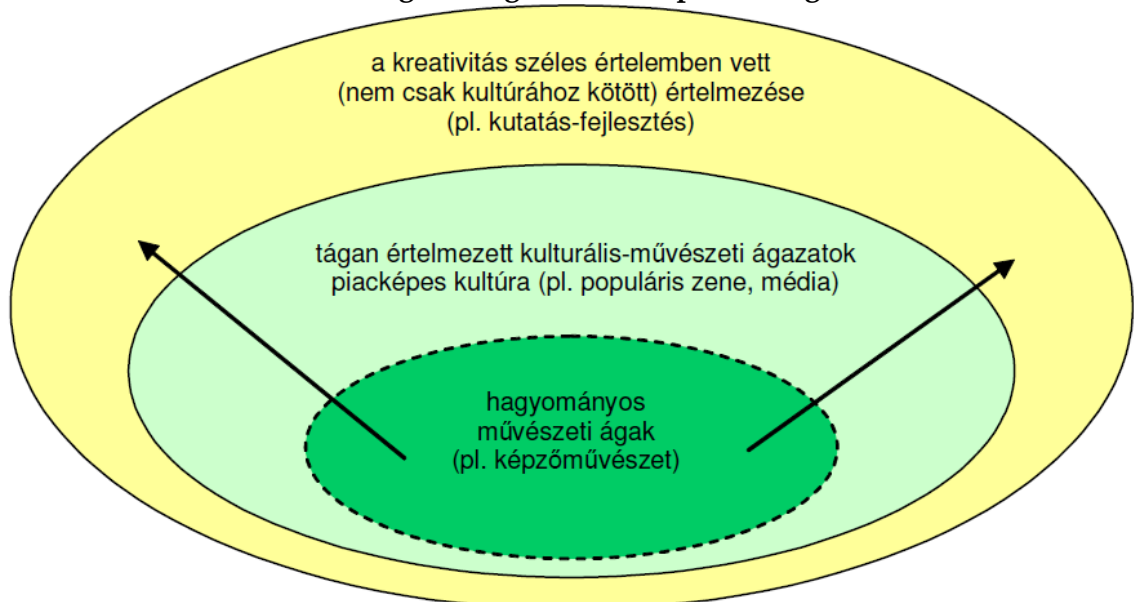
1.1 A kulturális és kreatív ipar fogalmának tagadása

A nemzetközi források közül Galloway-Dunlop (2007) tanulmányát azért szeretném bemutatni, mert tudományos következetességgel vizsgálják meg a KKI fogalmát, rámutatva a fogalom ellentmondásaira, annak tautologikus voltára, minthogy a kultúra attribútuma a kreativitás, így felesleges annak megisméltése, és zavarónak tartják a kultúra és kreativitás csereszabatos használatát. A Galloway-Dunlop szerzőpáros a KKI fogalmának létjogosultságát a kreativitáson túl vizsgálják még a szellemi tulajdonjoggal, a kulturális tevékenységekben rejlő „szimbolikus” jelentéssel, használati értékével, a kulturális ipar eredményeként megjelenő ún. összetett tartalommal (joint goods) kapcsolatban is, ami kulturális és nem kulturális, ún. funkcionális értékeket testesít meg. Galloway-Dunlop a fogalom kritikájában igen szigorúak, a KKI lényegét a felsorolt elemekkel összekapcsolva, de külön-külön értelmezve azokat csaknem elvetik az azokhoz kapcsolható meghatározásokat, és a fogalmak zűrzavarát is kifogásolják. Szigorúságuknak nemcsak tudományos okai vannak, hanem közpolitikai megfontolások is vezérlik állásfoglalásukat. Rávilágítanak arra, hogy a közpolitikai célokból is alkalmazott fogalmaknak szilárd alapokon kell állniuk. Elfogadják, hogy a kultúra fogalmi változásának tükröződnie kell a közjavak biztosítása szempontjából az állam szakpolitikájában is, de a közpénzek felhasználását indokolni kell, ezért pontos fogalomra és pontos mérésre van szükség. A kulturális és kreatív ipar fogalmának nem jósoltak hosszú „életet”. Nyitott kérdésként fogalmazzák meg, hogy vajon a kreatív ágazatoknak nem a kormány gazdaságpolitikájában lenne-e a helye szemben a kulturális politikával, ami szűkebb terület? Végül a probléma igazi volta számukra abban gyökeredzik, hogy egy kormánynak a kulturális politikájában csak olyan területeket szabad támogatnia, legyen az a kultúra művészi tartalma, vagy a piacon is megjelenő kulturális tevékenységek eredménye, amelyek ellenértéke közjavakban jelenik meg.

1.2 A kreatív és kulturális ipar fogalmának elfogadása

A kulturális és kreatív iparral kapcsolatban a hazai kutatók köréből Ságvári Bence munkáit emelném ki, részben jelentős tudományos eredményei miatt, részben azért, hogy egy fogalom elfogadásának, használatának a fentiekhez képest eltérő példáját mutassam be. Míg Galloway-Dunlop tanulmányában csaknem megsemmisült a kulturális és kreatív iparral kapcsolatos bármilyen meghatározás, Ságvári Bence munkáiból azt tűnik ki, hogy a talán divatosnak tűnő kifejezést, annak hátterét részletesen feltáró szakirodalmi elemzése mellett, valamint annak gyakorlati, intézményi kereteit is elfogadva magabiztosan és világosan meghatározva tudja azt alkalmazni. A 2005-ben publikált tanulmányában a tudásalapú gazdaságban határozza meg a kreativitás fogalmát, tágabb értelemben kiterjeszti a gazdaság egészére, szűkebb értelemben a kultúrával összekapcsolva adja meg értelmezését, ahogy az általa szerkesztett ábra ezt pontosan mutatja.

1. ábra: A kreatív gazdaság kultúráközpontú megközelítése

Forrás: Ságvári Bence (2005): A kreatív gazdaság elméletéről. ITHAKA, 6.

Bár e tanulmányában a kulturális és kreatív ágak megnevezését felváltva használja, és nem kapcsolja össze azokat, értelmezésének középpontjában a kultúra fogalmának változó, a műszaki, technológiai és társadalmi fejlődéssel alakuló tartalma áll. A fogalom gyakorlati alkalmazásánál támaszkodik azokra az intézményi meghatározásokra, amelyek a kulturális iparágakat meghatározták és a kultúra tartalmi fejlődésével bővítették azokat.

1.3 A kulturális és kreatív ipar terminológiájának eredete

A kulturális és kreatív ipar fogalma meghatározásának a kulcsa a kultúra maga, amelynek tartalma jelentősen megváltozott, ezen alapul a kulturális iparágak

értelmezése és besorolása is. Ha közpolitikai célok miatt szükséges a kulturális ágazatok elhatárolása más kreatív tevékenységektől, akkor a kultúra olyan jellemző vonásait kell feltárni, amelyek megkülönböztetik azokat más innovatív tevékenységektől.

Galloway-Dunlop (2007) tanulmányukban és Ságvári Bence kutatásaiban rávilágítanak a kultúra fogalmának változására, aminek következménye például a kulturális ipar, ágazatok kifejezés megjelenése. Ezt a meghatározást eredetileg abban az értelemben használták, hogy az iparilag előállított kereskedelmi jellegű szórakoztató ipart – műsorszórás, film, kiadói tevékenység, lemezkiadás – megkülönböztessék a támogatott művészeti tevékenységtől – képző- és előadóművészet, múzeumok, képtárak. A kulturális ágazatok termékei, szolgáltatásai a piacon értékesülnek, a gazdaság fejlődésének motorjai, nagyvállalatok uralják a piacot, és a közpolitikai támogatásban helyet követelnek maguknak. A kultúra már nem az elit sajátja, és nem exkluzív kategória. A kulturális termékek iparszerű előállítással tömegeket érnek el. A szerzők utalnak arra is, hogy a kultúra újabb fordulóponthoz érkezett a web (world wide web) és más újítások elterjedésével. A digitalizációval a kulturális iparágak (tevékenységek eredménye: áruk és szolgáltatások) fogalma is átalakul, a tömegek kultúrája még nyitottabb és befogadóbb lehet, a kultúra valós idejű fogyasztása következik be, a kulturális ipar vállalkozásainak új üzleti modellben kell gondolkodniuk. Ezeket a változásokat a kulturális politika alakítóinak és a támogatásoknak is figyelembe kell venniük.

2. Az UNESCO Egyezménye

Az UNESCO – az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete – küldetésével és céljaival összhangban a kultúra fejlesztésének ügyét világméretben szolgálja. A dolgozat témájával összefüggésben gyakran hivatkoznak az UNESCO Párizsban 2005. év október hó 20. napján elfogadott Egyezményére, ami a kulturális kifejezések sokszínűségének védelméről és előmozdításáról szól. Az Egyezmény 2007-ben lépett hatályba, Magyarországon a 2008. évi VI. törvény kihirdetésével került megerősítésre. Ezt az Egyezményt méltán lehet mérföldkőnek tekinteni a nemzetközi kulturális politikában, hisz az aláíró országok jórészt ennek hatására fogadják el a kultúra kettős jellegét, ami megjelenik a művészetben és a gazdaságban, a művészek és a kreatív szakemberek által. A kulturális ágazatok a kreatív gazdaság hajtóerői lesznek, gyorsabb ütemben növekednek, mint más gazdasági szektorok, munkahelyeket teremtenek, és termékeik, szolgáltatásaik megjelennek a nemzetközi piacon is. Ugyanakkor a kulturális tevékenységek pénzben nem kifejezhető értéket is teremtenek, amelyek az ember-központú, befogadó és fenntartható fejlődést szolgálják.

Az Egyezményből itt csak a 4. cikk fogalommeghatározásával szeretnék foglalkozni, mert a kultúra fogalma, tartalmi elemei a KKI elfogadhatóságának az

alapja. Továbbá az UNESCO álláspontjának nagy hatása van más nemzetközi szervezetek, kormányok és a kutatások számára is.

1. Kulturális sokszínűség: a kultúra sokasága, tradicionális formáin túl megjelenik művészi alkotásként is, az előállítás és terjesztés, a műélvezet különböző módjain keresztül is.

2. Kulturális tartalom: a tevékenységek kulturális értékeivel kapcsolatos.

3. Kulturális kifejezések olyan tevékenységekre vonatkoznak, amelyek az egyének, csoportok és a társadalmak alkotásának/ kreativitásának eredményei és kulturális tartalmat hordoznak.

4. Kulturális tevékenységek, áruk és szolgáltatások: A kulturális tevékenységek sajátos jellegük által felhasználásuk vagy végcéljuk szerint kulturális természetűek, függetlenül attól, hogy kereskedelmi értékkel rendelkeznek-e vagy sem.

5. Kulturális iparágak a fenti meghatározás szerint kulturális árukat vagy szolgáltatásokat állítanak elő vagy terjesztenek.

6. Kulturális politikák és intézkedések (az Egyezmény betű szerinti meghatározása): helyi, regionális, nemzeti és nemzetközi politikák, amelyek a kultúra fejlesztésére irányulnak.

7. Védelem: a kulturális sokszínűség megóvására irányuló politika.

8. Kultúrák közötti együttműködés: különböző kultúrák közötti párbeszéd stb. fejlesztése.

Az Egyezmény jó keret ad annak megértéséhez, hogy hol található a gyökere a kulturális és kreatív ipar megjelenésének, bár kifejezetten ebben a dokumentumban erre az összekapcsolt kifejezésre nem találunk rá, sőt azon tevékenységek megnevezéseire sem, amelyek ehhez a szektorhoz tartoznának. A dokumentum azonban kijelöli a fejlesztést, annak együttműködési kereteit, és pénzügyi forrásokkal segíti annak gyakorlati megvalósítását. Az Egyezmény aláírói arra vállaltak kötelezettséget, hogy különösen a fejlődő országok kulturális iparágait fejlesztik, amelynek finanszírozását az egyezményben nevesített forrás, a Nemzetközi Alap a Kulturális sokszínűségért biztosítja.

Az UNESCO Globális jelentései nyomon követik az Egyezmény végrehajtását, biztosítják a kulturális politika átláthatóságát. Az első 2015-ben jelent meg, azt követően 2018-ban publikálták a következő kiadványt. Ezek a jelentések segítik a kulturális politika végrehajtását és fejlesztését is.

3. Kulturális és kreatív ipar az EU dokumentumaiban

Az Európai Unió intézményei intenzíven foglalkoztak a kulturális és kreatív iparágak kérdésével az elmúlt két évtizedben, szűkebb és tágabb összefüggésben is. Dokumentumok sokaságán keresztül lehetne értelmezni az EU álláspontjának, kezdeményezéseinek fejlődését, amelyek kialakításában az Európai Bizottság és az Európai Parlament jártak az élen. Az uniós dokumentumok számát szaporítja, hogy a

kulturális és kreatív ipar tartalmánál fogva több szakpolitikában is megjelenik nemcsak a kultúrával, hanem az innovációval összefüggésben is. E rövid tanulmányban az EU programokra fordítok nagyobb figyelmet, és kevesebbet az uniós KKI fogalom történeti fejlődésére.

3.1 A Zöld könyvtől az uniós támogatásokig

Az EU politikájában a kulturális és kreatív iparral kapcsolatos dokumentumok közül a Zöld könyvet kell elsőként megemlítenünk. Az Európai Parlament 2008-ban felhívta a Bizottságot, hogy pontosítsa és dolgozzon ki intézkedéseket az európai kreatív és kulturális ágazatok fejlesztésére. (EU 2009) Ennek eredménye lett az Európai Bizottság által kiadatott Zöld könyv a kulturális és kreatív iparágak potenciáljának felszabadításáról, amit 2010-ben jelentettek meg. (EB COM (2010) 183 – végleges)

Az uniós terminológiában a Zöld könyv azt jelenti, hogy egy adott terület, szakpolitika helyzetét elemzik, következtetéseit széles körben megvitatják, a felmerülő problémákat megvizsgálva meghatározzák, hogy azokat vajon uniós vagy tagállami szinten lehet-e megoldani. Ha az Unió intézkedésére van szükség, akkor a Bizottság lépéseket tesz a jogalkotás felé. A vitaindító dokumentumok megalapozásához az EU intézmények belső és külső független szakértői munkákat is igénybe vehetnek.

Az európai KKI helyzetéről a Zöld könyv összeállítását is szolgálva, és már korábban is több szakszerű tanulmány készült, amelyekről maga a nevezett forrás szintén említést tesz. Ki kell emelni a tanulmányok sokaságából a KEA független tanácsadó ügynökség 2006-ban publikált részletes tanulmányát az európai kulturális gazdaságról, amelynek következtetései a kulturális és kreatív iparral kapcsolatos hivatalos közleményekhez és tudományos munkákhoz szolgáltatottak nélkülözhetetlen alapot.

A Zöld könyv kidolgozásakor a szakértők még igen tág fogalmakat használtak, amelyek forrása az UNESCO Egyezmény volt. A Zöld könyv legfőbb rendeltetése volt, hogy feltárja - és majd további megfontolásra szánja - mit kell annak érdekében tenni, hogy a KKI ki tudja használni a fejlődésben rejlő lehetőségeket, mert a szektor működésében kiaknázatlan potenciált feltételeztek. Ebben a dokumentumban a Bizottság nagyon sok javaslatot tett, és kérdéseket fogalmazott meg a KKI fejlesztésével kapcsolatban. A végeredményről nehéz lenne beszámolni az EU bonyolult jogalkotási folyamata miatt, valamint azért is, mert a KKI fejlesztése más szakterületet is érint. Végül rá kell mutatnom arra is, hogy egy-egy szakterület, ágazat fejlesztése az EU-ban akkor kaphat támogatást, ha az illeszkedik az Unió stratégiájához, amelyik a vizsgált Zöld Könyv esetében az „Európa 2020: Az intelligens, fenntartható és befogadó fejlődés” stratégiája volt.

3.2 Kulturális politika az EU szerződéseiben és támogatásában

A kulturális politika a Maastrichti Szerződéssel került be az uniós együttműködésbe, amelynek lényege napjainkig sem változott. A Lisszaboni Szerződéssel módosított, Az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 167. cikke azt határozza meg, hogy az EU a tagállamok nyelvi és kulturális sokszínűségét tiszteletben tartja. Bár az Unió tehet támogató, kiegészítő és összehangoló intézkedéseket a kultúra területén, de annak szabályozása alapvetően tagállami hatáskör marad. Az EU célul tűzte ki, hogy az európai kulturális térség fejlesztéséhez támogatni kell a kulturális és kreatív szereplők mobilitását, ilyen alkotások létrehozását, ezek országhatárokon átmenő kereskedelmét, ezekkel is hozzájárulva a kultúrák közötti párbeszédhez és a kulturális termékek cseréjéhez.

A kultúra területén az első közösségi programokat az EU az 1980-as években hozta létre, melyek köréből a legismertebb az 1985-ben elindított „Európa Kulturális fővárosa”. A korábbi kezdeményezéseket a Kultúra 2000 követte. A támogatás a 2000-2006 közötti időszakban kiterjedt olyan kulturális programokra is, amelyek a társadalmi kapcsolatokat fejlesztik, és olyan területekre is, amelyeknek gazdasági hatásai is vannak. A következő költségvetési időszakra, 2007-2013-as évekre a „Kultúra 2007” elnevezésű program biztosított forrásokat az uniós együttműködéshez. A globalizáció hatására az uniós együttműködés kiterjed a kultúra egyik sajátos területére, az audiovizuális szektorra is, amelyik az elmúlt két évtizedben látványosan fejlődött világméretekben, bár Európa tartósan nagy lemaradásban van az USA mögött. Az EU programjai e területen is támogatnak olyan együttműködést is, amelyik az audiovizuális tevékenységek társadalmi hatását erősítik, és olyanokat is, amelyek társadalmi hasznosságuk mellett piaci körülmények között működnek. Ezek között a MEDIA programok váltak ismertté.

Európát, benne az EU-t is a kulturális sokszínűség jellemzi, de annak nyelvi sokfélesége a tagországok kultúrájának kölcsönös megismerését egyben nehezíti is. Ezt a megtartandó tagoltságot azonban át lehet hidalni oly módon is például, hogy támogatják a kulturális és kreatív művek széles körű elterjesztését, fordítások, feliratozások, szinkronizálás és hangalámondás finanszírozásával.

4. Kreatív Európa

A digitalizáció átalakítja a kulturális és kreatív termékek létrehozását, terjesztését, kereskedelmi forgalmát, amelyek az új fogyasztói igények által is változnak. A gyökeresen új technológiai eljárások nagyon költségesek a KKI szektorban is, és különösen megnehezítik azok helyzetét, akik zömében mikro-, kis és középvállalati formában szervezik üzleti tevékenységüket. A digitális korszakban a kulturális szakpolitika fejlesztőinek mind nemzeti, mind uniós szinten figyelembe kell venniük a radikális technológiai és piaci változásokat, és még inkább meg kell

érteniük a kultúra kettős jellegét, a kultúra fejlesztésének szükségességét a piactól függetlenül és a piaci hatásokkal is számolva.

4.1 Kulturális és kreatív ipar (KKI) a támogatások között

Az 1295/2013/EU rendelete intézkedik legelőször a kulturális és kreatív ágazatok uniós szintű támogatásáról, amelynek programja a 2014-2020-as költségvetési időszakot fogja át. A program általános céljait a rendelet az alábbiakban fogalmazza meg:

- a) az európai kulturális és nyelvi sokszínűség, valamint az európai kulturális örökség megőrzése és fejlesztése,
- b) az európai kulturális és kreatív ágazatok - különösen az audiovizuális ágazat - versenyképességének erősítése az EU stratégiai céljaival összhangban.

A rendelet I. fejezetének 2. cikke szerinti fogalommeghatározása útmutatást ad ahhoz, hogy az EU programokkal kapcsolatban mi értendő a kulturális és kreatív ágazatokon, valamint az ágazatokhoz sorolható szakmai területeket is nevesíti. A támogathatók körének meghatározásával a rendelet jelentős mértékben szolgálja a program gyakorlati végrehajtását.

A Kreatív Európa három alprogramból áll, a fejlesztés finanszírozásának fő elemeit is meghatározza a rendelet 24. cikke. A program végrehajtásának kezdete 2014. január 1., és befejezése 2020. december 31.

1. táblázat Kreatív Európa finanszírozási forrásai 2014-2020

Megnevezés	Összeg millió EUR	Megjegyzés
Kreatív Európa	1 463	folyó áron
Media	56%	legalább
Kultúra	31%	legalább
Kulturális-kreatív ág	13%	legfeljebb, amelyből legalább 4%-ot a Kreatív Európa irodáknak biztosítanak

Forrás: Az Európai Parlament és a Tanács 1295/2013/EU rendeletének 24. cikke alapján

A fenti táblázatból levonható az a következtetés, hogy az EU korábban már működő - itt alprogramként megjelenő - fejlesztési területei jelentősebb mértékben részesülnek e forrásokból, mint az új alprogramként meghatározott kulturális és kreatív ág. A Kreatív Európa finanszírozásánál figyelembe kell venni még azt is, hogy ezen tevékenységek piacorientált formában működő szervezetei több más EU által finanszírozott programnak is részesei lehetnek, mivel jelentős többségük a KKV szektorhoz tartozik, vagy kreatív jellemzőik miatt az innovációs programok keretében is lehetnek kedvezményezettek.

A kulturális és kreatív ipar uniós fejlesztésével átfogóan foglalkozott az EU tagállamai szakértőiből álló csoport, amelyik 2018 januárjában adta közre jelentését (EU 2018). A jelentés különösen kiemeli a vizsgált ágazatoknak a kreatív értékláncokban való megjelenését, ami a gazdaságpolitika számára új utakat nyithat meg. A jelentés a jó példák bemutatásával ösztönözni szeretné az uniós és tagállami döntéshozókat, hogy maguk is legyenek újítók e szektor fejlesztése területén.

4.2 Kreatív Európa 2021-2027

A Kreatív Európa Program, és benne a KKI támogatása is tovább él a 2021-2027-es uniós költségvetési időszakban. A kézirat írásakor még csak tervezetről beszélhetünk, amelyet az Európai Bizottság 2018-ban jelentetett meg, mint rendelet-tervezetet, amelyről a döntést majd az Európai Parlament és a Tanács hivatott meghozni, várhatóan a 2019-es európai parlamenti választások után. A program általános célkitűzései változatlanok a korábbi időszakhoz képest.

A rendelet-tervezet a fogalommeghatározás körében nem változtatta meg a kulturális és kreatív ágazat meghatározását, és azon területek nevesítését, amelyeket ennek részének tekint. Nagyobb hangsúlyt fektet a korábbihoz képest a KKI szektorközi jellegére, valamint arra, hogy ez vegyes finanszírozású terület. A Bizottság a Kreatív Európa programjához az alábbi költségvetést tervezte:

2. táblázat: Kreatív Európa tervezett pénzügyi forrásai 2021-2027

Megnevezés	Összeg millió EUR	Megjegyzés
Kreatív Európa	1 850	EU27, folyó áron
Kultúra	609	
Media	1 081	
Szektorközi kulturális- kreatív ág	160	

Forrás: Európai Bizottság (2018): Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL „establishing the Creative Europe programme (2021 to 2027) and repealing Regulation (EU) No 1295/2013. Brussels, 30.5.2018 COM(2018) 366 final 2018/0190 (COD)

A Kreatív Európa előző költségvetéséhez képest nominálisan nagyobb összeg áll rendelkezésre a 2021-2027-es időszakra, jóllehet ezt 27 EU tagország részvételével tervezik (itt nem tértem ki a program nyitott jellegére az EGT-ben, az EU külső határain lévő országok bevonására). Bár az össz-forrásból a MEDIA alprogram kapja a támogatás legnagyobb hányadát, a táblázatokban a Kultúra alprogram kerül az első helyen nevesítésre, a Szektorközi kulturális és kreatív ág pedig a korábbi mértéknél (13%) kisebb támogatásra számíthat.

Befejezés

A kulturális és kreatív ipar (KKI) fogalmával, nemzetközi programjaival való ismerkedésem során már csaknem a kész tényekkel szembesülhettem. Napjainkra a KKI fogalma elfogadottá vált, amiben a UNESCO-nak, de a saját területén az EU-nak is volt szerepe a kutatások kételkedéseit, megerősítését is figyelembe véve. A KKI-hoz tartozó területeket, iparágakat nevesítették, gazdasági igény és alkalmanként lobbierdekek mentén bővítették, támogatásuk nemzetközi szinten megjelenik, bár továbbra is az országoknak a joga és felelőssége a kultúra támogatása. A KKI fogalomnak önmagában is megvan a létalapja: a kultúra és a kreativitás összetartozását szakirodalmi források is igazolják, és napjainkra e fogalompár összekapcsoltságát a kutatások már csaknem evidenciaként kezelik. Az empirikus kutatások során azonban nem igazolódott be, hogy csak a kulturális ágazatok lennének kreatív területek, vagy ezeken a területen az innováció jelentősebb mértékben jelen, mint más tevékenységben. A KKI-t, mint önállóan lehatárolható területet a szakirodalomban gyakran igazolják az ágazat gazdasági jelentőségével, gyors fejlődésével, alkalmazkodó-képességével, amiben még rengeteg kihasználatlan potenciál rejlik.

Felhasznált szakirodalom

- GALLOWAY, Susan – DUNLOP, Stewart (2007): A critique of definitions of the cultural and creative industries in public policy. *International Journal of Cultural Policy*, Vol. 13, No. 1, ISSN 1028-6632 print/ISSN 1477-2833 online /07/010017-15
- SÁGVÁRI Bence (2005): A kreatív gazdaság elméletéről. ELTE-ITHAKA, Információs Társadalom- és Hálózatkutató Központ.

Nemzetközi dokumentumok

- EU (2009): A kulturális ipar Európában. Az Európai Parlament 2008. április 10-i állásfoglalása a kulturális iparágakról Európában (2007/2153(INI)) (2009/C 247 E/06). Az Európai Unió Hivatalos Lapja Tájékoztatások és közlemények. C 247 E/25. 52. évfolyam <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:247E:0025:0031:HU:PDF>
- Európai Bizottság (2010): Zöld könyv a kulturális és kreatív iparágak potenciáljának felszabadításáról. Brüsszel, 2010. 4.27. COM (2010)183 végleges <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1cb6f484-074b-4913-87b3-344ccf020eef/language-hu>
- EU (2013): Az Európai Parlament és a Tanács 1295/2013/EU rendelete (2013.december 11.) a Kreatív Európa program (2014-2020) létrehozásáról és a 1718/2006/EK, az 1855/2006/EK és a 1041/2009/EK határozat hatályon kívül helyezéséről. Az Európai Unió Hivatalos Lapja (HU). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32013R1295>
- Európai Bizottság (2018): Javaslat. AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS RENDELETE a Kreatív Európa program (2021–2027) létrehozásáról és az 1295/2013/EU rendelet hatályon kívül helyezéséről. Brüsszel, 2018.5.30. COM(2018)

366 final 2018/0190 (COD).-<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX%3A52018PC0366>

EU (2018): The Role of Public Policies in Developing Entrepreneurial and Innovation Potential of the Cultural and Creative Sectors. Report of OMC (Open Method of Coordination) Working Group of Member States' Expert. Publication Office of The EU.

UNESCO (2005): Convention on Protection and Promotion of Diversity of Cultural expressions. (Egyezmény a kulturális kifejezések sokszínűségének védelméről és előmozdításáról). <https://en.unesco.org/creativity/convention>

További források

KEA (2006.): The Economy of Culture in Europe. Study prepared for the European Commission. http://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/studies/cultural-economy_en.pdf

SÁGVÁRI Bence-DESSEWFFY Tibor (2006): A kreatív gazdaságról – Európa és Magyarország a kreatív korban. Budapest: DEMOS Magyarország Alapítvány

SÁGVÁRI Bence (2009): Kultúra és gazdaság. Az értékek szerepe a gazdasági fejlődésben Elmélet és empiria. **Doktori disszertáció.** Budapest. Letöltés: 2019. március 16. http://doktori.tatk.elte.hu/2011_Sagvari.pdf

WEF (2018): Creative Disruption: The impact of emerging technologies on the creative economy. http://www3.weforum.org/docs/39655_CREATIVE-DISRUPTION.pdf

Nemzetközi szervezetek dokumentumai, forrásai

Európai Parlament (2018): A nemzetközi kulturális kapcsolatokra vonatkozó uniós stratégia felé. Az Európai Parlament 2017. július 5-i állásfoglalása a nemzetközi kulturális kapcsolatokra vonatkozó jövőbeli uniós stratégiáról (2016/2240(INI)) (2018/C 334/12) Az Európai Unió Hivatalos Lapja. Tájékoztatások és közlemények. C 334. 2018.szeptember 19. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2018:334:FULL&from=MT>

UNESCO (2009): The 2009 UNESCO Framework for Cultural Statistics (FCS). <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000191061>

UNESCO (2013): Creative Economic Report.

<https://en.unesco.org/creativity/publication/creative-economy-report-2013>

UNESCO (2015): Global Report. Re|shaping cultural policies.

<https://en.unesco.org/creativity/global-report-2015>

UNESCO (2018): Global Report. Re|shaping cultural policies.

<https://en.unesco.org/creativity/global-report-2018>

THE CORRELATION BETWEEN EMPLOYEES' JUSTICE PERCEPTIONS AND ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP BEHAVIOR

DR. Ömür ÖNHON

(College Associate Professor, Tomori Pál College)

This study examines the correlation between employees' distributive and procedural justice perceptions, and the dimensions of organizational citizenship behavior. As a result, a significant, positive and very low intense correlation between procedural justice and civic virtue, courtesy and conscientiousness has been revealed. Furthermore, a significant, positive and very low intense correlation has been found between distributive justice and civic virtue. Nevertheless, no significant correlation has been confirmed between other dimensions of organizational justice and organizational citizenship behavior.

Keywords: Organizational Justice, Organizational Citizenship Behavior, Distributive Justice, Procedural Justice, Civic Virtue, Courtesy, Conscientiousness

1. Introduction

In the past, organizations were more mechanistic which required more bureaucracy, formalized procedures, practices and job definitions. Employees worked separately on their own assigned tasks. Highly centralized authority did not provide flexibility to employees to go beyond their job roles for further personal or organizational development. However, today, in order to adopt highly changing competitive environment, organizations have shifted from the use of strict hierarchical organizational structures and highly formalized job definitions. Instead, more autonomous organizational structures and flexible job roles have been implemented, and this implementation has increased the importance of individual initiative and cooperation (Ilgen and Pulakos, 1999). Besides that, in today's highly competitive business environment, one of the most effective ways of gaining sustainable competitive advantage against the competitors is to employ and maintain high performing employees. To reach higher organizational performance, employees should contribute and add more value to their job mentally, physically and emotionally besides the completion of their routine tasks. Apart from their formal role in their job, they should exhibit positive behavior in order to create positive effect on development of their organization. As a result of these trends, organizational citizenship behavior, or behavior that contributes indirectly to the organization through the maintenance of the organization's social system (Organ, 1997), has been of increasing interest to both scholars and managers. Organ (1988) has suggested that Organizational Citizenship Behavior (OCB) should be considered

an important component of job performance because citizenship behaviors are part of the spontaneous and innovative behaviors noted by Katz and Kahn (1966) as being instrumental for effective organizations.

Many researchers have found a strong relationship between perceptions of organizational justice and OCB in a variety of studies. Organizational justice researchers stated that if employees believe they are treated fairly, they will be more likely to exhibit positive attitudes towards their work, their work outcomes, and their supervisors (Moorman, 1991). Eisenberger and colleagues (1986) suggested that an employee's perception of how an organization values him/her may be vital for determining if any attitudes or behaviors benefiting the organization emerge from the social exchange relationship. Therefore, if employees consider themselves in conditions of social exchange, they may be more likely to exhibit OCB. These could be the reason why organizational justice predicts OCB is that the justice perception may effect employees' perceptions that they are valued by their organizations. In turn, this impression may prompt the employees to reciprocate by performing citizenship behaviors (Moorman et al., 1998).

2. Literature Review

2.1 Organizational Citizenship Behavior

Organ (1988) defined OCBs as "behavior(s) of a discretionary nature that are not part of the employee's formal role requirements, but nevertheless promote the effective functioning of the organization". OCBs are defined as work-related behaviors that are discretionary, not related to the formal organizational reward system, and, in the aggregate, promote the effective functioning of the organization (Organ, 1988). In other words, discretionary behavior should be shown voluntarily. Podsakoff et al. (1990) were among the first researchers to operationalize Organ's (1988) five dimensions. These conceptually distinct dimensions are as follows:

Altruism-Discretionary behaviors that have the effect of helping a specific other person with an organizationally relevant task or problem (e.g. voluntarily completion of a colleague's tasks while he/she was ill, voluntarily helping a new colleague to learn how to handle his/her tasks). Altruism refers to a discretionary and voluntary behavior which is exhibited for the benefits of persons.

Conscientiousness-Discretionary behaviors on the part of the employee that go well beyond the minimum role requirements of the organization, in the areas of attendance, obeying rules and regulations, taking breaks and so forth. Conscientiousness refers to a discretionary and voluntary behavior which is exhibited for the benefits of organization.

Sportsmanship-Willingness of the employee to tolerate less than ideal circumstances without complaining (e.g., not complaining about trivial matters).

Courtesy-Discretionary behavior on the part of an individual aimed at preventing work-related problems with others from occurring (e.g., consulting with others before taking action, building an effective and appropriate communication methods).

Civic Virtue-Behavior on the part of an individual that indicates that he/she responsibly participates in, is involved in, or is concerned about the life of the company (e.g., keeping up with matters that effect the organization, and seeking as well as maintaining righteousness and fairness in the organization).

2.2 Organizational Justice

Employees have strong tendency to justify in their mind the facts in the workplace, such as an unfair distribution of bonus or unfairly favored colleague, and to make a decision to casually or morally accept them or not. Then they determine their reaction to persons or entities which are deemed to be the reason of such facts. For example, if an employee is putting the same amount of effort as another employee, but another one is receiving more favorable outcomes (e.g., higher salary, promotions), the employee may judge the outcomes he/she has received as unfair. Adams (1965), in his "equity theory," suggests that people determine if they have been treated fairly by first examining the ratio of their inputs (e.g., effort, time, cognitive resources) relevant to their outcomes (e.g., pay, promotions, opportunities for professional development), and then by comparing this ratio to the input-to-outcome ratio of others. According to equity theory, employees evaluate the extent to which outcomes are fair based on these types of comparisons.

Equity theory of Adams (1965) has been criticized for being too narrow in its explanation of how justice judgments are formed. First, as indicated by Folger and Cropanzano (2001), the theory only considers the outcomes people receive when forming justice judgments. Also, the theory does not consider the effects of procedures on fairness evaluations and does little to outline the determinants of responses to unfair treatment (Folger and Cropanzano, 1998). Folger's "referent cognitions theory" (RCT) addressed concerns regarding "equity theory." RCT maintains that an unfair judgment will result from a situation where an individual believes a more favorable outcome would have resulted from an alternative procedure that should have been used. Thus, the referent in this model refers to the awareness of procedural alternatives that would lead to a more favorable outcome. Folger and his colleagues determined that a high referent (i.e., an individual aware of that alternative procedures lead to better outcomes) is more likely to engender injustice than a low referent (i.e., an individual not aware of alternative procedures that could result in a better outcome). In addition, the effect occurs even when the objective outcomes are identical (Folger and Martin, 1986). For instance, a high referent outcome will not produce injustice when it is assigned by a fair process (Cropanzano and Folger, 1989), or an adequate justification is provided. Folger and

Greenberg (1985) have identified those facts that are evaluated in terms of justice: outcomes and processes.

Moorman (1991), defined that organizational justice is the term used to describe the role of fairness as it directly relates to the workplace. Specifically, organizational justice is concerned with the ways in which employees determine if they have been treated fairly in their jobs and the ways in which those determinations influence other work-related variables. Two sources of organizational justice are generally studied; Judgments regarding the fairness of outcomes or allocations which an employee receives have been termed "distributive justice." Judgments regarding the fairness of procedures which are used to allocate those outcomes are termed "procedural justice." Distributive justice is related to whether the employees receive a fair and rightful share from the organizational benefits or not. Procedural justice is related to whether the procedures that are designed for the distribution of the organizational benefits are determined justly or not (Greenberg, 1990).

Greenberg (1990) also identified procedural justice as "formal procedural justice" and "interactional procedural justice." Formal procedural justice refers to the formal structure of the procedures that provide fair evaluations for the employees. Interactional procedural justice refers to the fairness of interpersonal interactions. Folger and Cropanzano (1998) identified "interactional procedural justice" as the third dimension of the organizational justice and divided it in two further components as interpersonal and informational justice. Being honest and respectful against employees is related to interpersonal justice. Priorly informing the employees about the content of the fair procedures is related to informational justice. However, various conceptual reviews also treated procedural and interactional justice as structural and social manifestations of the same underlying construct (e.g., Brockner and Wiesenfeld, 1996; Cropanzano and Greenberg, 1997; Greenberg, 1990). In the correlational researchs, scholars used measures of procedural justice that included items to assess both the formal procedures and the personal interactions (e.g., Folger and Konovsky, 1989; Moorman, Blakely, and Niehoff, 1998). Lind and Tyler (1988) also stated that procedural justice judgments involve considerations of both the structure of procedures and the quality of treatment; hence it was legitimate to broaden the concept of procedural justice to include both structural and interpersonal facets. Therefore, in this study, organizational justice shall be examined within two dimensions that is, distributive and procedural justice.

2.3 The Relationship between Organizational Justice and Organizational Citizenship Behavior

Many researchers have found a strong relationship between perceptions of organizational justice and OCB in a variety of studies. Principally, organizational justice researchers stated that if employees believe they are treated fairly, they will be more likely to exhibit positive attitudes towards their work, their work outcomes,

and their supervisors (Moorman, 1991). Organ (1990) suggested two reasons why justice could predict citizenship.

First, Adams (1965) stated in equity theory that conditions of unfairness will create discomfort on a person, which he or she will try to remove. Organ (1988) suggested that OCB could be considered an input for one's equity ratio and that raising or lowering one's level of OCB could be a response to inequity. Organ (1988) went further by pointing out that changing OCB could be the strategy of choice because OCB is discretionary and lies outside of formal role requirements. Therefore, a change in OCB in response to unequal treatment would be a fairer personal choice than changing behavior in order to act along formal role requirements.

A second reason why perceptions of justice could be related to OCB originates from Blau's (1964) definition of a difference between economic and social exchange. Organ (1988) believed that fairness perceptions may influence OCB by prompting an employee to define his or her relationship with the organization as one of social exchange. Because social exchange tends toward ambiguity, allowing for discretionary and prosocial acts by the employee. Organ (1988) wrote "the inherent ambiguity of such a system frees the individual to contribute in discretionary fashion without thinking that this will be acquiescence to exploitation." Eisenberger and colleagues (1986) suggested that an employee's perception of how an organization values him/her may be vital for determining if any attitudes or behaviors benefiting the organization emerge from the social exchange relationship. Therefore, if employees consider themselves in conditions of social exchange, they may be more likely to exhibit OCB. These could be the reason why organizational justice predicts OCB as what the justice perception may effect employees' perceptions that they are valued by their organizations. In turn, this impression may prompt the employees to reciprocate by performing citizenship behaviors (Moorman et al., 1998).

According to Lind and Earley (1991), fair procedures communicate to employees that they are valued by their organization, and are most important for the creation of the environment in which citizenship behaviors occur. Procedural justice effects citizenship behavior because the justice judgments effect the degree to which an employee believes an organization values him or her. Moorman (1991) also found relationship between perceptions of procedural justice and four of five citizenship dimensions. In his study conversely, perceptions of distributive justice failed to influence any dimensions of citizenship. Therefore, procedural justice may be more related to organizational citizenship behavior than distributive justice because perceptions of procedural justice effect an employee's general perception that an organization values him or her, and this perception of support may prompt the employee to reciprocate with increased citizenship behaviors (Moorman et al., 1998).

The aim of this study is, as a first step, to test the correlations between the dimensions of organizational justice and organizational citizenship behavior and, in a second one, to find out which justice dimension is more correlated with OCB. In this context, we may state our hypotheses as follows:

H1: There is a positive correlation between distributive justice and OCB dimensions.

H2: There is a positive correlation between procedural justice and OCB dimensions.

3. Method

3.1 Sample

The questionnaires were responded by 175 employees whom work at various levels in various organizations in Turkish business environment. As it is seen in Table 1, 129 of the participants are female and 46 are male. The ages of all participants are ranging from 18 to 65 (Mean = 31,93). 53,1% of the participants are the university graduates, 35,4% of the participants have masters or doctorate degree. 50,9% of the participants are middle level managers and 13,1% of them are senior managers. 15,4% of the participants are non managerial employees and the rest (20,6%) consists of academicians, psychologists, sociologists and so forth, working at various organizations. Seniority of the participants varies between 0-40 years (Mean= 8,98). 30,9% of the participants have more than 11 years of seniority (Table1).

Table 1: Demographic Data

Age		
M		31,93
SD		8,49
Min		18
Max		65
Gender (%)		
Male		26,3
Female		73,7
Education (%)		
Secondary School		2,3
High School		9,2
University		53,1
Master		
Degree/Doctorate		35,4
Position at Work (%)		
Entry		13,1
Middle		50,9
Senior		15,4
Other		20,6
Employment Type (%)		
Part-time		6,3
Full-time		93,7
Seniority at Work (year)		
M		8,98
SD		7,76
Min		0,5
Max		40
Seniority in current position (year)		
M		4,44
SD		4,77
Min		0,019
Max		26

3.2 Procedure

Research data was collected either with face to face interviews or electronic surveys. Survey questions were asked from the participants who work at various levels in various organizations, and their answers were filled in the survey forms by the researcher during the interview. An electronic survey link was sent to the mail addresses of each participant.

3.3 Instruments

Distributive justice was measured using the Turkish version (Dilek, 2005) of Niehoff and Moorman's (1993) scale consisting of 7 items and Procedural Justice was measured using the Turkish version (Özmen et al., 2007) of Colquitt's (2001) scale also consisting of 7 items. The current measure used a 1-6 response scale (strongly disagree to strongly agree).

Organizational citizenship behavior was measured with the Turkish version (Dilek, 2005) of the OCB scale, recently developed by Podsakoff and MacKenzie (1989). This survey is a modified version of the measure used and validated by Podsakoff, MacKenzie, Moorman, and Fetter (1990) consisting of 16 items. The items included in this scale were based on the definitions of the five dimensions of OCB described by Organ (1988), namely, altruism, courtesy, sportsmanship, conscientiousness and civic virtue. The current measure used a 1-6 response scale (never to always).

3.4 Statistical Data Analysis

In the factor analyses, which determine the factor structure of the variables, the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) measure of sampling adequacy test and Bartlett's Test of Sphericity were firstly used to see whether data for the variables were convenient for conducting factor analysis or not. Then, factor analyses were conducted with Principal Component Analysis (PCA) and Varimax Rotation for the factor structure. Cronbach's Alpha Analysis was used for computing the reliability level of the factors. Pearson Correlation Analysis was used for the determination of the significance, strength and direction of the relationships between variables to test the hypotheses.

4. Findings

Factor analysis was performed for the organizational justice variable with data collected through 7 items of distributive justice and 7 items of procedural justice instruments. As a result, items "*My work schedule is fair,*" "*Overall, the rewards I receive here are quite fair*" and "*I think the resources distributed fairly here*" were excluded from the analysis because of their reliability (Cronbach's Alpha) coefficients were found to

be low ($< 0,6$) for the distributive justice scale. Also, the items *“I am able to express my views and feelings during the procedures in my workplace,”* *“I have influence over the outcome arrived at by the procedures in my workplace”* and *“I am able to appeal the outcome arrived at by the procedures in my workplace”* were excluded from the analysis because of their reliability (Cronbach’s Alpha) coefficients were found to be low ($< 0,6$) for the procedural justice scale. When the factor analysis was performed with the remaining items again, it was found that distributive justice and procedural justice variables were grouped under separate factors, and total variance explained ratio was 79,82%. The Cronbach Alpha values of the Turkish versions of distributive and procedural justice scale was found 0,929 and 0,896 respectively.

Factor analysis was performed for the OCB variable with data collected through 16 items of organizational citizenship behavior instrument. As a result, items *“I am always punctual,”* *“Obeys company rules, regulations and procedures even when no one is watching”* and *“I never take long lunches and brakes”* were excluded from the analysis because of their reliability (Cronbach’s Alpha) coefficients were found to be low ($< 0,6$). When the factor analysis performed with the remaining items again, it was found that organizational citizenship behavior variable was grouped under four factors, and total variance explained ratio was 73,43%. The Cronbach Alpha values of the Turkish versions of civic virtue, altruism, courtesy and conscientiousness dimensions were found 0,935, 0,824, 0,706 and 0,690 respectively.

Correlation analyses were performed to determine the relationships between the factors of this study.

Table 2: Correlation Analysis among Research Variables

Dependent Variables		Distributive Justice	Procedural Justice
Civic Virtue	Pearson Correlation	0,175(*)	0,206(**)
	Sig. (2-Tailed)	0,021	0,006
Altruism	Pearson Correlation	0,115	0,100
	Sig. (2-Tailed)	0,130	0,190
Courtesy	Pearson Correlation	0,032	0,173(*)
	Sig. (2-Tailed)	0,675	0,022
Conscientiousness	Pearson Correlation	-0,014	0,155(*)
	Sig. (2-Tailed)	0,855	0,040

* $P < 0,05$ (2-tail)

** $P < 0,01$ (2-tail)

As it is seen in Table 2, a significant, positive and very low intense correlation has been found between distributive justice and civic virtue ($r=0,175$). Furthermore, a significant, positive and very low intense correlation has also been revealed between procedural justice and civic virtue ($r=0,206$).

A significant, positive and very low intense correlation has been found between procedural justice and courtesy ($r=0,173$) as well.

A significant, positive and very low intense correlation has also been confirmed/ exposed between procedural justice and conscientiousness ($r=0,155$).

Nonetheless, no significant correlation has been found between other dimensions of organizational justice and OCB.

As a result, our hypotheses "*H1: There is a positive correlation between distributive justice and OCB dimensions*" and "*H2: There is a positive correlation between procedural justice and OCB dimensions*" are partially accepted.

5. Discussion

Our findings supported the findings of Lind and Earley (1991) with which they argued that procedural justice might be more related to organizational citizenship behavior than distributive justice. Our participants might also perceive the procedural justice in their workplace more than distributive justice. Moorman (1998) suggested that perception of procedural justice effects an employee's general perception that an organization values him or her, and this perception of support may prompt the employee to reciprocate with increased citizenship behaviors.

Moorman (1991) also found relationship between perception of procedural justice and four of five citizenship dimensions. In his study conversely, perceptions of distributive justice failed to influence any dimensions of citizenship. Our findings were also similar to Moorman's (1991) findings considering that we also could confirm correlation between perception of procedural justice and three of four distinguished OCB dimensions, which were civic virtue, courtesy and conscientiousness. However, we also found correlation between perception of distributive justice and one of four OCB dimensions which was civic virtue.

Civic virtue behavior is about the righteousness and consistency which is closely related the fairness. Fairness may be considered as one of the natural behavioral components of civic virtue. Therefore, it should be logical/ consequential that civic virtue was correlated with both distributive and procedural justice. Conscientiousness refers to a discretionary behavior which is exhibited for the benefits of the company. These benefits are protected with the written procedures that need to be respected and obeyed by the employees. Therefore, conscientiousness construct could be correlated with only procedural justice. Courtesy is related to the effective and appropriate communication skills. Greenberg (1990) identified that interactional justice which contains the fair interactions and effective communication among the employees, is a sub-dimension of procedural justice. Folger and Cropanzano (1998) identified that interactional procedural justice contains interpersonal communication and information. Therefore, courtesy could be correlated with procedural justice as well.

Another aspect effecting these correlations at the time of this study may be the depressive economical situation of Turkey. Nowadays, many companies have

already declared bankruptcy and therefore have been applying shrinkage-policy in their organizations. This situation might be the reason why the participants might feel a fear of dismissal and want to keep their existing position at their workplace. As a result, they might not tend to seek for the justice so much and to exhibit any positive behavior as well as OCB in their job.

For future scholarships, it is suggested that further research could be conducted for other factors (i.e. culture, leadership) effecting on OCB, with higher number of participants. A more diversified sampling regarding different sectors would (could) provide much clearer and comparative results for the employees' organizational justice perceptions and OCB.

6. References

- Adams, J. S. (1965). Inequity in social exchange. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 2. New York: Academic Press.
- Blau, P. (1964). *Exchange and power in social life*. New York: Wiley.
- Brockner, J. and Wiesenfeld, B. M. (1996). An integrative framework for explaining reactions to decisions: Interactive effects of outcomes and procedures. *Psychological Bulletin*, 120.
- Colquitt, J. A. (2001). On The Dimensionality Of Organizational Justice: A Construct Validation Of a Measure', *Journal Of Applied Psychology*, 86:3.
- Cropanzano, R. and Folger, R. (1989). Referent cognitions and task decision autonomy: Beyond equity theory. *Journal of Applied Psychology*, 74.
- Cropanzano, R. and Greenberg, Jerald (1997). Progress in organizational justice: Tunneling through the maze. In C. L. Cooper and I. T. Robertson (Eds.), *International review of industrial and organizational psychology*. New York: Wiley.
- Dilek, Hakan (2005), *Liderlik Tarzlarının Ve Adalet Algısının; Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkilerine Yönelik Bir Araştırma*, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı.
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S. and Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 71.
- Folger, R. and Cropanzano, R. (1998). *Organizational justice and human resource management*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Folger, R. and Cropanzano, R. (2001). Fairness theory: Justice as accountability. In J. Greenberg and R. Cropanzano (Eds.), *Advances in organizational justice*, Stanford, CA: Stanford Univ. Press.
- Folger and Greenberg (1985). Procedural justice: An interpretive analysis of personnel systems. In K. Rowland and G. Fen-is (Eds.), *Research in personnel and human resources management*, Vol. 3. Greenwich, CT: JAI Press.
- Folger, R. and Martin, C. (1986). Relative deprivation and referent cognitions: Distributive and procedural justice effects. *Journal of Experimental Social Psychology*, 22.
- Folger, R., and Konovsky, M. A. (1989). Effects of procedural and distributive justice on reactions to pay raise decisions. *Academy of Management Journal*, 32.
- Greenberg, J. (1990). Organizational justice: Yesterday, today, and tomorrow. *Journal of Management*, 16.

- Ilgen, D. R. and Pulakos, E. D. (1999). The changing nature of performance: Implications for staffing, motivation, and development. San Francisco: Jossey-Bass.
- Katz, D. and Kahn, R. L. (1966). The social psychology of organizations. New York: Wiley.
- Lind, E. A. and Earley, P. C. (1991). Some thoughts on self and group interests: A parallel-processor model. Paper presented the annual meeting of the Academy of Management, Miami.
- Lind, E. A. and Tyler, T. R. (1988). The social psychology of procedural justice. New York: Plenum.
- Moorman, R. H. (1991). Relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors: Do fairness perceptions influence employee citizenship? *Journal of Applied Psychology*, 76.
- Moorman, R. H., Blakely, G. L. and Niehoff, B. P. (1998). Does perceived organizational support mediate the relationship between procedural justice and organizational citizenship behavior? *Academy of Management Journal*, 41.
- Niehoff, B.P., Moorman, R. H. (1993). Justice as a mediator of the relationship between methods of monitoring and organizational citizenship behavior. *Academy of Management Journal*, Vol. 36, 3.
- Organ, D. W. (1988). Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome. Lexington, MA: Lexington Books.
- Organ, D. W. (1990). The motivational basis of organizational citizenship behavior. In B. M. Stawand L. L. Cummings (Eds.), *Research in organizational behavior*, Vol. 12. Greenwich, CT: JAI Press.
- Organ, D. W. (1997). Organizational citizenship behavior: It's construct clean-up time. *Human Performance*, 10.
- Özmen, Ö., Arbak, Y. and Özer P.S. (2007) Adalet Verilen Değerin Adalet Algıları Üzerindeki Etkisinin Sorgulanmasına İlişkin Bir Araştırma, *Ege Akademik Bakış* 7,1.
- Podsakoff, P. M., and MacKenzie, S. B. (1989). A second generation measure of organizational citizenship behavior. Unpublished manuscript, Indiana University, Bloomington.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Moorman, R. H. and Fetter, R. (1990). Transformational leader behaviors and their effects on trust, satisfaction, and organizational citizenship behaviors. *The Leadership Quarterly*, 1.

VISUAL POLITICAL REPRESENTATION IN SOCIAL MEDIA: A POLITICIAN'S FACEBOOK PROFILE

DR. Éva Monika PÁL

(College Associate Professor, Tomori Pál College)

The present study is a first attempt to describe the visual presentation of a Hungarian politician, the prime minister of Hungary, Viktor Orbán, on the basis of two official Facebook photos that welcome the visitor on his homepage. It is suggested that “visual language” conveys a clearly perceptible message, reflects a political credo and role perception as well as it is telling of the relationship of the protagonist of the Facebook profile and the people. Moreover, we argue that there is an invisible link that ties the two seemingly different photos, which, in turn, both help to unravel the “code” of the political profile.

Keywords: visual representation, social media, political representation, Viktor Orbán, Facebook

“Photographs are a way of imprisoning reality...
One can't possess reality, one can possess images –
one can't possess the present but one can possess the past.”
Susan Sontag: On Photography

Introduction

Numerous studies have dealt with the use and impact of the social media on electoral campaigns, and reflected on the inclusion of the new media in political mobilisation. Textual analyses of written and electronic campaign materials have all drawn the attention of sociologists, linguists, historians, political scientists, philosophers and communication experts. Likewise, the visual image-building, the media-parties' pictorial presence in the social media have been subjects of multidisciplinary scrutiny.

At first glance, it seems that images of any Facebook homepage are not hierarchically linked, but are juxtaposed, and therefore it is solely their timing (i.e. the very moment of their occurrence) that defines their place in the news flow. Apart from the fact that they inhabit the same politician's site, these images randomly follow each other. But at a closer look, a patchwork, a nicely woven tapestry, and a more structured and politically meaningful reflection of reality unravels.

In the present study, we try to limit our investigation to a single aspect both in genre and tool: only visual material of a specific Facebook profile will be presented. In this paper, we limit our observation to the two “most stable” or relatively permanent pictures: the opening portrait and the background photo of the site; they are the only non-pop-up type of photos on the screen that all viewers see upon entering the homepage.

In the following, we try to analyse two photos that welcome the visitor on Victor Orbán’s public Facebook homepage. We look at them as visual representations of his credo that places the protagonist in an interpretative frame.

Leadership and Representation

It is obvious that the prime minister is the main protagonist of his homepage. The existence of similar homepages, the centrality and pre-eminence of the prime minister are explicable by the very direction present political systems tend to choose. ¹ Political science has been preoccupied with the emergence of leader or leadership democracy, and the presidentialisation of parliamentary political systems. The notion of Weber’s “charismatic leader” is a description of the similar personification of politics, and leadership democracy stresses not only the pre-eminence but also the increasing importance in the personality and leadership style of the prime minister in parliamentary systems, thus creating the notion of the presidentialisation of the PM. ² The increasing dominance of the prime minister in recent decades is reflected in the mediatisation of the leader.

A common feature of populist politicians’ claim of our day – regardless of their ideological leanings or the lack of it- is an anti-establishment stand that presents their adversaries as aloof from and unresponsive to electoral demands. In contrast, they often portray themselves and boasts with a “one-of us” mentality in which the populist politician connects with and listens to the electorate. Consequently, this anti-elitist attitude, the allusion to direct legitimacy or the popular vote are oft-cited elements of this streak of political leaders. The social media, a kind of modern café house to borrow Habermas’ term, may seem to be an ample tool to transmit such a message by offering an arena for the politician to engage with and connect to the electorate directly, as well as to channel the population’s views into the political arena. However, current studies show, at least in terms of efficiency, that a negligible 0.1% of all Facebook sites are political sites, while news and media are only 3% of all

---

¹ Körösi András: Weber és az Orbán rezsim: plebiszciter vezérdemokrácia Magyarországon. *Politikatudományi Szemle* 2017, 26 (4). pp. 7-28. ISSN 1216-1438

² Thomas Poguntke – Paul Webb: *The Presidentialisation of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford Scholarship Online, 2005.

users.³ Even though Facebook is a peripheral territory for getting into touch with the public, social media has still been seen as a means of direct communication, and a tool that links politicians with voters without a mediator media.

It is, however, despite being visible and accessible, a virtual agora that open to comments and emoji is, in essence, a one-way street. The politician, in most cases, is not “listening,” is not reflexive or in conversation, but rather, if at all, sends messages as prepared in the corridors and backrooms by communication spin doctors.

The comment button empowers the viewers/readers to establish a virtual personal connection with the politician on a one-on-one basis. Still, correspondence is one-sided, and there is no (personal) reply. Nevertheless, we see a virtual community of followers in the making, that is, a sort of “imagined community” is created by the (virtual) presence of the leader. Furthermore, the followers inhabit a common space and in front of our eyes, a kind of “connective collectivity” or community is being formed. What we see on Facebook is a façade of communication, a quasi-consultation. Even though hordes of – often deferential and reflexive – comments show an activity by the viewers, the followers have a discussion with one another and among themselves.

Manuel Castells⁴ explains active participation, and the activity of social media users’ posting, liking as “the need and desire for sharing and co-experiencing,” and consequentially we see that the politician’s followers are emotionally or cognitively “lured” into a similar experience. Castells also states that the frames of action in the news context are shaped and reshaped according to the values and needs of individual political actors in their nexus which Bennett and Segerberg also conceptualise as “connective action.”⁵ Therefore, letting the viewer peek into the visual imprint of the private and public sides of the politician’s life is not just presence in the “showing” sense. This means that it is not just the politician who becomes a part of the viewers’ life, but the viewers themselves experience a new kind of participation as well.

However, the function of the site is not primarily conversation, debate or even a repository of factual information or views for discussion. It is rather, what we could call – referring back to medieval monarchic practices – a representation or representative power, the “occupation” of one part of the public sphere. In our time, of course, knowledge is more dispersed, is not monopolised, social and political life

---

³ W. Hindman 2008. Idézi Rasmus Kleis Nielsen-Cristian Vaccari “Do People Like Politicians on Facebook?” *International Journal of Communication* (7) 2013.pp. 2338.

⁴ Castells, Manuel (2004). Why networks matter. In H. McCarthy, P. Miller, & P. Skidmore (Eds.), *Network logic: Who governs in an interconnected world?*. London: Demos. pp. 221– 24.

⁵ Bennett, L. W., & Segerberg, A. (2012). The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics. *Information, Communication & Society*, 15(5), 739–768.

is less hierarchic, and access - especially in the era of our information-based society - is far more open. Nevertheless, representation and presence are equally important. (To draw a few historical parallels, one could quote Isabel of Castile and Ferdinand of Aragon who commissioned the preparation of maps as substitutes for their travels, and as a presence to different parts of their growing empire. Similarly, the omnipresence of Queen Victoria's statues in very far away cities of the British Empire, where the sun never set, was a means of representing the Monarch who could not be there physically but whose marble could serve as substitution and a symbolic reminder for an eternally lasting Monarch.)

Representation is an act of practicing authority, a form of power demonstration and a tool of mobilisation, limiting not only space but also the boundaries of power that exists besides. By negotiating capitalist, consumer society and on the use of photography in the exercise of power, in her seminal *On Photography*, Susan Sontag asserts that "The camera's twin capacities, to subjectivise reality and to objectify it, ideally serve these needs as strengthen them. Cameras define reality in the two ways essential to the workings of an advanced industrial society: as a spectacle (for masses) and as an object of surveillance (for rulers). The production of images also furnishes a ruling ideology. Social change is replaced by a change in images."⁶ Translating Sontag's words into political communication, we can argue that today's supply side of politics offers and controls the content of communication and, at the same time, defines the character and the limits of the political agenda, inhabiting both verbally and visually the political discourse.

We have witnessed a clear shift in terms of both the simplification of verbal, textual communications and the increasing dominance of pictorial messages and imagery in political communication. The simplified and advertisement-type of political presentation is almost like looking at the masses in medieval times, many of whom were illiterate though, could "read" frescoes in churches, as these were which were often their only access points to the public space representing (ultimate) authority and knowledge. At the same time, visual images allow for associations, cross-fertilisation of old and new information in a more indirect way, and thus offering a most digestible message.

The two photos

---

⁶ Susan Sontag. *On Photography*. Rosetta books, 2005. online publication.pp. 178-179.

In turn, the portrait of the prime minister in his study in the Hungarian Parliament and a further photo of a marching crowd are the two pictures that welcome the viewer on the premier's home page.

The personification of politics is a side-effect of leadership democracy, which is often linked to showing the personal side, the private life of the public figure. Accordingly, it is no surprise that the most personal genre of the portrait is used as the welcoming photo on the top left side of the homepage.

Through the social media, the politician enters our living room and the private sphere of the onlooker. Similarly, actively entering the homepage of the politician, whose portrait welcomes the visitor, is to some extent similar to entering a private sphere, the "human" side of the public figure. It is especially true as not an overtly set, "official" photo is presented, in which the main character wants to make (eye) contact with the electorate, but the photo looks like a pretence, as if it was not intended for an audience, only for the insider.

The politician has become a commodity, and the feel-good factor is part and parcel of selling the political message. Often, an emotional "hook" is applied to make the electorate accessible through an affective appeal. The false dichotomy of rationality and irrationality, the exclusivity of either knowledge or emotion-driven electoral choice have been superseded by now given that these "drivers" of electoral preference seem both part and parcel of mobilisation. In our case, both of the opening photos appeal to a feeling, an emotion, a recollection, an association since there is no written message or a specific caption to inform the visitor of the exact political message, political standpoint and the values represented.

Ancient Greeks talked about the threefold relationship between ethos (personal credibility), logos, (the power of arguments) and pathos (the power of emotions).

The logos or argumentative aspect is the most intriguing one for us. Theoretically, it is the politician's task to explain his/her viewpoint, acquaint the average voter with the political message he/she represents. Nowadays, however, this message is a reduction to a campaign slogan and a few catchwords. Facebook as a genre or space that does not favour lengthy texts and is therefore compatible with and apt for the political logic of catchy, short and effective messaging.

The one-sentence messages, the short and terse "utterances" are not intended to convey deep meaning, and do not explain politics, but mobilise with the

statements that are unambiguous and general enough to attract the widest possible support. We cannot find written “codes” or signatures on the two photos either.

It is the general logic of politics that the world is divided into groups. A party- the word itself coming from the Latin “pars” meaning part- was originally formed to represent group interests, and electors choose between one or another. We would therefore expect a binary logic in operation and clash of viewpoints. Especially, as the role and self-perception of the PM as a freedom fighter, as a combatant, who fights to save Christian Europe, would make us expect that a more active picture is put on the opening section of the homepage, or a mobilising message is sent to the audience. He is, however, presented as a unifier, and an integrating figure, and not as a party man but as a prime minister.

Pathos and the emotional presentation of Orbán’s persona, the privatisation of the public image, the clichés of the family man, the man in the street, and the man at home are all parts of bringing Orbán closer to his audience. It also may be argued that emotions are not just “extracted” through showing the man deprived of the externalia of authority and power.

Associations and emotions may be evoked by objects shown in his pictures. They are representatives of a more abstract, general notion, and refer to a meaning presumably shared by the viewers, or at least they invoke affective associations that translate into a concrete political message. Emotional perception of meaning and cognitive understanding go hand in hand, and they are that way far from contrary to each other.

Challenging the role of objectivity and rationality, the conscious and unemotional perception of the voter in political rhetoric, Lakoff guides us to the terrain of cognitive linguistics. Though he deals with language, we can equally translate his observations of unconscious, emotion-driven, narrative -creating processes in what we might call “visual linguistics” or “visual semiotics.”

Looking at the second picture, the marching mass, the jubilatory and revolutionary activism are opposed to the contemplative and static character of the portrait, and mobilisation and legitimacy are also given by the crowd. The leader is given legitimacy by the mass, but he is above them, empowered by a transcendental legitimacy that does not depend on everyday power relations. The image of the mass is out of time, and is not related to present temporality. It may therefore evoke any demonstration that the visitor of the page has participated in, has seen and has heard of. An imagined permanence with the past is connected to the legitimacy of the government, and by extension, of the leader.

The photo of the mass that we could call the “human landscape” does not only convey an aura of legitimacy, but also offers a ground for identification, and fosters the emergence and the strengthening of group cohesion and loyalty. The picture of the mass demonstration of 15 March, which is a national holiday, shows faceless individuals, a homogeneous flow of people. The melting or disappearance of a massive group of people into the far centre part of the picture, their endlessness are not to be seen physically and temporally. This mass of a national holiday, with its

flags symbolising the nation and national history, could be identical with any similar demonstrations as it only uses the “general specificities” of marches: flags and poster. Interestingly enough, even a well-identifiable party poster is hardly visible, emphasising that it is the nation and not the governing party that is represented. Irmgard Wetzstein’s “collective knowledge repertoire” can be used here as a reference to the presence of the national flag, the symbol of Hungarian staidness, identity and unity. Furthermore, the homogeneity of the crowd also evokes this feeling of unity, and thus it refers back to the portrait, in which the prime minister is the embodiment of the national leader. In this regards, we could state that there is a constant interplay and a dynamic relationship between the two photos.

The two Facebook photos complement each other: one is the particular, the individual, the leader who is sitting alone apart from the other image of the collective, the people and the marching mass. This observation therefore leads us to some of the following questions: Why is not the leader incorporated into the crowd? Why is not he one of them? These questions are especially startling if we look at a politician who claims to take his humble origin seriously and tries to foster an image of a plebeian leader. Why can this separateness and reclusiveness be seen?

Orbán is not seen as a person embedded in the mass, but he is outside, besides, and above it. Even though, at first sight, we see a clear separation between the two photos, there is a symbolic object that is present in both pictures linking them: the flags. While Orbán is sitting, the frame, like two columns, is scaffolded by the two flag poles. The people’s march is also decorated by a myriad of flags. Apart from the physical objects, it is Orbán, who is the hidden link between the two photos. Interestingly enough, it is his call, his mobilisation that “creates” the marching event. Without him, the second picture is meaningless. In this interpretation, we could see him as someone who is invisible and, at the same time, present and a kind of external “trigger.”

The portrait and, especially, its execution recall a list of formerly seen portraits and make us fit the imagined, idealised picture of the prototypical politician into our mental reservoir of images as not independent of our individual or collective cultural experience. Talking about the impact of tradition on us, Gadamer refers to “the imagined museum, the synchronicity of past art” and their achievement, explaining that it is us, who, individually, reconstitute this assemblage of artefacts and collection of objects.⁷ In his communication theory, James Carey introduced the idea that communication is a symbolic process that creates, maintains, corrects and transforms reality. This means that communication is a social construction and therefore goes beyond representation in terms of forming and transforming the image.

• ⁷ Hans-Georg Gadamer: A szép aktualitása. Szerk.: Haraszti Judit. Budapest: Atheneum, 1994.

Just to quote historical references, paintings, we present four different examples related to writing and private/public images.

In all these paintings, we are not aware of what is written, but authenticity is supported, given the retrospective seeing of the act of writing. Similarly, by seeing Orbán's writing, we see him making politics and history, and as a figure who forms events by words, and thus deciding the fate of the country. Writing is an act that directs attention to the future, to the unfolding of something unknown, and accordingly he personifies the reliable leader who accompanies his followers to a land of the unknown.

Orbán's writing might recall Hans Holbein the Younger's *Portrayal of Erasmus of Rotterdam* (1523), the scientist who is fully immersed in the act of writing and not looking at the viewer. As we know his works, we can imagine what he wrote, but not exactly what was written on the painting itself.

In atmosphere and lightning, but not in composition, Orbán's photo recalls Caravaggio's *St. Jerome* painted in the manierist painter's emblematic chiaroscuro technique. It shows the protagonist in contemplation and in the middle of writing, while a skeleton opposite the Saint on the table in light is mirroring the form St Jerome's head, which in turn can be seen as a symbol of the finiteness of life and passing. The parallel here - besides the creation of a similar atmosphere - with Holbein is that we do not know what was written on the painting, but we know exactly St. Jerome's oeuvre.

Nonetheless, not only public figures, but also genuinely private letter writers, ladies in their living room - as for instance deployed by Thomas Pollock Anschutz' *Woman Writing at a Table* or Johannes Vermeer's *Girl Reading a Letter at an Open Window* (1657-59) - and the common girl's mundane activity are also depicted.

As a combination of privateness and public representation, a 20th century American painting can also be cited as it shows Abraham Lincoln's personal, late night toils of writing the Emancipation Proclamation in September 1862. The painting by official painter of the US government, Jes W. Schlaikjer, combines the intimate, minutely detailed, private life with the public figure's historic task of writing, in which we peep into a space and moment closed to public eyes.⁸ Looking at or rather "peeping" into Orbán's study is a quasi-private or individual act, especially, conveyed by his working in shirt and not clad in suit. In turn, this creates a quasi-intimate atmosphere. We know what the process of writing by Lincoln produced, and we are aware, retrospectively, that he was making history. In Orbán's case, the seemingly passive act of writing manifests itself in action, in a plan, and becomes policy-making. Nonetheless, we are not provided the specificities, which allows the onlooker to tap into wider associations.

Conclusion

On a concluding note, we can state that the two pictorial images reflected on the Hungarian prime minister's Facebook homepage are not a haphazard collection of pictures, but rather, a selection prepared with planning and execution that overtly or inadvertently shows, uncovers the character and political vision of the Hungarian Prime Minister and his relation to his supporters. He is displayed both as a leader who is a contemplative "engineer" of politics, of history and a constant mobiliser of his people, who reminds the onlooker of his popular legitimacy. Connective participation works on two levels: "peeping" into Orbán's study reflects the personal, semi-private side of politics to which the individual can connect, while the human landscape symbolises the mass in which group identification can be experienced.⁹

Bibliography

Bennett, L. W., & Segerberg, A.: The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics. *Information, Communication & Society*, 2012, 15(5), 739–768.

---

⁸ President Lincoln's Cottage <https://www.lincolncottage.org/1950s-painting-depicts-lincoln-writing-emancipation-proclamation-at-soldiers-home/>

⁹ This article only discusses the two opening pictures of Viktor Orbán's homepage. The overall picture of the site is being written and therefore still unpublished.

Hans-Georg Gadamer: A szép aktualitása. Szerk.:Haraszti Judit. Budapest: Atheneum, 1994.
Körösényi, András: Weber és az Orbán rezsím: plebisciter vezérdemokrácia Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 2017, 26 (4). pp. 7-28.

Manuel Castell: Why networks matter. In H. McCarthy, P. Miller, & P. Skidmore (Eds.), *Network logic: Who governs in an interconnected world?* London: Demos. 2004.pp. 221– 24.

Susan Sontag: *On Photography*. Rosetta books, 2005. online publication.

Thomas Poguntke –Paul Webb: *The Presidentialisation of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford Scholarship Online, 2005.

W. Hindman: *The Myth of Digital Democracy*. Oxford University Press quoted in 2008. Quoted by Rasmus Kleis Nielsen-Cristian Vaccari “Do People Like Politicians on Facebook?” *International Journal of Communication* (7) 2013.pp. 2338.

THE “ESSENCE” FROM THE POINT OF VIEW OF THE HYGIENE OF CULTURE

DR. Olga SZÚCS

(Assistant Professor, University of Debrecen)

The research is aimed at analyzing the modern condition of the world based on the multitude of its layers and aspects. The goal of our research – based on the value approach – is to determine the key problems and the reasons why they exist, which presents an obstacle for a normal, healthy existence of cultures and civilizations.

Keywords: culture, civilization, health, values, future

First of all I would like to explain that the reason for my choosing this subject for this article was dictated by the problems that our new discipline faces The Hygiene of Culture.

We have been thinking about this subject for almost three years and we fully agree that our joint research is aimed at analyzing the modern condition of the world based on the multitude of its layers and aspects. The goal of our research – based on the value approach – is to determine the key problems and the reasons why they exist, which presents an obstacle to a normal, healthy existence of cultures and civilizations. We have already talked a lot about what we consider values and respectively what normal, healthy existence means. These discussions – which showed full agreement in principle with all those who took part in it – showed us the rich variety of methodological and subject-oriented approaches. The nature of this theme presupposes the coverage of almost unlimited volumes of subjects of research and the degree of abstraction. The big picture is also complicated by the different sets of possible interpretation paradigms each of which has a certain justified place in social scientific discussions.

Primarily it mainly volt... I mean the increased complexity and the high number of the subjects of this research as well as the realistically possible scientific methodologies and approaches whose varieties, in their turn, seriously limit the definition of hierarchy as related to their being adequate to the subject of research and the degree of importance related to one another. These thoughts might seem too abstract, however we are talking about a rather concrete issue here: do we have a chance – given this degree of complexity – to claim that we have learned *the truth* and even more so *the essence*; we almost stopped thinking about them, we do not even use these terms much even though it is a custom to presuppose the first term when talking about the so-called facts.

The roots of the problem can be found already in the fact that, nowadays, asking questions seems to be a more adequate reflection of the modern world rather than providing answers. The questions in their essence reflect that uncertainty, that

transitional status of the processes that are taking place, which probably give the most precise characteristic of a given epoch. As regards our concrete problem, the main question here is the following: why has the necessity emerged to rehabilitate the Humanities, a particular case of which is the necessity to rehabilitate philosophy itself and its notions, even though the notions of the truth and the essence hardly relate exclusively to the discipline of philosophy? So far it is still difficult to give a complete answer to this question but the material needed to formulate some hypotheses has already been collected.

As we very well know, by reflecting on its subject of research and using its categorical method, science has always tried to determine the cause-and-effect relationship between the researched events and processes, and through that to gain an insight into those qualities or correlations which, following their development, received the labels of *the truth* and *the essence*. The definition of the term *the truth* has never been unambiguous. The criterion for the truth was considered to have consensus in opinions, being pragmatic in achieving the goal, having an adequate reflection of reality, logical thinking and even the skill of creating a simulation of the truth by means of communications and the ability to convince anyone of this truth. One way or the other at a given moment and within a given context there was only one truth, which from the moment it was determined, got the status of being unquestionable.

Nowadays the notion of the truth has lost its prestige, the queen got enthroned and there came the time of, if not anarchy, then at least of an extremely liberal democracy where anyone can claim the throne. There are as many truths as there are opinions. Let us note that the notion of *opinion* – as opposed to the category of the truth – is a subjective one and any other opinion can contest it, argue with it, and this process can go on infinitely. What is thus the difference between the notion of an opinion and the notion of the truth? First of all there is no requirement to prove an opinion. The “anything is allowed” principle gives a person the right to form his own opinion which is based only on his limited experience and is therefore incompetent. An “opinion” as opposed to the “knowledge” is directed at one’s own thinking, that is a self-reflection when one’s own conscience becomes the subject of the research. And we all very well know that for the last – we can say – one hundred years, it has been a clear tendency for the thinking process to be oriented at itself and this tendency got stronger due to a huge influx of psychological and psychoanalytical tendencies. In the past, it was art that fulfilled the “learn-about-yourself” task, nowadays art has lost this task to the discipline of psychology.

As for the issue of the essence – here the problem is even more complex because we need to ask the question of what level of *the truth* hierarchy can claim the status of *the essence*? If we discount the widely-spread prejudice of a modern paradigm which states that there are as many truths as there are opinions and the essence does not exist at all – (it is interesting that the word “*to exist*” – which is the main term in ontology – contains within itself the notion of essence and presupposes that it exists –, we need to connect these two notions, the notion of the truth and the

notion of the essence. In our opinion, any truth, if it is such, contains an element of essence, whereas the latter is as much contextual as it expresses a certain hierarchy of the truths every time depending on a given context of objective thinking and finds the one which in the end determines the hierarchy itself and all its structural elements.

The question whether there can be knowledge without the truth – at least a relevant one – gets resolved by itself: there can be no knowledge without “knowing something”, meaning knowledge without the subject cannot exist. One of the main reasons for the uncertainty of the Humanities can be found in the widely spread principle which equals the two notions of knowledge and opinion, which used to be clearly separated in the past just like the truth and an unproven but vocalized judgment. The result of interchanging these notions is a profound mismatch between the two main layers of existence: the ontological (objective) layer and the epistemological (subjective) layer. If knowledge does not have to contain within itself an element of the truth – a conductor of an “opinion” into the objective world – it remains in the non-reflective space of an individual and remains only an opinion with no strings attached, which has not been proven and which does not even require to be proven and which, of course, does not contain any information in order to make decisions. The notion of an opinion does not contain within itself an element of obligatory and unconditional responsibility. I am sure that even etymologically the word *responsibility* contains in itself a clear hint to the element of reflection which – by definition – has to be adequate.

The guidance that Professor Magyari-Beck gave to all of us when he suggested that we prove our theoretical thoughts by empirical evidence is absolutely correct. Besides the fact that all empirical evidence constantly proves its incontestable existence as “the last instance of the essence and the truth” I can share with you my personal teaching experience of the past few years. I observe a clear tendency amongst my students to consider their *opinion* to be something unquestionable and claiming to have the status of the objective truth. In their consciousness the border between something subjective and something objective has partially disappeared in favor of the subjective which for them has the meaning of the *objective*. So how can we explain this phenomenon which has never been so widely spread before? In my opinion here the “culprits” are not only the liberal tendencies in pedagogy which grant everyone the freedom of incompetence when forming their conclusions – identified as the truth – but also the very state of the so-called post-modern world that we have already mentioned above and does not necessitate further elaboration.. The problem is that when theoreticians have already buried post-modern in the real world, it continues to spin and exhibits its power in the most painful areas of the civilized world. This rather shameful situation occurs in the information war which has serious consequences on both the people’s conscience and has an impact on real economic and political processes, which in their turn, manifest themselves in large-scale bloodshedding wars.

Let us go back to our theoretical discussions and ask a question: what is our modern age from the point of view of the dynamics of decision-making necessity? There is no doubt that the more open any complex system is, the faster the different processes of various importance take place, the smaller time intervals are allocated for the time factor of reflective processes, so in one word one has to react to the changes relatively fast. Can the universal time deficit be for all of us precisely linked to the necessity of an immediate reaction to the more and more complicated processes? The less adequate the reaction, the bigger the possibility of making all kinds of mistakes, whereas making a mistake in its psychological sense means going through a discomfort which often leads to a lowered self-esteem, which in its turn facilitates making new mistakes by deepening the processes. One can even form a question on the role of mistakes as regards the complication or the simplification of the systems' complexities. As for the epistemological sense – do mistakes help us to find the truth or vice versa, they help it to hide even deeper? Here in my opinion the most important question is of the principal differences between the subjective and the objective worlds, which is well-known to be an immensely difficult task that philosophers have been struggling with it for centuries.

Due to all of these reasons, the essence of which is, on the one hand, is the growing complexity and therefore the unpredictability of our social system, the increasing speed of the time factors, of its dynamics and the growing incompetence of reactions to the changes of the given system, it is all the more natural to pose a question regarding the ways to overcome these failures. On the other hand, another reason for a considerable complexity of our social system is the so-called duplication of reality, its dissection into two fully legitimate, symmetrical constituents: the “real” one and the “virtual” one. The virtualization of the real space increases the risks of subjectivity and therefore facilitates the increase of the inadequate nature of the reflective processes to the sphere of reality.

Does subjectivity facilitate inadequate decisions? Is it possible that the relationship that admittedly connects subjectivity with inadequacy turns in the virtual world into its opposite and subjectivity becomes an adequate reaction to the various impact forms? Here, most probably, we are touching upon the problem of the virtuality-reproduction mechanism.

A strong factor in making the social system more complex is the change of the ruling paradigms and the principles of inner regulation of a social system as a complex system. It is clear that the main task is to increase the reflective adequacy of the correlation between the ontological and the epistemological layers. In the end we are talking about a very simple idea: our thoughts ought to reflect the reality whereas science – correspondingly – has to reflect the truth.

Thus what impedes this process? The perception of reality in its adequate form – in our opinion – is impeded by a few recently introduced epistemological methods based on philosophic and maybe on worldview principles which are expressed primarily in the methodology of reality recreation. As for the philosophical principles – they are primarily expressed via pushing back the traditional

philosophical tendencies and schools whose aim is to understand the objective reality. Therefore, such philosophical schools of thought, such as hermeneutics and phenomenology – that study the specifics of the self-reflective ability of our brain and perceptual skills of a learning individual and not the reality itself – have become fully legitimate and are claiming to be philosophical thoughts in general.

The second, clearly observed tendency is the universal replacement of the quality-oriented parameters of the axiological approach by the quantitative evaluation criteria. This tendency clearly has its roots in the predominance of the mandatorily formal economic principles of applying evaluation acts – no matter whether their subject is ethically or aesthetically determined or whether it is the result of the social sciences.

Literature

- Castells M. (2000): *The Information Age. Economics, Society and Culture*. Moscow: GU VSHE.
- Culturological Notes – On Borders of the Art*. 2010. (edited by G. M. Yusupova) Moscow: The State Art Studies Institute, RAH.
- Drikker A.S. (2010): *The Evolution of Culture: the Information Selection*. St. Petersburg: St. Petersburg State University. The Faculty of Philosophy.
- Drikker A.S. (2012): *The Physical Aspects of the Metaphysical Transformation*. St. Petersburg: St. Petersburg State University. The Faculty of Philosophy.
- Kudriavtsev P.S. (1982): *The Course on the History of Physics*. Moscow: Prosveshchenie.
- Magyari-Beck István (2007): *Mitől szenved az euroatlanti civilizáció? (What does the Euro-Atlantic Civilization Suffer From?)* *Valóság*, 2007/6, 1-11.
- Mankovskaya N.B. (1994): *Paris with the Snakes*. Moscow: The Russian Academy of Sciences. The Institute of Philosophy.
- Reut D.V. (2012): *Health in the Aspects of Management, Controlling, Economics and Proreaction*. Saarbrücken: Lap Lambert Academic Publishing GmbH and Co.
- The Economics of Culture*, (edited by A.Y. Rubinstein), Moscow: Slovo, 2005.

A MINŐSÉGMENEDZSMENT GAZDASÁGI HATÁSAINAK VIZSGÁLATA

TENYÉR Mihály

(Tesztor-Team Kft. / Tomori Pál Főiskola)

1. Bevezetés

Korábban alapvető meggyőződés volt, hogy a jobb minőség egyet jelent a magasabb költségekkel. Ez a meggyőződés évtizedeken keresztül vastörvénynek számított, így sokszor a hatásos minőségügyi programok megvalósításának egyik fő akadálya volt. Az ipari tapasztalatok azonban egészen más képet mutattak. A nem megfelelő minőség egyben nem megfelelő erőforrás-felhasználást jelent. Ez maga után vonja az anyagpazarlást, a munkaerő-pazarlást és a termelési, tevékenységi idők pazarlását is, következésképpen magasabb költségekhez vezet. Ezzel szemben a megfelelő minőség megfelelő erőforrás-felhasználást, -hasznosítást és így alacsonyabb költségeket jelenhet.

A minőség és a költségek viszonyának téves megítélését főként az okozta, hogy jól értelmezhető, használható adatok nem álltak rendelkezésre.

Korábban ugyanis széles körben elterjedt az a nézet, hogy a minőséget mennyiségi formában nem lehet meghatározni, emiatt a minőséget nem lehet mérni a költségtényezők függvényében. Ez abból fakadt, hogy a hagyományos költségszámítás, követve a hagyományos gazdaságossági megközelítések útját, meg sem kísérelte számszerűsíteni a minőség értékoldali vonzatait. A minőségköltségek tehát nem illeszkedtek a korábbi számviteli szervezetbe, ez egyébként máig élő hatás.

Napjainkban a minőség, a gazdaság és a gazdasági hatékonyság viszonyának új megközelítései is megjelentek. Nemcsak azt ismerjük fel, hogy a minőségköltségek mérhetőek, hanem a vezetés azt is látni akarja, hogy a minőségjavítás milyen eredményeket hoz.

A minőség gazdasági hatásainak vizsgálata már a múlt század ötvenes éveiben elkezdődött (ld. Juran 1951). Ez a vizsgálódás azonban a századfordulóig nagyrészt a minőségköltségek elemzésére szorítkozott, alapvetően a Feigenbaum által a gyakorlat számára kidolgozott modell alapján. Csak az elmúlt évtizedekben jelentek meg új megközelítések, mint például a folyamatköltség-modell (BS 6143), vagy a minőség költség-haszon elemzése (Bruhn – Georgi 1999). Ez annak az óriási fejlődésnek a következménye, amely a minőség és a minőségmenedzsment szerepében lejátszott a vállalati vezetésben és a folyamatok irányításában.

Az alapkérdés azonban változatlanul nyitott, és tanulmányunkban ennek kívánunk részletesebben utánajárni: Mérhető-e a minőség haszna olyan gazdasági korrektséggel mint annak költsége?

2. A minőségmenedzsment gazdasági vonatkozásai

A minőségmenedzsmentet mint a gyakorlatban hatásos stratégiai sikertényezőt, különböző tanulmányok pl. a PIMS-tanulmányok (*Profit Impact of Market Strategies*), magas egyezőségi szinten igazolták. Ezen tanulmányok módszere mindig abból állt, hogy a minőség jellemzőket a pénzügyi mutatókkal vetették össze. A viszonylag magas és pozitív összefüggések a mindenkori tényadatok között igazolták a minőségmenedzsment jelentős súlyát a vállalati sikerekben. Az eredmények meghatározása mégis sok nehézségbe ütközik.

A válaszok részben az elvi megközelítések tisztázatlanságaiban és a gyakorlati módszerek mérési nehézségeiben rejlenek.

2.1 Az elvi megközelítések problémái

Az első nehézség a fogalom definiálásából fakad: A minőségmenedzsment gazdasági elemzéseiben a szakirodalom többféle definíciót és elnevezést használ, olykor azonos, máskor eltérő tartalommal. Így használatos a minőségköltség (quality costs, Feigenbaum 1991; Dale – Plunkett 1991 stb.), a minőségvonzatú költségek (BS 6143:1992 Part 2), a gyenge minőség költségei (poor quality costs, több ismert szerző), a minőséggazdaságtan (Qualitätswirtschaft, Oberhofer 1987 és mások) fogalom és elnevezés. A gyakorlatban a példák mellett azonban további megközelítések is vannak.

2.2. A minőségköltségek összetevői

Minőségköltségek = Minőségmenedzsment költségei + Minőségfejlesztés költségei

A gyakorlati modellek a mai napig nem számolnak a „minőségfejlesztés költségei”-vel, részben az elszámolási nehézségek miatt, de inkább azért, mert a vállalatok számára a fejlesztés alapvetően kényszer. Ha nincs termékfejlesztés elmeget melléjük a piac, tehát ennek a költségtételnek nincs alternatívája.

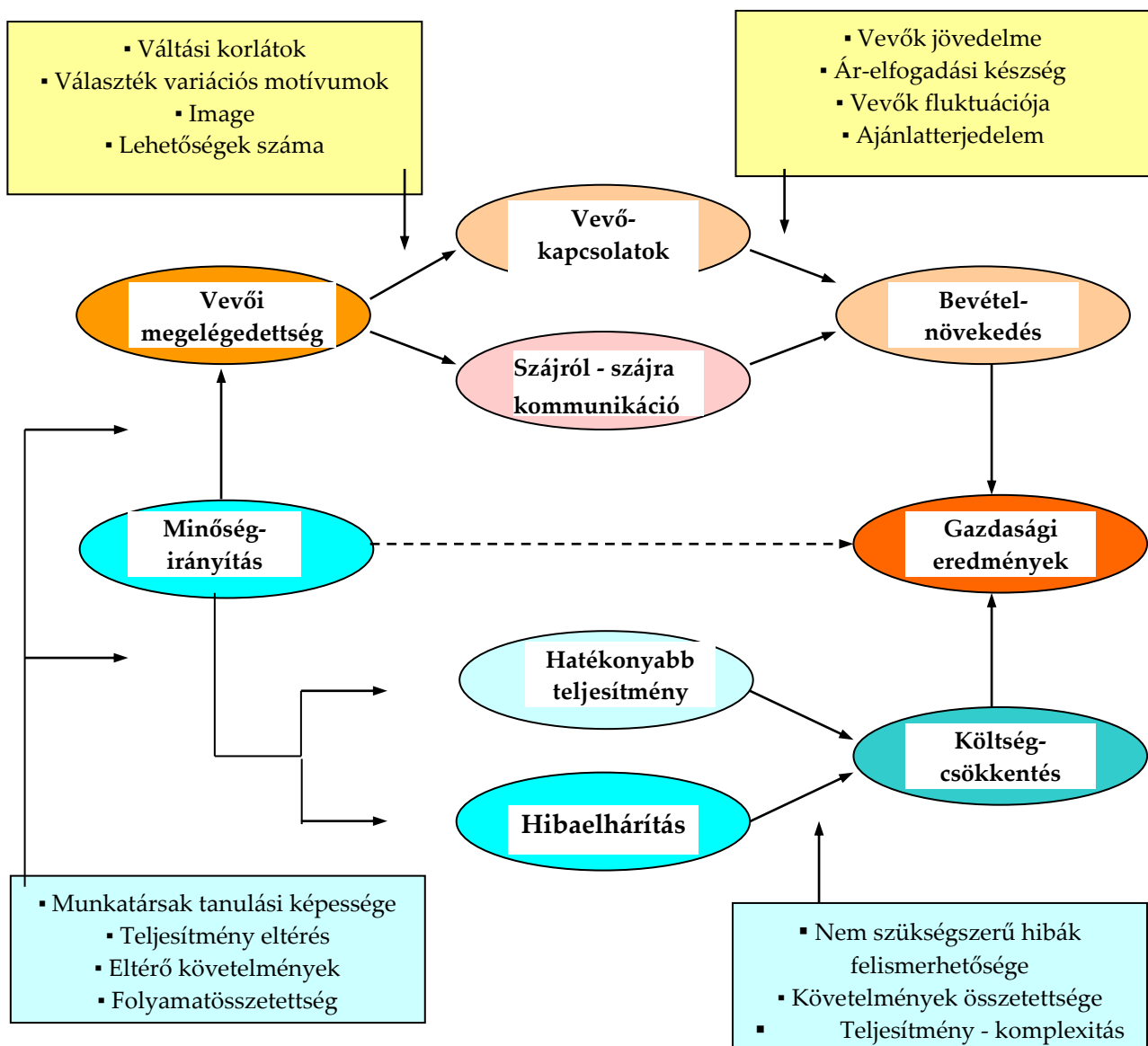
Ennek következtében Feigenbaum klasszikus modelljének alkalmazása óta általánosan elfogadottá vált a

Minőségköltségek = Minőségmenedzsment költségei

-egyenlet, ami természetesen nem tükrözi a valóságos gazdasági hatásokat, hiszen a költségoldal sem teljes. A haszonoldalról pedig szó sem esik.

2.3. A minőségirányítás valós gazdasági hatásai

A minőségirányítás valós gazdasági hatásait az ún. minőségirányítási eredménylanc (1. ábra) alapján, azaz a bevételnövelési és a költségcsökkentési hatásokkal lehet teljes körűen megítélni. A minőségirányítás hatására, a vevői elvárások jobb teljesítésével elérhető a vevői megelégedettség szintjének emelése. Ekkor az elégedett vevők nagyobb fontosságot tulajdonítanak a partnerkapcsolatoknak, és egyben javul árelfogadási készségük. Ezt a helyzetet tovább erősítheti egy pozitív beállítottságú szájról-szájra járó kommunikáció. Az előbbiek együttes hatása, a vevői megelégedettség erősödésén keresztül, bevételnövekedést tesz lehetővé.

1. ábra: A minőségirányítási sikerlanc és a befolyásoló tényezők

Emellett egy átfogó minőségirányítással megvalósítható a belső folyamatok hatékonyságának növelése és a fokozott mértékű hibaelhárítás. Mindkét közvetlen minőséghatás költségcsökkentéshez vezet. A vállalat minőséggel kapcsolatos erőfeszítései – az elérhető bevételnövekedésen és költségcsökkentésen keresztül – pozitív hatással vannak a vállalati eredményekre.

Annak ellenére, hogy a már említett PIMS-tanulmányok (*Profit Impact of Market Strategies*) nagy egyezőséggel igazolták számos vállalatnál a minőségi törekvések és a cégsikerek közötti összefüggést, a vállalati gyakorlatban *negatív példák is léteznek*, ahol a gazdasági és pénzügyi eredmény, az intenzív minőségaktivitás ellenére is elmarad (ld. részletesen Rust – Zahorik – Keiningham).

Ezek a gyakorlati példák mutatják, hogy a fokozott minőségi erőfeszítések nem vezetnek szükségszerűen gazdasági sikerekhez. Ez a helyzet a minőségirányítási sikerlánc alapján is érzékelhető, ugyanis valószínűsíthető, hogy az egész lánc alapvető összefüggéseiben nem lineáris természetű. A bevételi oldalon nem szükségszerűen vezet minden minőségi intézkedés arányos vevőielégedettség-növekedéshez, nem minden elégedettségjavulás hoz vevői kapcsolatgyarapodást és kommunikációs-készség-javulást, másfelől ezek sem vezetnek törvényszerűen bevételnövekedéshez (ld. 1. ábra). Alátámasztják ezt a megállapítást pl. a válsághelyzetekben az árelfogadási kényszerhelyzetek, az új versenytársak versenyelőny-szerzési akciói, a globalizált piac váratlan eseményei.

Éppúgy a költségoldalán sem eredményez minden minőségaktivitás hatékonyabb teljesítményhelyzetet és a hibamegelőzés arányos javulását.

A gyakorlati tapasztalatok alapján tehát feltételezhető, hogy a minőségi műveletek, mint a vállalati aktivitások nagy része, egy meghatározott ponttól (pl. egy ráfordítási szinttől), csak csekély bevételnövekedést vagy költségcsökkentést generálnak, úgyhogy ettől a ponttól hozott intézkedések gazdaságtalanokká válnak. Ezek miatt szükséges lenne a minőségműveleteket, akár csak az egyéb vállalati befektetéseket, a minőségmenedzsment gazdasági elemzésének keretében pénzügyileg is megítélni (1. ábra).

3. A gyakorlat eredményei és nehézségei a minőség és a minőségmenedzsment gazdaságosságának elemzésében

A minőségvonzatú költségek elemzésének koncepciója, amit korábban és még ma is sokan minőségköltség-koncepciónak neveznek, először Juran-nál merül fel (1951), de használható és a mai gyakorlatban működő modellt Feigenbaum alkotott meg (1961). A minőségmenedzsment gazdaságosságának tartalmi vonatkozásait a vállalatgazdaságtan különböző kutatási irányokból közelítette meg (pl. minőségkutatás, termékelméletek, marketingkutatás, befektetési és számviteli megközelítések).

A kutatás-fejlesztési munkák alapján a gyakorlati modelleket szemléletük és módszereik alapján a következőképpen lehet csoportosítani:

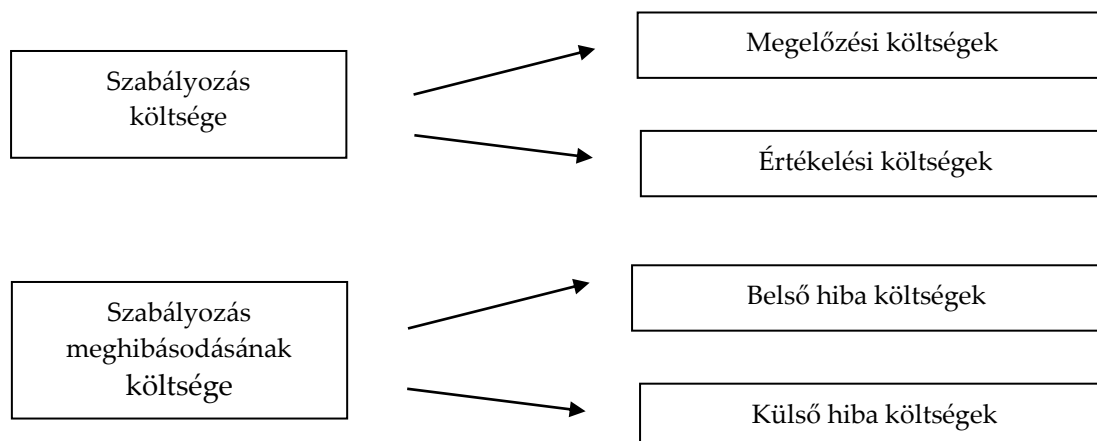
1. A minőségmenedzsment hatásainak *költségoldalról történő mérése*
  - 1.1 A minőségvonzatú költségek tevékenység orientált modellje
  - 1.2 A minőségvonzatú költségek hatásorientált modellje
2. A minőségmenedzsment befektetés szemléletű mérése
  - 2.1 A minőségmenedzsment költség-haszon mérési modellje,
  - 2.2 A minőségvonzatú célköltség (target costing) modell.
3. Egyéb gazdasági eredményeket javító és mérő módszerek.

4. EN ISO 10014:2006-os szabvány. (Minőségmenedzsment. Irányelvek a pénzügyi és gazdasági eredmények eléréséhez)

A csak költségoldali hatásokat mérő modellek a gazdasági mérések és számbavételek követelményeit teljes mértékben kielégítik, azaz a számvitel szigorú előírásai szerint gyűjthetők, csoportosíthatók és értékelhetők. Ez azt is jelenti, hogy nemcsak monitoring rendszereket, hanem motivációs rendszereket is lehet rájuk telepíteni.

A *tevékenységorientált modellt* már az 1960-as évektől kezdve széles körben alkalmazza az ipar a minőségmenedzsment hatékonyságának mérésére és a költségek csökkentésére.

A modell alapját a Feigenbaum-féle klasszikusnak számító felépítés képezi (ld. 2. ábra).

2. ábra: Feigenbaum klasszikus modellje

Az alapmodell megközelítéseit és gyakorlati felépítését – az újítási kísérletek ellenére –, az ipar lényegesebb módosítások nélkül alkalmazza.

A modell alapelvét a következő meghatározás képezi: *minőségvonzatú költségek* mindazon javak és szolgáltatások, amelyek egy termék, rendszer vagy folyamat minőségi követelményeinek megvalósításához felhasználásra kerülnek, és amiket

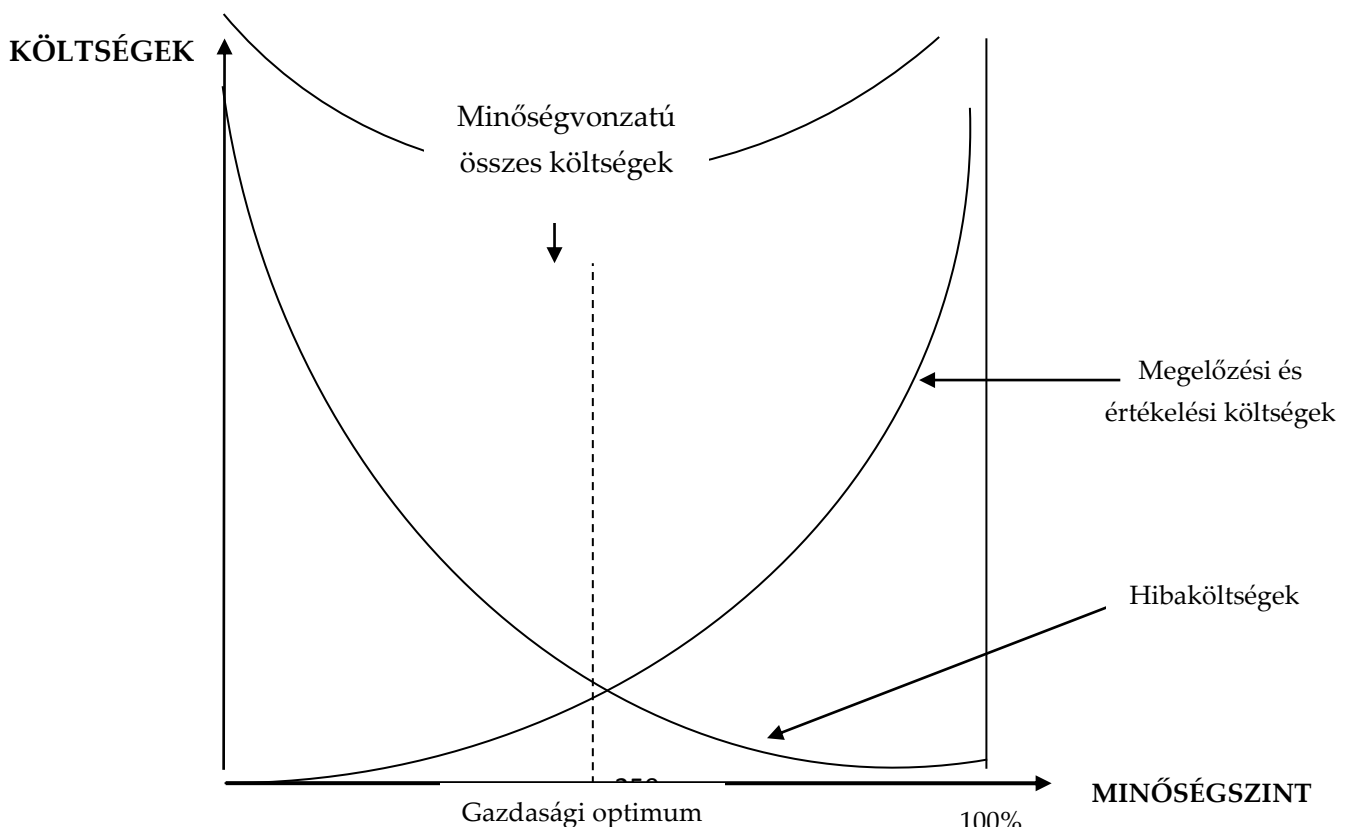
hibamegelőzési tevékenység (*prevention*), a tervezett minőségvizsgálatok (*appraisal*), valamint a belső és hibák (*failare*) okoznak.

A módszert az angol rövidítések alapján PAF-modellnek is nevezik. A gyakorlati modell alapját képező költségcsoportokat és az ezekhez tartozó költséghordozó elemeket egyes országokban szabványosították (pl. BS 6143 Part 2:1992), másutt ajánlasként szerepelnek (pl. a DGQ-nál), de a szakirodalom más csoportosításokat is említ.

A modell a következő logikai rend szerint épül fel:

1. Meg kell határozni és értelmezni kell a minőségvonzatú költségeket.
  2. A meghatározás alapján minőségvonzatú költségcsoportokat kell kialakítani
- A PAF-modell költségcsoportjai a következők:
- megelőzési költségek,
  - értékelési költségek,
  - hibaköltségek, belső és külső hibaköltség csoportokra tagolva.
3. A csoportokon belül minőségvonzatú tevékenységelemeket kell meghatározni. Az elemek képzését a teljesítmény jellege (áru, gyártás vagy szolgáltatás) határozza meg azáltal, hogy költségkөzöklént lehessen kezelni.
  4. A minőségvonzatú tevékenységelemekhez értéket kell rendelni (Ft, EUR...). Az értékek hozzárendelésével megjelennek a pénzben kifejezett értékek.

Az értékmérőben (pénz) történik a mérés és kiértékelés. A mérésekhez paramétereket kell képezni. Az értékelésekhez pedig megfelelő informatikai háttérű, a szervezet információs rendszerébe integrált összegező jelentési rendszert kell kialakítani. (ld. 3. ábra: A hagyományos alapmodell jelleggörbéje)

A minőségszint-költségek koordinátarendszerében három eltérő jellegű görbe adódik amiatt, hogy a megelőzési és az értékelési (ellenőrzési) költségeket azonos irányú lefutásúnak ítélik. A megelőzési és értékelési költségek a 100%-os tökéletességi pontban (origó) egyaránt 0-ák, ez azt jelenti, hogy ebben az esetben értékelési és hibamegelőzési tevékenység nem folyik. Ilyen persze a gyakorlatban nem létezik, hiszen a piac csak elvárt minőségszintű terméket fogad el.

Ez a pont a gyakorlatban úgy értelmezhető, mint egy kezdődő minőségvonzatú tevékenység, amit a megelőzési és az értékelési területeken fejtünk ki. E területeken a tevékenység költségnövekedést eredményez. Másfelől pedig kiindulópontja egy hibacsökkentési folyamatnak is, ami viszont minőségszintjavulást eredményez. A tökéletességi szint növekedésével a költséggörbe exponenciálisan nő. A gyakorlatban a tökéletesedő minőséggel együtt járó megelőzési és értékelési költségek bizonyos határok fölé gazdaságossági okokból nem emelhetők. Ez a szükségszerű technológiaváltás pillanata.

Összegezve: az elmúlt több mint ötven év alatt különböző, de a gyakorlat számára jól alkalmazható, kialakítási algoritmusok, bevezetési követelmények és feltételek jöttek létre. A modell jelleggörbéi is áttekinthetők és jól értelmezhetők. Az előzőek miatt a modellt széles körben alkalmazták és jelenleg is alkalmazzák mint eredményes költségcsökkentési programot.

A modell korszerűsítésének egy lehetséges iránya a minőségvonzatú költségek fogalmának kiterjesztésén alapul, miszerint a minőségvonzatú költségek az összes olyan költséget átfogják, amelyeket a minőségi követelmények okoznak és az előállítónál, a felhasználónál és a társadalomban felmerülnek (pl. az újrahasznosítási lehetőségek vagy a környezetkímélés).

Az erre az elvre épülő modellek gyakorlati tapasztalatainak értékelésével azonban még várni kell.

A minőségvonzatú költségek hatásorientált elemzését az 1990-es évek elején fejlesztették ki (Masing 1988, Crosby 1991, Brunner 1991, Wiedermann 1992).

A modell abból indul ki, hogy a teljes körű minőségirányítási rendszerek (TQM, Üzleti Kiválóság Modellek, Minőség Díjak) nemcsak a kimenetekre, hanem a teljes működési folyamatra összpontosítanak. A szervezetben minden személy hozzájárul a folyamat eredményéhez, azon dolgozik, és minden folyamatnak kell legyen egy azonosított **folyamatgazdája, aki felelős e folyamat hatékonyságáért.**

A hagyományos, azaz a tevékenységorientált költségmodell azt sugallja, hogy a meghatározható költségek bizonyos módon a kimenet, a végeredmény „minőségével” állnak kapcsolatban. A teljes körű minőségirányításban minden eredmény a vállalati tevékenységfolyamatokkal áll kapcsolatban, ezért a költségmodellnek minden folyamat összes költségét kell tükrözni és nem csak a részben önkényesen meghatározott minőségvonzatú költségeket.

Fentiek alapján a modell csak két csoportot fogad el a költségek felosztásában, úm. *a követelmények teljesítéséhez szükséges költségeket és a nem megfelelés költségeit.* Rendszerint mindkettő csökkenthető. Ebben a felfogásban a *folyamatköltség* egy meghatározott folyamat *megfelelési és nem megfelelési költségeinek összege.*

A modell kidolgozásához és bevezetéséhez többféle módszer is ismert, de a gyakorlatban legjobban a BS 6143 Part 1:1992-es szabványban ajánlott eljárás vált be.

Az előzőekben bemutatott minőségvonzatú költségkonceptiók a minőségirányítás valamennyi gazdasági, pénzügyi következményeit csak költségoldalról közelítik, ami a vezetés számára a teljes körű hatások megítéléséhez ma már nem elegendő. Ez a költségelmélet mindenekelőtt azokat a minőségvonzatú költségeket vizsgálja, amelyek a vállalaton belül lépnek fel. A hatásorientált rendszer vizsgálatai alapján is a minőségirányítás vállalaton kívüli hatásai a mérési nehézségek miatt nagyrészt elhanyagolódnak.

A globalizációs hatások miatt nagymértékben felerősödött a *vevőorientáció*. A vevőorientáció olyan vállalaton kívüli tevékenységekre is ráirányítja a figyelmet, mint pl. a vevői elégedettség, a körültekintő szolgáltatás minőségmérése, a vevői értékanalízis. Mindezek miatt a minőség gazdasági hatásainak mérésére új utakat keres a szakma.

A minőségmenedzsment hatásainak befektetés szemléletű megközelítése az új utak egyike. A globalizációval együtt jár a piaci verseny erősödése, emellett a vevői igények folyamatos növekedése is egyre nagyobb erőfeszítéseket kíván a gyártóktól és a szolgáltatóktól a jobb minőségű termékek és a magasabb színvonalú szolgáltatások megvalósítására. Ennek következményeként a minőség előállítása is egyre többet kerül, így a minőségügy a vállalati költségvetésekben érzékelhető válik. Ez a folyamat vezetett oda, hogy minden költségtényezőre figyelnie kell, többek között a minőségügyre is. A minőségügy, a minőségmenedzsment hatékonyságának figyelemmel kísérése szintén napirendre kerül, aminek a lényege, hogy a minőség projektekbe, műveletekbe történő befektetések hogyan térülnek meg, azaz megjelenik a minőség befektetés szemléletű megközelítése.

Minőségbefektetésen a minőségügy keretében lezajló olyan folyamatokat értünk, amely minőségvonzatú költségeket és hozamokat eredményez (1. ábra). E megközelítés lett a legújabb minőségelemzési modellek alapja, amelyekben a minőségmenedzsment költséghatásain túl, azok hozadékát is megkísérlik feltárni.

A költséghatások meghatározása a korábbi tapasztalatokra támaszkodva nem okoz különösebb nehézséget. A modell kritikus része a hozamok korrekt számszerűsítése. Példaként álljanak itt a Bruhn-féle modell szerint a minőségmenedzsment haszonkategóriái:

- a) A minőségmenedzsment belső haszna
  - közvetlen belső haszon (selejtcsökkenés, pótmunkák csökkenése stb.),
  - közvetett belső haszon (üresjáratok miatti teljesítménynövekedés stb.).
- b) A minőségmenedzsment külső haszna:
  - vevőkapcsolati haszon (újraválasztás, a megszakítások elkerülésének haszna stb.),
  - kommunikációs haszon (továbbajánlások haszna stb.).

E haszonkategóriák közül csak néhány határozható meg a számviteli követelményeket is kielégítő pontossággal, míg a haszonkategóriák nagy többségét csak közvetetten, más paramétereiből levezetve lehet számítani. Ez a tény bizonytalanná teszi a költségek és a hozamok összevetését, azaz a hatékonyság valós megítélését. A minőségmenedzsment hatékonyságának megítélése terén – gyengeségei ellenére – a továbblépés útja mégiscsak a befektetés szemléletű megközelítések lehetnek.

A minőségvonzatú célköltség modell Japánból származik (Saitoh 1978, Seidenschwarz 1993). A modellben a teljesítmény előállításának költségei a vevői követelmények teljesítéséből és az árelfogadási készség feltételeiből adódnak úgy, hogy ezeket belső követelményként tervezik.

A teljesítmény-előállítás célköltsége az elérhető ár bázisára épül, amire a tervezés és megvalósítás folyamatában építeni kell. A tervezéskor dőlnek el az áru, a szolgáltatás minőségjellemzői, a megvalósítás folyamatában pedig ezek tényleges színvonala. Ebből kiindulva tehát az áruk-szolgáltatások tervezésének időpontjában a vevői igényeket kielégítő funkciókkal együtt kell tervezni a megvalósítás költségeit is. Ezek együtt jelentik a minőségjellemzőkkel összhangban lévő célköltségeket.

A modell nem elsősorban a minőségmenedzsment gazdaságosságát vizsgálja, de központi elemei minőség- és költségvonzatúak, ezért tulajdonképpen egy határterületi módszer, ami egyben igazolja a minőségmenedzsment sokoldalú hatásait.

A minőségmenedzsment gazdasági hatásainak vizsgálatában egészen új megközelítést hozhat az EN ISO 10014:2006-os szabvány. Már a címe is sokat ígérő: „Minőségmenedzsment. Irányelvek pénzügyi és gazdasági sikerek eléréséhez.”

A szabvány az egymással kölcsönhatásban álló minőségmenedzsment alapelvekre épít a folyamatos fejlesztésekben, ami megkönnyítheti a szervezeti célok elérését. A minőségmenedzsment alapelvek sikeres összekapcsolásának feltétele a folyamatszempléletű eszközök alkalmazása és a „tervezni, megvalósítani, ellenőrizni, optimalizálni”-módszer felhasználása, amely mint PDCA-(Plan-Do-Check-Act) (azaz Deming)-eljárás ismert. Ez az eljárás a minőségmenedzsment alapelvekre külön-külön alkalmazva lehetővé teszi a felsővezetés számára a követelmények értékelését, a tevékenységek megszervezését, a szükséges források elosztását, a folyamatok javításához szükséges intézkedések végrehajtását és az eredmények mérését. Pénzügyi és gazdasági haszonelemei a következők lehetnek: javuló jövedelmezőség, növelt bevétel, csökkenő költségek, javuló pénzforgalom, javuló tőkehozadék, biztosabb versenyelőnyyszerzés, javuló vevői lojalitás.

A szabvány viszonylagos újdonsága miatt még hiteles eredményekről még nem számolhatunk be, de az újszerű megközelítés nagy reményekre jogosíthat.

Összegzés

A minőség gazdasági hatásaival foglalkozó gyakorlati modellek vázlatos áttekintése után sem lehet kijelenteni, hogy a Bevezetésben feltett kérdésre megnyugtató választ lehetne adni. Ennek alapvető oka az, hogy a minőség hasznának gazdasági korrektséggel történő kimutatására ma még nincsenek meg a megfelelő gyakorlati módszereink. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy a minőséget csak költségkózzónak tekintsük.

Felhasznált szakirodalom

- 1) British Standard 6143: Part 2: 1992; BS 6143: Part 1: 1992
- 2) Bruhn, M. – Georgi, D. (1999): *Kosten und Nutzen des Qualitätsmanagement*, München – Wien: Carl Hanser Verlag
- 3) Dale, Barrie G. – Plunkett, James J. (1991): *Quality costing*. Springer.
- 4) EN ISO 10014: 2006
- 5) Feigenbaum, A. V. (1991): *Teljes körű minőség szabályozás*. Budapest: Qualitas Libri Kft.
- 6) Juran, J. M. (1951). *Quality Control Handbook*. New York: McGraw Hill.
- 7) Oberhofer, Albert F. (1987): *Qualitätswirtschaft*. Köln: TÜEV.
- 8) Rust, Roland, T. – Zahorik, Anthony J. – Keiningham, Timothy L. (1996): *Service marketing*. New York: Harper Collins College Publishers.
- 9) Seidenschwarz, W. (1993): *Target Costing – Marktorientiertes Zielkostenmanagement*, München: Verlag Vahlen.
- 10) Wiedermann, T. E. J. (1992): *Emperors and Gladiators*. London and New York: Routledge.

TOMORI PÁL – HŐS VAGY ANTIHŐS¹?

DR. UJJ ANDRÁS

(főiskolai tanár, C. Sc. habil., Tomori Pál Főiskola)

Ha lettek volna bulvárújságok a XVI. századi Magyarországon, Tomori Pál neve talán három, de legfeljebb négy alkalommal jelent volna meg bennük. Kétszer írtak volna róla akkor, amikor menyasszonyai közvetlenül az esküvő előtt elhunytak (már ha valóban így történt, de akkor is, ha nem), egyszer akkor, amikor vagyonáról lemondva szerzetesnek állt, és esetleg gúnyosan vagy sajnálkozva megemlégették volna, hogy vezetése alatt vesztek a magyarok Mohácsnál. Nem írt volna senki arról a küzdelmes és áldozatos, inkább sikeres mint kudarcos húsz évről, ami során eljutott addig a pontig, hogy kényszerből ugyan, de egy ország hadseregét vezette egy sorsdöntő csatában. Attól tartok, egy mai Tomori hasonló sorsra jutna, mert példája egy sikerorientált, „annyit érsz, amennyid van”- felfogású világban enyhén szólva sem vonzó. Különösen akkor nem, ha vannak könnyebb utak is. És ha nem is egy Tomoriként, de előbb vagy utóbb mindenki választani kényszerül. A gyerekeink is!

Kulcsszavak: Tomori Pál, Mohács, vezetés, parancsnoklás, példakép

1. Bevezetés

Mielőtt elkezdtem volna írni ezt az anyagot, hirtelen ötlettől vezérelve megkértem hallgatóim egy csoportját, írják le nekem egy darab papírra öt olyan magyar történelmi személy nevét, akinek életútját vagy életének egy-egy eseményét a nemzet sorsa szempontjából kiemelkedőnek, netán hősiességek neveznék. Kérésemet akkor nem indokoltam, a hősiesség tartalmát sem definiáltam. Az aktust messze nem tekintettem felmérésnek, egyszerűen csak hajtott a kíváncsiság: középiskolai történelmi tanulmányaikra alapozva és a környezeti hatásoktól befolyásolva hogyan válaszolnak fiatal magyar felnőttek ilyen nehezen körülírható tartalmú kérdésre?

Az átadott lapokon szerepeltek költők, uralkodók, korukban ismert, de az utókor által alig „jegyzett” főnemesek nevei éppúgy, mint a reformkor kiemelkedő szereplői, vagy éppen kitalált, sosem élt „hősök”. Egyetlen válaszadó írta le Tomori Pál nevét, de gyanítom, ő is csak azért, mert a róla elnevezett intézmény hallgatója.

A dolog nem lepett meg! Hajdanvolt katonaként és a hadtörténelem valamikori oktatójaként nekem is csak felületes ismereteim voltak az egykori kalocsai

---

¹ John Keegan írja egyik könyve bevezetőjében: „*Hadvezérnek lenni ... sokkal többet jelent, mint hadseregeket vezényelni a harctéren.*” (A parancsnoklás álarca; Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011, 13) Ő használja a vizsgálata tárgyául választott katonai vezetők – igen sajátos, de számomra nagyon is elfogadható – kategorizálására és jellemzésére a címben foglalt két kifejezést. A „hőst” Nagy Sándorral, az „antihőst” Wellington herceggel példázza a szerző.

érsek életéről és pályájáról, akinek nevét korunk embere - már aki ismeri egyáltalán – a mohácsi csatavesztéshez köti. A személyével kapcsolatos történelmi munkák száma meglehetősen korlátos. Még a Magyar életrajzi lexikon is csak egy róla szóló és két, nevét, munkásságát megemlítő munkát használ forrásként, ráadásul ezek egyike sem fiatalabb száz esztendősnél.² Jórészt ezek és az őket felhasználó, a mohácsi csatavesztésre – előzményeire, lefolyására és következményeire – összpontosító írások is csupán a rideg tényekkel foglalkoznak: becsült születési év, betöltött posztok, kalocsai érseki és egyben alsó-magyarországi főkapitányi működése, végül pedig maga Mohács és a vég. Ezekből nem igazán tudhatjuk, milyen ember volt Tomori. Az őt ábrázoló festmény, metszet és néhány szobor – közülük egyik sem tekinthető korabelinek – sem segít abban, hogy valamiféle képet alkothassunk róla. Több ábrázolást találtam, de ezek többféle embert mutatnak. Látok egy mord és rettenthetetlen páncélos lovagot, aki érzelmektől mentesen, rezzenetlen arccal néz szembe a világgal és végzetével.³

2. Tomori életútja

Csakhogy ez a kép ellentmond annak, amit élete folyásáról tudunk. Amellett a Bornemissza János mellett kezdte apródságát, majd közszolgálatát, aki kincstartóként, majd budai várnagyként szolgálta királyait, így nem csoda, ha ő is kincstári tisztviselőként, tehát nem katonaként kezdte pályafutását. A katonalét persze ebben a korban szinte természetes része volt egy fiatalember életútjának, de működése első éveiben az erdélyi sókamara ispánjaként, és ezzel némi időbeni átfedéssel fogarasi várnagyként szolgált. Ez utóbbi posztra korábbi ura és mentora, Bornemissza János nevezte ki. Kincstári tisztviselőként konok tisztességével, várnagyként pedig találékonyságával szerzett magának megbecsülést. Alig egy éve töltötte be hivatalát, amikor az akkori erdélyi vajda, Szentgyörgyi Péter őt bízta meg a székelyekre kirótt ököradó beszédése okán kialakult lázongás elfojtásával. Feladatát két összecsapással – az elsőt elvesztve, a másodikat erősítéseket igénybe véve és megnyerve – hatékonyan oldotta meg.⁴

² Magyar életrajzi lexikon (IV) 1978–1991 (A–Z). (Főszerk.: Kenyeres Ágnes) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. ISBN 963-05-6422-X; <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>; Letöltés: 2019. 04. 18.

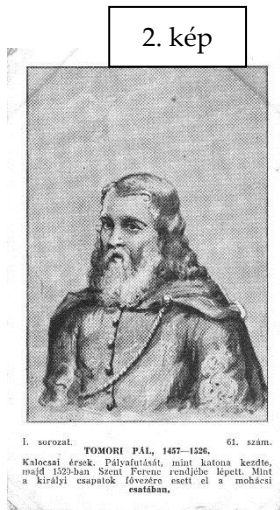
³https://www.google.com/search?q=Tomori+P%C3%A1l+k%C3%A9pek&tbm=isch&source=univ&client=firefox-b-d&sa=X&ved=2ahUKEwidz42yjtzhAhXilYsKHdAwDMYQsAR6BAgJEAE&biw=1536&bih=730#img_rc=03ZHObcIIA0CSM; Letöltés: 2019. 04. 18.

⁴ Dr. Szádeczky Kardoss Lajos: A Székely Nemzet története és alkotmánya. (hely nélkül): „Hargitaváralja” J. Sz. K. 1927, 59. Letöltés: 2019. 04. 18.

Fraknói Vilmos: Tomori Pál élete és levelei; Budapest, 1882.

Lehet, hogy az a lágy vonású, nagypapás figura volt, amilyenek egy kártyasorozat egyik lapja ábrázolja?⁵

Ha igen, aligha lehetett volna az a parancsnok, akit – még mindig fogarasi várnagyként – 1514 júliusában Szapolyai János erdélyi vajda a Bihart ostromló, Lőrinc pap által vezetett paraszti seregrész megsemmisítésére küldött! Tomori – nem kis meggyőző erőről téve tanúbizonyságot – megosztotta Lőrinc erőit, majd csatában leverte a megmaradtakat.⁶ Sikereinek és Szapolyaihoz fűződő kapcsolatának köszönhető, hogy Fogaras mellett megkapta Munkács várnagyának tisztét is.

1518-ban vagy 1519-ben Buda várának kapitánya lett, és szinte azonnal kényes helyzetbe is került. A nádorválasztó rendi gyűlésen a Szapolyai János megválasztását követelő köznemesek rendbontását kellett megfékeznie. Tomori a mintegy 3000 főre tehető, a várba bevonulni szándékozó köznemes felé ágyúkat süttetett el, majd fegyvereseivel kivonult a falak elé, mire a határozott vezetést nélkülöző nemesek szétfutottak.⁷

Bár a Dél-Erdélyt vigyázó fogarasi kapitányként jócskán volt már része katonai akciókban, és a török veszélyt is közvetlenül megtapasztalhatta, mégsem említik a sikeres csapatparancsnokok között, de a jelek szerint helyét mindig megállta. Mindeközben persze személyes javait is jócskán gyarapította.⁸

Itt áll tehát előttünk egy sikeres, megbecsült, vagyonos katona, közigazgatásban és gazdálkodásban egyaránt jártas szakember, aki egyik napról a másikra hátat fordít mindannak, amit addigi életében elért. 1520-ban vagyonát rokonaira ruházza, tiszteiről lemond és az obszerváns ferences rendbe lép. Okát a források is csak találgatják: magánéleti csapások, két menyasszony esküvő előtti

[https://www.unitas.hu/sites/default/files/fraknoi_vilmos - tomori_pal_elete_es_leveli.pdf](https://www.unitas.hu/sites/default/files/fraknoi_vilmos_-_tomori_pal_elete_es_leveli.pdf) 8. o.
Letöltés: 2019. 04. 18.

⁵ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Tomori_P%C3%A1l#/media/File:61. Tomori_P%C3%A1l.jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Tomori_P%C3%A1l#/media/File:61._Tomori_P%C3%A1l.jpg) Letöltés: 2019. 04. 18.

⁶ Magyarország hadtörténete; (Főszerk.: Liptai Ervin) Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1984, I. kötet, 149. Fraknói Vilmos: Tomori Pál élete és levelei; Budapest, 1882.

[https://www.unitas.hu/sites/default/files/fraknoi_vilmos - tomori_pal_elete_es_leveli.pdf](https://www.unitas.hu/sites/default/files/fraknoi_vilmos_-_tomori_pal_elete_es_leveli.pdf) 18. o.
Letöltés: 2019. 04. 19.

⁷ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarTortenetiEletrajzok-magyar-torteneti-eletrajzok-BE5D/szatmari-gyorgy-14571524-1EEB/harmadik-konyv-puspok-es-kanczellar-1FD4/xi-21D6/> Letöltés: 2019. 04. 18.

⁸ Magyar életrajzi lexikon (IV) 1978–1991 (A–Z). (Főszerk.: Kenyeres Ágnes) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. ISBN 963-05-6422-X; <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>; Letöltés: 2019. 04. 18.

hirtelen halála⁹, vagy sértődöttség a vránai perjelség¹⁰ – ami egyébként a török elleni harcban való hatékonyabb részvételt tette volna lehetővé – másnak adása miatt.

Így tehát az ország védelme szempontjából legkritikusabb időszakban visszavonultan élt az esztergomi kolostorban és felszentelésére készült. 1521-ben elesett Nándorfehérvár, Szabács és Zimony, ezzel jóvátehetetlenül megrendült a végvári rendszer. Az udvar megpróbálta visszahívni Tomorit, aki egészen 1523-ig ellenállt a királyi óhajnak. Ekkor azonban II. Lajos kérésére VI. Adorján pápa felszólította a vonakodót a kolostor elhagyására és a kalocsai érseki szék elfoglalására, amire a híresen kötelességtudó katonaember már nem mondhatott nemet, bár rendjének csuháját többé nem volt hajlandó levetni.¹¹ A király ráruházta az alsó-magyarországi főkapitány tisztét is, így főpapként és országos főméltóságként látszólag komoly erőforrásokkal rendelkezett feladatai ellátásához.

A valóság azonban más volt, és ezt Tomori is nagyon jól tudta! Ismerte a végvárrendszer hiányosságait, mint ahogy azt is tudta, hogy az ország milyen harcképességgel rendelkező erőket tudott felvonultatni. A kép egyáltalán nem kecsegtetett sikerrel, az érsek azonban tette, amit lehetett, és még annál is többet. Noha hadsereget még sosem vezetett, és egyenrangú felek között folytatott „korszerű” ütközetben sem vett részt, itthon és a hazaküldött követjelentésekben is a hadviselés mesterségében egyedül járatosként ismerték el.¹²

Ezt a véleményt erősítette, hogy a Szávaszdemeter környékén folytatott három ütközetben – a gyilkosságért és fosztogatásért néhány hónappal később általa kivégeztetett Bárdy István, az udvari huszárok kapitányának közreműködésével – megsemmisítette az országba betörő Ferhád basa mintegy 12 000 főre rúgó seregét. Ezt követően hozzálátott a megmaradt végvárak megerősítéséhez, amihez pápai engedéllyel felhasználta az érsekség vagyonát és jövedelmeit is. Azonban ez sem volt elég, és folyamatosan ostromolta a királyt újabb források – pénz, katona, felszerelés – rendelkezésre bocsátásáért. Minthogy ezek igen gyengén csordogáltak, a pápai követek anyagi segítségét is igénybe vette, sőt ugyancsak a pápa engedélyével, a törökökkel is kereskedett, amelynek jövedelmét szintén a védelemre fordította.¹³

---

⁹ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/t-ty-780F8/tomori-pal-782CA/>

¹⁰ Vrána, amellet, hogy komoly katonai erősség volt, fontos közigazgatási és bírói központként is működött. Vásároló helyként nagy bevételekkel rendelkezett, így a török elleni védelemre nagy anyagi erőforrásokat is igénybe vehetett. A helyzetet jól ismerő Tomori minden valószínűség szerint ezért pályázott a posztra. <http://lexikon.katolikus.hu/V/vr%C3%A1nai%20perjels%C3%A9g.html>; Letöltés: 2019. 04. 19.

¹¹ Fraknói Vilmos: Tomori Pál élete és levelei; Budapest, 1882. https://www.unitas.hu/sites/default/files/fraknoi_vilmos_-_tomori_pal_elete_es_levelei.pdf 27. o. Letöltés: 2019. 04. 19.

¹² Magyarország hadtörténete; (Főszerk.: Liptai Ervin) Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1984; I. kötet, 156

¹³ Fraknói Vilmos: Tomori Pál élete és levelei; Budapest, 1882.

A következő bő két év a török elleni védelem megerősítésével, várak karbantartásával, katonák toborzásával és kiképzésével, illetve kisebb összecsapásokkal telt. No meg az udvar győzködésével arra nézvést, hogy ki-kitegye a dolgát, beleértve a királyt, a főméltóságokat és a hadiszolgálatokkal tartozó nemeseket is. A kudarcoktól megviselt Tomori két ízben is kérte felmentését, de sem a pápa, sem a király nem akceptálták kéréseit, így maradt a posztján, és folytatta kilátástalan küzdelmeit.¹⁴

3. Mohács

Így jött el az 1526-os esztendő, amikor I. Szulejmán megindította hadait Magyarország ellen. Tomori a rendelkezésére álló erőkkel igyekezett akadályozni, lassítani a török sereg előrenyomulását, de érdemi sikereket nem érhetett el. Ő viszont az egyetlen, aki legalább tett valamit!

Megjelent tehát az ábrázolásokat tekintve a harmadik Tomori, az érseki kereszttel ékesített páncél alatt szerzetesi csuhát viselő, koros, szigorú tekintetű, talán a tragikus jövőt látó papkatona alakja.¹⁵

3. kép

Kora mércéi szerint már javakorabeli ember, 51. évében járt. Tanult, művelt, sokféle tapasztalattal rendelkező férfi volt. Tudta, hogy mit vállalt, tudta, hogy az adott feltételek mellett nem képes teljesíteni, de azt is tudta, hogy már nem állhat félre. A mohácsi táborban késve gyülekező, ennek folytán mozgástérrel már nem rendelkező és gyenge királyi sereg vezetői hosszú vita után két fővezért választottak, ami önmagában is vezetéselméleti abszurdum. Az egyik Tomori Pál, aki – hadvezéri képességeinek hiányára való hivatkozással – igyekezett ezt visszautasítani, sikertelenül.¹⁶ A másik, a még távol lévő és soha meg nem érkező bátyját, az erdélyi vajdát képviselő Szapolyai György, aki a belső hatalmi

https://www.unitas.hu/sites/default/files/fraknoi_vilmos_-_tomori_pal_elete_es_leveli.pdf 40. o.

Letöltés: 2019. 04. 19.

¹⁴ Fraknói Vilmos: Tomori Pál élete és levelei; Budapest, 1882.

https://www.unitas.hu/sites/default/files/fraknoi_vilmos_-_tomori_pal_elete_es_leveli.pdf 50-51. o., 58-59. o. Letöltés: 2019. 04. 19.

¹⁵<https://www.google.com/search?q=tomori+p%C3%A1l+k%C3%A9pek&tbm=isch&source=univ&client=firefox-b-d&sa=X&ved=2ahUKEwiN3LDXo97hAhWixosKHeMSDt8QsAR6BAGJEAE&biw=1536&bih=730#imgsrc=HKDaxV7FjyoMiM>:

¹⁶ Fraknói Vilmos: Tomori Pál élete és levelei; Budapest, 1882.

harcokban testvére számára kivívható pozíciók okán – bár sem érdemi hadvezetési ismeretekkel, sem tapasztalatokkal nem rendelkezik – elfogadta a posztot. Jelen van tehát a király, a nádor, a hevenyészett haditanács és két fővezér, akik közül – sajnos – épp Tomori a legszerényebb és leginkább megengedő. Jobb meggyőződése és a kényszerhelyzetben kialakított, leginkább életképes elgondolása ellenére végrehajtja a tanács döntését, akarata csupán a hadrend kialakítása során érvényesül.

A csata lefolyását és következményeit nem célozom vizsgálni, engem továbbra is Tomori személye érdekel.

Keegan a már idézett művében ezt írja: „... a hadsereg tulajdonképpen annak a társadalomnak a tükröképe, amely kiállítja. Ennélfogva azokat a célokat, amelyekért küzd és ahogyan küzd, nagymértékben az határozza meg, mit akar elérni az adott társadalom a háborúval, és mit vár el a hadseregtől, hogyan érje el a kívánt végeredményt. Amennyiben egy tábornok elég erős jellemvonásokkal rendelkezik, és hatékonyan képes alkalmazni szakmája viselkedésmódjait, előfordulhat, hogy a vágyott állomásnál messzebbre viszi mind a társadalmat, mind a hadsereget. Ám ... ha minden kötél szakad, ő is kora szabályai szerint fog cselekedni.”¹⁷

Az események azt mutatják, hogy Tomori a rendkívüli helyzetben nem volt képes sem önmaga, sem a magyar politikai döntéshozatal és hadszervezet korlátain túllépni. Merhetjük-e ezért őt kárhoztatni? Felróhatjuk-e neki, hogy kényszerből olyan súlyú feladatot vállalt, amelyre nem csak ő, de korának egyetlen magyar katonája sem volt eléggé felkészült? Felelőssé tehetjük-e azért, mert a magyar hadszervezet – minden áldozata ellenére – méltatlanul gyengének bizonyult a XVI. század egyik legmodernebb és leghatékonyabban vezetett hadseregével szemben?

Tomori a biztos vég tudatában ment csatába, és ott is veszett el, miközben – csökkentendő a veszteségeket – a futókat próbálta rendbe szedni. Ahogy Szakály Ferenc írta: „Nem mint vezér halt meg, hanem mint élt, harcoló katonaként. Nagy ellenségük testét a törökök gondosan felkutatták. Levágott feje másnap a török tábor 'fődísze' volt. Még akkor is, halálában is, a törökre tekintett a mohácsi hadjárat, sőt a Mohács előtti évek drámájának talán legszimpatikusabb, ha nem is egyetlen igazi hőse. Tragikus hős ... mert nem ismerte az önérdeteket egy olyan korszakban és társadalomban, amelyből jórészt még a létérdekek felismerésének képessége is hiányzott, ha az távolokban rejtőzött, mert nem ismerte a felelőtleneket a felelőtlenek között. Tragikus halála is, mert végül azok miatt a hibák miatt esett el, melyek ellen a legtöbbet küzdött, egy olyan poszton, amelyre vonakodva, ereje elégtelenségének tudatában, jobb híján állnia kellett. Hibái, amiket a csata előtt és alatt elkövetett, nem annyira sajátjai, hanem azé az államé és kormányé, amely tábornokok hiányában hadnagyot kénytelen tábornokká tenni, holott hadnagya sincs elég.”¹⁸

---

https://www.unitas.hu/sites/default/files/fraknoi_vilmos_-_tomori_pal_elete_es_levelei.pdf 65. o.

Letöltés: 2019. 04. 20.

¹⁷ John Keegan: A parancsnoklás álarcá; Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011, 13

¹⁸ Szakály Ferenc: A mohácsi csata; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975, 35-36

4. Konklúzió

Tragikus hős, mondja Szakály, ugyanakkor Keegan tipológiája szerint antihős, de nem a bukás, nem a mohácsi kudarc miatt. Épp ellenkezőleg! „Nagy tetteket csak a magas abítió vagy a felsőbb küldetés tudata szülhet” – írta Fraknói Vilmos Tomori életét bemutató munkájában.¹⁹ Ezt követően pedig kárhoztatja írásának alanyát az önbizalom és a „szilárd akaratérő” hiánya miatt. Úgy tűnik, ő sem látta azokat a jegyeket, amelyek Tomorit nem tették ugyan nagy és sikeres vezetővé, mégis kiemelték őt kortársai közül. Ezek pedig: felelőség- és kötelességtudat a küldetéstudat helyett, realitásérzék a magas ambíciók helyett és kitartás a szárnyaló lelkesedés helyett. Ezek voltak azok a tulajdonságok, amelyek Tomorit nagy tettek végigvitelére készítették, és amelyek nélkül a romlás hamarabb sújtotta volna az országot.

4. kép

Okkal lehetünk tehát büszkék történelmünknek arra az alakjára, akinek emléke előtt Tomor községben, egyik kezében levett érseki kalappal, másik kezében kivont karddal, mellvértben, de szerzetesi csuhában álló szobor formájában tiszteleg az utókor.²⁰

A leírtakból remélhetőleg kitűnik, hogy a végső kudarc ellenére nagyra, sőt nemzeti történelmünk kiemelkedő alakjának tartom Tomori Pált. Utalva ugyanakkor Fraknói soraira, és figyelemmel hallgatóim már említett listájára, úgy gondolom, hogy a társadalmi értékrend és a követendő példák kiválasztásának szempontrendszer, módszere az évtizedek, sőt évszázadok során nem sokat változott. A végső siker vagy kudarc felülírja a hozzá vezető utat anélkül, hogy okokat és befolyásoló tényezőket vizsgálnánk. A bukás annullálja mind a korábbi eredményeket, mind az erőfeszítéseket. Ha a kudarc okai összetettek és a viszonyrendszerek nehezen átláthatók, könnyebb, és főleg problémamentesebb egy felelőst találni. A tudáshiányon túl ez lehet az oka annak, hogy nemzeti történelmünk egy nagyobb megbecsülésre érdemes alakja tűnik el az emlékezet süllyesztőjében.

¹⁹ Fraknói Vilmos: Tomori Pál élete és levelei; Budapest, 1882.

https://www.unitas.hu/sites/default/files/fraknoi_vilmos_-_tomori_pal_elete_es_levelei.pdf 70. o.

Letöltés: 2019. 04. 20.

²⁰<https://www.google.com/search?q=Tomori+P%C3%A1l+k%C3%A9pek&tbm=isch&source=univ&client=firefox-b-d&sa=X&ved=2ahUKEwidz42yjtzhAhXilYsKHdAwDMYOoAR6BAgJEAE&biw=1536&bih=730#imgrc=njpkpfa35RKF4M>: Letöltés: 2019. 04. 20.

Képek jegyzéke

1. kép: Somogyi Győző: Tomori Pál. Somogyi Győző-Hermann Róbert: Magyar hősök arcképcsarnoka. Szent István Társulat könyvkiadója, Budapest, 1996, 24. kép.
2. kép: Pesti kártyasorozat, 61. kártya: Tomori Pál. 1920-as évek, ismeretlen szerző
3. kép: Füredy Richárd: Tomori Pál szobra. 1928, bronz, Kalocsa
4. kép: Kovács István: Tomori Pál szobra. 2006, bronz, Tomor

TÖRTÉNETISÉG ÉS HATALOM. KRITIKAI TÖRTÉNETI SZOCIOLÓGIA

DR. ZOMBORY Máté

(tudományos munkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont)

A tanulmány egy kutatási programot vázol fel, amely a múlt és jelen között közvetítő társadalmi normák történeti vizsgálatán keresztül biztosít kritikai rálátást a jelenkori normarendre. Az emlékeztörténeti megközelítésből indul ki, amelynek kettős korrekciója révén jut el a kritikai történeti szociológia programjához. A tanulmány két új kutatási irány felvázolásával zárul.

Kulcsszavak: emlékeztörténet, holokauszt-emlékezet, áldozati versengés, társadalomkritika, történeti szociológia

I.

A múlt körül kialakuló társadalmi konfliktusok megértése szempontjából a történeti szociológiai megközelítés azt jelenti, hogy a fennálló hatalmi viszonyok elemzésekor tekintetbe vesszük a múlt és a jelen közötti, történetileg változó társadalmi viszonyokat. Ezzel a problematikával jelenleg az emlékeztörténeti irányzat foglalkozik érintőlegesen, amelyet sokkal inkább a történettudományos mint a szociológiai hagyomány alakított. Méghozzá a nyugati történettudomány, tehetjük hozzá, amely történeti okokból az 1970-es évektől elsősorban a történelemtől az emlékezet felé való elmozdulás és a holokausztemlékezet problémájával volt elfoglalva. A klasszikus emlékeztörténeti paradigma két szempontból is korrekcióra szorul: egyrészt a nyugatközpontúságot feladva tekintetbe kell venni a - legalább az - 1945 utáni globális hatalmi viszonyokat is, melyek közül a hidegháború és a gyarmati uralom (megszűnése) a leglényegesebb. Ha a globális erőviszonyok kontextusában vesszük szemügyre a nyugati világ „emlékezeti robbanását” és a holokauszt ma is ismert emlékezetének kialakulását az 1970-es években, láthatóvá válik, hogy a hatalmi erőviszonyok átalakítására irányuló cselekvés, egyszóval a politika emlékezeti problémaként való megjelenése (emlékezetpolitika) elválaszthatatlan attól, hogy a szocialista tömb és a "harmadik világ" az elnyomás miatti (büntetőjogi) felelősséget nagyon is jelenbeli problémaként látta és láttatta. Például ahogy az 1948-as konvención lefektetett népiirtás-fogalom kibővítésére törekedtek, vagy arra, hogy az apartheidet vagy a gyarmatosítást emberiség elleni bűnként ismertessék el (előbbi sikerrel járt, utóbbi nem). Nem véletlen, hogy a szocialista országok kezdeményezték a háborús és emberiségellenes

bűnök elévülhetetlenségének nemzetközi jogi elismerését,¹ amelynek eredményeként az ENSZ 1968-ban határozatot fogadott el a kérdésben. Beszédesebb, hogy ezen a szavazáson a Keleti Blokk kezdeményezését a volt gyarmati országok támogatásával fogadták el, a Nyugat nemmel szavazott, illetve tartózkodott.² A gyarmatbirodalmak felbomlása azt jelentette, hogy a „történelem nélküli népek” szubjektumként léptek fel a globális hatalmi szintéren. Ami tehát a nyugati világban történt, ebben a perspektívában nem egy immanens és önkonstitutív történeti folyamat, hanem a globális erőviszonyok részeként végbement akciók és reakciók sorozata. A Nyugat elfordulása az utópikus, kollektív-nemzeti forradalmi programoktól, és elmozdulása az egyéni, politikai helyett morális emberi jogi paradigma felé ebben az összefüggésben stratégiai válaszlépés volt a dekolonizációs és a szocialista törekvésekre.³ Másrészt egy történeti szociológiának le kell mondania az emlékezettörténet tautologikus problematizációjáról, amely a holokaust kanonikus emlékezetét a történeti fejlődés egyetlen lehetséges kimenetelének tekinti. E kettős korrekció nemcsak a múlthoz fűző társadalmi normák történeti vizsgálatát teszi lehetővé, hanem kritikai potenciált biztosít a fennálló emlékezeti normarend működésével szemben.

II.

A ma fennálló globális hatalmi viszonyokat, benne Magyarország helyzetét, immár nem a hidegháború, és nem is a klasszikus gyarmati uralom határozza meg. Az államszocialista rendszerek bukását követően és az EU-bővítés folyamatával párhuzamosan a kontinens keleti országai részévé váltak a nyugati világban már korábban kialakuló transznacionális emlékezetpolitikai térnek.⁴ A múlt megjelenítésével kapcsolatos kérdéseknél jóval nagyobb súlyt ad ennek a ténynek, hogy olyan, a konténer-nemzetállamokra nem redukálható társadalmi közegről van szó, amelyben a közösségek kialakulásának, képviselésének, cselekvésének és konfliktusának új módjai alakultak ki. Ezek közül talán a legfontosabb, hogy a csoportok konstrukciója és politikai fellépése a múlt emlékezetén alapul, és jellemzően a történeti események áldozatait, illetve azok leszármazottait tanúságtétele révén megy végbe. A társadalmi konfliktusok gyakran az áldozati versengés formáját

---

¹ Grosescu, "State Socialist Endeavors for the Non-Applicability to Statutory Limitations to International Crimes. Historical Roots and Present Implications." megjelenés alatt.

² Robert H. Miller, "The Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity," *The American Journal of International Law* 65, no. 3 (July 1971): 476-501.

³ Slaughter, Joseph R. "Hijacking Human Rights: Neoliberalism, the New Historiography, and the End of the Third World." *Human Rights Quarterly* 40, no. 4 (2018): 735-75

⁴ Ld. Szász Anna Lujza – Zombory Máté (szerk.): *Transznacionális politika és a holokaust emlékezettörténete*. Budapest: Befejezetlen Múlt Alapítvány, 2014.

veszik fel,⁵ amely során a történeti katasztrófák megélése révén konstruálódó traumaközösségek csapnak össze a társadalmi elismerés monopóliumáért. A konfliktust nyilvánvalóan nem oldja meg, ha az előszeretettel hangoztatott kölcsönös elismerés, a megbékélés jegyében minden „kollektív identitásnak” megadják a megfelelő emlékezeti lehetőséget. Nem kaphat minden áldozat helyet és „egyenlő mértékű” nyilvános elismerést például emlékművek, múzeumok, emléknapok formájában, hiszen maguk e csoportok a múlt(beli szenvedés) reprezentációja révén jönnek létre és cselekszenek, és az általuk követelt ill. védelmezett elismerés presztízsforrást jelent. Nem vezet eredményre a minden áldozat elismerését szorgalmazó tolerancia ideológiája sem, mert az áldozatiság eszkalálása éppen a múlttal kapcsolatos politikai fellépést lehetetleníti el. A jelenleg uralkodó felállásban⁶ nem létezik olyan állapot, amelyben nyugvópontra jutnának az egymással szembeni emlékezetpolitikai fellépések.

Lássunk előbb egy transznacionális, majd egy nemzeti példát az emlékezetpolitika válságára.

III. 1.

Azt, hogy miért problematikus, ahogy a posztszocialista társadalmak integrálódtak az európai politikai térbe, jól példázta a kontinens identitásnarratívája körül zajló politikai vita. A hidegháborút követően az azonosságát kereső kontinens nyugati felén az Európai Unió átvette és az európai identitás alapító mítoszaként intézményesítette az elsősorban az Egyesült Államokban megkonstruált nemzetek feletti, dekontextualizált és univerzalista holokausztemlékezetet:⁷ egyetemes jelentőségű európai eseményként kezdett hivatkozni rá, amely „kozmpolita emlékezetként”⁸ egyfajta keretbe foglalhatja a sokféle nemzeti emlékezetet, és ezáltal biztosítja az európai politikai közösség koherenciáját. A holokauszt emlékezetét, és az általa meghatározott normarendet ezért az „európaiság” előfeltételeként várták el a bővítési folyamat „integrátori” oldalán. Az „Európába visszatérő” volt szocialista országok a kontinens politikai határaitól szóló vitába csak e feltételek teljesítésével voltak képesek beleszólni, azaz átvették az emlékezeti normarendet a „múlttal való szembenézés” imperatívuszától az áldozati pozíció primátusáig. Ugyanakkor legitim különbözőségük zálogaként mutatták fel a kommunizmus emlékezetét, amelyet

---

⁵ Erről ld. Chaumont, Jean-Michel. *La concurrence des victimes: génocide, identité, reconnaissance*. Paris: Éd. La Découverte, 1997., Novick, Peter. *The Holocaust in American Life*. 1. Mariner Books ed. Boston - New York: Houghton Mifflin Company, 1999., Todorov, Tzvetan. *A rossz emlékezete, a jó kísértése: mérlegen a XX. század*. Budapest: Napvilág, 2005.

⁶ Ld. Zombory Máté: Határtalan emlékezés. *Café Babel* 66 (2012), 103-110

⁷ Calligaro, Oriane. „Legitimation Through Remembrance? The Changing Regimes of Historicity of European Integration”. *Journal of Contemporary European Studies* 23, sz. 3 (2015. July): 330-43.

⁸ Daniel Levy, Natan Sznaider: Határtalan emlékezés. A holokauszt és a kozmpolita emlékezet kialakulása. In Szász A. L., Zombory M. id. m., 148-167

azonban az adaptált holokausztemlékezeti normarend szerint reprezentáltak. Az európai politikai közösség identitásáról szóló politikai vita ezáltal mimetikus áldozati versengéssé vált, amelyben két egymást kizáró, ám reprezentációs elveit tekintve azonos, sematikus emlékezeti konstrukció csapott össze egymással. A vita akörül zajlott, hogy a nácizmusnak vagy a kommunizmusnak volt-e több áldozata, illetve hogy utóbbi áldozatainak elismerése relativizálja-e a holokauszt egyediségét, melyik fél hamisítja meg a történelmet. Az áldozati versengés egyre jobban eltávolította a vitát a közösség tagjainak sokféle megélt tapasztalatától.⁹ Mindez nem hogy lehetővé nem tette a közösen osztott emlékezet általi transzkontinentális szolidaritást, hanem éppen hogy hiteltelenítette az erre irányuló törekvést azáltal, hogy a történelemhamisítás kölcsönös vádjával destabilizálta a múlthoz fűződő viszonyt. Ezen kívül depolitizálta a vitát azáltal, hogy a „közös emlékezet” kérdését a pusztán emberi szenvedés mértékének elismerésére szűkítette le.

III. 2.

Nemzeti kontextusban az 2014-es magyarországi hivatalos holokausztemlékév szolgál szemléletes példával a politika szóban forgó válságára. A különösen a német megszállás áldozatainak emlékére emelt Szabadság téri emlékmű körüli küzdelmeket a következőképpen jellemezhetjük: a társadalmi konfliktus alakulását a prezentizmus időtapasztalata¹⁰ és a megemlékezés imperatívusza, illetve a zsidó szenvedésként felfogott, a háborús kontextustól elszakadt holokausztemlékezeti reprezentációja határozza meg; a magyar nemzet a történelmi traumaként reprezentált megszállás áldozataként konstruálódott azon állásfoglalás jegyében, hogy a náci birodalom „a magyaroknak” is szenvedést okozott; a holokauszt magyar elkövetői nem reprezentálódtak, áldozatai pedig azzal szembesültek, hogy azonosságot kell velük vállalniuk a nemzeti traumaközösségben; a konfliktus a múlt való megjelenítése körül bontakozott ki, és azokkal a kérdésekkel volt kapcsolatos, hogy ki tekinthető valóban áldozatnak, illetve az egykori áldozatok közül valójában ki és mennyit szenvedett. A határmegvonások e stratégiai terében elvált zsidó és magyar, nemzeti közösségüket pedig a németektől elszennvedett közös történelmi traumájuk volt hivatva - hiábavalóan - biztosítani. Szembenálló oldalak alakultak ki, a történelemhamisítás vádja egyik oldalról a szenvedés relativizálásaként, a másiktól a szenvedéstapasztalat kisajátításaként fogalmazódott meg.

Az ilyen és ehhez hasonló konfliktusok esetében nem elég, ha a múlt körül rendre kialakuló politikai küzdelmeket az egyes szereplők fellépéseinek viszonyaiban vizsgáljuk, arra keresve a választ, hogy a Történelemhez képest mely szenvedés- és áldozatigények mennyire hitelesek és ezáltal jogosak. A szakmai

⁹ Zombory Máté. "The Birth of the Memory of Communism: Memorial Museums in Europe." *Nationalities Papers* 45, No. 6 (November 2017): 1028-46.

¹⁰ Hartog, François. *A történetiség rendjei: prezentizmus és időtapasztalat*. Budapest: L'Harmattan, 2006.

kritika ellehetetlenülése, amely kifejeződik a *public history* problémájában¹¹ és tágabban a történész társadalmi szerepének átalakulásában, abban ragadható meg, hogy a szakértő az emlékezetpolitikai összecsapásokban a „másik oldal” szekértolójaként tűnik fel, tudása pedig ideológiaként lepleződik le. Az emlékezetek/áldozatok versengésének paradigmaként való elfogadása¹² helyett azokra a tényezőkre érdemes összpontosítani, amelyek révén a szereplők közötti viszonyok kizáró emlékezeti versengésként valósulnak meg. A trauma szociológiai jelentősége nem állítólagosan megbékítő (sőt a holokauszt esetében egyenesen univerzális) jellegében,¹³ hanem a társadalmi osztályozásban¹⁴ és ezáltal a csoportképződésben rejlik.

IV.

Egy lehetséges irány e diszkurzív rend történeti szociológiai kritikája. Ez a megközelítés azáltal gyakorol kritikát, hogy a múlt politikai jelentősége és a társadalmi cselekvés közötti történetileg változó összefüggéseket elemzi. Nem egyszerűen rámutat a fennálló „emlékezeti rezsim” történetileg kialakult voltára, hanem korábban marginalizált gyakorlatokat rekonstruál a kritikai cselekvés számára. E történeti szociológiai vállalkozásnak a kosellecki fogalomtörténet és a foucault-i genealógia lehet segítségére. Ez az elemzői stratégia nem teleologikus és nem retrospektív: nem a jelenben fennállót tekinti a fejlődés szükségszerű kimenetelének, és nem a diskurzus jelenkori jelentéseinek keresztül igyekszik rekonstruálni a múltbeli tapasztalatok és várakozások közötti viszonyokat.

Mindezek alapján lássunk a holokauszt emlékezettörténete által felvetett két problematikát, egy időbelit és egy térbelit.

IV. 1. Retrospektív – prospektív

A holokauszt-emlékezeti diszkurzív rend sajátos normatív elvárásokkal, a múlthoz fűződő viszony előírásaival jellemezhető. Ezek közül talán a legfontosabb az „emlékezet kötelességének” imperatívusza, amely azért szólít fel a múltra történő megemlékezésre, nehogy a történelem megismételje önmagát, és megint bekövetkezzen a katasztrófa. A múlthoz fűződő viszony társadalmilag helyesnek minősülő módja még a „múlthoz való szembenézés”, azaz a számvetés a múltban elkövetett bűnökkel, illetve a „múltfeldolgozás”, amely szintén a tragikus múlt megismétlődését hivatott megakadályozni. A múlthoz fűződő normákhoz ráadásul

¹¹ Gyáni Gábor: Nemzet, kollektív emlékezet és public history. *Történelmi Szemle* 54(3) (2012): 357-375.

¹² Rothberg, Michael. *Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*. Cultural Memory in the Present. Stanford, California: Stanford University Press, 2009.

¹³ Ld. Alexander, Jeffrey C. *Trauma: A Social Theory*. Cambridge: Polity Press, 2012.

¹⁴ Bourdieu, Pierre: Az identitás és a reprezentáció. *Szociológiai Figyelő* 1 (1985): 7-22

az emberi jogok és a nemzetközi jog révén igazságszolgáltatási elvek is kapcsolódnak, azaz e normák formális szabályokban is kifejeződnek. A holokauszt-emlékezet meghatározta diszkurzív rend erős normativitása lehet az oka annak, hogy az emlékezetkutatás, elvonatkoztatva a „morális ökonómiák”¹⁵ történeti változásától, előszeretettel használja a jelenleg működő normatív bázist a múlt helyzeteinek, eseményeinek, szereplőinek megítéléséhez. Nehéz, ha egyáltalán lehetséges, megalapozottan különbséget tenni a múltra és a jelenre vonatkozó normatív kritika között. Kétségtelen, hogy a jelenlegi normatív fogalmi repertoár alkalmazása a múlt értelmezésére lényeges szereppel bír a holokauszt emlékezetének jelenkori tudatosításában, és ezzel egy, a szándékok szerint boldogabb jövő felé tett lépések megtételében. Ezért merül fel „utolsó utópiaként” az emberi jogok problémája, egyfajta diadalmas „történelem vége” narratíva beteljesüléseként.¹⁶ A normatív kritika lehetőségét és erejét annak univerzális bázisa adja, és nem csak földrajzi, hanem időbeli értelemben is. A múltra vetett normatív pillantás retrospektív, márpedig „a retrospektív szemléletből elkerülhetetlenül következik, hogy a valóban megtörtént dolgok nemcsak a legvalószínűbbek, hanem az egyedül lehetségesek is”.¹⁷

Mindez ugyanakkor korlátozza a megismerési stratégiákat. A holokauszt emlékezete azáltal válik a végső emberi tragédia határokon átnyúló emblémájává, hogy elválik a háborús kontextustól. Vajon el lehet-e tekinteni a múlt értelmezésekor azoktól a tapasztalatoktól, amelyek a mindennapi életet egy évtizedig bizonyosan meghatározták a háború után? Varsóban csak 1955-ben szakították meg a romok által betemetett halottak exhumálását és végső nyughelyre helyezését - anélkül, hogy végeztek volna vele. A háború utáni időszakban a zsidó szenvedés tapasztalata a háborús szenvedések sokféle és szerteágazó tapasztalataihoz kapcsolódott, a náci zsidóüldözés precedens nélkülségének kérdése, ha felmerült egyáltalán, nem affektív szinten merült fel, azaz a megélt szenvedés mérhetetlensége értelmében, hanem történetileg, a zsidóüldözések korábbi eseteihez való viszonyában. A Bibó István által 1948-ban elvégzett összehasonlítást, amely szerint a zsidó szenvedés kétségtelenül nagyobb, mint a nem zsidó szenvedés, ma rendkívül problematikus megtenni.¹⁸ Ennek minden bizonnyal az az oka, hogy ma a náci zsidóüldözésre holokausztként gondolunk, ami a szenvedéstapasztalat kulturális értelemben vett alapformájává vált. Úgy tűnik, hogy ha még sikerülne is „a teljes igazság erejével (...) valamennyire is áttörni” „azokat a burkokat, melyeket szenvedésből, sérelmekből,

¹⁵ Didier Fassin: Les économies morales revisitées. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 2009/6 64e année, p. 1237-1266

¹⁶ Samuel Moyn: *The Last Utopia. Human Rights in History*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 2010.

¹⁷ Jurij Lotman: Történelmi törvényszerűségek és a szövegstruktúra. Ford. Szitár Katalin. In: Szitár Katalin (vál., szerk.): *Kultúra és intellektus. Jurij Lotman válogatott tanulmányai a szöveg, a kultúra és a történelem szemiotikája köréből*. Budapest: Argumentum, 2002. 132.

¹⁸ Jóllehet Bibó asszimilációkritikus álláspontja írását a mai felfogáshoz közelíti. Ld. Gyáni, Gábor. „Az asszimilációkritika Bibó István gondolkodásában”. *HOLMI online*, sz. augusztus (2011) <http://www.holmi.org/2011/08/gyani-gabor-az-asszimilaciokritika-bibo-istvan-gondolkodasaban>.

rossz lelkiismeretből maguk köré vonnak az emberek”, akkor sem volna minden érintett számára legitim módon megítélhető a szenvedés mértéke.¹⁹

A holokauszt emlékeztörténetének retrospektív megközelítése abban nyilvánul meg, hogy eltekint a múlt megismerésére használt fogalmaink történetétől, illetve a használatuk által kifejeződő hatalmi viszonyokétól. Akár úgy, hogy a holokausztemlékezet nyugati konstrukcióját az azt megelőző időszakon kéri számon, akár úgy, hogy olyan területeken és szereplőkön, amelyek nem vettek részt ebben a konstrukcióban. Előbbire példa a „hallgatás mítoszának” problémája. E közkeletű elképzelés szerint a holokauszt túlélői a hatvanas évekig nem tudtak számot adni a velük történekről. E mítosz egyik változata azzal magyarázza a hallgatást, hogy az újjáépítés jövőorientáltsága nem engedte, hogy a kortársak meghallják a zsidó túlélők hangjait. Esetleg azért nem hallották meg, mert nem hitték el, illetve nem tudták befogadni az emberiség legsötétebb borzalmait. Egy másik változat szerint a hallgatás oka a személyes trauma volt: a túlélők képtelenek voltak szavakká formálni az átélt szörnyűségeket. Nem véletlen, hogy a holokausztról szóló *oral history* jelentős pszichológiai apparátussal egészül ki.

Az újabb kutatások szerint azonban nem feltétlenül az történt, hogy hallgattak a túlélők, hanem az, hogy máshogy beszéltek.²⁰ A háborút közvetlenül követő időszak vizsgálatát többek között éppen az az anakronizmus inspirálta, amely a holokauszt később kialakult fogalmi apparátusát alkalmazza egy korábbi időszak megértésére. Így kerültek előtérbe a háború utáni időszak megnyilvánulásai, a különféle visszaemlékezések, memoárok, újságírói összefoglalók, jegyzőkönyvek, amelyekre eddig nem irányult kutatói figyelem. A „hallgatás mítoszának” leleplezése arra ösztönöz, hogy újragondoljuk a *holokauszt* és a *zsidó* fogalmakat, és hogy azokat fogalomtörténeti kutatásnak vessük alá. A holokauszt, amit ma értük e fogalom alatt, elvéve szerepel ebben a gazdag, változatos, és szisztematikusan még alig kutatott forrásanyagban. A hallgatás általánosan elfogadott hipotézise sokszor annak köszönhető, hogy a mai, később kialakult kulturális paradigma fogalmi repertoárjával közelítenek a korábbi korszak megszólalásaihoz. Talán a legfontosabb hozadéka e kutatási irányzatnak, hogy - szemben a mai, homogén és homogenizáló holokauszt-emlékezeti diskurzussal - rámutat arra, milyen sokféle tapasztalatot is jelentett zsidónak lenni, illetve minősülni, és átélni az üldöztetést.

A prospektív szemlélet jelentősége nem egyszerűen ismeretelméleti, hiszen azon túl, hogy képes rámutatni a társadalmi és kulturális jelentés és jelentőség változására, később feledésbe merült vagy marginalizálódott gyakorlatok rekonstruálásához segíthet hozzá. Ez pedig támaszául szolgálhat a foucault-i értelemben vett genealógia révén a jelenben fennálló, történetileg kialakult

---

¹⁹ Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után, Válasz, 1948. október-november, 778–877. <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/363.html>

²⁰ David Cesarani: A „hallgatás mítoszának” megkérdőjelezése. Háború utáni reakciók az európai zsidóság pusztulására. In: Szász, Zombory i. m. 261-288

diszkurzív rend kritikájához, a „jelen történelméhez”.²¹ Ez a kritika nem univerzális bázisa révén hatékony, hanem történetisége folytán: lehetővé teszi a jelen olvasatát a múlt szempontjából. Koselleckel szólva a jelenre az elmúlt jövő szempontjából képes rálátni. Jurij Lotman a retrospektív szemlélet kívánatos kiegészítéseként prospektív szemléletnek nevezi a történeti megértésben annak elfogadását, hogy a megtörtént események végül nem realizálódtak lehetőségek sokaságából választódtak ki. „Képzeljünk el egy mozifilmet, írja, amely egy ember életéről szól, születésétől haláláig. Visszafelé nézve azt fogjuk mondani: ennek az embernek mindig is egyetlenegy lehetősége volt, s életét - sorsának vastörvényei szerint - úgy végezte, ahogyan végeznie kellett. Vélekedésünk hibája akkor fog kiderülni, ha a filmkockákat prospektíve nézzük végig: ekkor ugyanis a film az elszalasztott lehetőségekről szóló elbeszéléssé fog átalakulni előttünk, s ha fel akarjuk tární az élet valódi értelmét, akkor parallel alternatív felvételeket kell róla készítenünk. És akkor megeshet, hogy a hős 16 évesen meghal a barikádokon, de egy másik változat szerint esetleg még 60 éves korában is szomszédait fogja feljelentgetni az államvédelmi hatóságnál.”²²

IV. 2. Nyugat – Kelet

A holokauszt emlékeztörténete által felvetett térbeli problematikára fent már kitértem, ezért csak röviden tárgyalom, ahogy a retrospektív szemlélet hozzájárul a korabeli társadalom-földrajzi kontextus elmosásához. Más szóval, eltekint a hidegháború szerepétől. Erre talán az a legjobb példa, ahogy a holokauszt-emlékezeti diszkurzív rend inspirálta kutatások és egyéb közéleti megnyilvánulások a kelet-európai államszocializmussal foglalkoznak. Sok esetben ugyanis a nyugati világban kanonizálódott fogalmi repertoárt keresik - leginkább hiába - a vasfüggöny keleti oldalán. Márpedig a kutatói eszköztár rendelkezésre áll ahhoz, hogy a múltra irányuló diskurzusok a korszakban ne csak a kivételek hosszú sorát gyarapítsák, hanem elnyerjék saját jogú emlékeztörténeti jelentőségüket. Amíg a poszt-socialista kontextusban az antifasizmus a kommunizmussal, ez pedig az államszocialista rezsimmel azonosul, addig nehéz levonni a „kelet-európai tapasztalat” valódi konzekvenciáit. Az államszocializmusok történeti tapasztalata ugyanis jelenleg nem képezi részét annak, ahogy az államszocialista (és egyéb) múltakat megítéljük.

---

²¹ Vö. Takács Ádám: Michel Foucault és a történelem tapasztalata. *Századvég* 1998 tél, 143-166

²² Lotman i.m. 132

V.

Zárásként megemlítek két kutatási irányt, amely a fentiek alapján kirajzolódó gazdag és eddig jórészt feltáratlan problematikára válaszul adódik. Mindkettőt saját kutatási gyakorlatomból hozom. Az első a múlthoz fűződő társadalmi viszony vizsgálatát tűzi ki célul olyan történeti kontextusban, amely megelőzte a holokauszt-emlékezet 1960-as évektől végbement kanonizálódását. Erre vállalkozott az a kutatás, amelyben a második világháborút követő és a hidegháború intézményesülését megelőző időszakra jellemző multdiskurzusokat vizsgálom. Mivel a társadalmi szereplők nyelvhasználatából indul ki, e kutatás középpontjában a katasztrófa fogalma áll. Arra keresi a választ, hogy e fogalom, és az általa meghatározott diszkurzív rend révén milyen jelentést és jelentőséget tulajdonítottak a kortársak a közelmúlt eseményeinek.²³ Végeredményben arra törekszik, hogy kritikai rálátást biztosítson a jelenleg uralkodó, a holokauszt fogalmán alapuló emlékezeti normarendre és annak jellegzetes társadalmi konfliktusára, az áldozati versengésre. A másik kutatási irány, amely a térbeli problematikát érinti, a hidegháború emlékezettörténeti jelentőségére kérdez rá. Egyrészt azért, hogy saját jogán, és nem a nyugati holokausztemlékezet hiányaként kérdez rá a náci népirtás antifasiszta reprezentációira,²⁴ másrészt azért, hogy a hidegháború dinamikus modelljéből indul ki, teremtő erőviszonynak tekintve a blokkok szembenállását, amely mindkét felet kölcsönösen reakcióra készíteti.²⁵

---

²³ Zombory Máté. „Conceptions of the Catastrophe: Discourses on the Past before the Rise of Holocaust Memory”. *Holocaust Studies* 23, sz. 1-2 (2017): 176-98

²⁴ Zombory Máté – Lénárt András – Szász Anna Lujza: „Elfeledett szembenézés: Holokauszt és emlékezés Fábri Zoltán Utószezon c. filmjében”. *Budapesti Könyvszemle* 25, sz. 3 (2013): 245–56

²⁵ Zombory Máté: Hidegháborús státuszversengés. A Magyar Népköztársaság és a háborús bűnperek más/odik hulláma. *Múltunk* 2019/2 – megjelenés alatt.

IV. ABSTRACTS

THE ECONOMIC DEVELOPMENT AND THE QUALITY OF LIFE NON-GDP BASED MEASUREMENT

DR. Ferenc BOGNÁR

(Associate Professor, Tomori Pál College)

Nowadays, an increasingly important social organization in the European Union is the development of policies for achieving sustainable development: Anthropocentric restructuring of the social and economic systems, fair-minded conversion to a resource-efficient economy, and the promotion of sustainable firms. It also follows from the aforementioned expectations that the ongoing growth of the indicators and the magnitude of the current levels of economic development are not the viable way in today's world economy. In order to ensure sustainability, it would be necessary to revise and renew the indexes of the economic development of the countries of the world.

Keywords: sustainable development, anthropocentric restructuring of the social and economic systems, fair-minded conversion to a resource-efficient economy, sustainable firms, reformation of economic development indexes

CORPS AND TEXTS.

THE RELATION OF THE AUTHOR'S BODY AND TEXTS IN THE MODELS OF THE WESTERN TRADITION

DR. Szilvia CSANÁDI-BOGNÁR

(Assistant Professor, Tomori Pál College)

The essay investigates the metaphoric structures of Gergely Péterfy's novel, *The Stuffed Barbarian*. It focuses on the devices illustrating the human body constructed, determined and judged by culture, as text. It describes three different traditions of body and text connections according to the novel: a cultic, an enlightened and the one that exceeds the Bildung ideal of the Enlightenment. The novel outlines the centuries-long practice of writing as the only possibility of survival through the figure of Kazinczy, but the belief in the linguistic construction is deconstructed by the taste-based taboos, and thus became the object and the victim of the mnemotechnical practices. The essay points out the importance of the third model and its influence on the contemporary Kazinczy interpretations.

Keywords: Gergely Péterfy, Bildung Theory, Cult, Enlightenment, Textus

THE LIFE AND WORK OF KÁROLY SZÁSZ (1829-1905)

Gizella CSEH

The present writing attempts to make a detailed overview of Károly Szász's (Aiid/Nagyenyed, 15th June 1829 – Budapest, 15th October 1905) private and professional life as a minister of the Reformed Church, a bishop of the Dunamellék Reformat Diocese (Austro-Hungarian Monarchy, 1884–1903). In addition, he was a poet, drama writer, literary translator, aesthete, politician, member of the Hungarian Academy of Sciences.

Keywords: Károly Szász, minister, bishop, playwright, translator

THE MULTIFACETED NATURE OF THE NOTION OF PROBABILITY

DR. Katalin DAUBNER

(College Professor, Tomori Pál College)

Probability theory deals with mass events that depend on accidentality and their patterns. At the beginning, the notion of probability was intertwined with gambling, then various ideas circulated on its definition. Though the methods of probability theory are applied in all fields of science, the mathematical notion of probability is still undefined. The current study gives a short overview of the history of probability theory, summarises the phases of the mathematical foundation and the interpretation of the notion of probability. We can conclude from all these aspects that the probability of events cannot be described by a single characteristic since it is a multifaceted, multidimensional term.

Keywords: A. N. Kolmogorov, Alfréd Rényi, classical probability, frequency interpretation, propensity interpretation.

IS PERSONAL BRANDING THE MOST EFFECTIVE TOOL OF SUCCESS IN THE MODERN SOCIETY?

DR. Zoltán DOMBORÓCZKY

(College Associate Professor, Tomori Pál College)

“Personal branding isn't an ego play, and it's not a waste of resources – it's an increasingly effective way to differentiate yourself, connect with your audience on a human level and grow a valuable network.”

John Hall
CEO and Co-Founder Influence & Co.

I think CEO John Hall is right! We had to realize and accept the fact that the building of a personal brand is indispensable nowadays in every fields of business to reach efficiency and to become successful in many walks of life. In this article, I would like to answer some important questions in connection with personal branding, for example: What is personal branding? Why is it important? Which trends prevail in personal branding these days? Which are the effective methods? What do you think if you would like to build a strong and useful personal brand?

Keywords: personal branding, social media, platforms of personal branding, personal branding trends, personal brand humanization

AUS DER HEILKRAFT DER NATUR SCHÖPFEN – KONTRASTIVE ANALYSE DEUTSCHER UND UNGARISCHER HEILPFLANZENFÜHRER

Dr. Ildikó FATA

(Hochschuldozentin an der Pál-Tomori-Hochschule)

Vegane Ernährung, Homöopathie, die Kraft der Heilpflanzen – so lauten die kulinarischen und phytopharmazeutischen Schlagworte der letzten Jahre, um nur einige zu nennen. Diesen „Zurück-zur-Natur“-Trend haben auch ungarische Buchverlage erkannt und auf die lebhaftere Nachfrage mit der Herausgabe zahlreicher Naturführer reagiert. Darunter finden sich auch etliche Heilpflanzenführer. Den Großteil davon stellen Übersetzungen, wobei unter den Ausgangssprachen das Deutsche besonders stark vertreten ist.

Im Fokus der vorliegenden Studie steht die Frage, warum Verlage eher dazu neigen, Übersetzungen fremdsprachiger Naturführer herauszubringen, als solche bei ungarischen Autoren in Auftrag zu geben. Ausgewertet werden die empirischen Daten mittels verschiedener quantitativ-statistischer sowie qualitativer Analysemethoden. Dabei/ (Dafür) wird auch eine einzelsprachenunabhängige Definition der Textsorte ‚Heilpflanzenführer‘ erarbeitet. Daraufhin erfolgt eine kontrastive Analyse drei ausgewählter deutscher Heilpflanzenführer und ihrer ungarischen Übersetzungen.

Schlüsselwörter: Heilpflanzenführer, einzelsprachenunabhängige Textsortendefinition, kontrastive Analyse, System von Übersetzungsstrategien

ON ST. AUGUSTINE'S WORLD OF IDEAS – REFLECTIONS ON A BOOK SUMMARY

DR. Zoltán FRENYÓ

(College Professor, Tomori Pál College)

The article deals with a book recently published, which contains collected maxims, selected wise theses and quotations by St. Augustine, the famous Church Father in the IV-

Vth Centuries. On this occasion, I analyse, as a first step, the concept of wisdom and show its real content and nature in the literature of philosophy. Then, I introduce, in a second step, St. Augustine's person and explain the importance of his work. After that, I attend the questions of the volume itself, and appreciate its edition. Finally, in connection with its bilingual compilation, I emphasize the value of the Latin language, and the fundamental role and importance of the Latin Culture, both Antique and Medieval, in the development and making of the presently endangered European civilization.

Keywords: Wisdom, St. Augustine, History, Philosophy, Literature, Latin Culture, Study of Languages

THE LEGENDARY ORION CORPORATION

Kamilla FRIESZ-KOVÁCS

(PhD Candidate, Interdisciplinary Social Research, Eötvös Lóránd University)

The Orion corporation is a venerable company. It had lived through the First World War, the Great Depression, the Second World War, the years of nationalization, and the privatisation.

The history of the Orion Electronics Ltd. points out that the company lived through social systems. The study highlights that this special company has a legendary name, and a legendary history too.

Keywords: Orion Electronics Ltd., History of the Orion company, Through social systems, Thakral Corporation Ltd., Lipót Aschner

DEVELOPMENT, HUMAN AND HIS ENVIRONMENT – ETHICS AND RISK MANAGEMENT ISSUES

GYULAFFY Béláné Dr. Mária BERÉNYI

(College Professor, Tomori Pál College)

Krisztina HOLMÁR

(College Associate Professor, Tomori Pál College)

For almost 200 years, the development of the world economy has been quite fast and powerful. The consequences of the change have not been dealt with by the humanity occupied by the development of the economy. As a consequence, water, air, and surrounding natural environment have been put in a quite critical position. With the adoption of the financial strategy, the monitoring of change has been losing ground, so environmental damage has taken on priority status only when the solution no longer could be postponed, i.e. rising average temperature, sinking groundwater level, deteriorating air, etc.

Keywords: nature-economy-risks, globalization, business ethics, environmental ethics, ecological thinking and responsibility

THE TRANSFORMATION OF METHODS OF COMMITTING ECONOMIC CRIMES

DR. Mihály HEGEDŰS

(College Professor, Tomori Pál College)

Economic crime is a form of crime in certain areas of the economy that is capable of undermining or jeopardizing the framework of lawful administration. In the ordinary sense, economic crime is an illegal or immoral behaviour on the part of economic actors, as a result of which the perpetrators can usually gain financial advantage.

Although the forms and methods of committing economic crimes are changing, they have become a part of our everyday lives as a result of the constant reorganization of economic life.

Some governments are taking a number of measures to end the underground economy, but, on the one hand, the methods are less effective, and, on the other hand, the perpetrators, in possession of the information, are more responsive to changes than the law enforcement system itself.

With the advent of digitalisation, the methods of committing certain economic crimes are becoming more advanced, more and more violations of the information system or data are becoming widespread, and the authorities are not yet sufficiently ready for the prevention and detection of these economic crimes.

Keywords: economic crime, information system, misuse, abuse, digitalisation, cyber crime

ETHICAL, ETHICS OR COMMUNITY BANKS? NAME MAY CHANGE, ACTIVITY IS IMPORTANT

Krisztina HOLMÁR

(College Associate Professor, Tomori Pál College)

GYULAFFY Béláné Dr. Mária BERÉNYI

(College Professor, Tomori Pál College)

The turn of the 21st century brought many changes. One of the most important parts of this is that in a globalized world, one should think ethically about natural human and economic relationships. At the end of the last century, the preparation of codes of ethics for banks and insurance companies has already become an important issue. This is different from the activities of ethical/community banks, which, in making an economic decision, consider the primacy of ethical issues, human, well-being and the health of the planet of primary importance.

Keywords: ethical/community banks, transparency, long-term relationship and resiliency, profit-making coordinated with sustainable development, "triple bottom line"

THE FRIENDSHIP OF KÁROLY FERENCZY AND JÓZSEF RIPPL-RÓNAI

DR. KISSNÉ DR. BUDAI Rita

(College Professor, Tomori Pál College)

While researching Károly Ferenczy's correspondence, I found it strange how hard the painter sometimes referred to his contemporary and colleague, József Rippl-Rónai. Knowing their lifeways, parallels are immediately apparent: their learning places and their artistic goals have met many points in their lives. They had common projects, both of them were conscious of the high standard of their art, their own leading roles, and they were mutually recognized, but their personal contact was not cloudless. In this study, I gather the documents of their ambivalent friendship, looking for an explanation why they could not unite their efforts to renew Hungarian art.

Keywords: Károly Ferenczy, József Rippl-Rónai, Hungarian painting, MIÉNK, friendship

FINANCIAL LITERACY IN PRACTICE

DR. LEVENTE KOVÁCS¹ – FERENC ARANY²

¹ *Secretary General, Hungarian Banking Association*

² *Managing Director, Gold Invest Consulting Ltd.*

The most significant international measurement and comparison of financial literacy is conducted by the OECD. Therefore, we suppose that their survey indicates the most important elements of financial literacy.

In the course of this research, there is one feature at social level, which should be generally highlighted: the considerable insufficiency of the average person's financial literacy.

The present study follows the topics of the OECD study: Private/household budgeting; Risks of savings and investments; Financial aims; General aims in life; Preparing for pension and generally for passive times; Knowledge of financial products; Orientation and making use of service providers' competition; Basic calculations of interest; Basic financial and institutional risks; The role of experts in financial advisory questions; Catching up financial education and knowledge through social cooperation.

Keywords: financial literacy, OECD, financial education

**“MEMORIES’ CAGED BIRD WON’T FLY”:
FEMALE TEMPORALITY AND THE ART OF MEMORY
IN CAROL ANN DUFFY’S POETRY**

DR. Laura KROMJÁK

(Assistant Professor; Tomori Pál College)

In *Scottish Women’s Poetry 1972-1999: Transforming Traditions*, Margery Palmer McCulloch famously notes that “in the more mobile and culturally diverse society of the late twentieth century a satisfying sense of self and place is not easily achieved” (2000: 21). Contemporary Scottish women’s writing consistently recapitulates the complicated issues of gender through the millennial turn, identifying facts about the artificiality of women’s identity-formation and the way in which they have traumatized the female psyche.

In this article, I explore through the analysis of two iconic poems by an infinitely outspoken Scottish woman poet and the current Poet Laureate, Carol Ann Duffy (Glasgow, 1955-) that since the second-wave Scottish Literary Revival, the re-articulation of women’s gender identity has been an inherently inward-looking- or turning process, i.e. the evocation of particular memories from the private domestic sphere that is re-defined as a potential site for women’s true self-expression.

In doing so, I analyse how Duffy’s poetic discourse aims to reconstruct women’s gender identity by releasing the hold of objective temporality in order to re-articulate women’s dissolved positionality in the present. In my analysis, I rely on Julia Kristeva’s critical essay titled “Women’s Time” (1981) that is premised on the concepts of subjective and circular temporality, maternal space, the chora and women’s archaic memory. I explore in Duffy’s poems “Woman Seated in the Underground, 1941” and “Moments of Grace” that for the women poet “time” no longer means a metaphysically fixed and linear complex, but is linked to being between times, and thus re-consider the plight of the gendered self in the present, and find women shelter in the redemptive realm of their archaic memories and remembrance.

Keywords: temporality, archaic memory, chora, gender identity, Scottish Literary Revival

**CREATIVE ECONOMY.
CULTURAL AND CREATIVE INDUSTRY IN THE EU’S PROGRAMMES**

Dr. Éva KRUPPA

(College Professor, Tomori Pál College)

The aim of this study is to understand and clarify the definition of the cultural and creative industry in the creative economy. The cultural and creative industry has been integrated into the EU’s programmes, and the reasons for supporting the cultural and creative entrepreneurs are also examined.

Keywords: creative economy, culture, cultural and creative industry, Creative Europe

SCIENCE AND ART IN THE LIFE OF THE PROMINENT 19TH CENTURY HUNGARIAN BISHOP LAJOS HAYNALD (1816-1891)

DR. Andor LAKATOS

(College Professor, Tomori Pál College – Archives Leader, Archdiocesan Archives Kalocsa)

Cardinal Lajos Haynald, Archbishop of Kalocsa was one of the most famous high priests of the 19th century Hungary, and was called as the “visible head” of the Hungarian Church by Gyula Andrassy. He played an important political-public role in the parliament and in the bishopric, and even in social life: he was a popular and regular guest of the most famous Budapest salons and aristocratic circles. He was a passionate botanist and was very active at the Academy of Sciences. With the support of Imre Henszlmann, he discovered the medieval remains of the Kalocsa Cathedral, the Bács Castle and Bátmonostor. He was a friend of famous artists, almost inseparable from the legacy of Ferenc Liszt, and Mihály Munkácsy also captured his figure in a remarkable portrait.

Following Haynald's way of life, this article explores the role of sciences and arts in the life of a 19th-century high priest: How and where did he acquaint himself with his knowledge and information? What was his network of relationships like? How did he impact on his environment in terms of scientific and artistic issues as a chair of different bodies, committees, clients, patrons, or even as an artist-friend?

Keywords: 19th century, history of science, art history, church history, Lajos Haynald

INTERACTION OF EXTERNAL AND INTERNAL FUNDING

DR. Tewelde MELLES HAGOS

(College Professor, Tomori Pál College)

There is a negative relationship between the demand of internal and external resources. The negative relationship can be explained by the fact that raising some external financing costs leads to capital market friction as asymmetric information. The negative impact of internal resources on the need for external financing is focused on companies that face high financing costs. Companies that pay high dividends and have their securities and long-term loans are valued. Companies that pay low dividends and are not rated for their loans and securities are not sensitive to innovation in their external financing. These cross-border companies treat credit and external financing separately, and this has implications for the Macroeconomics movement, which tightens financial conditions. This means that there is a greater degree of capital composition between the internal and external financing of the assumed companies, their financing and investment depend on their decision.

Keywords: capital structure, external financing, financial conditions, investment, internal growth

SUPERVISION OF THE FINANCIAL INSTITUTION SYSTEM

DR. Rita Marietta MOZOL

(College Professor, Tomori Pál College)

The effective and secure operation of the financial system is a fundamental requirement for every market economy. Confidence and security can be achieved only by severe and flexible regulation of the state. Although the roots of the modern bank systems in different countries are dated back to about 200-300 years, the supervision of their operation is a few decades old. Regarding the sensitivity of the financial markets, we expect independence from the supervisory authorities as we do from the national bank as well. There are different models throughout the world, how the multitasking supervision of the financial institutions is implemented into the controlling function of the state. As the financial crisis evolved in the euro area in 2008, it became clear that a deeper integration of the banking system was needed for the euro area countries. During the previous years, the European Commission issued more proposals about establishment of a bank union whose process is still on-going.

Keywords: regulation, financial institution, prudential operation, independence, consumer protection

THE CORRELATION BETWEEN EMPLOYEES' JUSTICE PERCEPTIONS AND ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP BEHAVIOR

DR. Ömür ÖNHON

(College Associate Professor, Tomori Pál College)

This study examines the correlation between employees' distributive and procedural justice perceptions, and the dimensions of organizational citizenship behavior. As a result, a significant, positive and very low intense correlation between procedural justice and civic virtue, courtesy and conscientiousness has been revealed. Furthermore, a significant, positive and very low intense correlation has been found between distributive justice and civic virtue. Nevertheless, no significant correlation has been confirmed between other dimensions of organizational justice and organizational citizenship behavior.

Keywords: Organizational Justice, Organizational Citizenship Behavior, Distributive Justice, Procedural Justice, Civic Virtue, Courtesy, Conscientiousness

**VISUAL POLITICAL REPRESENTATION IN SOCIAL MEDIA:
A POLITICIAN'S FACEBOOK PROFILE**

DR. Éva Monika PÁL

(College Associate Professor, Tomori Pál College)

The present study is a first attempt to describe the visual presentation of a Hungarian politician, the prime minister of Hungary, Viktor Orbán, on the basis of two official Facebook photos that welcome the visitor on his homepage. It is suggested that "visual language" conveys a clearly perceptible message, reflects a political credo and role perception as well as it is telling of the relationship of the protagonist of the Facebook profile and the people. Moreover, we argue that there is an invisible link that ties the two seemingly different photos, which, in turn, both help to unravel the "code" of the political profile.

Keywords: visual representation, social media, political representation, Viktor Orbán, Facebook

THE "ESSENCE" FROM THE POINT OF VIEW OF THE HYGIENE OF CULTURE

DR. Olga SZÚCS

(Assistant Professor, University of Debrecen)

The Hygiene of Culture is a new trend in social sciences, initiated and developed to wide international recognition by researchers in Hungary, and includes research into the conditions for self-sustaining and protecting of societies. The article shows the contemporary and often underprivileged values of philosophical thinking that make possible those processes that are sometimes hidden but which determine the future of civilization.

Keywords: culture, civilization, health, values, future

**ANALYSE DER WIRTSCHAFTLICHEN AUSWIRKUNGEN
DES QUALITÄTSMANAGEMENTS**

Mihály TENYÉR

(TESZTOR-TEAM Kft.)

Die grundlegende Frage der Qualitätsökonomie lautet: kann Qualitätsmanagement nur ein Kostenfaktor oder ein Erfolgsfaktor sein. Um diese Frage beantworten zu können, greifen wir auf unsere jahrzehntelange Betriebserfahrung im Bereich Qualitätskosten-

Analysesystem zurück. Diese praktischen Erfahrungen stellen einen guten Ausgangspunkt für die richtige Antwort auf die im Aufsatz gestellte Frage.

PÁL TOMORI – HERO OR ANTIHERO?

DR. András UJJ

(College Professor, Tomori Pál College)

If there had been tabloids in Hungary in the XVIth century, the name of Pál Tomori would have appeared in them three but no more than four times. He would have been mentioned twice, when his fiancées died right before the wedding (if it really happened, but even when if it did not). Once he would have been mentioned when he renounced his wealth in his relatives' favour and then became a monk. And maybe they would have mentioned ironically or regretfully that the Hungarians lost a battle at Mohács under his command.

No one had written about those hard and self-sacrificing twenty years which were rather successful than unsuccessful. And during those years he came up to a point to command the army of the country in a decisive battle yielding to force.

I am afraid that a present-day Tomori would have a similar destiny, because his example in a success-oriented world is not that attractive. Especially then, if there are easier ways too. Sooner or later everybody – including our children – is forced to choose even if he is not a Tomori.

POWER AND HISTORICITY: TOWARD A CRITICAL HISTORICAL SOCIOLOGY

Máté ZOMBORY

(Research Fellow, MTA TK)

This paper outlines a research program that provides a critical insight into current norms through a historical study of social norms mediating between the past and the present. It is based on a double correction of the history of memory approach, thus reaching to a research program in critical historical sociology. The paper concludes with two new research directions.

Keywords: history of memory, Holocaust memory, competitive victimhood, social criticism, historical sociology